ISTORIJOS ENCIKLOPEDIJA

Aktėja

ISTORIJOS ENCIKLOPEDIJA

UDK $\frac{93(031)}{Is63}$

Versta iš
THE CONCISE HISTORY ENCYCLOPEDIA
Kingfisher Publications Plc,
New Penderel House
283-288 High Holborn
London WC1V 7HZ
www.kingfisherpub.com

Iš anglų kalbos vertė
DANGUOLĖ ŽALYTĖ

ISBN 9955-529-34-2

Spausdinta Slovakijoje. Tiražas 5000 egz.

ISTORIJOS ENCIKLOPEDIJA

Aktėja

Turinys

ĮŽANGA

Dažnai tikrovė keistesnė už pramanus. "Istorijos enciklopedijoje" pilna įdomiausių faktų ir tikrų pasakojimų apie praeities tautas, vietoves ir įvykius, kurie suformavo spalvingą ir neramų šiuolaikinį pasaulį. Išsamiai paaiškintos veiksmų ir įvykių priežastys bei padariniai, todėl galima susidaryti vaizdą, kokį poveikį vadų ir valdovų, menininkų ir mokslininkų, gyvenusių prieš šimtus metų, palikimas daro 21 amžiaus žmonių gyvenimui.

"Istorijos enciklopedijoje" pasakojama, kaip pastaruosius 40 000 metų gyveno žmonės – nuo akmens amžiaus urvinių žmonių iki anglosaksų, nuo Centrinės Amerikos actekų ir inkų iki Kinijos mandžiūrų, nuo Amerikos nepriklausomybės karo iki Jungtinių Tautų kovos už taiką ir tarpusavio supratimą pasaulyje.

Enciklopedijos straipsneliai ne tik naudingi, bet ir įdomūs. Smulkiai aprašyti visi istorijos tarpsniai. Knyga ideali namų ir savarankiškiems darbams. Tekstas aiškus ir išsamus, su spalvotomis nuotraukomis, puikiomis iliustracijomis bei žemėlapiais. Kiekvieno skyriaus pradžioje įdėtame žemėlapyje vaizduojama, kokie įvykiai kurioje nors pasaulio vietoje tam tikru laikotarpiu buvo svarbiausi. Perskaitę "Istorijos enciklopediją", geriau suprasite praeitį, o gal panorėsite apie mūsų protėvių gyvenimą sužinoti daugiau.

◀ Statiniai gali daug ką papasakoti apie praeitį. Vienas didžiausių ir garsiausių – Didžioji kinų siena. Ją 221 m. pr. Kr. įsakė pastatyti pirmasis Činų imperatorius Ši Huangdi apginti kinų valstiečiams nuo įsibrovėlių iš šiaurės. 6400 km ilgio siena sujungė trumpesnes, pastatytas anksčiau. Didžioji kinų siena buvo daug kartų atstatyta. Didžiuma dabartinės sienos pastatyta Mingų dinastijos laikais (1368-1644).

SENOVĖS PASAULIS

40 000-500 pr. Kr.

Tai seniausias žmonijos istorijos tarpsnis. Priešistoriniai žmonės gyveno urvuose, vėliau ėmė dirbti žemę ir įsikūrė kaimuose. Gyventojų skaičius didėjo, atsirado miestai ir pirmosios civilizacijos. Statytis būstus, kurti muziką ir piešti ant urvų sienų žmonės pradėjo maždaug prieš 40 000 metų. Tik aštuntajame tūkstantmetyje pr. Kr. buvo įkurti pirmieji kaimai, o kol atsirado pirmosios reikšmingos Egipto ir Mesopotamijos civilizacijos, praėjo dar penki tūkstančiai metų.

▲ Pirmieji žmonės gyveno urvuose ir ugnį išgaudavo, lanku sukdami lazdelę, įstatytą į medinį pagalį.

◀ Senovės Egipto žmonės tikėjo pomirtiniu gyvenimu. Jie garbino daug dievų, tarp jų Ozirį, Mirusiųjų Viešpatį, pavaizduotą šiame paveiksle iš Horemhebo kapo.

PASAULIS nuo 40 000 iki 500 pr. Kr.

Turime archeologinių duomenų, kad pirmieji žmonės atsirado ne vėliau kaip prieš 130 000 metų Afrikoje. Jų gyvenimas, palyginti su dabartiniu, buvo labai paprastas. Apie 40 000 m. pr. Kr. žmonės jau naudojo ugnį šildytis, virti maistui ir baidyti žvėrims. Medžiotojai ir laukinių vaisių, uogų ir sėklų rankiotojai pamažu tapo žemdirbiais ir gyvulių augintojais. Apie 8000 m. pr. Kr. gyvenimas pasidarė sudėtingesnis, Artimuosiuose Rytuose atsirado pirmieji kaimai. Daug vėliau tokie pokyčiai įvyko ir kitur. Per vėlesnius tris tūkstančius metų žmogus išmoko statyti, arti žemę, žiesti puodus, apdoroti varį, siūti ir veisti gyvulius.

Pirmieji miestai buvo įkurti tik trečiajame tūkstantmetyje pr. Kr. prie Egipto, Mesopotamijos ir Kinijos upių. Apie 26 a. pr. Kr. pastatytos didžiulės konstrukcijos: Egipto piramidės, Vakarų Europos akmenų luitų ratai ir pirmosios Peru šventyklos. Tuo pačiu metu rytų Afrikos Kušo karalystės gyventojai išmoko apdoroti metalą, o kinų astronomai pirmą kartą stebėjo saulės užtemimą. Atsirado civilizacija.

ŠIAURĖS AMERIKA

Senovėje didžiuliame Šiaurės Amerikos žemyne gyveno medžiotojai ir rankiotojai, miestų ir civilizacijų čia nebuvo. Tačiau nors jie patys maisto negamino ir viso labo pasiimdavo iš gamtos, kas jiems tiko, tų laikų žmonės jau turėjo tam tikrus tikėjimus, vaistus, būstus, įrankius. Pirmosios civilizacijos apraiškos atsirado apie 700 m. pr. Kr. dabartinio Ohajo valstijoje ir vadinamos Adenos kultūra. Adenos žmonės statė ant piliakalnių šventoves, gyveno dideliais kaimais apskrituose būstuose ir mokėjo apdirbti varį.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Centrinėje Amerikoje (Meksikoje) žemę pradėta dirbti prieš penkis tūkstančius metų, o apie 2000 m. pr. Kr. Andų kalnuose, kur dabar Peru, irgi atsirado žemdirbių bendruomenių. Kaimų gyventojų vis daugėjo, ir ilgainiui kaimai virto miestais. 16 a. pr. Kr. Peru pakrantėje pastatytos didžiulės šventyklos – maždaug tuo pat metu, kaip pirmieji akmenų luitų ratai Vakarų Europoje ir senovės Egipto piramidės. Meksikoje tuo laikotarpiu susikūrė olmekų civilizacija, viena pirmųjų Centrinėje Amerikoje (14-5 a. pr. Kr.). Apie 500 m. pr. Kr. piramides statė ir Meksikos majai.

EUROPA

Pietryčių Europoje žemdirbių bendruomenės atsirado maždaug apie 6000 m. pr. Kr., o šiaurės vakarų Europoje – tik apie 4000 m. pr. Kr. Atlanto pakrantėje apie 4000 m. pr. Kr. pradėti statyti megalitai. Seniausi stovi Airijoje, daug įspūdingų megalitų yra Anglijoje, Škotijoje ir Bretanėje (Prancūzija). Vėlesniu laikotarpiu, maždaug iki 500 m. pr. Kr., Europoje dominavo keltai, nors anksčiausios miestų kultūros buvo Mikėnų Graikijoje ir etruskų Italijoje.

AZIJA

Azijoje klestėjo keturios civilizacijos. Apie 26 a. pr. Kr. Indo slėnyje (dabartinio Pakistano teritorijoje) susikūrė aukšta civilizacija. Šiaurės Kinijoje žemdirbių bendruomenės laikėsi nuo ketvirtojo tūkstantmečio pr. Kr., bet pagal tradiciją civilizacija čia atsirado apie 2700 m. pr. Kr., valdant Geltonajam imperatoriui. Kitos dvi žemdirbių civilizacijos: Mekongo deltos Pietryčių Azijoje ir Naujosios Gvinėjos.

EUROPA

AZIJA

AFRIKA IR ARTIMIEJI RYTAI

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Australijos aborigenų istorija nuosekliausia iš visų pasaulio tautų. Jie nepatyrė ryškių permainų, būdingų kitoms kultūroms. Aborigenai, paplitę visame Australijos žemyne, tūkstančius metų buvo medžiotojai arba rankiotojai. Naujojoje Zelandijoje beveik niekas negyveno. Polinezijos salose apie 3000 m. pr. Kr. suklestėjo jūreivių Lapitos kultūra – jos atstovai jau apie 1500 m. pr. Kr. plaukdavo vandenynu tyrinėti tolimų salų.

AFRIKA IR ARTIMIEJI RYTAI

Seniausios žinomos žemdirbių bendruomenės susikūrė Mesopotamijoje (dabartiniame Irake), kryžkelėje tarp Europos ir Azijos. Šumere gyvenvietės virto miestais apie 3400 m. pr. Kr. Nilo pakrantėse atsirado viena ilgiausiai pasaulyje (2500 metų) gyvavusių civilizacijų – senovės Egiptas. Kitur Afrikoje gyveno klajokliai, medžiotojai ir rankiotojai.

Pirmieji žmonės 40 000-10 000 pr. Kr.

Pirmosios žmogiškos būtybės vystėsi kelis milijonus metų. Tikrieji šiuolaikinių žmonių protėviai atsirado tik per pastaruosius 50 000 metų.

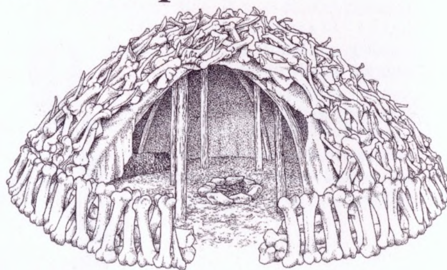

Pirmieji žmonės grandiklius, peilius, strėlių smaigalius darydavo iš įvairių formų titnago.

Seniausi hominidai (žmoginiai primatai) buvo australopitekai, Rytų Afrikoje rasta daug jų kaulų. Jie vaikščiojo stati ir mokėjo pasidaryti įrankių iš akmenų. Veikiausiai australopitekai nebuvo tikri žmonės, nes jų smegenys palyginti labai mažos.

PROTOHOMININAI

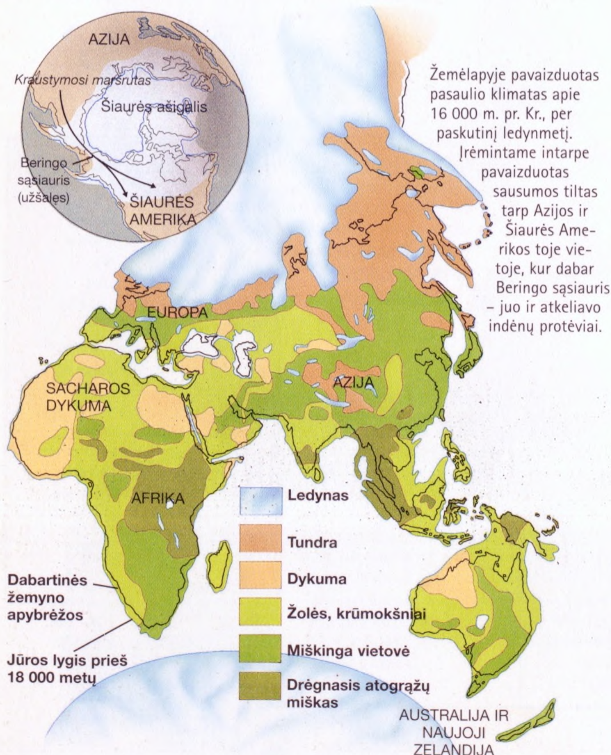
Maždaug prieš du milijonus metų atsirado *homo habilis* (sumanusis žmogus). Šis hominidas turėjo daugiau įgūdžių ir gyveno sykiu su paskutiniais australopitekais. Labiausiai išsivystęs iš ankstyvųjų žmonių buvo *homo erectus* (stačiasis žmogus, arba pitekantropas), jo griaučių rasta Afrikoje ir Azijoje. Išmokę naudoti ugnį ruošti valgiui ir šildytis, protohomininai galėjo keisti buvimo vietą.

Medinis šio Ukrainoje rasto būsto karkasas buvo uždengtas gyvulių odomis ar velėna, prispausta mamuto kaulais. Jis pastatytas gintis nuo žiemos šalčių.

NEANDERTALIEČIAI

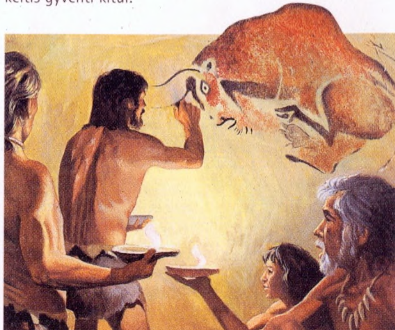
Maždaug prieš 200 000 metų iš *homo erectus* išsivystė *homo sapiens* (protingasis žmogus). Tuo pačiu laikotarpiu dar vienas *homo sapiens* porūšis, neandertalietis, prisitaikė prie šalto paskutiniojo ledynmečio klimato ir paplito Europoje ir Artimuosiuose Rytuose. Neandertaliečiai turėjo daug įvairių akmeninių įrankių, nors kalbėjo menkai. Šių laikų jie nesulaukė – paskutinieji išmirė Ispanijoje maždaug prieš 28 000 metų.

Žemėlapyje pavaizduotas pasaulio klimatas apie 16 000 m. pr. Kr., per paskutinį ledynmetį. Įrėmintame intarpe pavaizduotas sausumos tiltas tarp Azijos ir Šiaurės Amerikos toje vietoje, kur dabar Beringo sąsiauris – juo ir atkeliavo indėnų protėviai.

LEDYNMETIS

Paskutinis ledynmetis, labiausiai įsigalėjęs apie 16 000 m. pr. Kr., smarkiai paveikė ankstyvųjų žmonių vystymąsi. Per pastaruosius 2,3 milijono metų buvo keli ledynmečiai. Daug vandens sušalo į ledą, o jūros lygis buvo maždaug 90 m žemesnis, negu dabar. Tarp Sibiro ir Aliaskos, Australijos ir Naujosios Gvinėjos, Didžiosios Britanijos ir žemyninės Europos plytėjo sausuma, ir žmonės galėjo keltis gyventi kitur.

Lasko urve (pietvakarių Prancūzija) ledynmečio žmonės piešdavo ant sienų – galbūt pagerbti dvasioms gyvulių, kuriuos medžiojo maistui ir drabužiams.

▲ Palapinių stovykla Rytų Europoje maždaug prieš 25 000 metų. Įrengę tokią stovyklą, žmonės eidavo medžioti žvėrių maistui, o iš jų kailių ir odų siuvo drabužius, dengė palapines, iš kaulų darė įrankius ir papuošalus. Taip gyvenantys žmonės turi pasiskirstyti darbą ir padėti vieni kitiems.

KROMANJONIEČIAI

Tiesioginiai dabartinių žmonių protėviai veikiausiai buvo kromanjoniečiai, medžiotojai ir rankiotojai, į Europą atkeliavę, rodos, iš Artimųjų Rytų ir galiausiai išstūmę neandertaliečius. Jie rinko vaisius, uogas, šaknis, medžiojo žvėris. Gyveno urvuose ir paprastuose būstuose. Prieš kokius 40 000 metų jų ir šiuolaikinių žmonių protas supanašėjo, jie susikūrė daugiau sąvokų ir gausesnį žodyną, pradėjo drožti skulptūrėles ir tapyti ant urvų sienų Prancūzijoje, Ispanijoje ir Sacharos dykumoje, turėjo papuošalų, drabužių, būstų, įrankių ir ginklų.

◀ Ugnis buvo išgaunama, lanku sukant lazdelę, įstatytą į medinį pagalį. Tai trukdavo 10-20 minučių.

Kromanjoniečiai darė papuošalus iš akmenų, kaulų, kriauklelių ir dantų. Papuošalai dažnai buvo dedami į kapą.

Urviniai žmonės medžiodavo ne tik didžiulius žvėris, kaip antai mamutus, bet ir smulkesnius žvėrelius – kiškius, elnius.

SENOVĖS EGIPTAS 4000-2000 pr. Kr.

Senovės Egiptą supo dykumos, tačiau šalies žemė buvo derlinga, nes Nilo upė kasmet patvindavo ir pakrantes užnešdavo riebiu dumblu.

Egiptiečiai mielai nešiojo amuletus. Mėgstamiausi buvo akmeniniai skarabėjai. Skarabėjas buvo šventas Saulės dievo Ra vabalas.

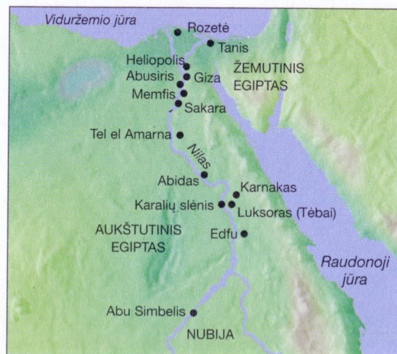
Egiptiečiai drėkino ir dirbo žemę prie Nilo, upe gabeno krovinius. Jie augino kviečius duonai, miežius alui, liną drabužiams, o galvijus kroviniams nešioti. Egiptiečių religija buvo labai sudėtinga, o medicinos, astronomijos ir statybos žinios gilios.

FARAONAI

Beveik per visą ilgą savo istoriją Egiptas buvo vieninga valstybė. Ją valdė faraonas (sudievintas karalius), padedamas ministrų ir pareigūnų. Miręs faraonas su savo manta buvo laidojamas paveikslais ir hieroglifais (šventu piktografiniu raštu) išpuoštame antkapiniame pastate. Jo lavonas buvo laikomas druskoje, mirkomas aliejuje, paskui balzamuojamas (apmuturiuojamas nepraleidžiančiais oro dervingais raiščiais) ir taip paruošiamas pomirtinei kelionei į žvaigždes. Manyta, kad faraonas – tarpininkas tarp Egipto ir dievų, todėl jo pomirtinio gyvenimo gerovė rūpėjo visiems egiptiečiams.

Papirusas – standus popierius, pagamintas iš papirusinių viksvuolių šerdžių. Egiptiečiai suklijuodavo papiruso lakštus į ritinėlius. Juose hieroglifais buvo rašomi administraciniai ir religiniai tekstai.

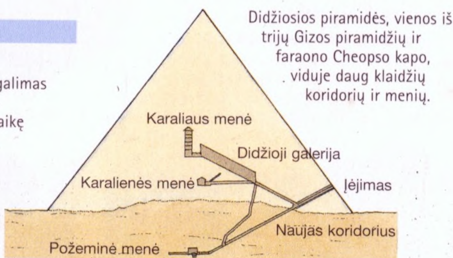
Nilo slėnis – Egipto civilizacijos lopšys. Užliejamos deltos lygumos buvo derlingos ir tankiai apgyventos, o pakrantėse stovėjo miestai. Svarbi prekybai vandens transporto sistema buvo puiki.

EGIPTO VISUOMENĖ

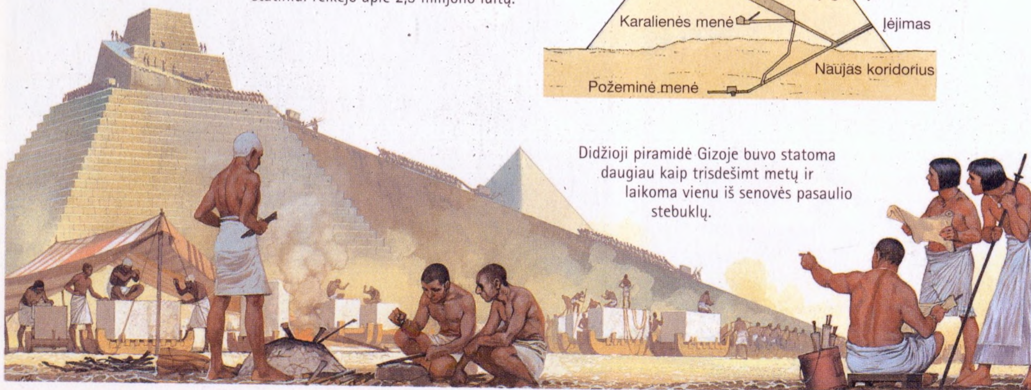
Dauguma Egipto gyventojų buvo žemdirbiai. Dalį produkcijos jie kasmet atiduodavo kaip mokesčius. Skaityti ir rašyti mokėjo nedaug žmonių, į mokslus buvo leidžiami tik berniukai. Mokantis skaityti ir rašyti berniukas buvo vadinamas raštininku. Raštininko išsilavinimas buvo privaloma pradinė pakopa, rengiantis tapti žyniu ar valstybės pareigūnu. Egiptiečių gyvenime buvo svarbus asmeninis dievo ir jo išpažinėjo ryšys.

PIRAMIDĖS

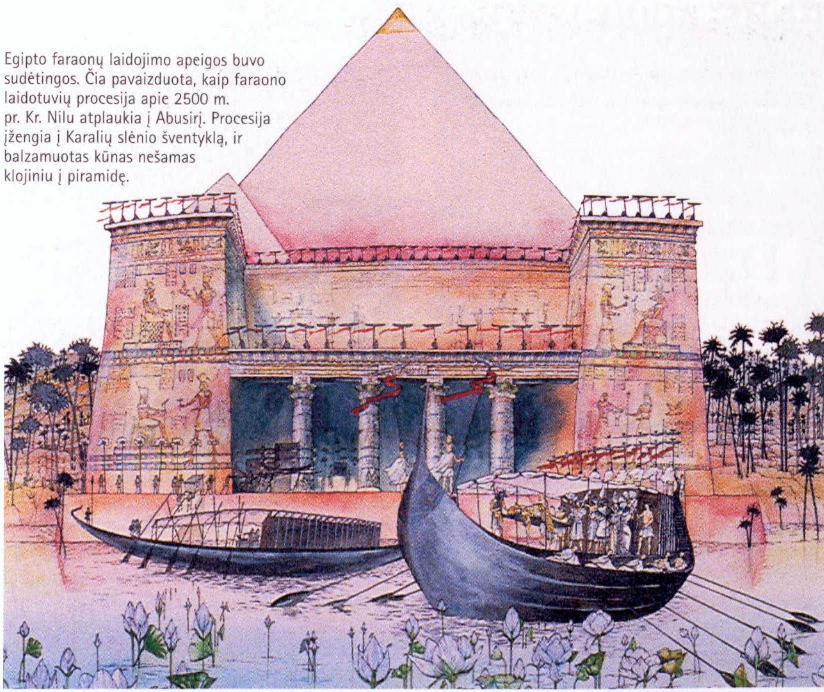
Maždaug nuo 2630 m. pr. Kr. egiptiečiai pastatė daug piramidžių, garsiausia – Didžioji piramidė Gizoje. Niekas negali pasakyti, kodėl pasirinkta tokia forma, galimas daiktas, astronominiais, matematiniais ir religiniais sumetimais. Tokiais monumentaliais statiniais faraonai stengėsi įtikti dievams ir palikti reikšmingą, ilgalaikę žymę istorijoje. Kai kurie akmens luitai virš karaliaus menės sveria 60 tonų, o statiniui reikėjo apie 2,3 milijono luitų.

Didžiosios piramidės, vienos iš trijų Gizos piramidžių ir faraono Cheopso kapo, viduje daug klaidžių koridorių ir menių.

Didžioji piramidė Gizoje buvo statoma daugiau kaip trisdešimt metų ir laikoma vienu iš senovės pasaulio stebuklų.

Egipto faraonų laidojimo apeigos buvo sudėtingos. Čia pavaizduota, kaip faraono laidotuvių procesija apie 2500 m. pr. Kr. Nilu atplaukia į Abusirį. Procesija įžengia į Karalių slėnio šventyklą, ir balzamuotas kūnas nešamas klojiniu į piramidę.

Šiam tikslui egiptiečiai sukūrė puikių akmens skulptūrų. Jie statė milžiniškas piramides ir šventyklas. Iš vientiso akmens buvo iškirsdinami obeliskai. Pagerbti dievams ar faraonui, tarpininkui tarp dievų ir žmonių, negailėta nei pastangų, nei lėšų. Egiptiečiai išrado būdą apsaugoti sudievinto karaliaus lavonui nuo puvimo, o piramidiniai kapų anstatai turėjo būti jo amžinas prieglobstis. Ilgainiui visi išgalintys išsikirsdinti sau uolų kapus taip ir darydavo, o greta mumijos gulėdavo kalnai lobių naudotis po mirties ir šventi pergamento ritiniai su nurodymais, kaip patekti į aną pasaulį.

VIDURINĖ KARALYSTĖ

Po pirmųjų faraonų ir piramidžių statytojų laikų prasidėjo 100 metų trukęs nuosmukis. Galingo valdovo nebuvo, todėl žmonės manė, kad dievai juos apleido. Apie 2040 m. pr. Kr. faraonu tapęs Mentuchotepas II padarė tvarką ir grąžino Egiptui ankstesnę šlovę. Šis laikotarpis vadinamas Vidurine karalyste.

Faraonai pertvarkė kraštą ir vėl pradėjo statyti piramides, nors ir mažesnes, negu Gizoje. Vidurinėje karalystėje buvo sukurta nuostabių meno ir literatūros kūrinių.

Tuo metu Egiptas buvo atsiskyręs nuo pasaulio. Senovės egiptiečiai nebuvo keliautojai, jūreiviai ar užkariautojai. Bet galingi Vidurinės karalystės valdovai, kaip antai: Amenemis I (Amenemchetas) ir Sesostris III, išplėtė Egipto sienas. Jie statė tvirtoves šaliai apginti ir sukūrė stiprią kariuomenę, net rengė žygius į Nubiją, siekdami ją pajungti.

SVARBIAUSIOS DATOS

3300	Sukuriami hieroglifai, Nilo slėnyje auga miestai
3000	Suvienijamas Aukštutinis ir Žemutinis Egiptas
2920	Valdo pirmieji faronai
2575	Senoji karalystė su sostine Memfiu – Egipto civilizacija klesti
2550	Baigta statyti Didžioji piramidė
2040	Vidurinė karalystė – plėtra ir tolesnė raida
1550	Naujoji karalystė – didžiausias ir turtingiausias Egiptas

EGIPTO DIEVAI

Horas – dangaus dievas, jo siela įsikūnijusi gyvame faraone. Horo akys – saulė ir mėnulis.

Ptahas, dievas kūrėjas, išradęs menus. Sostinės Memfio dievas.

Hathor, meilės ir grožio deivė, kartą savo ragais užkėlusi į dangų saulę.

Izidė – Ozirio sesuo ir žmona, Horo motina. Derlingumo, vandens ir vėjo deivė, šeimyninės ištikimybės simbolis.

Ra Horachtis, saulės dievas, susiliejęs su Horu. Valdo dienos dangų nuo aušros iki saulėlydžio, vaizduojamas su saule ant vanago galvos.

Oziris – mirusiųjų dievas. Savo pomirtinėje karalystėje vakaruose teisia sielas.

INDO SLĖNIS 4000-1800 pr. Kr.

Pirmieji Indostano pusiasalio gyventojai įsikūrė ant Gangos ir Indo upių krantų. Pirmoji civilizacija susikūrė Indo slėnyje (dabartinio Pakistano teritorijoje).

Tokie antspaudai buvo dedami ant prekių ryšulių. Jų rasta ne tik Mohendžo Dare, bet ir tolimame Šumere.

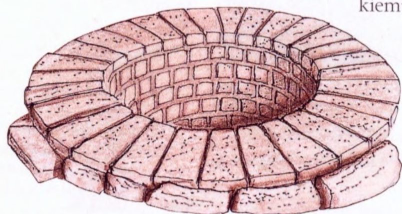
Du didžiausi Indo slėnio ir bene didžiausi tuometinio (apie 2000 m. pr. Kr.) pasaulio miestai buvo Mohendžo Daras ir Harapa, kiekviename gyveno po 40 000 žmonių. Ir vieno, ir kito miesto centre stūksojo supilta įtvirtinta kalva. Ant jos stovėjo didžiulis svirnas, savotiškas centrinis gyventojų bankas. Šie užmiršti miestai buvo atrasti tik 20 a. trečiajame dešimtmetyje.

Indo slėnyje klimatas buvo drėgnesnis, negu dabar. Upių vandeniu drėkintos slėnio lygumos. Puiki vandens transporto sistema skatino prekybą.

MIESTO PLANAS

Miestas buvo taisyklingo plano, su stačiakampiu tiesių ir plačių gatvių tinklu. Gyvenamieji namai buvo statomi aplink kiemus. Jie dviaukščiai, iš degtų plytų, su tualetais, vamzdžiais sujungtais su miesto kanalizacijos sistema, maudymosi kambariais ir šuliniais. Mohendžo Daro tvirtovėje būta pirties, sujungtos su miesto vandentiekiu ir kanalizacija.

Tokiomis plytomis išklotos šachtos rastos Mohendžo Daro kiemuose. Veikiausiai tai šuliniai arba vėsūs sandėliai grūdams ar aliejui laikyti.

Po 4000 metų iš Mohendžo Daro liko tik šie griuvėsiai.

VALSTIEČIAI IR AMATININKAI

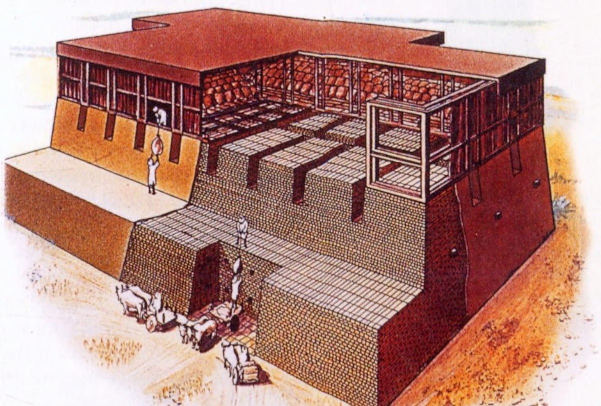
Indo slėnio žmonės augino miežius, kviečius, medvilnę, melionus, datules ir buvo prisijaukinę dramblius, buivolus, kupranugarius, ožkas, avis, kiaules ir šunis. Puodžiai turėjo žiedžiamąjį ratą, tuo metu naują prietaisą. Harapos gyventojai naudojo akmeninius ir žalvarinius įrankius, ginklus, indus. Didelių meno kūrinių nėra, bet išliko žavių bronzinių ir terakotinių statulėlių. O apie tokią kanalizaciją ne vienas Indijos miestas ir šiandien gali tik svajoti.

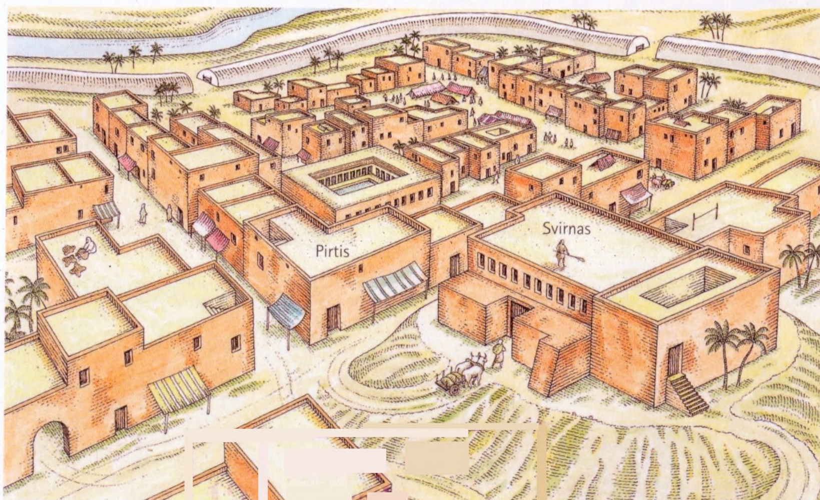
Didžiosios Mohendžo Daro pirties liekanos. Žmonės labai rūpinosi švara ir stengėsi, kad vanduo būtų prieinamas visiems. Be to, pirtyse galėjo vykti sporto varžybos ir apeigos.

CIVILIZACIJOS PABAIGA

Niekas nežino, kas buvo Indo slėnio gyventojai ir iš kur jie atkeliavo. Jų raštas iki šiol neiššifruotas. Nustatytas šioks toks kultūrinis panašumas su Šumeru, bet esminių skirtumų irgi daug. Miestiečiai prekiavo su Šumero miestais, Indijos gentimis ir Centrine Azija. Indo slėnio civilizacija gyvavo 800 metų, bet maždaug prieš 3700 metų žlugo. Niekas nežino kodėl, priežastys gali būti įvairios: potvynis, epidemija, prekybos, ekonomikos ar visuomeninės santvarkos žlugimas, arijų imigracija iš Centrinės Azijos. Miestai buvo užpustyti smėliu ir atrasti tik 20 a. trečiajame dešimtmetyje.

▲ Svirną miesto centre gyventojai labai brangino – jis galėjo turėti ne tik praktinę, bet ir religinę reikšmę, nes grūdai galbūt laikyti šventais.

◄ Mohendžo Daro vaizdas klestėjimo laikais. Priešingai nei Šumero miestai, jis statytas planingai, pagrindinės gatvės plačios ir tiesios. Pirties viduje iškastas šulinys, o svirne įrengta sudėtinga vėdinimo sistema.

SENOVĖS KRETA 3000-1450 pr. Kr.

Seniausia Europos civilizacija atsirado Kretos saloje maždaug prieš 4500 metų. Ji vadinama legendinio karaliaus vardu – Minojo kultūra.

Kreta buvo patogioje prekybai vietoje, žmonės saloje gyveno turtingai ir taikingai. Kaip tik todėl karingasis Mikėnų pasaulis ėmė pavydėti Kretai ir galiausiai įsiveržė į salą.

Ši statulėlė rasta Knose ir veikiausiai vaizduoja deivę motiną su gyvatėmis, kurios Kretoje garbintos. Statulėlė vilki įprastais Minojo kultūros moters drabužiais.

Pagal graikų mitą Minojas pastatydino labirintą, kuriame laikė Minotaurą, žmogų su jaučio galva. Jį karaliui pagimdė jo žmona Pasifajė. Minojo kultūra klestėjo nuo 2200 iki 1450 m. pr. Kr., žmonės gyveno turtingai, nes buvo puikūs jūreiviai ir prekybininkai.

MINOJO KULTŪROS MIESTAI

Kretos saloje stovėjo keletas didelių miestų-valstybių, juos jungė grįsti keliai. Valdovai gyveno ištaiginguose rūmuose su daugybe kambarių ir pagalbinių patalpų, nes rūmai buvo ne tik karalių buveinės, bet ir žemės ūkio produktų sandėliai, amatininkų dirbtuvės, mokyklos, šventyklos. Mitinio valdovo Minojo rūmuose Knose būta tualeto su nuleidžiamu vandeniu, apšvietimo šachtų. Išliko molio lentelių su dar neiššifruotu linijiniu raštu. Iš gerai išsilaikiusių freskų galima susidaryti vaizdą apie tų laikų žmonių gyvenimą. Garsūs minojinės kultūros statybininkai, juvelyrai, puodžiai.

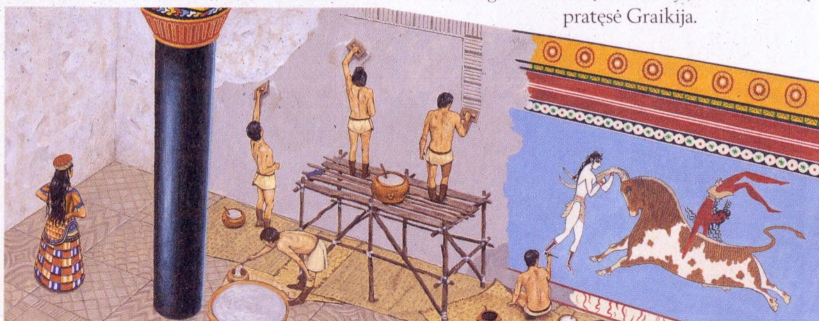
Minojinio laikotarpio Kretos gyventojai statydavo puikius patvarius laivus ir plaukdavo į kitas Egėjo jūros salas ar Egiptą prekiauti.

Karaliaus rūmai Knose, pastatyti iš medžio, akmens ir molio, buvo kelių aukštų. Valdovo kambariai supa centrinį kiemą. Šimtų kambarių kompleksas toks sudėtingas ir painus, kad žmonės seniai įžvelgė ryšį tarp šių rūmų ir Minotauro labirinto.

ŽLUGIMAS

Apie 1450 m. pr. Kr. ši itin aukšta kultūra staiga ir paslaptingai žlugo. Atrodo, kad ji ne kartą patyrė gamtos katastrofų. Dėl ugnikalnio išsiveržimo netolimoje Teros saloje susidariusi milžiniška potvynio banga veikiausiai smarkiai suniokojo Kretą, gyvybiškai svarbus jos laivynas turbūt buvo sunaikintas. Taip prasidėjo minojinės civilizacijos pabaiga. Daug paskatų iš Kretos gavo Mikėnų civilizacija, o Kretos šlovę pratęsė Graikija.

Šventyklų ir priėmimų salių sienos Knoso rūmuose buvo ištapytos. Freskos vaizduoja šventą sporto šaką – šuolius per bėgantį jautį. Jautis buvo galios simbolis, ir žmogus, peršokęs jo ragus, tikėjo įgavęs jaučio stiprybės.

MIKĖNŲ KULTŪRA 2000-1200 pr. Kr.

Mikėnai – miestas pietinėje žemyninės Graikijos dalyje, savitos civilizacijos centras. Mikėnų kultūra suklestėjo, žlugus minojinei kultūrai Kretoje.

Liūtų vartų, pagrindinių Mikėnų pilies sienos vartų, griuvėsiai Mikėnuose. 13 a. pr. Kr. Siena buvo sumūryta iš didžiulių akmens luitų, o vartų joje buvo vos keli.

Indoeuropiečių gentis achajai atsikraustė į Graikiją iš Balkanų apie 2000 m. pr. Kr. Mikėnų civilizacijai padarė pradžią kalvų šlaituose įkurti kaimai, kuriuose gyveno žmonės, kalbantys senovės graikų kalba. Apie 1650 m. pr. Kr. daugelis kaimų tapo įtvirtintais miestais, o ištaigingi rūmai ir prabangos prekės galėjo varžytis su minojiečių. Mikėnus sudarė apie 20 miestų-valstybių.

Šią auksinę mirusiojo kaukę Mikėnų kape rado archeologas Heinrichas Šlymanas. Jis nusprendė, kad tai Agamemnono kaukė, bet šiuolaikiniai mokslininkai mano, kad šis vyras 300 metų jaunesnis.

MIKĖNŲ KAPAI

Savo vadus achajai laidodavo panašiuose į avilį antkapiniuose statiniuose: dideli akmens luitai būdavo sumūrijami kūgiškai. Labai garsus antkapinis statinys netoli Mikėnų pilies yra vadinamasis Atrėjo lobynas: durų, atsidarančių į 13 m aukščio ir 14 m pločio patalpą, kadaise išklotą bronzos plokštėmis, aukštis – beveik 6 m. Šių antkapinių statinių prabanga rodo, kad Mikėnų karalius ir aukštuomenė buvo nepaprastai turtingi. Karalius turėjo 400 bronzos meistrų ir šimtus vergų. Turtingi mikėniečiai labai vertino auksą, įvežamą iš Egipto. Nagingi amatininkai darydavo aukso taures, kaukes, gėles ir brangenybes, net kalavijus ir šarvus inkrustuodavo auksu.

Šis gražus auksinis bokalas iš Mikėnų – vietos amatininkų meistriškumo pavyzdys. Jame pavaizduota tuo metu populiari tema – medžioklė.

PLĖTRA IR ŽLUGIMAS

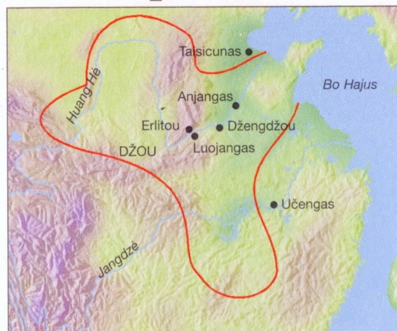
Apie 1450 m. pr. Kr. mikėniečiai užkariavo Kretą ir pradėjo kurti kolonijas Egėjo jūros pakrantėse ir Rodo bei Kipro salose. Jie prekiavo su daugeliu Viduržemio jūros baseino šalių, ypač finikiečiais ir egiptiečiais. Tačiau apie 1200 m. pr. Kr. Mikėnų pilis ir gyvenvietes sugriovė atsikraususiosios jūrų tautos (filistinai, danajai ir kt.), o po jų įsiveržę dorėnai Mikėnų kultūrą palaidojo galutinai.

Piešinyje pavaizduoti Mikėnai didžiausio suklestėjimo laikotarpiu. Patalpos karaliaus rūmuose ant kalvos buvo išdėstytos skirtinguose lygmenyse.

ŠANGŲ LAIKŲ KINIJA 1766-1122 pr. Kr.

Pirmosios kinų civilizacijos atsirado apie 3200 m. pr. Kr. trijų didžiausių upių (Huang Hė, Jangdzės ir Sidziango) pakrantėse.

Šangų valstybė susikūrė aplink Geltonąją upę šiaurėje, nors darė įtaką ir centrinei Kinijai. Vėlesnės Džou dinastijos valdoma sritis buvo didesnė.

Kinijos valstiečių gyvenimas priklausė nuo šalies upių: ryžiai augo tik tada, jei per pavasario potvynį vanduo apsemdavo laukus. Be to, upėmis buvo plukdomos prekės. Tačiau dideli potvyniai buvo pavojingi, o iš šiaurės ir vakarų Kiniją puldinėjo klajoklių gentys.

Šis bronzinis Šangų laikų pinigas kastuvo formos. Veikiausiai tokios monetos buvo įkišamos į savotišką piniginę su prapjovomis – dėklą ar makštį.

ANKSTYVOSIOS KULTŪROS

Pirmieji Longšano kultūros miesteliai atsirado apie 3000 m. pr. Kr. šiaurėje prie Geltonosios upės – Huang Hė. Pagal tradiciją pirmuoju imperatoriumi nuo 2700 m. pr. Kr. laikomas Huang Di, Geltonasis imperatorius. Pirmoji Sijų dinastija nuo 2200 m. pr. Kr. valdė keturis amžius. Jos įkūrėjas Ju pažabojo upes: pastatė pylimus sulaikyti potvyniams ir iškasė drėkinimo kanalus.

TANGAS IR ŠANGAI

Seniausia dinastija, apie kurią turime duomenų, – imperatoriaus Tango pradėta Šangų dinastija. Ji valdė Kiniją daugiau kaip 600 metų. Pagrindiniai miestai tuo metu įsikūrė palei Geltonąją upę, o sostine tapo Anjangas su gausybe rūmų ir šventyklų, dažniausiai pastatytų iš drožinėto medžio. 1122 m. pr. Kr. Šangus pakeitė Džou dinastija. Šangų laikais žmonės augino soras, kviečius, ryžius ir šilkmedžius, kuriais mito šilkaverpiai – iš šių drugių kokonų kinai gamino šilką. Buvo laikomi galvijai, kiaulės, avys, šunys, vištos, medžiojami elniai ir šernai. Žmonės ardavo arkliais, be to, arkliai traukdavo vežimus. Iš pradžių vietoj pinigų vartotos ciprėjų kriauklės, vėliau pereita prie bronzinių monetų. Kinai mokėjo apdirbti bronzą ir nefritą ir gamino iš jų dailius daiktus.

Pranašavimo kaulas. 13 a. pr. Kr. Šango laikais žmonės ant galvijų kaulų piktogramomis (sutartiniais piešiniais) išraižydavo klausimus, paskui kaulus kaitindavo ir iš atsiradusių įtrūkimų spėdavo ateitį.

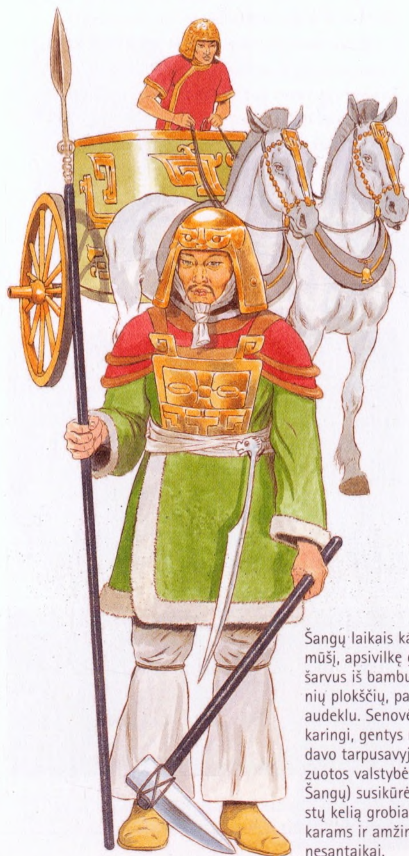
▼ Pagal tradiciją šilką atrado legendinio imperatoriaus Huang Di, Kinijos kultūros, medicinos ir rašto kūrėjo, žmona Siling Dzi apie 2690 m. pr. Kr. Imperatorienė pastebėjo, kad šilkaverpiai minta šilkmedžių lapais, ir įsakė pasodinti šilkmedžių giraičių. Iš šilko gijų audžiamas audeklas buvo taip vertinamas, kad juo galėjai atsiskaityti vietoj pinigų. Kinai apie 3000 metų saugojo šilko gamybos paslaptį.

SVARBIAUSIOS DATOS	
3000	Longšano kultūra. Kinijoje atsiranda pirmieji miestai
2700	Imperatoriumi tampa Huang Di, Geltonasis imperatorius
2200	Sijų dinastijos pradžia. Imperatorius Ju
1766	Imperatorius Tangas pradeda Šangų dinastiją
1400	Didžiausias Šangų valstybės suklestėjimas
1122	Džou dinastija nuverčia Šangų dinastiją

KINŲ RAŠTAS

Apie 1600 m. pr. Kr. Šangų valstybėje buvo sukurti pirmieji hieroglifai – sutartiniai paveikslėliai, kurių kiekvienas žymi žodį. Dabartinis kinų raštas išsirutuliojo iš Šangų laikų rašto. Šangų valstybės gyventojai garbino protėvius – išmintingus patarėjus kebliais gyvenimo klausimais, o ateitį spėdavo, mesdami burtus.

Šangų laikais kariai eidavo į mūšį, apsivilkę gremėzdiškus šarvus iš bambuko ir medinių plokščių, pamuštų audeklu. Senovės kinai buvo karingi, gentys nuolat kovodavo tarpusavyje. Centralizuotos valstybės (tokios kaip Šangų) susikūrė, kad užkirstų kelią grobiamiesiems karams ir amžinai feodalų nesantaikai.

BRONZA

Bronza – vario lydinys su alavu. Nupoliruota žvilga kaip auksas. Šangų valstybės galios pamatą sudarė bronzos apdirbimas, nes iš kieto metalo galima gaminti ir indus, ir įrankius, ir ginklus. Iš bronzos buvo daromi papuošalai, dailės ir kulto dirbiniai. Bronza buvo liejama molinėse formose su išraižytais raštais. Bronzos liejybos išradimas reiškė techninį perversmą visame pasaulyje.

▲ Senovės kinai aukojamą maistą virdavo tokiuose puošniuose bronziniuose induose. Jie buvo su ilgomis kojelėmis, kad galėtų stovėti ant ugnies.

▼ Toks bronzinis Šangų laikų indas vynui vadinamas pou. Puiki kokybė ir įmantrūs raštai rodo, kad tuo metu bronzos liejybos lygis buvo aukštas. Apeiginiai vyno indai vadinti jue. Jie turėjo ilgą snapelį.

HETITAI 1600-1200 pr. Kr.

Apie 1650 m. pr. Kr. karais buvo suvienyta daug nedidelių miestų valstybių. Taip susikūrė turtinga ir galinga hetitų imperija.

Hetitų steloje (stati dekoruoto akmens plokštė) iš Anatolijos (Turkija) pavaizduota verpianti moteris. Ji kalbasi su raštininku, laikančiu molio lentelę ir rašiklį.

Hetitų imperiją sudarė įvairios tautos, kalbėjusios net šešiomis kalbomis. Viena iš jų – pirmųjų Anatolijos gyventojų hatų kalba. Manoma, kad hetitai pirmieji išmoko išgauti iš rūdos geležį – kietesnį už bronzą metalą.

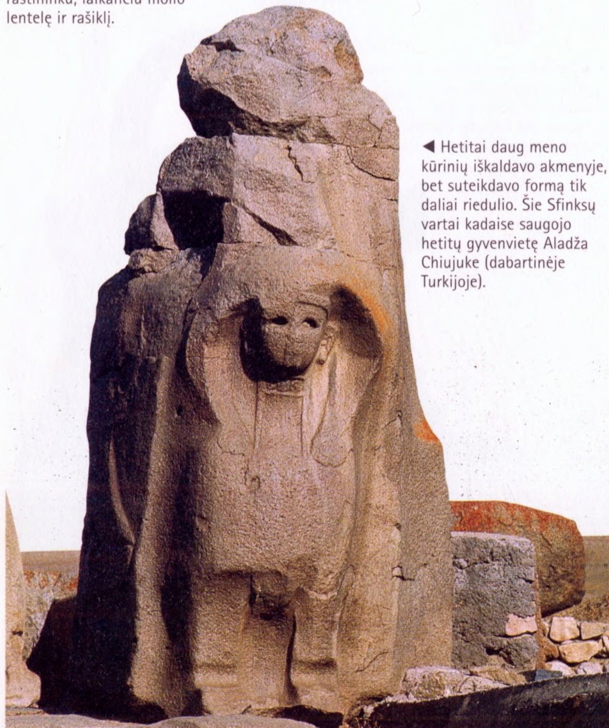
HETITŲ IMPERIJA

Hetitai daug metų vieni valdė geležies atsargas. Šie karingi žmonės turėjo kovos vežimus, labai naudingus mūšyje. Nieko nuostabaus, kad 1000 dievų panteono viešpats buvo audros dievas Tešubas. 1595 m. pr. Kr. jie užpuolė Babiloniją ir nusiaubė ją, nors paskui vėl grįžo į Anatoliją. Pamažu hetitai užkariavo Anatoliją, Siriją ir Levantą (Libaną) ir tapo didžiule galybe, prilygstančia Egiptui ir Asirijai.

Hetitų valdos didžiausio klestėjimo laikais apie 1300 m. pr. Kr. Vėliau hetitus užpuolė egiptiečiai, asirai, frigai, ir jų imperija išnyko greičiau kaip per 100 metų.

Kultūrinius įgūdžius, kaip antai raštą, hetitai perėmė iš kitų tautų. Be to, jie pirmieji iš Kinijos į Artimuosius Rytus atgabeno arklių. Visuomenėje svarbiausią padėtį užėmė vyrai, žmonės gyveno turtingai ir daug keliavo. Labiausiai hetitų imperija klestėjo apie 1300 m. pr. Kr., tačiau į jos valdas kėlėsi vis daugiau žmonių, ir prasidėjo nuosmukis. Galiausiai hetitų imperiją užkariavo iš Balkanų į šiaurę atsikraustę frigai. Hetitai buvo visiškai užmiršti, bet kaimynai patyrė ilgalaikę jų įtaką.

◀ Hetitai daug meno kūrinių iškaldavo akmenyje, bet suteikdavo formą tik daliai riedulio. Šie Sfinksų vartai kadaise saugojo hetitų gyvenvietę Aladža Chiujuke (dabartinėje Turkijoje).

▲ Akmenyje iškaltas hetitų reljefas vaizduoja dievą saugotoją Šarumą ir fone deivę Ištarę. 12 a. pr. Kr. vidurys.

BABILONIJA 1900-700 pr. Kr.

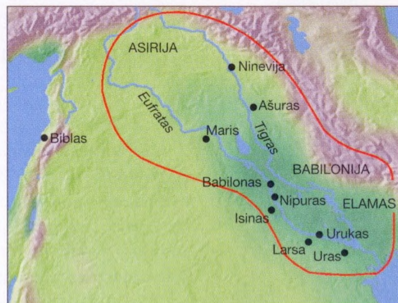
Uras Mesopotamijoje viešpatavo neilgai. Apie 1894 m. pr. Kr. babiloniečiai išsikovojo nepriklausomybę, ir jų I dinastija valdė 300 metų.

Riboženklis iš Babilonijos su išraižytomis maldomis: savininkas patiki savo žemę dievų globai.

Babiloniečiai pietų Mesopotamiją nukariavo Hamurapio laikais (1780-1750 m. pr. Kr.). Jis buvo sumanus karalius ir išgarsėjo viešosios tvarkos įstatymų kodeksu. Jam valdant, suiručių metas regione baigėsi.

Babilonija tapo galingiausia Mesopotamijos valstybe. Jos drausminga kariuomenė pavergė Isino, Elamo, Uruko miestus - valstybes ir stiprią Mario karalystę. Bet Mesopotamiją patogu puldinėti, ir po 150 klestėjimo metų 1595 m. pr. Kr. Babiloniją nusiaubė hetitai. Svetimos dinastijos išsilaikė Babilonijos soste dar 100 metų, o paskui 500 metų Babilonija buvo Asirijos šešėlyje.

Valdant Hamurapiui ir jo įpėdiniams, Babilonija apėmė visą Mesopotamiją. Tačiau nuolat puldinėjama iš šiaurės ir vakarų, ji nusilpo.

SENASIS MOKSLAS

Babilonijos mokslininkai sukūrė šešiasdešimtainę skaičiavimo sistemą, iš kurios mes paveldėjome valandos minutes ir apskritimo laipsnius (60 x 6). Garsėjo babiloniečiai ir astronomijos (bei astrologijos) žiniomis, kurias perėmė iš šumerų ir išplėtojo.

▲ Hamurapis išgarsėjo seniausiu žinomu teisynu. Šiandien garsus posakis "Akis už akį, dantis už dantį" irgi iš Hamurapio įstatymų kodekso. Kodeksas stabdė amatininkų ir valstiečių skurdinimo procesą, sutvarkė žemės nuosavybės ir verslo taisykles. Visoje Babilonijoje įsigaliojo vieninga teisės sistema.

► Šioje steloje pavaizduotas Hamurapis ir teisingumo dievas Šamošas. Apačioje surašyti įstatymai, kad visi galėtų su jais susipažinti. Taip siekiama sudaryti įspūdį, kad įstatymus Hamurapiui padiktavo dievai.

Nuo asirų, hasitų, aramėjų, elamitų ir hetitų Babiloniją gynė štai tokie įgudę lankininkai. Patogi geografinė padėtis, klestinti ekonomika ir prekyba kėlė pavydą Babilonijos kaimynams.

ASIRIJA 1900-612 pr. Kr.

Pietinę Mesopotamiją valdė babiloniečiai, šiaurinę – karingieji asirai. Jų karalystė plytėjo Tigro aukštupio slėnyje.

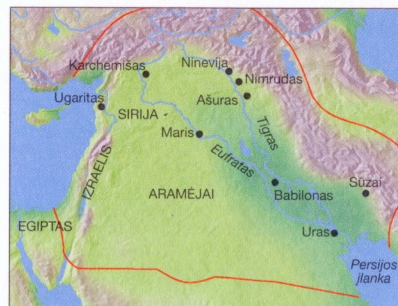

Ašurbanipalas (668-627 m. pr. Kr.) buvo paskutinis didis Asirijos karalius. Jis buvo ne tik negailestingas karys, bet ir menų globėjas, įkūręs didžiąją Ninevijos biblioteką ir pasodinęs didžiulius sodus, kuriuose augo medžiai ir gėlės iš viso pasaulio.

Asirija susikūrė aplink Ašuro miestą-valstybę apie 1950 m. pr. Kr. Karalius Adadniraris I (1770-1750 pr. Kr.) užkariavo daug naujų žemių ir titulavosi "pasaulio karaliumi". Valstybė turtėjo iš prekybos audiniais ir metalais, tačiau dėl karalių ir aukštuomenės tarpusavio vaidų ėmė silpti.

ŽLUGIMAS IR ATGIMIMAS

Kuo didesnė darėsi Asirija, tuo dažniau sukildavo užkariautos tautos. Galiausiai Asiriją užkariavo huritai ir laikėsi joje daugiau kaip 250 metų. Po to Asirija vėl atsigavo ir klestėjo 300 metų. Valstybę sustiprino karalius Tiglatpalasaras I, kasmet rengdamas karo žygius į kaimynines šalis. Asirija pavergė visą regioną, Babiloniją irgi.

Asirijos valstybė tai didėjo, tai mažėjo. Apie 650 m. pr. Kr., prieš žlugimą, ji buvo didžiausia ir užėmė visą Derlingąjį Pusmėnulį (jis prasideda vakaruose turtingomis Artimųjų Rytų šalimis ir puslankiu nusidriekia per Asirijos, Babilonijos ir Šumero lygumas). Po Ašurbanipalo mirties išsivadavo Egiptas, Babilonija, ir valstybė buvo sunaikinta.

Asirijos karalius priima rūmininkus ir pareigūnus.

AŠURBANIPALO RŪMAI

Asirijos karalius buvo vienvaldys ir pats spręsdavo visus valstybės reikalus. Puikiuose rūmuose Ašurbanipalas, apsuptas patarėjų, išklausydavo žmonių skundų. Rūmai buvo didžiuliai, su nuostabiais sodais. Karalius globojo mokslą ir pasirūpino, kad molinėse lentelėse būtų užrašytos Babilonijos ir Šumero istorijos, matematikos, chemijos, astronomijos žinios. Neužmiršo jis ir literatūros: buvo užrašyta akadų epinė poema apie Gilgamešą ir pasaulinį tvaną. Po Ašurbanipalo mirties įsiveržę priešai viską naikino, nors daug lentelių su įrašais išliko.

Asirai tikėjo, kad sparnuotas liūtas iš Ašurbanipalo rūmų apsaugo nuo nelaimių.

Asirų darbininkai gabena medžiagas naujų rūmų statybai, prižiūrimai karaliaus. Irkluotojai oda aptrauktomis valtimis velka plaustą Tigro upe.

ASIRIJA KLESTI

Apie 1076 m. pr. Kr. į Asiriją ir Babiloniją įsiveržė aramėjai. Bet po 150 metų Ašurdanas II ir jo įpėdiniai grąžino Asirijai buvusią galybę. Sostinė buvo perkelta į Ninevіją, statomi rūmai, kasami drėkinimo kanalai. Asirijos karaliai užkariaudavo vis daugiau žemių, kad galėtų kontroliuoti visus prekybinius maršrutus ir sustabdyti nerimstančių kaimynų veržimąsi. Didžiausia Asirijos karalystė buvo Tiglatpalasaro III valdymo laikais (745-727 m. pr. Kr.): tada jai priklausė Babilonija, Sirija, Palestina, Kipras, šiaurinė Arabija ir Egiptas.

ASIRŲ GYVENIMAS

Asirai statė puikius miestus su didingomis šventyklomis ir rūmais. Vyrai vilkėjo ilgus, į paltą panašius drabužius ir augino barzdas. Moterys dėvėjo tunikas su rankovėmis, o ant pečių užsimesdavo šalį. Vyrai galėjo parduoti (ir parduodavo) žmonas ir vaikus į vergiją, kad apmokėtų skolas.

SVARBIAUSIOS DATOS	
2500	Tigro aukštupio slėnyje apsigyvena asirai
1900	Senoji karalystė didėja
1680	Asiriją užkariauja huritai (iki 1400)
1300-1200	Asirija užkariauja naujas žemes
1076	Asiriją užkariauja aramėjai (iki 934)
730-630	Asirija – stipriausia senovės Rytų valstybė
612	Asiriją sunaikina babiloniečiai ir medai

PASKUTINIS SKYRIUS

Paskutinis didis Asirijos karalius buvo Ašurbanipalas. Jam valdant, klestėjo mokslas ir kultūra, sostinėje Nineviјoje buvo įkurta biblioteka. Senieji šumerų ir akadų epai buvo saugomi molinėse lentelėse, kaip ir ankstesnių laikų istorijos, matematikos ir astronomijos žinios. 627 m. pr. Kr. Ašurbanipalas mirė, ir Asiriją nuniokojo babiloniečiai su medais.

Asirams Ištarė buvo karo deivė, babiloniečiams – deivė motina.

Asirai puikiai mokėjo paimti miestą. Taranais jie išlauždavo vartus ir pramušdavo skyles miesto sienose, o ant sienų ropšdavosi kopėčiomis arba pristumiamais bokštais.

SENOVĖS ŽYDAI 1800-587 pr. Kr.

Palestinoje žydai apsigyveno maždaug prieš 4000 metų. Į Palestiną jie atkeliavo iš Uro, o kur buvo prieš tai, niekas nežino.

Saliamonas (965-928 m. pr. Kr.) buvo vienas išmintingiausių karalių istorijoje ir sąžiningai atliko karaliaus pareigas. Jam valdant, Izraelio ir Judėjos karalystė suklestėjo, o Jeruzalė tapo vienu turtingiausių to meto miestų.

Senovės žydų istorija papasakota Biblijoje. Senajame Testamente rašoma, kad pirmųjų žydų vadas buvo Abraomas, piemuo iš Uro. Abraomas su šeima nukeliavo iš pradžių į Siriją, o paskui į Kanaaną (dabartinėje Palestinoje), kur galiausiai įsikūrė.

SENIAUSI LAIKAI

Abraomo vaikaitis Jokūbas (dar vadinamas Izraeliu) turėjo dvylika sūnų. Iš jų kilo dvylika Izraelio giminių, pavadintų jų vardais. Po Abraomo mirties Kanaane kilo badas, ir Jokūbas nuvedė tautiečius į Egiptą. Vėliau jie buvo paversti egiptiečių vergais, kol Mozė išvedė žydus iš Egipto ir apie 1200 m. pr. Kr. grąžino į Kanaaną. Tenai žydai, vadovaujami Jozuės, kariavo su filistinais, kad apgintų teisę sukurti Izraelio valstybę. Pasakojama, kad Jericho miesto sienas jie sugriovė trimitų garsais.

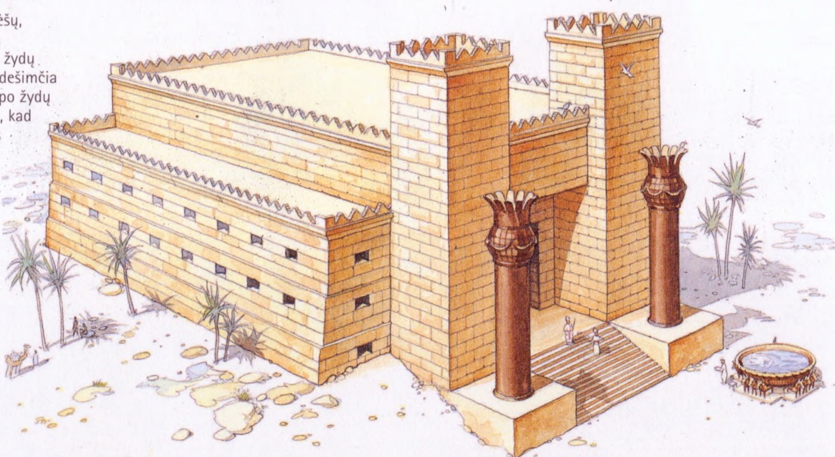
Po Saliamono mirties Izraelis suskilo į dvi valstybes, Izraelį ir Judėją, kurioms pavieniui buvo sunkiau priešintis kaimynų antpuoliams, ir jos galiausiai žlugo.

PIRMOJI IZRAELIO VALSTYBĖ

Nuo 1020 m. pr. Kr. Izraelis klestėjo, valdomas Sauliaus, Dovydo ir Saliamono. Saulius buvo pirmasis žydų karalius. Dovydas suvienijo visas Izraelio gentis ir išplėtė žemes, o Izraelio sostine tapo Jeruzalė. Karalius Saliamonas statydino miestus, pastatė ir garsiąją Jeruzalės šventyklą. Jis buvo taikus ir išmintingas karalius.

SALIAMONO ŠVENTYKLA

Saliamonas, negailėdamas lėšų, Jeruzalėje pastatė įspūdingą šventyklą, namus šventajam žydų lobiui, Sandoros skryniai su dešimčia Dievo įsakymų. Šventykla tapo žydų kultūros centru. Pasakojama, kad Saliamono šventyklos sienos buvo inkrustuotos brangakmeniais, o pastatas projektuotas pagal matematinius principus, sužinotus iš egiptiečių.

Judėjos dykuma, dažnai minima Biblijoje, yra neapsakomai graži. Senovėje klimatas buvo švelnesnis, o dykuma turbūt žalesnė.

▲ Ši freska iš Beni Hasano Egipte vaizduoja grupę semitų (galbūt žydų), atvykusių į Egiptą prekiauti.

Anot Biblijos, Saliamonas tinkamai naudojosi išmintimi. Pasakojama, kad pas jį atėjo dvi moterys su vaiku ir abi tvirtino, jog mažylis jos. Saliamonas pasiūlė perkirsti kūdikį perpus. Viena moterų apsipylė ašaromis ir paprašė geriau atiduoti vaiką antrajai. Saliamonas suprato, kad tai tikroji motina, ir atidavė jai vaiką. Jam valdant, Izraelis klestėjo. Saliamonui mirus, Izraelio ir Judėjos karalystė suiro.

NELAIMĖS IR TREMTIS

721 m. pr. Kr. Asirija užėmė Izraelį, o 683 m. pr. Kr. – Judėją. Žydai išsilakstė, daugybę gyventojų Asirijos karalius išsivarė į nelaisvę. Babilonijos karalius Nabuchodonosaras II (bibl. Nebukadnecaras) 587 m. nuslopino žydų sukilimą ir beveik visus žydus išsivarė į Babiloniją. Tremtyje buvo užrašyta didžiuma Senojo Testamento. Taip prasidėjo diaspora, žydų išsisklaidymas po pasaulį, trukęs iki 20 a.

◀ Žydas pučia šofarą, avino ragą, kuriame įtaisytas liežuvėlis, kad garsas būtų didesnis. Galimas daiktas, kad kaip tik tokiais ragais buvo sugriautos Jericho sienos – o gal nuo pragariško triukšmo apkvaišę gyventojai patys atkėlė miesto vartus. Šofaras – vienas seniausių muzikos instrumentų pasaulyje, pučiamas per žydų šventes. Austas maldų šalis vadinamas talit.

SVARBIAUSIOS DATOS

1800	Abraomas ir žydai persikelia į Kanaaną
1200	Mozė ir Jozuė parveda žydus į Kanaaną
1020	Saulius tampa žydų karaliumi
1000	Dovydas tampa žydų karaliumi
965-928	Valdo Saliamonas, Izraelio karalius
721	Į Izraelį įsiveržia asirai ir išvaiko žydus
587	Babiloniečiai sugriauna Jeruzalę ir išsivaro daugumą žydų į Babiloniją

AFRIKA 6000-200 pr. Kr.

Nors seniausių žmonių protėvių liekanos rastos Afrikoje, apie šio žemyno istoriją iki 15 a. pr. Kr. nežinota beveik nieko (Egiptas – išimtis).

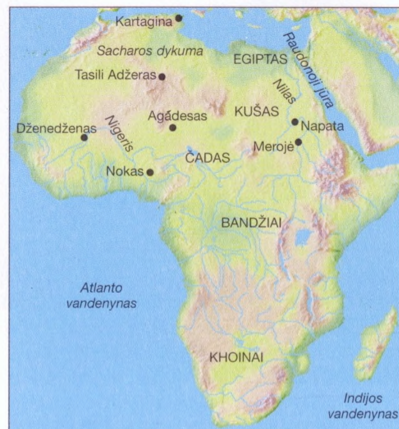
▲ Šiuolaikinės masajų genties moterys iš dabartinės Kenijos, apsitaisiusios tradiciniais apeiginiais drabužiais.

▼ Šiems senoviniams karių piešiniams Oum Echnos uolose Sacharoje per pusšešto tūkstančio metų. Sachara tuo metu buvo tinkama gyventi savana.

Šiandien Sacharos dykuma skiria Šiaurės Afriką nuo Centrinės Afrikos, bet apie 6000 m. pr. Kr. šios užtvaros nebuvo. Uolų ir urvų piešiniai rodo, kad klimatas buvo daug drėgnesnis ir žmonės galėjo gyventi Sacharoje. Trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. viduryje Sachara ėmė virsti dykuma, bet Šiaurės Afriką su Centrine dar ilgai jungė prekybiniai keliai ir miestai.

NUBIJA IR KUŠAS

Egipto kultūra per Nilą išplito į Nubiją (dabar Sudanas), kurioje gyveno juodaodžiai. Antrojo tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje Nubijoje susikūrė Kušo karalystė. Kušas prekiavo su Egiptu ir tiekė jam auksą. 15 a. pr. Kr. Egiptas nukariavo Kušą ir užgrobė aukso kasyklas, bet apie 750 m. pr. Kr. kušitai užkariavo Egiptą ir pradėjo 25-ąją faraonų dinastiją. Kuše nebuvo bronzos amžiaus, nuo akmens čia iškart pereita prie geležies. Sostinė iš kulto centro Napatos buvo perkelta į Meroję, nes aplink Meroję slūgsojo geležies rūdos telkiniai. Kušas tapo svarbiu geležies apdirbimo centru ir tiekė šį metalą Egiptui, Babilonijai, Arabijai ir Etiopijai. Merojė visokeriopai mėgdžiojo Egiptą ir išsaugojo daug egiptietiškų tradicijų net tada, kai Egipte prasidėjo kultūrinės permainos. Kita svarbi, nors ir uždara sritis buvo Etiopija su savitomis kultūrinėmis tradicijomis.

Didžiuliame Afrikos žemyne atsirado įvairių civilizacijų. Šiaurės Afrikoje vyravo Egipto ir Viduržemio jūros baseino kultūros, bet į pietus nuo Sacharos dykumos gyvenančioms tautoms jos tiesioginio poveikio nedarė.

Piramidžių griuvėsiai Merojėje, į rytus nuo dabartinio Chartumo. Merojė buvo Kušo karalystės, kuriai didelę įtaką darė Egiptas, sostinė.

CENTRINĖ IR PIETŲ AFRIKA

Prie Nigerio upės gyveno žemdirbių gentys. Miestų stovėjo tik vienas kitas, visi prekybiniai. Nigerijos Noko kultūros žmonės mokėjo apdirbti geležį ir gyveno kaimais. Rytuose bastėsi klajokliai piemenys, o Čade žmonės jau kūrėsi gyvenvietėse. Žemdirbių bantų tautos, mokančios apdirbti geležį, migravo į pietus. Pietų Afrikoje gyveno piemenys, be to, medžiotojai ir rankiotojai khoinai.

SVARBIAUSIOS DATOS	
3000	Sachara pradeda virsti dykuma
2750	Vakarų Afrikoje pradedama dirbti žemė
700	Nubijoje klesti Kušo karalystė
600	Nigerijoje stiprėja Noko kultūra, Kušo sostinė perkeliama į Merojė
200	Įkuriamas pirmas Afrikos miestas, Dženedženas

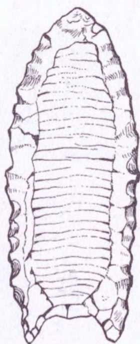
▲ Piešinyje ant Sobekchotepo antkapinio statinio sienos pavaizduoti svetimšaliai su dovanomis faraonui. Afrikiečiai neša egiptiečių branginamus daiktus: iš Nubijos atgabenti dideli aukso žiedai, dramblių iltys, šluotelės iš žirafų uodegų musėms vaikyti, vaisiai ir pora beždžionių (viena – babuinas).

► Visoje Sacharoje pilna uolų piešinių ir akmens bareljefų. Ši galvijų banda nupiešta ant uolos Tasili Adžere. Dailininkas pavaizdavo net karvių plauko raštus.

AMERIKA 1500-350 pr. Kr.

Ledynmečiu pirmieji gyventojai atkeliavo į Šiaurės Ameriką sausuma iš Azijos, nes jūros lygis buvo žemesnis. Per tūkstančius metų jie apgyveno Pietų Ameriką.

Folsomo kultūros strėlės antgalis. Folsomo kultūra Šiaurės Amerikoje plito nuo 9000 m. pr. Kr.

Daugelis pirmųjų amerikiečių kaip buvo, taip ir liko medžiotojai, žvejai ir rankiotojai, bet dviejose atskirose srityse, Centrinėje Amerikoje (Meksika) ir Ekvadore-Peru, atsirado civilizacijos.

MEKSIKOS OLMEKAI

Indėnai įsikūrė Centrinėje Amerikoje prieš kokius 9000 metų ir augino kukurūzus, pupas ir moliūgus. Kūrėsi nedideli kaimai, jų gyventojai žiedė puodus ir audė audeklą. Apie 1500 m. pr. Kr. atsirado pirmoji civilizacija Amerikos žemyne. Miestais gyvenantys olmekai pasistatė sostinę La Ventoje, vakarų Meksikoje. Olmekai statė kulto centruose didžiules piramides iš molio ir akmens, kalė milžiniškas skulptūras ir drožė iš nefrito dailias figūrėles. Daugelis statulų vaizduoja pusiau žmogų, pusiau jaguarą. Olmekai turėjo raštą ir sudėtingą kalendorių. Jų kultūra turėjo įtakos kitų indėnų genčių, sapotekų ir majų, miestų civilizacijoms.

Šis dailus raižyto akmens indas – Čavino kultūros pavyzdys. Skulptorius gyveno Peru prieš 2500 metų.

ANDŲ CIVILIZACIJA

Pirmieji žvejų ir žemdirbių kaimai Pietų Amerikoje įsikūrė Peru šiaurėje. Maždaug prieš 2800 metų atsirado pažangesnė Čavino kultūra. Čavino žmonės žiedė puodus, staklėmis audė audeklus, statė akmeninius pastatus ir kalė įmantrias skulptūras. Didžiausias sostinės pastatas buvo painus triaukštis kambarių, koridorių ir laiptų kompleksas.

SVARBIAUSIOS DATOS	
2600	Peru statomi kulto centrai
2200	Meksikoje kuriasi žemdirbių kaimai
1200	Olmekai stato miestus ir kulto centrus
850	Iškyla Čavino kultūra
600	Pastatytos pirmosios majų piramidės
350	Olmekų kultūros nuosmukis

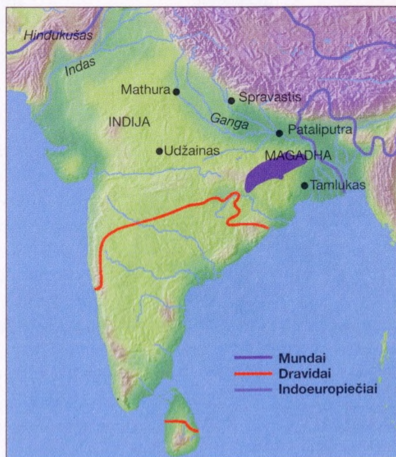
▲ Viena iš aštuonių bazaltinių galvų, ištašytų olmekų. Kai kurių aukštis – 3 m. Kiekvienos galvos apdangalas vis kitoks. Veikiausiai jos vaizduoja pirmuosius valdovus arba dievus.

► Šis olmekų altorius (12 a. pr. Kr.) veikiausiai buvo sostas. Olmekų valdovo skulptūra iškalta nišoje apačioje.

ARIJŲ INDIJA 1500-500 pr. Kr.

Maždaug prieš 3500 metų ištvermingi kariai ir piemenys arijai per Hindukušo kalnus atsikraustė į Indostano pusiasalį.

Arijams įsiveržus į šiaurės Indiją, čiabuviai dravidai ir mundai pasitraukė į pusiasalio pietus ir rytus.

Gautama Sidhartha Buda (apie 563-483 m. pr. Kr.) buvo karalaitis. Jis gyveno prieš 2500 metų. Vieną dieną Gautama Sidhartha suvokė, koks pilnas kančių žmogaus gyvenimas, metė šeimą ir išėjo ieškoti tiesos. Vėliau jis pasiekė sąmonės nušvitimą ir buvo pavadintas Buda – "praregėjusiuoju". Budos mokymas teigia, kad kančią sukelia prisirišimas prie pasaulio.

Iškeliauti iš tėvynės pietų Rusijos arijus privertė kažkokia katastrofa, galbūt sausra, epidemija ar karas. Jie atklydo ne tik į Indiją, bet ir į Anatoliją ir Persiją. Arijų gentys gyveno kaimais, namai buvo ne plytiniai, kaip Indo slėnio civilizacijos, o mediniai.

ARIJAI INDIJOJE

Arijų turto vertės matas buvo galvijai ir avys. Palyginti su Indo slėnio civilizacija, jie buvo atsilikę, bet ištvermingesni. Jie mėgo karus ir azartinius lošimus, jautieną ir vyną, muziką, šokius ir kovos vežimų lenktynes. Pamažu arijai tapo sėslūs ir perėmė daug vietinių papročių, išmoko naudoti geležį ir ėmė dirbti žemę. Jie pradėjo auginti ir ryžius, Indo slėnyje auginamus nuo seno.

▲ Arijai įtvirtino kastų sistemą. Hierarchijos viršūnėje buvo brahmanai (dvasininkai) ir kšatrijai (kariai), valdę šalį. Vaišjai buvo pirkliai ir žemdirbiai. Tamsiaodžiai čiabuviai dravidai, priklausę žemiausiai šūdrų kastai, buvo tarnai, amatininkai ir samdiniai. Buvo draudžiama keisti kastą arba tuoktis su žmogumi iš kitos kastos.

HINDUIZMO KULTŪRA

Naudodami plūgą ir drėkinimo sistemas, arijai nuimdavo gausų derlių ir galėjo išlaikyti didelius miestus. Apie 500 m. pr. Kr. šiaurės Indijoje susikūrė 16 didelių karalysčių, garsiausia buvo Magadha. Ekonomiškai stipri Magadha tapo Maurjų imperijos centru, iš čia plito ankstyvasis budizmas ir džainizmas. Arijai rašto neturėjo. Kaip daugelis senovės tautų, tikėjimo tiesas, mitus, apeigas jie perduodavo žodžiu. Ši šventoji literatūra, vadinama vedomis ("Žinojimo knygomis") buvo užrašyta daug vėliau. Seniausia veda – "Rigveda", 1000 himnų sanskrito kalba rinkinys. Beveik visas žinias apie senovės arijų gyvenimą mums suteikė vedos, hinduistų "Senasis Testamentas". Priešingai kitoms religijoms hinduizmas neturėjo vieno pradininko, tikėjimo tiesos kaupėsi pamažu.

◄ Vienas iš pagrindinių hinduizmo dievų yra Šiva, kūrėjas ir naikintojas. Šokdamas jis sunaikina visatą.

ROMOS ĮKŪRIMAS 753-509 pr. Kr.

Pagal tradiciją Romą 753 m. pr. Kr. įkūrė vietos gentys. Iš pradžių Roma buvo valstiečių kaimas, vėliau – miestas ant septynių kalvų.

Iš pradžių Romą supo etruskai, samnitai ir kitos gentys. Italijoje buvo ir graikų bei finikiečių kolonijų. Romai plečiantis, jos gyventojai turėjo kariauti su kaimynais.

Pasak legendos, Romą įkūrė du broliai dvyniai Romulas ir Remas, karaliaus Numitoro vaikaičiai. Nedoras karaliaus brolis Amulijus paleido naujagimius pintinėje į Tiberį. Tačiau kūdikiai išsigelbėjo, kelias dienas juos žindė vilkė, o paskui rado ir išaugino piemuo. Įkūręs Romą, Remas užmušė brolį ir tapo karaliumi.

Anot legendų, iš pradžių Romą valdė vietiniai karaliai, pirmasis iš jų buvo Romulas. Mieste gyveno sabinai ir lotynai, ilgainiui susimaišę ir pradėję save laikyti romėnais. Juos veikė šiaurinių kaimynų etruskų, o vėliau graikų kultūra, kurią romėnai galų gale visiškai perėmė.

ETRUSKAI

Etruskai (jų karalystė vadinosi Etrurija) gyveno miestuose-valstybėse, susikūrusiuose apie 800 m. pr. Kr. Jie buvo žemdirbiai, jūreiviai ir prekybininkai, mokėjo apdirbti metalus, mėgo muziką, žaidimus ir azartinius lošimus. Graikai turėjo etruskams didelę įtaką: šie perėmė graikų abėcėlę, vilkėjo graikiškais drabužiais ir tikėjo graikų dievus. Iš jų romėnai perėmė daug papročių, nors galiausiai Roma beveik nebesiskyrė nuo kitų graikų kultūros centrų.

ROMOS KARALIAI

Pasak legendos, nuo 753 m. pr. Kr. iki 510 m. pr. Kr. Romą valdė septyni karaliai. Jie vilkėdavo togas purpuro apvadais. Karaliui kelią per minią praskindavo liktoriai: ant kairiojo peties jie nešdavosi fascius (raudonos spalvos diržais suraišiotą virbų ryšulį su įkištu kirviu) – valdžios simbolį, reiškiantį, kad karalius viršesnis už visus. Jo valdžia nebuvo neribota: patariamąjį balsą turėjo senatas, sudarytas iš seniausių kilmingų romėnų šeimų atstovų. Senatas ilgainiui darėsi vis įtakingesnis.

Gulsčios skulptūros ant padaryto apie 510 m. pr. Kr. sarkofago dangčio vaizduoja etruskus vyrą ir žmoną. Etruskų visuomenėje moterys buvo gerbiamos, romėnų ir graikų nuomone, jų pareiga – gimdyti vaikus ir nesikišti į vyrų reikalus.

Nuo senato priklausė, kas bus išrinktas karaliumi ir ką šis turės teisę daryti, ypač kilus karui. Karaliai su patricijais pradėjo nesutarti. Karaliai atgyveno, Romos miestas troško permainų. Galiausiai 509 m. pr. Kr. patricijai nuvertė karalių nuo sosto ir įkūrė respubliką. Tai buvo pirmoji respublika pasaulio istorijoje. Romėnai nepuoselėjo vilties tapti pasauline imperija, iš pradžių jie tenorėjo apsiginti ir atremti karingus kaimynus. Tačiau per 500 metų Roma virto Vakarų pasaulio centru.

Etruskų rašto pavyzdžių išliko nedaug (daugiausia tai antkapių įrašai), bet kapų rūsių tapyba labai išraiškinga, Vienas čia pavaizduotas muzikantas skambina lyra, kitas pučia fleitą.

SVARBIAUSIOS DATOS	
800	Atsiranda etruskų civilizacija
753	Tradicinė Romos įkūrimo data
509	Įkuriama Romos respublika
400	Etrurijos nuosmukis

◀ Išpuoštas etrusko kapas, vadinamas augurų (pranašautojų) kapu Tarkvinijuose (apie 500 m. pr. Kr.). Tapyboje ryški graikų įtaka.

▲ Fasciai Romoje buvo valdžios ženklas. Virbų ryšulys reiškė teisę bausti lazdomis, o kirvis – teisę bausti mirtimi.

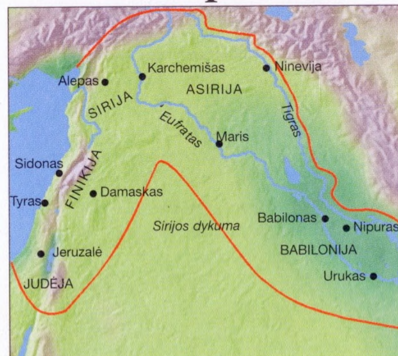
BABILONIJOS ATGIMIMAS 626-539 pr. Kr.

Apie 1100 m. pr. Kr. į Asiriją ir Babiloniją iš vakarų atsikraustė chaldėjų gentys. Chaldėjų kunigaikščiai dažnai būdavo Asirijos karalių vietininkai.

Nabuchodonosaras II valdė 43 metus ir nuolat rengė karo žygius į kitas šalis. Jis nuslopino du sukilimus Judėjoje, o kai sukilo Finikija, laikė apgulęs jos svarbiausią uostą Tyrą trylika metų.

626 m. pr. Kr. Asirijos karaliaus vietininkas chaldėjas Nabopalasaras užgrobė valdžią, paskelbė Babilonijos nepriklausomybę ir 612 m. pr. Kr. galutinai sutriuškino Asiriją. Jo sūnus Nabuchodonosaras II 605 m. pr. Kr. prie Karchemišo sumušė Egipto kariuomenę ir nukariavo Siriją.

Žemėlapyje pavaizduota Babilonijos imperija didžiausiosios galybės laikais, valdant Nabuchodonosarui II.

NABUCHODONOSARAS II

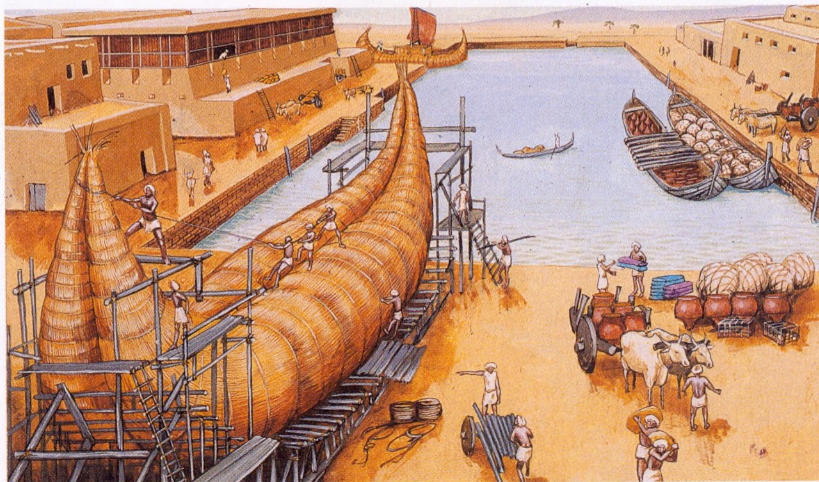
Nabuchodonosaras II buvo vienas garsiausių Babilonijos karalių. Į sostą jis įžengė apie 605 m. pr. Kr. Jo istorija papasakota Biblijoje, Danieliaus knygoje. Jis įsiveržė į daugelį buvusių Asirijos žemių į vakarus nuo Babilonijos. Nabuchodonosaras II nukariavo Palestiną, Babilonijos provincija pavertė Judėją, sugriovė Jeruzalę ir išsivarė į Babiloniją tūkstančius žydų sukilėlių. Jam valdant, Babilonija susigrąžino ankstesnį spindesį ir tapo Derlingojo Pusmėnulio valdove.

▲ Deivė Ištarė, apsupta liūtų ir pelėdų, su pusmėnulio karūna. Ištarė buvo vyriausia babiloniečių deivė.

BABILONAS

Nabuchodonosaro II laikais Babilonas tapo didžiausiu pasaulio miestu ir labiausiai klestėjo. Valdovas pastatydino milžiniškas miesto sienas, o didžiuosius vartus pavadino deivės Ištarės vardu. Jis įrengė ir žymiuosius Semiramidės sodus kabančiose piltinėse terasose. Per Eufrato upę Nabuchodonosaras II pastatė didelį tiltą, o dievui Mardukui, arba Beliui – milžinišką laiptuoto bokšto pavidalo šventyklą, vadinamą zikuratu (biblinį Babelio bokštą). Sau valdovas pasistatydino puikius rūmus. Jis ragino garbinti didįjį dievą Marduką ir grąžinti ankstesnę Babilonijos ir Šumero didybę. Nabuchodonosaras II valdė daugiau kaip 40 metų, bet manoma, kad senatvėje išprotėjo.

► Babilonija, įsikūrusi prie Eufrato upės, buvo jūreivių šalis. Didžiuliais nendriniais laivais babiloniečiai plaukdavo į Indiją ir rytų Afriką. Be to, jos geografinė padėtis patogi: Babilonijos žemėmis žmonės keliauja iš Azijos į Vakarus.

BABILONO MIESTAS

Graikų istorikas Herodotas rašo, kad Babilonas – gražiausias pasaulio miestas. Jis buvo senas jau tada, kai Nabuchodonosaras II papuošė miestą naujomis šventyklomis, rūmais, sienomis, vartais, keliais ir tiltu per Eufratą. Marduko šventykla, šumeriškas zikuratas, buvo labai aukštas ir išgarsėjo Babelio bokšto pavadinimu. Kabančiuosius sodus graikai laikė vienu pasaulio stebuklų. Babilonas buvo didmiestis (plotas – 1000 ha), jo turgavietėse buvo prekiaujama, o dirbtuvėse gaminama viskas, ko žmogus galėtų panorėti. Graikus, indus, persus ir egiptiečius jis aprūpindavo įvairiausiomis prekėmis.

Piešinyje matyti procesijų kelias, pagrindiniai deivės Ištarės vartai ir Marduko šventykla.

Priekyje matyti tiltas per Eufratą, o už jo – legendiniai kabantieji Babilono sodai.

NUOSMUKIS IR ŽLUGIMAS

Didžioji Babilonijos imperija po Nabuchodonosaro II mirties išsilaikė vos šešerius metus. Jo sūnus Avil Mardukas (Biblijoje vadinamas Evil Merodachu) valdė trejus metus, o paskui buvo nužudytas. Dar du karaliai, vienas iš jų vaikas, irgi valdė vos trejus metus.

Paskui valdžią Babilonijoje užgrobė siras Nabonidas ir bandė priversti žmones garbinti savo dievą Siną vietoj Marduko. Tiesioginis sosto įpėdinis buvo Belšazaras.

Tuo tarpu Persijoje 557 m. pr. Kr. į sostą sėdo jaunas karalius Kyras II. Jis puoselėjo viltį užkariauti Mesopotamiją ir įkurti Persijos imperiją. 539 m. pr. Kr. jis įsiveržė į Babiloniją ir paėmė Babiloną. Nabonidas buvo nuverstas nuo sosto, o jo sūnus nužudytas. Kyras II išlaisvino sukilėlius žydus, 586 m. pr. Kr. išvarytus į Babiloniją jauno Nabuchodonosaro II.

Persija valdė Babiloniją du palyginti ramius ir taikius amžius, kol kitas jaunas karalius, Aleksandras Makedonietis, sumušė persus ir 331 m. pr. Kr. užgrobęs Babiloną padarė jį savo sostine.

SVARBIAUSIOS DATOS

853	Asirija užkariauja Babiloniją
626	Babiloniečiai sukyla prieš asirus
612	Babiloniečiai ir medai nuniokoja Ninevįją (Asirija)
604	Nabochodonosaras II tampa karaliumi, Babilonija klesti
539	Kyras II nukariauja Babiloniją

PERSIJOS IMPERIJA 559-331 pr. Kr.

Persija anksčiau vadintas Iranas. Čia gyveno medai ir persai, atsikraustę į Persiją iš Centrinės Azijos maždaug prieš 2800 metų.

Darėjas I (548-486 m. pr. Kr.) buvo didis karvedys, užkariavęs daugumą Artimųjų ir Viduriniųjų Rytų šalių. Pertvarkė imperiją: padalijo ją į 20 satrapijų, tiesė kelius, įvedė bendrus imperijos pinigus. Pastatė naują sostinę. Nesėkmingai kariavo su graikais. Pasivadino "karalių karaliumi".

Iš pradžių galingesni buvo medai. Paskui beveik prieš 2550 metų Persijos valdovas Kyras II sukilo prieš medus ir užgrobė valdžią. Kyras II sukūrė galingą Persijos imperiją. Jo sostinė Ekbatana stovėjo prie Šilko kelio (dabar toje vietoje įsikūręs Hamadano miestas).

KARALIAI UŽKARIAUTOJAI

Kyro II vadovaujamą kariuomenę sudarė raiteliai ir lankininkai. Pasinaudojęs kaimynų nusilpimu, jis sukūrė imperiją nuo Viduržemio jūros iki Indo upės ir nuo Kaukazo iki Indijos vandenyno. Jo sūnus Kambizas (Kambisas) įsiveržė į Egiptą. Užkariautos tautos mokėjo mokesčius, bet persai gerbė jų papročius ir religijas. Darėjas I paskyrė satrapus (vietininkus) kiekvienai provincijai valdyti. Mokesčiai buvo renkami grūdais ir kitais žemės ūkio produktais.

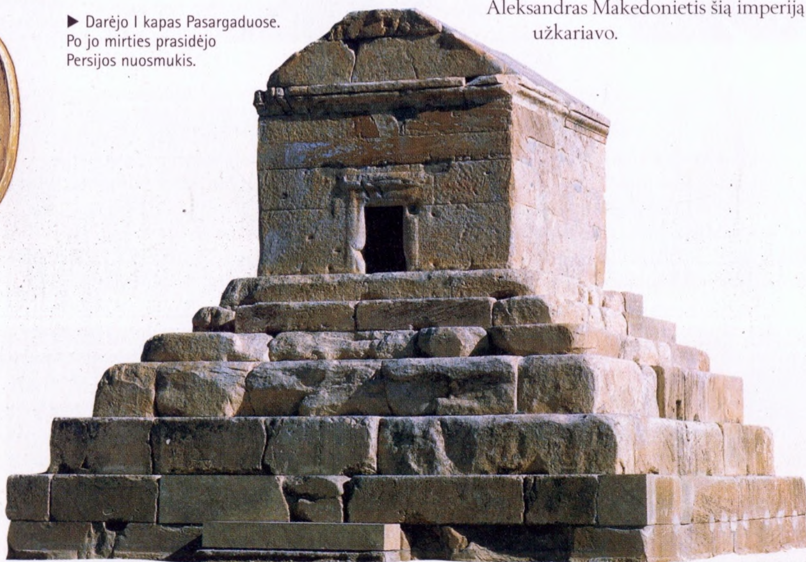
Apadanos rūmų akmeninio frizo bareljefas Persepolyje. Tokie meno kūriniai puošė rūmų sienas ir laiptų aikšteles.

SUVIENYTAS SENOVĖS PASAULIS

Darėjas I tiesė kelius ir statė miestus visoje milžiniškoje imperijoje, o prekybą skatino, įvesdamas vienodus pinigus. Persai kontroliavo Šilko kelio iš Kinijos vakarinę dalį ir visą Indijos prekybą su Viduržemio pajūriu. Persija užėmė daugumą senųjų to meto civilizacijų. Tačiau valstybės galia priklausė nuo valdovų. Galiausiai graikai nugalėjo persus prie Salamino, o Aleksandras Makedonietis šią imperiją užkariavo.

▲ Persijos kariuomenės pėstininkas. Persai kariavo sėkmingai, nes naudojo išmintingą strategiją. Nužygiuodavo didžiulius atstumus (Kambizas užkariavo Egiptą).

▶ Darėjo I kapas Pasargaduose. Po jo mirties prasidėjo Persijos nuosmukis.

RELIGIJA

Persai išpažino zoroastrizmą, kurio pradininkas buvo pranašas Zaratustra, graikiškai Zoroastras. Zaratustra reformavo senovės persų genčių religiją, atsineštą iš Centrinės Azijos. Persai garbino vieną dievą Ahūrą Mazdą, kuris nuolat kovoja su blogio įsikūnijimu Angra Mainjumi ir vaizduojamas kaip sparnuotas vyras su barzda.

Zoroastrizmas netapo pasauline religija, bet paveikė daug vėlesnių tikėjimų, krikščionybę irgi. Ši įtaka itin pastebima Biblijos "Apreiškime Jonui".

Persijos imperija Darėjo I laikais. Administraciniu centru tapo Sūzai, valstybės centru – Persepolis. Karališkasis kelias buvo nutiestas, kad žygūnai galėtų greičiau perduoti žinias iš atokiausių imperijos kampelių.

SVARBIAUSIOS DATOS	
850-750	Medai ir persai atsikrausto į Iraną
600	Zaratustra reformuoja senovės persų religiją
559-525	Kyras II sukuria Persijos imperiją
521-486	Darėjo I valdymas – Persijos galybės viršūnė
480	Graikai nugali persus prie Salamino
331	Aleksandras Makedonietis užkariauja Persiją

Antspaudas su dantiraščio ženklais kairėje pusėje, vaizduojantis Darėją I liūtų medžioklėje. Sužeistas liūtas puola valdovą, stovintį vežime, o šis jį varpo strėlėmis. Sparnuota figūra – Ahūra Mazda, vyriausias persų dievas.

Naujojoje sostinėje Persepolyje Darėjas I pasistatydino puikius rūmus. Laiptų aikšteles puošė šis aukštų pareigūnų procesijos bareljefas.

KLASIKINĖ SENOVĖ

499 pr. Kr. - 500 po Kr.

Tai buvo senovės Graikijos ir Romos amžius. Šios dvi nepaprastos civilizacijos padėjo Europos kultūros pamatus. Apie 1 a. pr. Kr. senovės pasaulyje viešpatavo keturios imperijos. Galingiausia buvo Romos imperija, valdant Trajanui plytėjusi nuo Portugalijos bei Maroko iki Eufrato bei Tigro ir Partų karalystės sienos, nuo Škotijos iki Sacharos ir Nilo pirmojo slenksčio Egipte. Tolimuosiuose Rytuose beveik visą dabartinę Kiniją valdė Hanų dinastija, Artimuosius ir Viduriniuosius Rytus – Persijos valdovų Sasanidų dinastija, o Indiją – Guptų dinastija. Tačiau maždaug iki 5 a. po Kr. vidurio visos keturios imperijos žlugo.

▲ Kinijos visuomenei didžiulę įtaką darė išminčiai ir filosofai, bet Činų laikais juos imta persekioti.

◀ Dzeuso Olimpiečio šventykla Atėnuose (Graikija) buvo pradėta statyti 6 a. pr. Kr. ir baigta tik 2 a. pr. Kr.

PASAULIS nuo 499 pr. Kr. iki 500 po Kr.

Klasikinės šiuo laikotarpiu klestėjusios civilizacijos paliko įvairius politinių santvarkų ir visuomeninio gyvenimo formų kūrimo pavyzdžius. Graikų atradimai padėjo pamatus šiuolaikinei biologijai, matematikai, fizikai, literatūrai, filosofijai ir politikai. Aleksandras Makedonietis plėtė helenistinę (graikų) kultūrą Azijoje. Vėliau, apie 100 m. po Kr., romėnai stengėsi, kad graikiška kultūra prasiskverbtų į šiaurės Afriką ir gilyn į Europą. Rytuose Hanai valdė didžiulius Kinijos plotus, o Guptos skleidė hinduizmą Indijoje.

Šiose imperijose žmonės gyveno ramiai ir taikiai, nes valdovai ir kariuomenės buvo galingi. Bet juos netrukus užpuolė klajoklių barbarų gentys, nuolatinės kovos su priešais silpnino imperijas, ir iki 5 a. po Kr. vidurio jos visos suiro.

Maždaug tuo pačiu laikotarpiu Centrinėje Amerikoje klestėjo Teotihuakano kultūra. Ji turėjo įtakos kitoms Meksikos ir Gvatemalos tautoms, kaip antai majams, kurie statė didžiulius miestus, tiesė kelius ir viešpatavo Centrinėje Amerikoje iki 15 a.

ŠIAURĖS AMERIKA

Šiaurės Amerikos žemyne plačiai paskildo negausios gentys. Paprastai jų gyvenimas buvo kuklus: medžioklė, rankiojimas, žemdirbystė. Bet pirmosios civilizacijos į šiaurę nuo Meksikos, Houpvelio kultūros, žmonės (dabartinėje Ohajo valstijoje) statė miestus ir pylė apeiginius žemių pilkalnius. Apie 500 m. po Kr. Jutoje, Arizonoje ir Naujojoje Meksikoje atsirado anasazių kultūra.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Meksikoje ir Peru susikūrė daug civilizacijų. Jos labiausiai klestėjo tarp 100 ir 700 m. po Kr. Meksikoje pirmavo didelis prekybinis miestas Teotihuakanas. Jo kultūros žmonės statė didžiules piramides ir rūmus, papuoštus skulptūromis ir freskomis. Atsirado majų civilizacija: majai garsėjo matematikos ir astronomijos žiniomis, turėjo raštą. Andų kalnuose netoli Titikakos ežero susikūrė Tiahuanako miestas su puikiu šventyklų kompleksu. Atsirado Čavino, Naskos ir Močės kultūros.

EUROPA

Europoje atsirado dvi didžios civilizacijos, iš pradžių Graikijoje, paskui Romoje. Kitos kultūros, kaip antai keltų, buvo nustelbtos ir įsiliejo į antikos kultūrą. Apie 400-300 m. pr. Kr. Viduržemio jūros pakrantėse viešpatavo antikinė Graikija. Bet nepriklausomi Graikijos miestai-valstybės nuolat kariavo tarpusavyje ir galiausiai nusmuko. Tuo tarpu Italijoje Romos miestas, perėmęs graikų papročius, plėtėsi ir augo, o apie 100 m. po Kr. susikūrė didžiulė imperija, plytinti nuo Arabijos iki Škotijos. Romos valdose išplito nauja religija – krikščionybė. Tačiau apie 400 m. po Kr. ši didžioji civilizacija pradėjo smukti.

AZIJA

Apie 350 m. pr. Kr. Činai pirmą kartą suvienijo Kiniją. Paskui valdžią užgrobė Hanai ir valdė Kiniją iki 220 m. po Kr. Jie sukūrė patvarią imperiją pagal Konfucijaus principus. Indijoje nuo 320 m. pr. Kr. iki 185 m. po Kr. klestėjo budistinė Maurjų dinastijos kultūra. 320 m. po Kr. miestą-imperiją šiaurės Indijoje įkūrė nauja dinastija – hinduistai Guptos. Ji gyvavo iki 500 m. po Kr. Visoje Azijoje (Japonijoje, Tailande, Indonezijoje) atsirado vietos kultūros.

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Australijos aborigenai gyveno ramiai ir paprastai, su pasauliu nepalaikydami jokių ryšių. Naujoji Zelandija buvo beveik negyvenama. Ramiajame vandenyne polineziečiai toliau kolonizavo įvairias salas.

AFRIKA

Afrikoje gyveno įvairios gentys. Apie 400 m. pr. Kr. vakarų Afrikoje klestėjo Noko kultūra. 350 m. po Kr. Kušo karalystę užkariavo Aksumo karalystė. Apie 500 m. po Kr. bantų tautos pasiekė Afrikos pietus.

ARTIMIEJI RYTAI

Artimiesiems Rytams didelę įtaką turėjo Graikija ir Roma. Aleksandras Makedonietis savo imperijos sostine padarė Babiloną, užkariautuose kraštuose diegė graikų kultūrą ir sykiu perėmė vietinius papročius. Vėliau romėnai užkariavo Siriją, Palestiną ir Egiptą. Rytuose Persijos civilizacijoje susipynė Rytų ir Vakarų tradicijos.

ANTIKINĖ GRAIKIJA 600-337 pr. Kr.

Senovės Graikiją sudarė nepriklausomi miestai-valstybės, kiekvienas su savais įstatymais ir papročiais. Graikai nauja linkme plėtojo politiką, mokslą, meną ir socialinį gyvenimą.

Egėjo jūros geografinė padėtis buvo labai patogi jūrų civilizacijai atsirasti, todėl jos pakrantes greitai nusėjo miestai.

Atėnų keramikos dirbiniai garsėjo jau 9-7 a. pr. Kr.

Kiekvienas miestas-valstybė, arba polis, išaugo lygumoje, kurią supo kalnai – gamtinė kliūtis priešams. Miestiečiai statydavo aplink miestą aukštas ir tvirtas sienas, o miesto centras ant kalvos buvo įtvirtintas ir vadinamas akropoliu. Svarbiausia senovės Graikijos miesto aikštė su turgavietėmis vadinosi agora.

MIESTAI IR KOLONIJOS

Du svarbiausi miestai-valstybės buvo Atėnai ir Sparta. Kiti miestai, kaip antai: Korintas, Chalkidė, Miletas, Smirna ir Eretrija, gyveno pagal savus papročius ir įstatymus. Miestai-valstybės plėtėsi, kurdami kolonijas Juodosios jūros pakrantėse, Libijoje (Kirėnė), Sicilijoje, pietų Italijoje, pietų Galijoje (Masalija), Ispanijoje. Graikų miestai-valstybės nuolat vaidijosi.

GRAIKŲ KULTŪRA

Graikų sukurtas mokslas daugeliu atvejų sudaro dabartinio mokslo pagrindą. Filosofai, gydytojai, mokslininkai skatino naują mąstyseną, pagrįstą stebėjimu ir aptarimu. Graikai davė pradžią mokslo specializacijai, sukūrė modernias mokslinio darbo formas, pagrindinius Vakarų poezijos ir prozos žanrus. Jie narsiai kovojo už laisvę, ypač su persais. Prekybininkai, jūreiviai ir nuotykių ieškotojai graikai padarė didelį poveikį net tolimoms kultūroms.

Graikų kolonistų būrys (apie 5 a. pr. Kr.). Graikai neįrodinėjo savo kultūros pranašumo, nesiekė, kad vietiniai gyventojai perimtų jų kalbą ir kultūrą, naujoje tėvynėje rūpinosi tik savo reikalais.

◄ Salamino mūšyje (480 m. pr. Kr.) graikai su 380 lengvų manevringų laivų, vadinamų trieromis, sutriuškino 1200 didžiulių persų karo laivų. Pralaimėję jūrų mūšį prie Salamino ir sausumos Platajų mūšį (479 m. pr. Kr.), persai graikų daugiau nebepuolė.

ŠVIETIMAS

Mokyklas visiems laisviems žmonėms graikai pradėjo steigti apie 6 a. pr. Kr. Nuo šešerių ar septynerių metų berniukai mokėsi skaityti ir rašyti, sportavo, muzikavo. Jie rašydavo vašku padengtose lentelėse stiliumi – metaline ar moline lazdele.

◄ Graikų mokykla. Mergaitės mokyklos nelankė, jas motinos mokė tik ūkio darbų.

▼ Šiame piešinyje pavaizduotas berniukas, atsakinėjantis pamoką.

MIESTŲ-VALSTYBIŲ NESANTAIKA

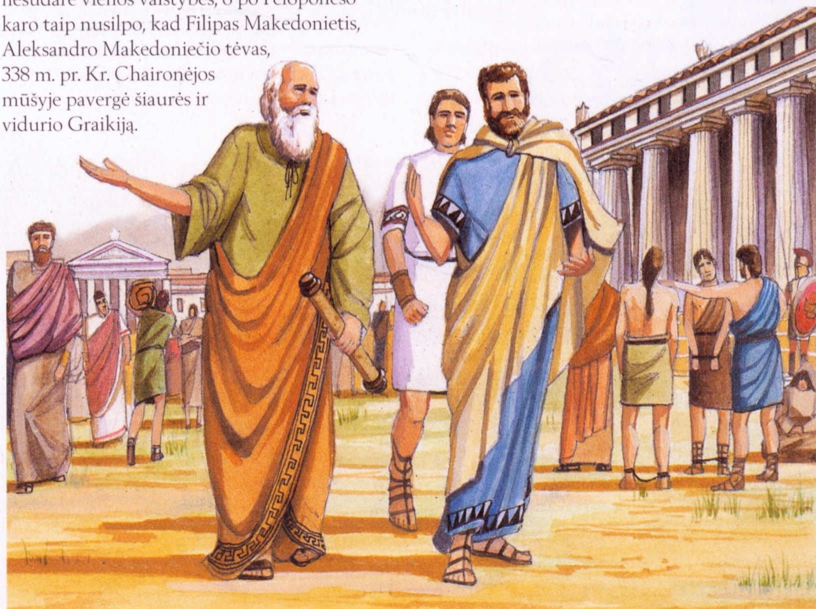
Atėnai, Sparta ir kiti miestai-valstybės susivienijo šešiasdešimčiai metų, kad atremtų persus, ir iškovojo pergales Maratono (490 m. pr. Kr.) ir Salamino mūšiuose. Tačiau nuo 431 iki 404 m. pr. Kr. jie aršiai kovojo vienas su kitu Peloponeso kare – jo priežastis buvo Spartos ir Atėnų varžymasis dėl vadovaujamo vaidmens Graikijoje. Savarankiški Graikijos miestai niekada nesudarė vienos valstybės, o po Peloponeso karo taip nusilpo, kad Filipas Makedonietis, Aleksandro Makedoniečio tėvas, 338 m. pr. Kr. Chaironėjos mūšyje pavergė šiaurės ir vidurio Graikiją.

SVARBIAUSIOS DATOS

800	Graikijoje įkuriami pirmieji miestai-valstybės
594	Solono įstatymas – pirmoji tikra Atėnų konstitucija
5 a. 4 deš.	Persai užima Joniją
480	Persai ima veržtis į Graikiją
431–404	Peloponeso karas tarp Atėnų ir Spartos
404	Atėnai priversti pasiduoti
371	Spartos nuosmukis, Tėbų iškilimas
338	Filipas Makedonietis nugali graikus

Sidabrinis keturdrachmis, populiariausia moneta Atėnuose su iškaldintu pelėdos, šventojo išminties ir teisingo karo deivės Atėnės paukščio, atvaizdu. Atėnė buvo Atėnų miesto globėja.

Graikai sukūrė tikrą filosofiją. Seniausi graikų filosofai ieškojo atsakymo į klausimą apie pasaulio atsiradimą. Apie 4 a. pr. Kr. vidurį atsirado sofistika, sukūrusi pažinimo teoriją bei etiką. Herodotas ir Tukididas buvo garsūs graikų istorikai, o Platonas, Sokratas ir Aristotelis – filosofai.

KINIJA: ČINŲ DINASTIJA 221-206 pr. Kr.

Karingos činų gentys iš vakarų Kinijos pradėjo užkariauti kaimynus nuo 3 a. pr. Kr. vidurio. 221 m. pr. Kr. činai jau buvo sukūrę imperiją. Iš šios imperijos pavadinimo kilo europietiškas Kinijos pavadinimas.

Senovės kinai buvo garsūs išradėjai. Jie išrado vienratį, kuriuo vežiodavo ir krovinius, ir žmones – europiečiai tokį daiktą įsitaisė tik po 1000 metų.

Činų imperatorius Džengas vos per dešimt metų suvienijo Kiniją, "priešiškų karalysčių" laikotarpis baigėsi. Džengas pasivadino Ši Huangdi (tai reiškia "pirmasis imperatorius") ir įkūrė pirmąją Kinijos imperatorių dinastiją.

Kinija pirmą kartą buvo suvienyta. Činų sostine tapo Sianjangas Geltonosios upės aukštupyje, iš kur buvo kilusi Činų dinastija.

KINIJOS IMPERIJA

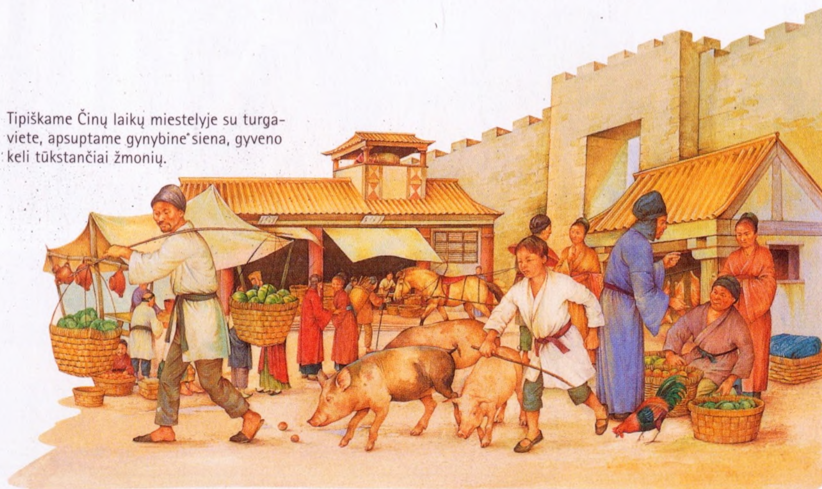
Ši Huangdi centralizavo valdymą, įvedė bendrus imperijos pinigus, svorio ir matų sistemą, raštą, suvienodino net vežimo ratų plotį. Imperatorius negailestingai kovojo su feodalinės aristokratijos galia, o buvusių karalysčių valdyti išsiuntė pareigūnus. Jis tiesė kelius ir kasė kanalus. Norėdamas apsaugoti Kiniją nuo barbarų antpuolių, Ši Huangdi pastatė Didžiąją kinų sieną. Jis sujungė trumpesnes sienas, pastatytas ankstesnių valdovų. Ši Huangdi sukūrė imperatoriškąsias tradicijas, kurių įvairios dinastijos laikėsi daugiau kaip 2000 metų. 221 m. pr. Kr. imperatorius sunaikino daug tradicinės literatūros, pavyzdžiui, Konfucijaus veikalus, ir net nubaudė mirtimi 400 mokslininkų manydamas, kad jie trukdo modernizuoti šalį.

DANGAUS ĮPAREIGOJIMAI

Ši Huangdi kariuomenės pagrindą sudarė raiteliai, o ne kovos vežimai. Jis reikalavo besąlygiško paklusnumo, todėl žmonių buvo labai nemėgstamas. Vis dėlto valdiniai jį gerbė, nes jo reformos pasiekė tikslą, o savo galia jis naudojosi Kinijai suvienyti ir permainoms spartinti. Ši Huangdi manė, kad dievai įpareigojo imperatorių tinkamai valdyti ir jis turi nusipelnyti jų palankumą, gerai atlikdamas pareigas. Toks požiūris reiškė, kad prastą valdovą galima nuversti nuo sosto.

Kinijoje išminčiai ir filosofai nuo seno darė didelę įtaką žmonių santykiams, valdymui ir religijai. Jie ragino gerbti tradicijas, todėl Činų laikais buvo persekiojami, nes ši dinastija ryžosi modernizuoti šalį.

Tipiškame Činų laikų miestelyje su turgaviete, apsuptame gynybine siena, gyveno keli tūkstančiai žmonių.

SVARBIAUSIOS DATOS

350	Činų karalystė tampa karine valstybe
315	Činų karalystė tampa galingiausia Kinijoje
256	Činų karalystė prisijungia Džou karalystę (Luojangą)
230	Karalius Čin Džengas pradeda jėga vienyti Kiniją
221	Činų dinastija suvienija šalį ir įkuria centralizuotą imperiją
214	Apsaugoti kinams nuo hunų antpuolių pradedama statyti Didžioji kinų siena
212	Ši Huangdi įsakymu sudeginti istoriniai doku mentai, uždraustos knygos, suvienodintas kinų raštas
209-202	Feodalai sukelia pilietinį karą
202	Liu Bangas įkuria Hanų dinastiją (žlugo 9 m. po Kr.)

Bronzinė kiniška chimera, mitologinė ugnimi spjaudanti pabaisa.

ČINŲ PALIKIMAS

Ši Huangdi mirė 210 m. pr. Kr. Po ketverių metų Činų dinastija buvo nuversta, nes imperatoriaus daromos permainos buvo per staigios, o įstatymai per griežti. Prasidėjo pilietinis karas. Tačiau vieningos imperijos idėjos žmonės neatsižadėjo. Paprastas žmogus Liu Bangas, vienas Činų pareigūnų, pasiskelbė imperatoriumi ir įkūrė naują dinastiją. Hanų dinastija valdė 400 metų, laikydamasi Ši Huangdi principų.

Ši Huangdi kape prikrauta daiktų, kurių valdovui reikia pomirtiniame gyvenime, tarp jų ir 7000 terakotinių ginkluotų kareivių, be to, per 100 terakotinių karo vežimų ir kovos žirgų su visais pakinktais. Kiekvienas kareivis buvo daromas atskirai, naudojant molines formas ir pridedamas detales.

DIDŽIOJI KINŲ SIENA

Didžioji kinų siena pastatyta priverstiniu darbu. Jos ilgis per 5000 km, aukštis 6,6 m (kai kur 10 m), pastatyta ji iš plūkto molio ir skaldos, vėliau sutvirtinta akmenimis, plytomis ir cemento skiediniu. Šis gynybinis įrenginys saugojo Kinijos šiaurines sienas nuo klajoklių puolimų.

Didžiajai kinų sienai jau 2200 metų, ir šiuo metu tai turistinė žymenybė. Kai kurios dalys pastatytos 4-3 a. pr. Kr.

AFRIKA 500 pr. Kr.-500 po Kr.

Afrika svetimos įtakos beveik nepatyrė. Vakarų Afrikoje kūrėsi naujos valstybės, o pietų Afriką keitė atkilėliai.

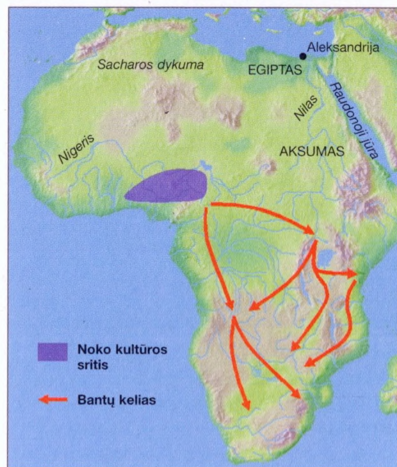

Ši terakotos galva iš Noko – puikus 4 a. pr. Kr.-3 a. po Kr. klestėjusios skulptūros pavyzdys.

Apie 100 m. pr. Kr. į Sacharą atgabenus kupranugarius, prasidėjo didelės permainos. Karavanai su auksu, dramblio kaulu, prieskoniais, vergais ir mira dabar galėjo pereiti dykumą. Vakarų Afrikoje įsikūrė prekybos miestai. Dženedženas, Njanis, Jelva ir Nokas stovėjo ant upės kranto arba dykumos ar drėgnojo atogrąžų miško pakraštyje. Šie miestai buvo pirmųjų Afrikos valstybių sostinės. Šiaurės prekyba su pietumis vyko per Merojės ir Aksumo karalystes, o Sachara buvo apeinama dabartinėmis Čado, Ruandos ir Kenijos teritorijomis.

AKSUMAS

3 a. pr. Kr. viduryje Merojės karalystė žlugo, ir Aksumo karalystė dabartinės Etiopijos šiaurinėje dalyje pradėjo turtėti iš prekybos dramblio kaulu, brangakmeniais ir kvepalais su Arabija, Graikija ir Roma. Labiausiai ji klestėjo 4 a. po Kr. Tuo metu karalius Ezana priėmė krikščionybę. Buvo statomi miestai ir monumentalūs paminklai. Aksumo karalystė klestėjo iki 1000 m.

Afrikoje buvo keturi svarbiausi kultūros centrai: Aksumas (Etiopija), berberų šiaurinė Afrikos pakrantė, vakarų Afrika ir bantų sritis pietuose.

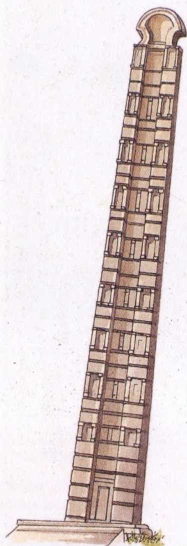
BANTŲ PLITIMAS

Bantų kalbomis kalbančios žemdirbių gentys iš Nigerijos pamažu kraustėsi į pietus ir rytus, kol apie 500 m. užėmė vidurio ir pietų Afriką, tik drėgnuosiuose atogrąžų miškuose gyveno pigmėjai, o Kalahario dykumoje – bušmėnai.

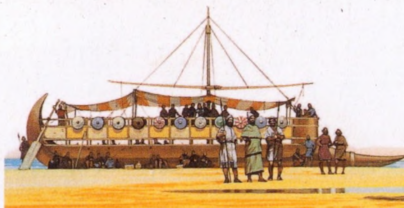
Rytinėje Afrikos pakrantėje įsikūrę bantai pradėjo prekiauti su graikais ir romėnais.

Geležis iš rūdos buvo išgaunama molinėje krosnyje, oras į ją pūstas dumplėmis.

Aksumo karalystės valdovai buvo labai dievobaimingi. Jie statė šventvietėse tokius monolitus.

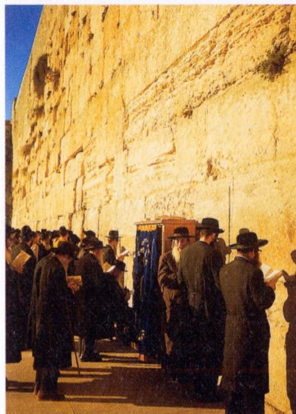
Graikų pirkliai rytinėje Afrikos pakrantėje iš bantų pirkdavo vaistažoles, mirą, brangakmenius ir auksą.

JUDĖJA 600 pr. Kr.-135 po Kr.

Po šešiasdešimties metų tremties į Babiloniją (nuo 597 m. pr. Kr.) žydai dėl savo kitokio tikėjimo kaimynams darėsi vis nesuprantamesni.

Menora, žydų apeiginė septynšakė žvakidė, simbolizuojanti septynias kūrimo dienas.

Vakarinė siena Jeruzalėje stovi šventyklos, kurią 70 m. sugriovė romėnai, vietoje.

Žydai garbino vieną dievą Jahvę, statė sinagogas ir laikėsi griežtų religinių nuostatų. 538 m. pr. Kr. grįžę iš Babilonijos tremties, jie dar uoliau skyrė judėjus nuo nejudėjų ir puoselėjo tradiciją, nes galėjo pasikliauti tiktai savo religija. Palestinoje viešpatavo graikai, norėję žydams primesti savo gyvenimo būdą ir helenistinę kultūrą.

ROMĖNŲ PALESTINA

Nusikračiusi graikų valdžios, Judėja buvo nepriklausoma beveik šimtą metų. Tačiau 63 m. pr. Kr. ją prisijungė romėnai. 37 m. pr. Kr. Romos senatas suteikė Herodui "žydų karaliaus" titulą. Žydai galėjo laisvai prekiauti ir keliauti, daugelis išvyko kitur. Kai 26 m. Judėjos valdytoju tapo romėnas Poncijus Pilotas, žydų gyvenimas pasidarė sunkus. Jie nekentė romėnų dėl nepakeliamų mokesčių ir žydų religijos puolimo. 66 m. žydai sukilo prieš Romą, bet maištas buvo žiauriai nuslopintas, 70 m. sugriauta Jeruzalė ir jos šventykla. 135 m. po naujų žydų sukilimų romėnai privertė juos palikti Judėją, ir žydų istorija laikinai nutrūko.

Senovinė Masados tvirtovė, kur 132 m. nusižudė romėnų apsiausti žydų sukilėliai.

ROMOS RESPUBLIKA 509-27 pr. Kr.

Dabar Romą valdė patricijai (seniausių kilmingų romėnų šeimų nariai). Iš pradžių Roma įsigalėjo Italijoje, o paskui Viduržemio jūros pakrantėse.

Tokiuose ąsočiuose kaip ši amfora Romos imperijoje buvo laikomas ir gabenamas alyvų aliejus ir vynas.

Kurį laiką patricijai kovojo su plebėjais, kol galiausiai abiejų luomų juridinės bei politinės teisės buvo sulygintos. Nukariavę italikų gentis ir užėmę graikų miestus, apie 270 m. pr. Kr. romėnai įsiviešpatavo Italijoje. Netrukus Romai užkliuvo Kartagina, prekybos Viduržemio jūros pakrantėse varžovė. Kilo trys pūnų karai. Per Pirmąjį pūnų karą romėnai sumušė Kartaginą daugelyje jūros mūšių. Per Antrąjį pūnų karą romėnai ne kartą pralaimėjo Kartaginos karvedžiui Hanibalui, per Alpes atžygiavusiam į Italiją, bet kai romėnų karvedys Scipionas išsilaipino Afrikoje, Hanibalui teko grįžti į Kartaginą. 202 m. pr. Kr. Scipionas prie Zamos miesto sumušė kartaginiečius. Per Trečiąjį pūnų karą romėnai Kartaginą sugriovė. Nuo 146 m. pr. Kr. romėnams priklausė visa Graikija. 44 m. pr. Kr. romėnai buvo nukariavę Ispaniją, Galiją (dabar Prancūzija), Europą į pietus nuo Dunojaus, Anatoliją ir Šiaurės

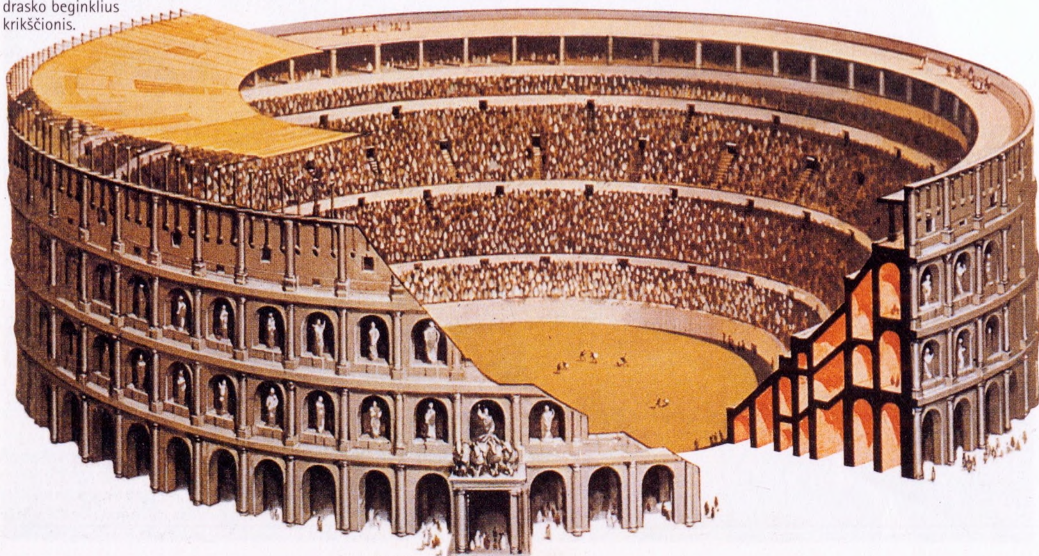
Romėnų miesto aikštė vadinta forumu. Tai buvo viešojo gyvenimo centras ir turgavietė.

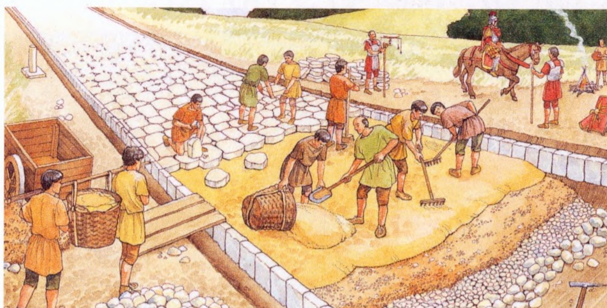
Afriką. Jie buvo Viduržemio jūros baseino viešpačiai.

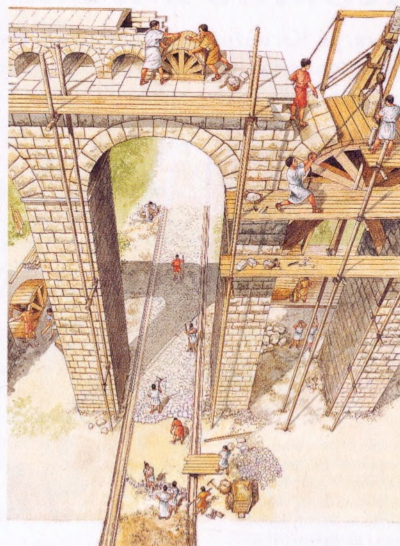
RESPUBLIKOS PABAIGA

Po 133 m. tarp aristokratų ir nuskurdusių plebėjų prasidėjo arši politinė kova. Nuo karinės prievolės atleisti beturčiai eidavo į

Romos Koliziejus – milžiniškas stadionas, kuriame vykdavo gladiatorių kautynės vieno su kitu arba su žvėrimis ir žvėrių kovos. Kai kada žiūrovai galėdavo pasigėrėti, kaip žvėrys drasko beginklius krikščionis.

kariuomenę savanoriais, nes kareiviai gaudavo algą. Samdomoji kariuomenė tapo didele visuomenine ir politine jėga. Karvedžiai ėmė piktnaudžiauti turima galia ir regzti sąmokslus dėl valdžios. Kilo beveik 100 metų trukę pilietiniai karai, kuriuose diduomenė neteko galios. 44 m. pr. Kr. Julijus Cezaris tapo diktatoriumi iki gyvos galvos. Sunerimę respublikos šalininkai jį nužudė, bet respubliką vis tiek netrukus pakeitė monarchija.

Romėnai nutiesė daug gerų kelių, kad kariuomenė galėtų sparčiai žygiuoti, o vyriausybinis paštas greitai pasiektų adresatą. Dešinėje pavaizduota akveduko (vandentakio, tiesiamo ant atramų virš kelio) statyba.

PŪNŲ KARAI

Kartagina, svarbiausias finikiečių miestas, 3 a. pr. Kr. tapo Romos prekybos konkurente. Pūnų karuose (264-241 ir 218-202 m. pr. Kr.) iš pradžių kovota dėl Sicilijos (ji tapo pirmąja Romos provincija), bet paskui iškilo grėsmė ir pačiai Kartaginai bei Romai. Per Pirėnų kalnus ir Alpes įsiveržęs į Italiją, Kartaginos karvedys Hanibalas beveik laimėjo karą, bet 204 m. pr. Kr. Romos karvedys Scipionas Afrikietis išsilaipino Afrikoje, ir Hanibalui teko grįžti. 202 m. pr. Kr. Scipionas jį sumušė. Tačiau ir netekusi karinės galios, Kartagina tebebuvo turtingas prekybos miestas, todėl per Trečiąjį pūnų karą (149-146 m. pr. Kr.) romėnai varžovę sunaikino.

Hanibalo kariuomenė per Pirėnų kalnus ir Alpes iš Ispanijos nužygiavo į Italiją. Užuot kovęsi su juo, romėnai užpuolė Kartaginą, ir Hanibalas turėjo skubiai grįžti jos ginti.

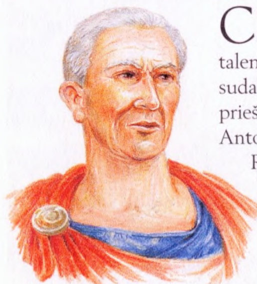
Kartaginiečiai kare naudodavo Afrikos dramblius – šie nešdavo bokštą su viduje pasislėpusiais kariais. Hanibalo kariuomenei žygiuojant per Alpes, beveik visi drambliai krito.

Hanibalas apdairiai planuodavo ir kruopščiai parengdavo karines operacijas. Romėnai jį įveikė tik todėl, kad perėmė priešininko karo meną, be to, jį menkai rėmė Kartaginos piliečiai.

ROMOS IMPERIJA 27 pr. Kr.-475 po Kr.

44 m. pr. Kr. nužudžius Julijų Cezarį, romėnai nusprendė, kad diktatūra geriau, negu suirutė. Jo įpėdinis Oktavianas pamažu paėmė valdžią į savo rankas. Jis tapo pirmuoju imperatoriumi.

Julijus Cezaris buvo negailestingas garbėtroška karvedys ir politikas. Jis užkariavo Galiją ir tapo pirmuoju Romos diktatoriumi neribotam laikui. Užsitraukė respublikonų neapykantą ir buvo nužudytas.

Cezaris buvo Oktaviano senelio brolis iš motinos pusės. Oktavianas buvo talentingas politikas, su Antonijumi ir Lepidu sudaręs triumviratą, jis sunaikino visus priešininkus. Atsikratęs Lepido ir sumušęs Antonijaus kariuomenę, Oktavianas tapo Romos imperijos valdovu. Jis kiek įmanoma išlaikė respublikos formas, vadinosi princepsu (pirmuoju senate), o ne karaliumi. Jis pertvarkė valdymą, mokesčius, žemėvaldą. 27 m. pr. Kr. senatas suteikė jam Augusto ("Išaukštintojo") prievardį. Jam valdant, imperijoje viešpatavo taika ir gerovė.

ROMOS IMPERATORIAI

Imperatoriai labiau rėmėsi kariuomene, o ne romėnų tauta. Diduomenė galios nebeturėjo. Daugelis patricijų išsikėlė į turtingus dvarus kaime ir tolimas provincijas. Dauguma imperatorių paskirdavo įpėdinį patys, bet kai kuriuos itin nevykusius nuversdavo nuo sosto kariuomenė. 68-69 m. po Kr. per metus pasikeitė keturi imperatoriai.

Romos imperijai priklausė Viduržemio jūros baseino žemės ir didžiuma Europos. Valdžia buvo centralizuota, ekonomika bendra.

Nuo 2 a. Romą valdė galingi imperatoriai – Trajanas, Hadrianas, Antoninas Pijus ir Markas Aurelijus, nors ne visi jie buvo romėnai. 117 m. imperija pasidarė per didelė, kareivių algoms nebeužteko grobio, vergų ir žemių. Dėl nuolatinių karų Romos galia pradėjo silpnėti.

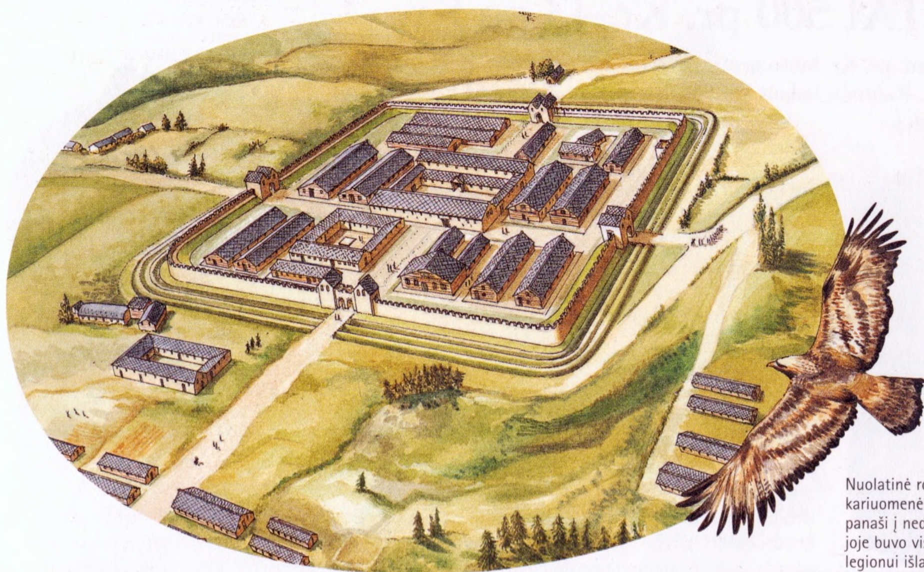
Sunkiaginkliai romėnų legionieriai: centurionas (šimtininkas) su balista (akmenų svaidymo pabūklu), legionierius (pėstininkas) ir vėliavininkas.

Puldami tvirtovę, kareiviai virš galvų iškeldavo suglaustus skydus (toks išsidėstymas vadinosi "vėžliu"), saugančius juos nuo strėlių ir akmenų.

ROMOS KARIUOMENĖ

Į kariuomenę žmonės eidavo, tikėdamiesi paaukštinimo, žemės ar pilietinių teisių. Imperijos laikais buvo sukurta reguliarioji kariuomenė. Ji saugojo imperijos sienas ir buvo valdžios atrama. Kariuomenė dažnai padėdavo mėgstamam karvedžiui tapti imperatorium. Imperijos pabaigoje Romos kariuomenės daugumą sudarė kareiviai iš pasienio provincijų. Legionai kovodavo net tokiuose tolimuose kraštuose kaip Škotija, Marokas ir Arabija.

Nuolatinė romėnų kariuomenės stovykla buvo panaši į nedidelį miestą – joje buvo viskas, ko reikėjo legionui išlaikyti, nes kareiviai atsidurdavo toli nuo namų. Tokios karinės bazės buvo kuriamos srityse, kurioms nuolat grėsė antpuolių pavojus.

ROMOS IMPERIJA

Paskutiniai Romos imperijos užkariauti kraštai buvo Britanija, Sirija, Palestina ir Egiptas. Žydus ir britus romėnai įveikė sunkiai, o karai su partais apskritai nebuvo sėkmingi. Daugumos užkariautų kraštų (Galijos, Šiaurės Afrikos, Sirijos, Britanijos, Panonijos (Vengrijos) gyventojai perėmė romėnų papročius ir laikė save Romos piliečiais. Valdyti milžinišką imperiją buvo sunku, nes ją sudarė daug skirtingų tautų, išpažįstančių įvairias religijas, o ūkis dėl amžinų karų ėmė smukti. Provincijų gyventojai galėjo tvarkytis kaip norėjo, jei laikėsi romėnų nustatytų taisyklių.

Apijaus kelias, pirmasis didelis romėnų karo kelias, jungęs Romą su pietine Italijos pakrante, buvo pradėtas tiesti 312 m. pr. Kr.

SVARBIAUSIOS DATOS	
509 pr. Kr.	Roma tampa respublika
496	Romėnai sumuša lotynus prie Regilaus ežero
493	Lotynų gentys sudaro Lotynų sąjungą kovai su etruskais
390	Romą sugriauna keltai
306	Romėnai sumuša etruskus
3 a.	Romėnai įsigali Italijoje
264–202	Pūnų karai, Kartaginos sugriovimas
146	Roma nukariauja visą Graikiją
58–51	Cezaris užkariauja Galiją
49–31	Pilietiniai karai
27	Oktavianas: respublikos pabaiga, imperijos pradžia
1 a. 7 deš. po Kr.	Maras ir smukęs ūkis sužlugdo prekybą, mažėja gyventojų
212	Romos pilietybė suteikiama visiems laisviems imperijos gyventojams
286	Dioklecianas pertvarko valstybės valdymą, imperija padalijama į dvi dalis, rytinę ir vakarinę
324	Įkuriamas Konstantinopolis
4 a. 8 deš.	Imperiją puola barbarai
410	Romą nusiaubia vestgotai
476	Nuverčiamas paskutinis imperatorius Romulas Augustulas

KELTAI 500 pr. Kr.-43 po Kr.

Apie 1500 m. pr. Kr. keltų gentys gyveno dabartinėje Vokietijoje. Romėnų laikais keltai buvo paplitę didžiojoje Europos dalyje.

Jaučio galva nuo didžiulio bronzinio apeiginio katilo, rasto Gundestrupe (Danija). Keltų metalo dirbinius dažnai puošė tokios gyvulių figūrėlės ir geometriniai ornamentai.

Šis bronzinis keltų skydas padarytas apie 100 m. po Kr. Jis inkrustuotas brangakmeniais ir veikiausiai naudotas per apeigas, o ne mūšyje.

Apie 500 m. pr. Kr. keltai dominavo Vakarų ir Vidurio Europoje. Iš Reino baseino jie plito dabartinėje Britų salų, Prancūzijos, Italijos, Ispanijos, Belgijos, Čekijos, Bohemijos, Bulgarijos teritorijoje. Keltai nebuvo tauta, veikiau bendros kultūros genčių sąjunga.

KELTŲ GYVENIMAS

Keltai vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Žemę jie dirbo greta gyvenviečių kalvų viršūnėse. Vėliau šios vietos buvo sutvirtintos ir tapo opidumais: šie buvo statomi kaip prieglobstis pavojaus atveju bei genties centras, laisvieji keltai gyveno savo ūkiuose. Keltų bendruomenė gebėjo prasimaitinti ir apsirengti, be to, pagamindavo tiek žemės ūkio produktų, kad galėjo įsigyti įrankių, ginklų ir prabangos dalykų. Svarbia preke tapo keltų žemėse randama geležis. Keltų mokyti žyniai, išminčiai ir teisėjai buvo vadinami druidais. Be to, keltai buvo talentingi menininkai, muzikantai ir metalo apdirbėjai. Jų papuošalai, puodai, ginklai, geriamieji ragai dažnai išgražinti įmantriais raštais ir geometriniais ornamentais. Keltai prekiavo su Roma ir Graikija, bet šios civilizacijos jiems įtakos nepadarė.

VALDŽIA IR TEISĖ

Kiekvienas laisvas keltas turėjo savo garbės vertę – nuo jos priklausė atlyginimas už žalą. Teisėjų pareigas ėjo druidai. Karalius buvo renkamas iš pirmtako giminės. Bendruomenę sudarė kilmingųjų luomas ir laisvi nekilmingi žemdirbiai. Žemė priklausė giminei, o ne atskiriems žmonėms.

▲ Vercingetorigas buvo 52 m. pr. Kr. galų sukilimo prieš Julijų Cezarį vadas. Sukilimą numalšinus, 46 m. pr. Kr. nužudytas kalėjime.

► Keltų vadas ir genties nariai puotauja, klausydamiesi bardo giesmės. Bardai buvo senovės keltų poetai -- jie kurdavo ir dainuodavo herojines giesmes.

Apskritos keltų trobos buvo drėbtinės, dengtos šiaudais. Pro šiaudinį stogą dūmai išsiverždavo laukan, o lietus neprasisunkdavo. Miegota palei sienas, skalbta ir taisytas valgis prie ugnies trobos viduryje.

▼ Keltų dievas su elnio ragais Kernunas, iškaltas didžiulio bronzinio katilo šone prieš 1900 metų.

KELTŲ KARIAI

Ginklus ir įrankius karingieji keltai (beje, moterys irgi mokėjo kautis) darė iš geležies. 390 m. pr. Kr. jie sugriovė Romą, o 2 a. 9 deš. pr. Kr. plėšė Graikiją ir Anatoliją. Kariaudavo jie ir tarpusavyje. Tuo pasinaudoję romėnai užkariavo Galiją ir Britaniją. Britanijos keltų vadą Karataką, skatinusį priešintis romėnams, išdavė karalienė Kartimandua. 43-80 m. po Kr. susiskaldžiusios Britanijos keltų gentys prarado nepriklausomybę. Vėliau didesnė keltų dalis romanizavosi. Išliko keltiškos kilmės tautų: valai Velse, bretonai Bretanėje, airiai.

Boadikėja buvo ikenų genties Rytų Anglijoje karalienė. Ji vadovavo 7 deš. po Kr. sukilimui prieš romėnus; žuvo per 70 000 žmonių. Tačiau galiausiai sukilimas buvo nuslopintas, ir Boadikėja nusižudė.

KINIJA: HANŲ DINASTIJA 202 pr. Kr.-220 po Kr.

Hanų dinastija – pirma ilgai išsilaikiusi valdžioje vieningos Kinijos imperijos dinastija. Hanų laikais Kinijoje viešpatavo taika, tvarka bei gerovė.

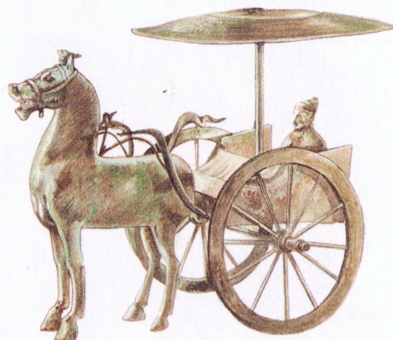
▲ Molinis arkliukas su raiteliu, nulipdytas Hanų Kinijoje apie 80 m. pr. Kr. Balnakilpes kinai pradėjo naudoti tik apie 300 m. po Kr.

▼ Hanų laikų kinų kariai mūšyje. Kadangi balnakilpių kinai neturėjo, kariai kaudamiesi dažnai nugriūdavo ant žemės.

Keturis šimtmečius, nuo 202 m. pr. Kr. iki 220 m. po Kr., Kiniją valdė Hanų dinastija. Šie imperatoriai buvo atlaidesni ir santūresni už Činus, laikėsi konfucianizmo teisinių ir politinių principų.

PIRMOJI HANŲ DINASTIJA

Dinastijos pradininkas Liu Bangas buvo kilęs iš prastuomenės. Žmonės jį mėgo, nes imperatorius sumažino mokesčius, sušvelnino griežtus įstatymus ir rūpinosi valdiniais. Sostinė Čanganas po 100 metų tapo didžiausiu pasaulio miestu. Imperiją su Persija ir Roma sujungė karavanų kelias, vadinamas Šilko keliu. Hanų Kinija buvo vadinama "Vidurine karalyste" – pasaulio centru. Klestėjo menas, amatai, mokslas, prekyba. Didžiulė Hanų Kinija buvo ne mažiau kultūringa už Romos imperiją. Hanų imperatoriai turėjo daugybę labai išsilavinusių valdininkų imperijai valdyti. Pareigūnu galėjo tapti bet kuris raštingas žmogus, išlaikęs valstybinį egzaminą.

Ši bronzinė važiuoto turtuolio skulptūrėlė (išlieta apie 100 m. po Kr.) rasta aukšto Hanų pareigūno, karvedžio Vuvo, kape.

KARINGASIS IMPERATORIUS

U Di, Karingasis imperatorius, valdė 55 metus nuo 141 m. pr. Kr. Jis prijungė prie imperijos dalį Centrinės Azijos, Korėją, didžiumą pietų Kinijos. Jis atmušė hunus, iš Mongolijos dažnai rengiančius antpuolius. Jis suskirstė imperiją į apygardas, paskyrė inspektorius jų valdytojams prižiūrėti, statė mokyklas ir miestus, kasė kanalus, skatino ryšius su kitomis šalimis. Šiuo laikotarpiu Kinijoje paplito budizmas.

Imperatoriaus valdininkai visada buvo sutinkami pagarbiai. Kad pareigūnai galėtų greitai patekti iš vienos vietos į kitą, buvo įkurtos arklių keitimo stotys.

◀ Hanų imperatorius Kuang Ū ėmė valdyti 57 m. po Kr.

VANG MANGAS

Kitame šimtmetyje imperatorius ėmė silpti, o diduomenė – stiprėti. Aukštas Hanų dinastijos pareigūnas Vang Mangas įvykdė rūmų perversmą, užgrobė valdžią ir viešpatavo nuo 9 iki 23 m. po Kr. Jis padarė reformų, norėdamas palengvinti vargšų gyvenimą: uždraudė pirkti ir parduoti žemę, vergus, davė kiekvienai šeimai dirbamos žemės. Galiausiai žemvaldžiai nuvertė Vang Mangą nuo sosto ir atkūrė Hanų dinastiją.

ANTROJI HANŲ DINASTIJA

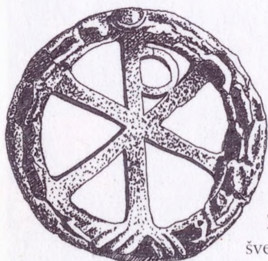
Hanų laikais kinai darė dailius lakuotus daiktelius iš medžio, be to, gamino šilką ir juo prekiavo. Buvo atkurta ir daugelis Ši Huangdi sunaikintų tekstų. Kinų išradėjai pranoko kitas šalis. Popieriaus gamybos būdą jie ilgai slėpė, ir Europoje jis pradėtas gaminti tik po daugelio šimtmečių. Hanų laikais pastatyti miestai buvo gražūs ir dideli. Tačiau žmonių daugėjo, bežemiai ir mažažemiai valstiečiai nuolat sukildavo. Barbarai vėl ėmė puldinėti Kiniją, o kariuomenė paklusdavo tik karvedžiams. Paskutinis Hanų imperatorius 220 m. atsisakė sosto, ir imperija suskilo.

Hanų Kinijos miestų gatvės buvo tikras pėsčių ir važiuotų žmonių knibždėlynas. Amatininkai pardavinėjo savo gaminius, astrologai, laiškų rašytojai, pasakotojai vienas per kitą siūlė paslaugas.

KRIKŠČIONYBĖ 27 po Kr.-337 po Kr.

Tuo metu, kai gimė Jėzus Nazarietis, Romos imperijoje plito įvairūs tikėjimai ir sektos. Per 400 metų krikščionybė įsigalėjo.

Kristaus vardaženklis, t.y. raidės chi (X) ir ro (P), pirmasis krikščionybės simbolis. Kryžius tapo krikščionybės simboliu Konstantino laikais.

Žydai tikėjo, kad ateis Mesijas (pateptasis) jų išgelbėti. Tuo metu, kai gimė Jėzus Nazarietis, Judėja troško nusikratyti romėnų jungu. Apie 27 m. po Kr., sulaukęs trisdešimties, Jėzus pradėjo skelbti savo mokslą ir daryti stebuklus, kaip antai gydyti ligonius. Žydų aukštieji dvasininkai apkaltino jį šventvagyste ir perdavė Romos prokuratoriui (vietininkui) Poncijui Pilotui. Jėzus buvo nukryžiuotas, bet jo sekėjai tvirtino susitikę jį po mirties.

SUSIKURIA BAŽNYČIA

Prisikėlimas tapo naujosios religijos, kurią skelbė artimiausi Jėzaus mokiniai apaštalai, kertiniu akmeniu. Žydiškų papročių buvo atsisakyta. Tikėjimas pamažu plito tarp romėnų pasaulio žydų ir nežydų. Pirmieji išpažinėjai, ypač Paulius, mokė, kad krikščioniu gali tapti kiekvienas, tereikia pasikrikštyti. 4 a. po Kr. pradžioje krikščionybė jau buvo paplitusi Egipte, Aksume, Sirijoje, Armėnijoje, Anatolijoje, Graikijoje, Romoje, Prancūzijoje, pasiekė net Britaniją ir Indiją.

Negyvosios jūros ritinius maždaug Jėzaus laikais surašė esėjai ir paslėpė nuo romėnų urve Kumrane prie Negyvosios jūros. Jie atrasti 1947 m.

Krikščionys išpažino savo tikėjimą santūriai, nes Romos valdžia dažnai juos persekiojo ir daugelį privertė slapstytis. Ne vienas krikščionis buvo žvėrių sudraskytas Romos amfiteatro arenoje. Egipte būrelis krikščionių pasitraukė į dykumą ir gyveno kaip atsiskyrėliai. Tai buvo pirmieji vienuoliai.

Taip Jėzus vaizduotas pirmaisiais šimtmečiais po mirties.

JĖZUS NAZARIETIS

Jėzus gimė Betliejuje, Judėjoje. Dvylikos metų kalbėjosi šventykloje su mokytais rabinais, ir iš klausimų bei atsakymų buvo aišku, kad yra nepaprastas. Apie tolesnį jo gyvenimą iki trisdešimties metų, kai jis pradėjo viešai mokyti žmones, nieko nežinoma. Jo pasiklausyti susirinkdavo minios. Jėzus mokė parabolėmis – paslėptos reikšmės pasakojimais. Jo mokymo esmė – meilė ir pagarba kitiems. Po trejų metų romėnai jį nukryžiavo.

SVARBIAUSIOS DATOS	
3 po Kr.	Betliejuje gimsta Jėzus Nazarietis
30	Jėzus Kristus nukryžiuojamas
45-64	Paulius keliauja į Graikiją, Anatoliją ir Romą
1 a. 8-10 deš.	Parašomos evangelijos
2 a. 9 deš.	Įkuriamos pirmos bažnytinės organizacijos
249-311	Krikščionių persekiojimai Romos imperijoje
269	Šv. Antanas Egipte įkuria pirmąsias vienuolių bendruomenes
313	Imperatorius Konstantinas pripažįsta krikščionybę
325	Patvirtinamas tikėjimo išpažinimas
337	Konstantinas prieš mirtį pasikrikštija

4 a. po Kr. Egipto krikščionis Antanas iškeliavo į Sinajaus dykumą ir įkūrė pirmąsias vienuolių bendruomenes. Šv. Kotrynos vienuolynas Sinajaus kalno papėdėje vienas seniausių.

VALSTYBINĖ RELIGIJA

313 m. po Kr., kai imperatorius Konstantinas pripažino krikščionybę, krikščionių persekiojimai liovėsi. Vėliau krikščionybė tapo valstybine religija. Konstantinas sušaukė Nikėjos visuotinį bažnyčios susirinkimą ir paragino atvykusius vyskupus nustoti kivirčytis. Susirinkimas priėmė krikščionių tikėjimo išpažinimą. Konstantinui atrodė, kad krikščionybė atgaivins silpstančią imperiją. Jo veikla pašalino kliūtis krikščionybei plisti ir padarė didelį poveikį ne tik Europai, bet ir pasauliui. Kai kurių mokytojų nuostatos, nukrypstančios nuo tradicijos, buvo paskelbtos erezijomis, ir daugelis nepripažįstančių kurios nors dogmos žmonių buvo ištremti arba nubausti mirtimi. Taip išnyko gnostikų, arijonų ir nestorininkų erezijos.

▲ Konstantinas krikščionių bažnyčią iš sektos pavertė galinga organizacija.

◀ 312 m. po Kr. Konstantinas Kristaus vardaženklį įsakė pavaizduoti savo vėliavoje ir ant karių skydų prieš lemiamą mūšį su imperatoriumi pasiskelbusiu Maksencijumi – ir laimėjo.

GUPTŲ DINASTIJA 240 po Kr.-510 po Kr.

Guptos tapo šiaurės Indijos imperatoriais 320 m. po Kr. ir valdė 200 metų. Prieš juos Indijoje viešpatavo Kušanai.

Krišna – vienas iš dešimties dievo Višnaus įsikūnijimų. Pilnas meilės ir išminties, jis minimas "Mahabharatos" šventojoje poemoje "Bhagavadgyta", dažnai laikomoje hinduizmo santrauka.

Kušanai buvo graikų įtaką patyrę Azijos klajokliai iš Baktrijos (dabar Tadžikija). Tenai 25 m. po Kr. susidarė Kušanų karalystė. Klestėjimo laikais (apie 100 m. po Kr.) jai priklausė didžiuma dabartinės Vidurinės Azijos, Afganistano, Pakistano ir šiaurės Indijos. Galingiausias Kušanų karalius buvo Kaniška (100-130), išpažinęs budizmą ir globojęs menus. Kušanai kontroliavo beveik visus sausumos prekybos kelius Azijoje. Tačiau 240 m. po Kr. Persijos valdovas Šapuras užgrobė daug Kušanų žemių, ir karalystė nusmuko.

Guptos buvo nelabai įžymūs Magadhos valstybės kunigaikščiai. Čandragupta I vedė Magadhos karalaitę ir 320 m. po Kr. tapo karaliumi. Jis globojo menus ir religijas: tarp visų Guptų valdovų patarėjų būta budistų, o palankumą brahmanams rodo atnaujintas žirgo aukojimas, sudėtingas karališkasis ritualas, atliekamas kiaurus metus.

Guptų laikai vadinami Indijos aukso amžiumi. Jų sostinė Pataliputra buvo vienas didžiausių to meto pasaulio miestų.

GUPTŲ MAHARADŽOS

Čandraguptos I sūnus Samudragupta tęsė tėvo politiką. Jis įžengė į sostą 335 m. ir valdė 45 metus. Samudragupta, tituluojamas Karalių Naikintoju, užkariavo visą šiaurės Indiją. Jo įpėdinio Čandraguptos II (380-414 m.) laikais buvo užkariauta Indijos vakarinė pakrantė. Klestėjo žemės ūkis, prekyba, hinduistų ir budistų kultūra, augo miestai. Tačiau po šio didžiausios galybės laikotarpio Skandaguptai (455-467) teko atremti hunų iš Centrinės Azijos antpuolius. Guptų imperiją tvarkė vietiniai radžos (karaliai), pavaldūs maharadžai (imperatoriui) Guptai, ir po Skandaguptos mirties daug vietinių karalysčių atsiskyrė. Vėl prasidėjo alinantys karai su hunais. 510 m. hunai sumušė Guptas, ir imperija subyrėjo į mažas karalystes. 528 m. šios karalystės susivienijo ir atrėmė hunus. Indija buvo susiskaldžiusi 650 metų, išskyrus laikotarpį, kai valdė pamaldus budistas, Kanaudžo radža Harša (606-647), suvienijęs šiaurės Indiją keturiasdešimčiai metų.

Akmeninių budizmo dievybių statulos iš 17 urvo didžiuliame Adžantos komplekse. Kiekvienos figūros mudros (simbolinės rankų, delnų ir pirštų padėtys) skirtingos. Mudros tebenaudojamos indų klasikiniame šokyje.

ADŽANTOS URVAI

Adžantos urvus 1819 m. atrado britų karininkai, išvykę medžioti tigrų. 29 urvus netoli Bombėjaus plaktukais ir kaltais iškirto budistų vienuoliai 1 a. pr. Kr.-7 a. po Kr. Urvuose kadaise buvo vienuolynas. Sienas puošia puikūs paveikslai, vaizduojantys Budos gyvenimą. Skulptūrų irgi daug. Šie urvai --Indijos religinės kultūros viršūnė. Tuo metu buvo praktikuojama joga ir meditacija. Netoliese, Eloroje, esama kitų urvų su hinduistinio, budistinio ir džainistinio meno pavyzdžiais, nes Guptų laikais nė viena religija nebuvo persekiojama.

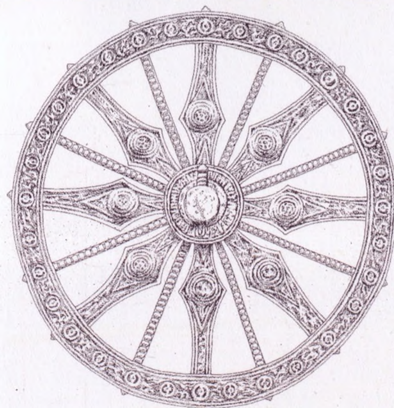
▲ Grakščiomis skulptūromis papuoštas Čaitjos urvas Adžantoje buvo ne tik šventykla, vienuoliai čia meditavo ir svarstė filosofinius klausimus.

◄ Paveiksle iš Adžantos pavaizduoti muzikantai ir šokėjos, linksminantys karaliaus šeimą. Tokiuose pasirodymuose dažnai dalyvaudavo ir aktoriai, akrobatai, imtynininkai, fokusininkai.

GUPTŲ KULTŪRA

Guptų maharadžos buvo galingi ir išmintingi valdovai. Mėgdžiodami imperatorių Ašoką, jie visoje Indijoje statė paminklus su šventais tekstais. Klestėjo matematika (sukurta dešimtainė skaičiavimo sistema), astronomija, chemija (tai rodo garsioji nerūdijančios geležies kolona Delyje), medicina (daugeliu to meto vaistų gydoma ir šiandien). Tuo metu buvo užrašytos "Mahabharata" ir "Ramajana" – šventieji indų epai. Garsiausias Indijos poetas ir dramaturgas Kalidasa rašė apie meilę, nuotykius ir gamtos grožį. Budistų universitete Nalandoje mokėsi 30 000 studentų. Tai buvo Indijos aukso amžius, muzikos, šokio, skulptūros, tapybos, literatūros epocha. Kaip tik tada senovės pasaulyje Indiją pradėta vadinti "išminčių šalimi".

Budistų gyvenimo ratas: aštuoni stipinai simbolizuoja aštuonias sielų atgimimo ciklo stadijas. Tik viena iš jų – kasdieninis gyvenimas.

SVARBIAUSIOS DATOS

75-100 po Kr. Kušanai įsiveržia į Indiją

100-130 Kaniška – Kušanų valstybė klesti

320-335 Valdo Čandragupta I (sukūrė Guptų imperiją)

335-380 Valdo Samudragupta (nukariauja šiaurės ir rytų Indiją)

380-414 Valdo Čandragupta II (didžiausias Guptų imperijos galybės laikotarpis)

5 a. 8 deš. Guptų imperijos nuosmukis

505 Guptų imperija suyra

ROMOS NUOSMUKIS 200-476 po Kr.

165 m. Romos imperijoje kilo maro epidemija, išmirė labai daug žmonių. Prasidėjo Romos nuosmukis, trukęs tris šimtus metų.

Imperatorius Dioklecianas sukūrė valdymo sistemą, vadinamą tetrarchija (keturvaldyste). Imperiją valdė du imperatoriai, vienas vakarinės dalies, kitas rytinės, be to, kiekvienas imperatorius privalėjo pasirinkti po įpėdinį cezarį.

Maras siautėjo dvejus metus. 180 m. į sostą įžengė beprotis imperatorius Komodas, Afrikoje ir Britanijoje prasidėjo sukilimai, soste žaibiškai keitėsi nevykėliai imperatoriai. Romos miestas vis labiau smuko, tvarka valstybėje kriko.

PERMAINOS PROVINCIJOSE

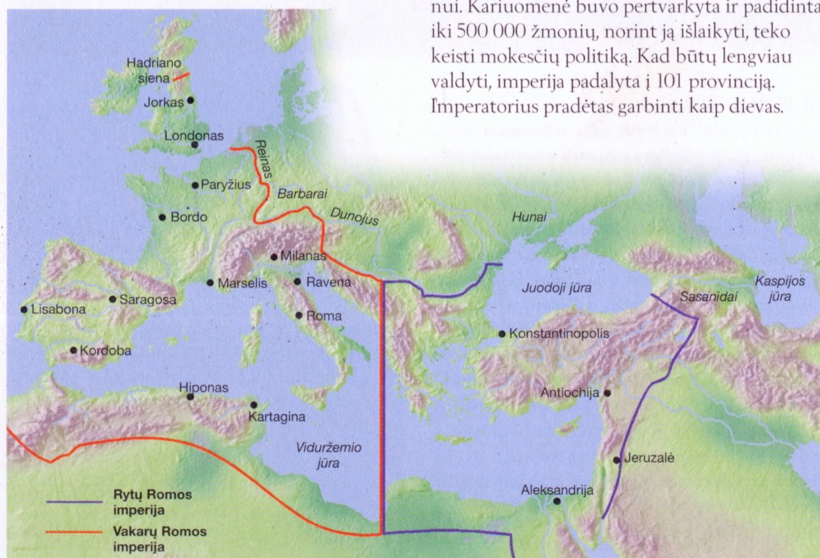
Nuolat stiprėjo provincijos. 212 m. imperatorius Karakala suteikė Romos piliečių teises visiems imperijoje gimusiems laisviems žmonėms. Nerimą kėlė partai rytuose ir britai šiaurėje, be to, atsirado nauji galingi priešai – barbarai (markomanai, gotai, frankai, alemanai, vandalai), ir 3 a. 7-8 deš. romėnai turėjo pasitraukti iš Vengrijos ir Bavarijos. Galija, Britanija, Sirija pasidarė savarankiškos, imperijos ūkis smuko.

Nuo 3 a. vidurio iki 6 a. vidurio romėnai be atvangos kariavo su germanų ir Azijos barbarais, kurie norėjo apiplėšti arba sužlugdyti imperiją.

IMPERIJOS PADALIJIMAS

284 m. imperatorius Dioklecianas nusprendė, kad imperija per didelė valdyti vienam žmogui, ir padalijo ją į graikiškai kalbančią rytinę ir lotyniškai kalbančią vakarinę dalis. Vakarinę dalį jis už narsumą atidavė valdyti Maksimianui. Kariuomenė buvo pertvarkyta ir padidinta iki 500 000 žmonių, norint ją išlaikyti, teko keisti mokesčių politiką. Kad būtų lengviau valdyti, imperija padalyta į 101 provinciją. Imperatorius pradėtas garbinti kaip dievas.

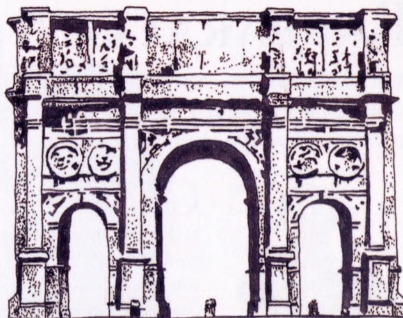
Didžiulę imperiją valdyti pasidarė labai sudėtinga, ir Dioklecianas ją padalijo. Turtinga rytinė dalis neketino padėti priešų apsuptai vakarinei, ir vakarinė dalis smuko vis labiau. Dėl didžiulių mokesčių imperijai išlaikyti daugeliui romėnų visiškai jos nebereikėjo.

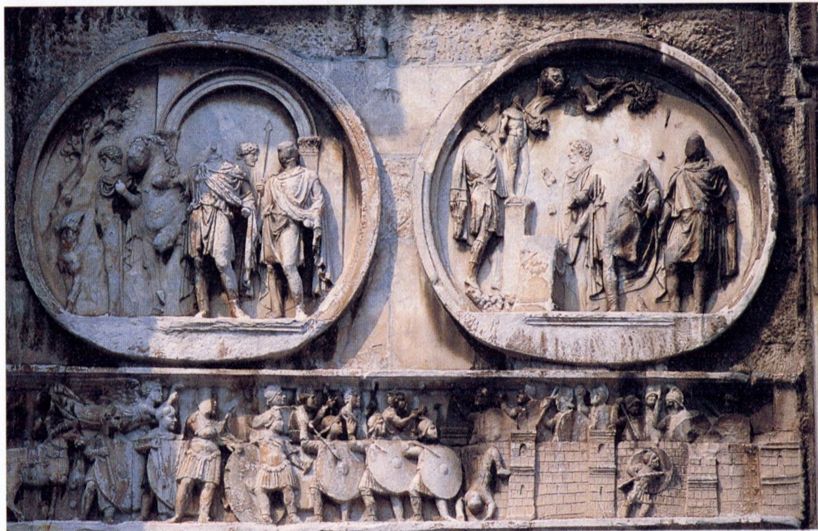
Imperatorius Konstantinas valdė nuo 312 iki 337 m.

KONSTANTINAS

Konstantinas nusprendė išgelbėti Romos imperiją, sukurti naują kultūrą, naudodamasis stiprėjančia krikščionybe. Jis sukvietė vyskupus į Bažnyčios susirinkimą ir privertė juos kurti doktrinas bei organizuotis. Krikščionys jam patiko labiau už ištvirkusius savanaudžius romėnus. Tačiau pasikrikštijo jis tik prieš mirtį. Perkeldamas sostinę į Konstantinopolį ir įkurdamas Bizantijos imperiją, jis susilpnino Vakarų Romos imperiją ir paspartino jos žlugimą. Katalikų bažnyčia Vakaruose išliko didelė kultūrinė ir religinė jėga ir po Vakarų Romos imperijos žlugimo.

▲ Konstantino arka Romoje buvo pastatyta priminti buvusiam Romos spindesiui ir šlovei po pilno nusivylimų šimtmečio. Tačiau tuometiniai Romos laimėjimai nebuvo tokie įspūdingi, kaip pavaizduota arkoje.

◄ Konstantino arkos detalė: vaizduojama Veronos apgultis 312 m., kai Konstantinas kariavo su Maksencijumi. Arka pastatyta 315 m.

IMPERIJOS ŽLUGIMAS

Imperatorius Konstantinas bandė atkurti imperiją. Jis buvo palankus krikščionims, paskelbė juos ginantį įsaką, statydino bažnyčias, šaukė Bažnyčios susirinkimus ir sudarė sąlygas krikščionybei tapti valstybine religija. 330 m. jis perkėlė sostinę į Bizantijų ir pavadino jį Konstantinopoliu. Šis miestas ištaigingais statiniais ir meno kūriniais netrukus nenusileido Romai, o vakarinė Romos imperijos dalis vis labiau silpo ir skurdo. Roma 410 ir 455 m. buvo nusiaubta. Vakarų Romos imperija, puldinėjama barbarų, žlugo 476 m., kai paskutinį imperatorių nuvertė gotai. Po to Vakarų Romos imperijos vietą užėmė daug germanų karalysčių. Rytų imperija (Bizantija) gyvavo iki 1453 m. Nors barbarai perėmė daug romėnų papročių, Romos imperija žlugo.

SVARBIAUSIOS DATOS

165-167	Romos imperijoje siaučia maras
167-180	Markomanų karai su pirmaisiais barbarais
250	Decijus oficialiai įveda imperatoriaus kultą
3 a. 6-8 deš.	Barbarai puola imperiją iš šiaurės
276	Imperatorių Tacitą nužudo jo kariai
286	Dioklecianas padalija imperiją ir pasiima rytinę dalį. Maksimianas valdo vakarinę
324	Nauja imperijos sostine tampa Konstantinopolis
4 a. 8 deš.	Į Europą įsiveržia hunai: germanai ieško prieglobsčio imperijoje
378-415	Sukyla vestgotai ir nusiaubia imperiją
406	Romėnai pasitraukia iš Britanijos, Galijos ir Iberijos
410	Vestgotai užima ir apiplėšia Romą
441	Hunai sumuša romėnus
476	Miršta paskutinis Romos imperatorius

Imperatorius Justinianas toliau kariavo su barbarais. Ši auksinė moneta nukalta 535 m. paminėti jo karvedžio Belisarijo pergalei (533 m. šis sumušė vandalus).

Barbarai 1-450 po Kr.

Barbaras reiškia "svetimšalis" – senovės Graikijoje ir Romoje jie visi laikyti nekultūringais. Barbarai gyveno mažomis žemdirbių bendruomenėmis ir buvo labai karingi.

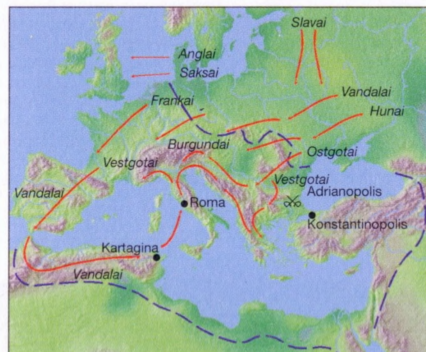

Puošni bronzinė segė – barbarų meno pavyzdys. Tokiomis segėmis barbarai prisegdavo apsiaustus. Šis papuošalas padarytas apie 400 m. Danijoje, o vėliau saksų Anglijoje populiariu stiliumi.

Germanai iš pietinės Švedijos ir šiaurinės Vokietijos patraukė į pietus ir nustūmė keltus į vakarus. Romėnai bandė sulaikyti germanus, bet šie juos 9 m. po Kr. sutriuškino. Su kai kuriomis draugiškesnėmis germanų gentimis romėnai prekiavo, germanai tarnavo ir romėnų kariuomenėje. Frankų, alemanų ir gotų gentys 3 a. 7-8 deš. ėmė plėšti imperiją, ir romėnai turėjo su jais taikytis ir juos įkurdinti imperijos viduje.

HUNAI

Kinai išvijo hun'us iš Mongolijos, ir jie plūstelėjo į Europą. 4 a. 8 deš. jie įsikūrė Vengrijoje. Persigandusios germanų gentys ėmė veržtis į Romos imperiją. Romėnai priglaudė ir įkurdino daugelį, nors vandalai Graikijoje sukilo, o 410 m. užėmė ir apiplėšė Romą. 5 a. 5-6 deš. hunai siautėjo Graikijoje, Germanijoje ir Galijoje, nepalikdami akmens ant akmens. Romėnai, susivieniję su germanais, juos sumušė, bet imperija nusmuko. Kai hunų vadas Atila užpuolė šiaurės Italiją, Vakarų Romos imperija galiausiai žlugo.

Šiame žemėlapyje pavaizduotas pagrindinių barbarų genčių kraustymasis 4 a. pabaigoje ir 5 a. pradžioje.

NAUJIEJI EUROPIEČIAI

Romai žlugus, Germanijoje, Italijoje, Ispanijoje, Britanijoje ir Galijoje įsikūrė barbarai. Jie ilgainiui perėmė daug romėnų papročių. Frankų karaliaus Karolio Didžiojo imperija apie 800 m. aprėpė dabartinę Vokietiją ir Prancūziją. Vestgotai apsigyveno Ispanijoje, vandalai – Kartaginoje. Hunai pasitraukė į Rumuniją ir Ukrainą. Langobardai apsigyveno Italijoje ir įkūrė stiprią karalystę, valdomą Odoakro. Burgundai įsikūrė rytų Prancūzijoje, o saksai ir jutai užėmė Angliją.

Romėnai kaunasi su germanų barbarais. Piešta pagal romėnų kapo bareljefą (apie 200 m. po Kr.).

Šis akmeninis Teodosijaus obelisko, 390 m. pastatyto Konstantinopolyje, reljefas vaizduoja imperatorių, kuriam pagarbiai lenkiasi barbarų tautos. Teodosijus buvo paskutinis vieningos Romos imperijos (379-395) imperatorius, nuoširdus krikščionis. Jis buvo kilęs iš barbarų germanų.

▼ Šiame paveiksle pavaizduotas hunų vadas Atila, žygiuojantis į Paryžių (452 m. jo kariuomenė įsiveržė į Galiją).

ATILA, HUNŲ VADAS

Hunų vadu Atila tapo 433 m. Nuo 433 iki 441 m. plėšę, siaubę ir vertę vergais Rytų Europos gyventojus, vėliau jo vadovaujami hunai įsikūrė Vengrijoje. Nuo 447 iki 450 m. hunai siaubė Balkanus ir Graikiją, o romėnai buvo priversti auksu išpirkti Konstantinopolį. Paskui hunai įsiveržė į Galiją ir šiaurės Italiją, bet romėnai susivienijo su vestgotais ir juos sumušė. 453 m. Atila vedė germanę ir vestuvių naktį mirė (veikiausiai buvo nunuodytas). Atila buvo talentingas karvedys ir didis hunų valdovas. Po jo mirties hunai patraukė į rytus Ukrainos link ir prarado buvusią galybę.

◀ Atilos kariuomenė buvo neįveikiama. Jam mirus, hunų genčių sąjunga iširo.

SVARBIAUSIOS DATOS

7 deš. pr. Kr.	Germanai migruoja į Galiją ir sumuša keltus
56	Julijus Cezaris išstumia germanus iš Galijos
9 po Kr.	Germanai sukyla prieš romėnus
200	Sudaroma germanų genčių sąjunga
3 a. 7 deš.	Į Romos imperiją plūsteli barbarai
367	Škotai, saksai ir britai užpuola romėniškąją Britaniją
451-454	Hunai nusiaubia Galiją ir šiaurės Italiją

JAPONIJA 300 pr. Kr.-794 po Kr.

Japonija – viena seniausių pasaulio šalių. Žmonės čia gyveno jau prieš 30 000 metų. Klasikinė Japonijos valstybė susikūrė apie 300 m. pr. Kr.

Ainai nebuvo panašūs į šiuolaikinius japonus – jie buvo šviesesnės odos ir plaukuotesni, kaip šie du genties vyresnieji. Ainai neturėjo rašto, o kadangi japonai juos niekino, ainų istorijos liudijimų beveik nėra.

Senovėje Japonijoje gyveno ainai. Jie buvo labai saviti ir skyrėsi nuo kitų genčių. Dabartiniai japonai į salas atsikėlė priešistoriniais laikais iš Korėjos ir Mandžiūrijos.

JAJOJO KULTŪRA

Apie 300 m. pr. Kr. iškilo Jajojo kultūra. Ją atnešė atvykėliai iš Korėjos ar Kinijos, atsigabenę geležies bei žalvario įrankių. Augino ryžius ir miežius. Turėjo įtakos japonų kultūros ir religijos (šintoizmo) susidarymui – šiai senovės japonų religijai būdingas gamtos reiškinių ir genties protėvių garbinimas. Pagal tradiciją legendinis pirmasis imperatorius Džimu, Saulės deivės Amaterasu provaikis, valdė 6 a. pr. Kr. Tikriausiai šis imperatorius, jei apskritai buvo, gyveno keliais šimtais metų vėliau.

Japoniją sudaro 4 didelės salos (ir daug mažų). Didžiausia – Honšiu. Senovėje ainai buvo nustumti iš Honšiu į Hokaido salą.

Paveikslas popieriaus ritinėlyje vaizduoja Jamato rūmų damą, šukuojamą tarnaitės. Dėžutėse kosmetika. 4 a. po Kr.

JAMATO GENČIŲ SĄJUNGA

167 m. po Kr. sena Jamato genties žynė Himiko tapo valdove. Pasinaudodama savo įtaka, ji suvienijo apie 30 Japonijos genčių. Himiko nusiuntė pasiuntinius į Kiniją, ir nuo to laiko kinų kultūra, o vėliau ir budizmas, ėmė daryti poveikį japonams. 3 a. po Kr. Jamato valdovų galia dar labiau padidėjo. Dabartiniai Japonijos imperatoriai tvirtina kilę iš Jamato valdovų, tiesioginių Saulės deivės palikuonių. Šiuo laikotarpiu (iki 646 m.) beveik visa Japonija buvo suvienyta, jai priklausė ir pietų Korėja. 6 a. įsigalėjus budizmui, iškilo grėsmė šintoizmui. 7 a. princas Šiotoku centralizavo valdymą pagal kinų pavyzdį ir sumažino gimininės diduomenės valdžią. Suklestėjo kultūra, buvo statomi miestai ir šventyklos. 8 a. – Japonijos aukso amžius. Valstybėje žmonės išpažįsta tiek šintoizmą, tiek budizmą, ir abu tikėjimai sudaro bendrą japonų religinę kultūrą.

ŠINTOIZMAS

Šintoizmas – senovės japonų religija. Jos mitologija buvo užrašyta 8 a. ("Kodžiki" ir "Nihongi"). Šintoistai tikėjo gamtos galiomis ir dvasiomis, arba kami. Šintoizmo dvasininkai stengėsi įsiteikti dvasioms, išmelsti jų pagalbos ir apsaugos. Šintoistai mano, kad pasaulis atsirado iš kosminio kiaušinio, susiformavusio iš pirmykščio chaoso. Kiaušinis skilo ir virto dievybėmis (kami), o iš dviejų kami santuokos gimė žemė ir Japonija. Iš šios santuokos gimė ir Saulės deivė, o iš jos – imperatorius. Šintoizmą smarkiai paveikė budizmas. Japonijoje daugelis žmonių praktikuoja abi religijas. Įprastas dalykas, kad vestuvės švenčiamos pagal šintoistų, o laidojama – pagal budistų papročius.

▶ Šintoistų šventyklos Idzume rekonstrukcija. Tam tikru laiku šintoizmo žyniai čia atlikdavo atsinaujinimo ir apsivalymo apeigas, kad išprašytų iš kami gero derliaus, sveikatos ir vaisingumo

▲ Iš pradžių šintoizmo dvasininkai buvo genties šamanai. Vėliau dėl budizmo įtakos jų tradicijos pasidarė sudėtingesnės, drabužiai ir šventyklos puošnesni.

▶ Pagrindiniai šintoistų Kasugos šventyklos vartai Hejane. Tai ne tik įėjimas, bet ir energijos linijos, kuriomis dvasios atkeliauja į šventyklą, todėl vieta vartams parenkama labai kruopščiai.

NAROS LAIKOTARPIS

710 m. sostine tapo Naros miestas. Imperatorius pasidarė ceremonialo dalimi, dievų atstovu, o valdė diduomenė ir vienuoliai. Feodalų giminės nuolat kovojo dėl valdžios. 794 m. imperatorius perkėlė sostinę į Hejaną (dab. Kiotas), kur prasidėjo naujas Japonijos istorijos tarpsnis. Iš genčių sąjungos išsirutuliojo stipri valstybė. Tačiau apie paprastų žmonių gyvenimą žinoma nedaug, nes istoriniuose dokumentuose rašoma tik apie imperatoriaus ir feodalų dvarus, šventyklas ir vienuolynus.

SVARBIAUSIOS DATOS

300 pr. Kr.	Jajojo kultūros pradžia
239 po Kr.	Karalienė Himiko nusiunčia į Kiniją pasiuntinius
300	Jamato laikotarpis – žemdirbystė, gyvulininkystė, geležies apdirbimas, miestai
366	Japonai įsiveržia į pietų Korėją (iki 562)
552	Įsigali budizmas
593-622	Princas Šiotoku centralizuoja valdymą
646	Jamato laikotarpis baigiasi
710	Nara tampa sostine (Naros laikotarpis)
794	Imperatorius Kamu perkelia sostinę į Hejaną (Kiotą)

Šintoistai tokias mažas molines statulėles laiko totemais, atnešančiais laimę namams arba mirusiųjų sieloms aname pasaulyje.

MAJŲ CIVILIZACIJA 300 pr. Kr.-800 po Kr.

Majai gyveno dabartinėje pietų Meksikoje ir Gvatemaloje. Jų civilizacija suklestėjo tada, kai Romos imperija pradėjo smukti.

Majų miestų griuvėsiuose rasti reljefai dažnai vaizduoja puošniai apsirengusius žmones įspūdingais galvos apdangalais – tokius kaip šis žynys.

Majai buvo jau antrame tūkstantmetyje pr. Kr. Ilgainiui jie nusausino pelkes, iškasė drėkinimo kanalus ir ėmė sėkmingai verstis žemės ūkiu. Iš pradžių, nuo 3 a. pr. Kr. iki 4 a. po Kr., jie pastatė daug didelių miestų Gvatemaloje, Belize ir pietiniame Jukatane. Miestus puošė didingos piramidės formos šventyklos, vienaaukščiai siauri ir ilgi rūmų kompleksai su uždarais kiemais, kulto žaidimų stadionai.

MAJŲ VISUOMENINĖ SANTVARKA

Majų visuomenė buvo susiskaldžiusi į klases: didikai, žyniai, valdovai, aukšti pareigūnai ir jų tarnai gyveno miestuose, o paprasti žmonės dirbo žemę ir į miestą eidavo tik apsipirkti ar dalyvauti religinėse apeigose. Majai turėjo raštą (jį sudarė 800 hieroglifų), o jų astronomai mokėjo apskaičiuoti saulės metus, mėnulio mėnesius ir net Veneros fazes, galėjo numatyti užtemimus. Kaip senovės Graikijoje, kiekvienas miestas buvo nepriklausomas miestas-valstybė, ir jie dažnai kariaudavo, paprastai dėl grobio ir belaisvių. Apie 230 m. išsiveržus ugnikalniui, storas pelenų sluoksnis nuklojo didžiulį plotą. Pietinius miestus teko palikti: taip baigėsi ikiklasikinis majų civilizacijos laikotarpis.

KLASIKINIS LAIKOTARPIS

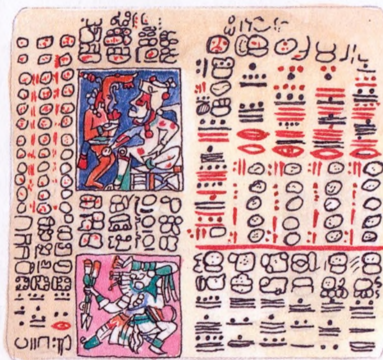
Nuo 4 iki 9 a. majų civilizacija klestėjo. Jukatane buvo pastatyta daug naujų miestų.

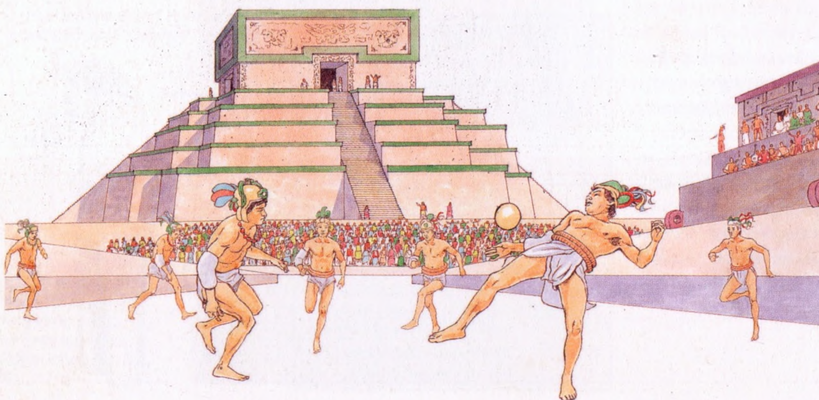
Majų civilizacijos centrai iš pietų gana greitai persikėlė į Tikalio sritį. Po 9 a. dauguma majų gyveno Jukatano šiaurėje.

Tikalis buvo didžiausias, nors Palenkė, Jasčilanas, Kopanas ir Kalakmulis irgi buvo svarbūs.

Majai buvo nagingi amatininkai, kalė iš akmens skulptūras, drožinėjo iš nefrito statulėles, žiedė dailius raštuotus puodus, tapė,

▲ Majai rašė hieroglifais (figūriniais ženklais), jie iškalti akmeniniuose paminkluose, be to, jais parašytos tošies knygos.

◀ Spėdami ateitį, majai žaisdavo į krepšinį panašų žaidimą. Kamuolį reikėdavo įmesti į lanką šoninėje sienoje (jį buvo galima varyti tik šlaunimis, klubais ir alkūnėmis).

darė sudėtingus įrankius ir auksinius bei varinius daiktus. Jų turtų pagrindas buvo prekyba ir žemės ūkis (augino kukurūzus, pomidorus, avokadas, batatus). Naminių gyvulių jie nelaikė, vertėsi medžiokle ir žvejyba. Majų skaičiavimo sistema buvo dvidešimtainė ir naudojo tris ženklus: brūkšnys reiškė penketą, taškas – vienetą, kriauklė – nulį.

ŽMONIŲ AUKOJIMAS

Majai aukodavo žmones. Šis ir pomirtinis pasauliai jiems buvo tolygūs, todėl jie nesukdami galvos išplėšdavo gyvai aukai širdį, kad dievai ir protėviai būtų patenkinti ir atlygintų gausiu derliumi. Majų žemės buvo prastos, atogrąžų dirvos lengvai nualinamos, kritulių kiekis nenuspėjamas. Valdovai reikalavo vis didesnės duoklės prašmatnių rūmų ir šventyklų statybai, o žmonių vis mažėjo dėl nuolat rengiamų žygių grobti belaisviams, kurie buvo aukojami dievams. Galiausiai badaujantys žmonės ėmė bėgti iš miestų, ir šie sunyko. Apie 10 a. vidurį dauguma didžiųjų miestų buvo palikti. 13 a. prasidėjo atgimimas, bet 16 a. majus nukariavo ispanai.

Majų visuomenės viršūnės. Iš dešinės į kairę: valdininkas, karys, didikas, žynys.

MAJŲ MIESTAI

Iš pradžių didžiausias majų miestas buvo Miratoras, įkurtas 2 a. pr. Kr. viduryje. Apie 100 m. po Kr. jame gyveno 80 000 žmonių, o 2 a. po Kr. viduryje jis buvo paliktas. Vėliau didžiausiu miestu tapo Tikalis, valdomas karaliaus, vardu Apsiniaukęs Dangus. 5 a. viduryje jame gyveno apie 100 000 žmonių. Miestai išaugdavo aplink apeiginį centrą, paprastai laiptuotą piramidę su nedidele šventykla viršūnėje. Piramidės būdavo kruopščiai suprojektuotos ir kuo tiksliausiai orientuotos pagal pasaulio šalis.

Majų miestai buvo erdvūs, gatvių išdėstymas kvadratinis. Didelį plotą užėmė šventyklos.

ANKSTYVIEJI VIDURAMŽIAI

501 –1100

Istorikai ilgai manė, kad žlugus Romos imperijai, civilizacija išnyko. Laikotarpis, skiriantis senovės istoriją nuo šiuolaikinės, vadinamas ankstyvaisiais viduramžiais. Buvusi Romos imperija suskilo į dvi dalis: vakarinę, kurioje gyveno žemdirbiai, laivų statytojai ir nagingi metalo apdirbėjai; rytinę, tapusią Bizantijos imperija. Kinų ir arabų mokslas ir technika tebepirmavo. Budizmą ir krikščionybę platino pirkliai, o islamą – kariai.

▲ Karolingų renesansas: 9 a. dramblio kaulo reljefe pavaizduota, kaip darbuojasi šv. Grigalius ir kiti mokslo vyrai.

◀ Akmeninė 10 a. majų skulptūra, rasta Čičen Icos griuvėsiuose (Meksika, Jukatano pusiasalis).

PASAULIS nuo 501 iki 1100

Žlugus Romos imperijai, Europoje atsirado naujų valstybių ir tautų. Žmonių gyvenimą lėmė Krikščionių bažnyčia ir visuomeninė santvarka, vėliau pavadinta feodalizmu.

Didžiulį poveikį Europai turėjo islamas. Dėl arabų užkariavimų nutrūko tiesioginiai krikščionių ryšiai su kitomis civilizacijomis. Krikščioniškoms valstybėms teko kovoti su musulmonais ir stiprinti savo ekonominį savarankiškumą. 6 a. pabaigoje Balkanų pusiasalyje apsigyveno slavai, 681 m. susikūrė Bulgarija.

Kinija kultūra ir mokslu vis dar pranoko visas šalis. Jos įtaką patyrė visa Azija, ypač Japonija, kurioje nepaprastai suklestėjo menai.

Šiaurės Amerikoje buvo pradėti statyti miestai, Meksikoje atsirado toltekų civilizacija. Pietų Amerikoje susikūrė milžiniškos imperijos, kaip antai Huario.

Pasaulio civilizacijos beveik nebendravo. Viena su kita prekiavo tik kelios šalys. Vienintelis islamas nesulaikomai plito šiaurės Afrikoje užkariavimų ir prekybos dėka.

ŠIAURĖS AMERIKA

Apie 700 m. Šiaurės Amerikoje atsirado dvi skirtingos miestų kultūros. Viena – Misisipės piliakalnių šventyklų kultūra. Jos žmonių gaminiai, ypač iš vario, garsėjo visame žemyne. Kita – anasazių pueblų (kaimų) kultūra pietvakariuose. Anasaziai gyveno uolų būstų puebluose, garsėjo daugiaaukšte akmenine architektūra ir turėjo sudėtingą religiją. Visur didėjo ir stiprėjo indėnų gentys, nors dauguma jų tebesivertė žemdirbyste ir medžiokle, gyveno kaimeliuose arba nesėsliai. Šiaurės rytuose, Niufaundlande, apie 1000 m. trumpam buvo įsikūrę pirmi baltieji – vikingai.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Apie 600–700 m. klestėjo didysis Meksikos miestas Teotihuakanas. Jis pradėjo smukti 8 a. viduryje, kaip ir majų civilizacija. Bet majų imperijos miestai-valstybės vėliau atsigavo. Maždaug nuo 900 iki 1100 m. Meksikoje klestėjo karingieji toltekai. Pietuose, Peru, Andų kalnuose įsikūrė miestas-valstybė Tiahuanakas, o pakrantėje – Huaris. Apie 1000 m. Huario imperiją pakeitė Čimu imperija – ji kūrėsi šiaurinėje Peru dalyje aplink Čančano miestą.

EUROPA

Europos karalystėms būdinga tiek sienų, tiek valdovų kaita. Bizantijos imperija geografinę vienybę bandė sukurti padedama religijos, bet jai nelabai sekėsi. 8 a. musulmonai įsiveržė į Ispaniją ir sukūrė ten aukštą civilizaciją, gyvavusią septynis šimtus metų. Buvo pradėta Karolingų dinastija, Karolis Didysis sukūrė didžiausią viduramžių laikų frankų valstybę, bet po jo mirties ji 9 a. buvo padalyta. Pamažu Europoje kūrėsi įvairios tautos. Savo valdžią visur įtvirtino Romos bažnyčia. Kėlė grėsmę vengrai, vikingai, musulmonai Ispanijoje ir Anatolijoje. Apie 1100 m. kai kurios Europos valstybės sustiprėjo ir suklestėjo. Buvo įkurti universitetai, statomos bažnyčios, didėjo ir vis didesnę reikšmę įgavo miestai. Viduramžių valdovai pradėjo rengti kryžiaus žygius šventosioms vietoms išlaisvinti.

AZIJA

Indijoje 535 m. žlugo Guptų imperija, šalis susiskaldė. Tiek hinduizmas, tiek budizmas išplito Pietryčių Azijoje. 775 m. Šrividžajos karalystė iš Sumatros užkariavo Malajos pusiasalį. Kambodžoje khmerai 802 m. sukūrė Angkoro karalystę. Kinijoje 300 metų viešpatavo viena didžiųjų dinastijų Tangai, sukurti bene gražiausi meno kūriniai visoje Kinijos istorijoje. 960 m. ją pakeitė Songų dinastija. Ji irgi išsilaikė 300 metų. Susikūrė ir žlugo Tibeto karalystė, Tailande, Vietname, Japonijoje ir Indonezijoje klestėjo turtingos valstybės. Centrinėje Azijoje vis labiau stiprėjo tiurkų ir mongolų klajokliai.

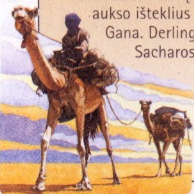
AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Polineziečiai užėmė naujas Ramiojo vandenyno salas, o apie 900 m. atsikraustė į Naująją Zelandiją. Australijos aborigenai gyveno kaip anksčiau, nepatirdami niekieno įtakos.

AFRIKA

Apie 700 m. visa šiaurės Afrika priklausė Kalifatui. Vakarų Afrikoje per gausius aukso išteklius stiprėjo ir turtėjo Gana. Derlingame pietiniame Sacharos dykumos pakraštyje susikūrė prekybinės Malio ir Kanem Bornu karalystės.

ARTIMIEJI RYTAI

579 m. – Sasanidų imperijos didžiausio klestėjimo metai. 632 m. mirus Mahometui, suvienytos Arabijos kariai nesulaikomai veržėsi pirmyn. 634 m. arabai sužlugdė Sasanidų dinastiją ir valstybę. Bet 8 a. viduryje Kalifatas pradėjo irti. 11 a. pabaigoje kryžininkai paėmė Jeruzalę.

BIZANTIJOS IMPERIJA 476-1453

Bizantija paveldėjo rytinę Romos imperijos dalį ir laikėsi tūkstantį metų. Galiausiai ją nukariauvo Osmanų imperija.

Bizantija kontroliavo Rytų prekybą su Vakarais ir ilgai viešpatavo Viduržemio jūroje ir Juodojoje jūroje.

Justinianas su žmona Teodora valdė Bizantiją 38 metus. Jis padarė valdymo reformų ir apribojo žemės nuosavybę, parengė visos romėnų teisės sąvadą, stengėsi atkurti senąsias imperijos sienas. Imperatorius pastatydino didingų bažnyčių, globojo meną ir literatūrą.

Imperatorius Konstantinas pastatydino Rytų Romos imperijos sostinę Konstantinopolį seno graikų uosto Bizantijo vietoje. Kai 5 a. Romos imperija žlugo, miestas tapo naujosios Bizantijos imperijos sostine. Romos imperijos valdų pakraščius užgrobė barbarai, todėl pirmieji Bizantijos imperatoriai Anastasijus (491-518) ir Justinianas (527-565) pabandė atgauti buvusias Romos valdas. Talentingi Justiniano karvedžiai Belisarijas, Narsas ir Liberijus atkariavo šiaurės Afriką, didžiumą Italijos ir pietų Ispaniją. Tačiau jo įpėdiniai šias žemes netrukus prarado.

Naujas atgimimas prasidėjo, imperatoriui Heraklėjui (610-641) pertvarkius imperiją. Valstybės pagrindu tapo religija. Heraklėjas atmušė persus Sasanidus, kurie buvo užgrobę Siriją, Palestiną ir Egiptą. Jam valdant, Konstantinopolis tapo mokslo, kultūros ir religijos centru. Miestas buvo įsikūręs patogioje vietoje – tarp dviejų žemynų ir dviejų jūrų. Imperija prekiavo auksu, grūdais, alyvomis, šilku ir vynu, o iš Azijos ir Afrikos įsiveždavo prieskonius, brangakmenius, kailius ir dramblio kaulą.

▲ Šiame žemėlapyje su piešinėliais pavaizduotas Konstantinopolis 1422 m. 1453 m. jį užgrobė turkai, pavadino Istambulu ir pavertė musulmonų miestu. Konstantinopolis stovėjo kyšulyje, vadinamame Aukso Ragu.

▼ Bizantija buvo dažnai puolama. Jos laivynas turėjo slaptą ginklą, 677 m. išrastą Kaliniko ir vadinamą graikiška ugnimi – degųjį mišinį, užsiliepsnojantį nuo vandens. Jį sudarė negesintos kalkės, siera ir nafta.

Klasikinė bizantiška stačiatikių mozaika Ravenos (Italija) bažnyčios kupolo viduje. Joje vaizduojamas Jėzaus krikštas. Šalia Jono Krikštytojo sėdi Jordano upės dievas.

Bizantijoje buvo daromi įmantrūs kryžiai, ikonos, relikvijoriai ir kitokie smulkūs religinio kulto daiktai. Bizantiečiams ikonų garbinimas – didelės pagarbos išraiška.

▼ Šv. Sofijos soborą, pavadintą šventosios Dievo išminties garbei, Konstantinopolyje pastatydino Justinianas 537 m. Ją statė 10 000 darbininkų. Vėliau soboras buvo paverstas mečete, dabar – muziejus.

SVARBIAUSIOS DATOS	
476	Nuverčiamas paskutinis Romos imperatorius
491-518	Valdo imperatorius Anastasijus
527-565	Imperatoriaus Justiniano karvedžiai atkariauja dalį teritorijų
610-641	Imperatorius Heraklėjas plečia Bizantijos valdas
633-640	Siriją, Egiptą, šiaurės Afriką užgrobia arabai
679	Į Balkanų pusiasalį įsiveržia bulgarai
976-1026	Bazilijus II atkuria imperiją
1071	Turkai seldžiukai užgrobia Anatoliją
1204-1261	Kryžininkai paima Konstantinopolį
1453	Bizantijos imperiją sunaikina turkai osmanai

Bizantijos imperija pradėjo smukti 8 a. Arabai du kartus mėgino paimti Konstantinopolį. Valdant Bazilijui II Bulgarmušiui (976-1025), imperija vėl suklestėjo. Tačiau netrukus po Bazilijaus II mirties turkai užgrobė Anatoliją, ir imperija vėl ėmė silpti. 13 a. Konstantinopolį penkiasdešimčiai metų užgrobė kryžininkai, bet 1261 m. Mykolas VIII atsiėmė. Galiausiai 1453 m. miestas atiteko turkams. Rafinuota Bizantijos kultūra Europoje buvo įspūdingiausia ir kūrybingiausia, o stačiatikybė paplito Rusijoje ir Rytų Europoje.

Bizantiška Šv. Apolinaro bazilika Ravenoje buvo pastatyta 6 a. Šiuo laikotarpiu bizantiškoje architektūroje pamažu nyksta helenizmo bruožai.

SUJŲ IR TANGŲ KINIJA 589-907

Sujų dinastija valdė tik 30 metų, bet Kinija po 370 susiskaldymo metų buvo suvienyta. Tangų dinastija valdė beveik 300 metų.

Tangų laikais drakonai simbolizavo žemės galias, ir žmonės manė, kad visi dalykai turi būti suderinti. Ši nuomonė turėjo įtakos statybai.

Nuo Hanų dinastijos žlugimo iki Sujų iškilimo Kinija buvo susiskaldžiusi į tris karalystes: Vei šiaurėje, Šu vakaruose ir U pietuose. Jos viena su kita kovojo, be to, visas tris puldinėjo klajokliai iš Mongolijos ir Tibeto. Daug miestų buvo sugriauta, gyventojų sumažėjo. Žmonės iš nuniokotos šiaurės plūstelėjo į pietus, todėl pietūs tapo politiškai reikšmingesni. Kinijoje vis labiau plito budizmas, sykiu su juo ir svetimšališkos tradicijos. 581 m. Vei karvedys Jang Dzianas nuvertė nuo sosto valdovą ir įkūrė Sujų dinastiją. 589 m. jis suvienijo Kiniją.

Tangų laikais Kinija išplėtė savo teritoriją, prisijungė dalį Centrinės Azijos. Buvo kasami drėkinimo kanalai.

SUJŲ DINASTIJA

Jang Dzianas pasiskelbė imperatoriumi Venu. Įžengęs į sostą, jis reformomis stengėsi centralizuoti šalies valdymą. Venas sumažino labai didelius mokesčius ir sutrumpino tarnybos kariuomenėje laiką. Sostine tapo Čanganas. Imperatorius skatino žemdirbystę, perdalijo žemę, įsakė kasti drėkinimo kanalus. Šalis ėmė turtėti. Antrasis Sujų imperatorius buvo Jang Di. Jo laikais iškasta didžioji dalis Didžiojo kinų kanalo, jungiančio pagrindines Kinijos upes. Šis imperatorius be saiko statydinosi rūmus ir švaistė pinigus kitokioms pramogoms, o pristigęs lėšų, pareikalavo dešimties metų mokesčių iš anksto. Valstiečiai sukilo, ir 618 m. Jang Di buvo nužudytas.

TANGŲ DINASTIJA

Antrasis Tangų imperatorius Taidzongas (626-649) pertvarkė valdymą, sumažino mokesčius, perdalijo žemę, silpnino diduomenės įtaką. Vieningos imperijos reorganizacija tuo metu buvo pažangiausia pasaulyje.

Ryžių laukams nuolat reikia vandens. Tangų dinastija sudarė sąlygas kurti didžiulėms drėkinimo sistemoms.

Ši kapo freska vaizduoja Tangų karalaitę Jung Tai, kuri 17 metų buvo priversta nusižudyti, nes priešgyniavo senelei, imperatorei Ju. Kinijoje buvo labai griežtai reikalaujama klausyti tėvų ir vyresniųjų.

Taip prasidėjo beveik 300 metų trukęs laikotarpis, kuriam būdinga didingų ir tobulų formų architektūra ir dailė, klestintis mokslas ir technika. 7 a. 5-7 deš. Tangų Kinija Centrinėje Azijoje kariavo su įžūliais klajokliais, kurie bandė užgrobti Šilko kelią. Kinų keliautojai nuvyko į šiuolaikinę Korėją, Tailandą ir Afganistaną. 755 m. karvedys An Lušanas sukilo prieš imperatorių Siuadzongą. An Lušano maištas smarkiai susilpnino Tangų valdžią, dinastija taip ir nebeatsigavo. Imperatoriaus valdžios liko tik vardas, įsigalėjo sričių gubernatoriai ir diduomenė. Centrinėje Azijoje kinus sumušė tibetiečiai, o 9 a. kilo valstiečių karas. 907 m. Tangų dinastija žlugo. Prasidėjo politinės suirutės laikai, trukę iki 960 m.

▲ Šios molinės figūrėlės vaizduoja neįprastus gyvulius, kuriuos buvo galima pamatyti Tangų sostinėje Čangane. Kupranugariais gabentas šilkas, o Centrinėje Azijoje laikyti didesni negu kiniškų veislių arkliai. Čangane, didžiausiame pasaulio mieste (du milijonai gyventojų), prasidėjo Šilko kelias.

DIDYSIS KINŲ KANALAS

Sujų pradėtas ir Tangų baigtas Didysis kinų kanalas driekėsi 1800 km nuo Geltonosios upės iki Jangdzės ir sujungė svarbiausius šiaurės miestus su pietumis, kur buvo auginami ryžiai ir netrūko nagingų amatininkų. Keliai iš šiaurės į pietus buvo blogi, jūroje plėšikavo piratai ir kildavo audros. Didžiojo kinų kanalo laivininkystė buvo saugi.

SVARBIAUSIOS DATOS	
589	Jang Dzianas suvienija Kiniją ir pradeda Sujų dinastiją
602-610	Karai Taivane, Vietname, Korėjoje ir Centrinėje Azijoje
618	Li Juanas pradeda Tangų dinastiją
626-649	Imperatorius Taidzongas išplečia Kinijos teritoriją
640-660	Kinija įsiveržia į Centrinę Aziją ir Korėją
755-763	An Lušano maištas – Tangų valdžia silpnėja
9 a. 8-10 deš.	Valstiečių karas Kinijoje
907	Tangų dinastija žlunga

ISLAMAS 622-750

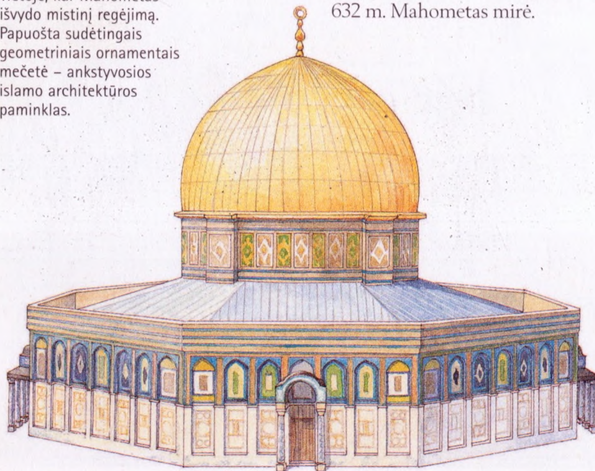
Islamas įsitvirtino neįtikėtinai greitai ir turėjo įtakos daugeliui kitų civilizacijų. Per pusantro šimto metų arabų gentys virto didžiule imperija, kurios pamatas buvo religija.

Taip musulmonai vaizduoja arkangelą Gabrielių (Džibrylą). Musulmonams Gabrielius – Alacho pasiuntinys.

Pranašas Mahometas, įkūręs religiją, vadinamą islamu, gimė Mekoje 570 m. Tuo metu arabų tautos garbino daug įvairių dievų. Mahometas tapo kupranugarių varovu, vėliau turtingu pirkliu, apkeliavo daug šalių. Jį paveikė judėjų ir krikščionių tikėjimas į vienintelį Dievą. Gyvenimas pasikeitė, kai Mahometui sukako keturiasdešimt: jam apsireiškė arkangelas Gabrielius. Po to jis matė ir daugiau mistinių regėjimų. Paskui Mahometas užrašė, ką diktavo Gabrielius – taip atsirado Koranas, šventa musulmonų knyga. Mahometui buvo liepta mokyti žmones, kaip melstis, kaip apsiplauti, kas yra Alachas, vienintelis Dievas. Žodis "islamas" reiškia "paklusimas [Dievui]".

Kai Mahometas pradėjo skelbti Dievo žodį, Mekos valdovai nutarė, kad jo mokymas pavojingas. 622 m. Mahometas su savo sekėjais turėjo bėgti į Mediną. Nuo šio pabėgimo – hidžros (arabiškai "išsikėlimas") skaičiuojami musulmonų kalendoriaus metai. Medinoje Mahometas įkūrė musulmonų bendruomenę ir pastatydino mečetę. Jo sekėjų gretos gausėjo – daugelis arabų buvo neturtingi, o islamas žadėjo teisingesnę visuomenę. 630 m. Mahometas užėmė Meką ir tapo jos valdovu. Jis uždraudė garbinti stabus ir ištrėmė pagonis. 632 m. Mahometas mirė.

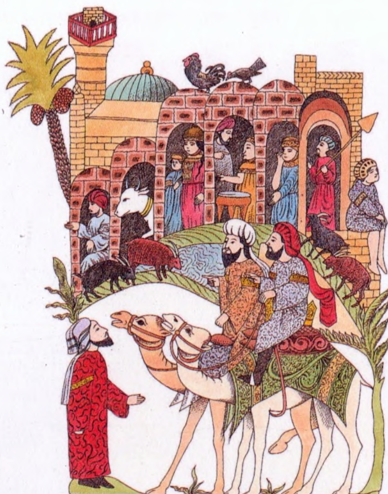
Uolos mečetė (al Aksa) buvo pastatyta 691 m. Saliamono šventyklos vietoje, kur Mahometas išvydo mistinį regėjimą. Papuošta sudėtingais geometriniais ornamentais mečetė – ankstyvosios islamo architektūros paminklas.

Šis Korano puslapis perrašytas 9 a. senaisiais kufiškaisiais arabų rašmenimis. Jauna islamo kultūra pasižymėjo kūrybingumu.

ISLAMAS PLINTA

Naujasis musulmonų valdovas kalifas [įpėdinis] paskelbė džihadą – šventąjį karą su kitatikiais. Per dešimt metų arabai, vadovaujami kalifo Omaro, nukariavo Siriją ir Palestiną (sumušę bizantiečius), Mesopotamiją ir Persiją (įveikę Sasanidus), Egiptą ir Libiją. Po kalifo Osmano mirties kilo nesutarimai tarp jo įpėdinio Muavijaus ir Mahometo žento Alijaus. 661 m. Alijus buvo nužudytas, ir islamo išpažinėjai suskilo į dvi grupes, sunitus ir Alijaus sekėjus šiitus.

Musulmonų pirkliai daug keliavo ir visur skleidė islamą. Viena iš svarbiausių musulmono religinių priedermių – bent kartą gyvenime nuvykti į Meką.

◀ 636 m. Jarmuko mūšyje (Sirija) musulmonų pajėgos sumušė dukart didesnę Bizantijos kariuomenę. Bizantija prarado Siriją ir Palestiną, klestinčias Rytų provincijas. Arabai paėmė Jeruzalę. Tokia buvo didelės imperijos kūrimo pradžia.

▼ Arabų medicina ir chirurgija buvo pranašesnės už kitų to meto šalių. Šiame piešinyje pavaizduota, kaip gydytojai uždeda įtvarą lūžusiai kojai.

OMEJADŲ DINASTIJA

661 m. arabai įkūrė sostinę Damaske, ir Muavijus tapo pirmuoju Omejadų kalifu. Islamo kariai toliau plėtė teritoriją – įsiveržė į Centrinę Aziją, Afganistaną, Armėniją, šiaurės Afriką, net Ispaniją. Musulmonai buvo du kartus nesėkmingai apgulę Konstantinopolį. Bet kai jie pasirodė Europoje, frankai 732 m. Prancūzijoje juos sumušė ir privertė trauktis. Omejadų laikais klestėjo amatai ir prekyba, o kalifai globojo meną, literatūrą ir mokslą. Jie buvo pakantūs ir prievarta žmonių atversti į islamą nenorėjo. Daugelis atsivertėlių arabus laikė išvaduotojais, sugriovusiais senąją tvarką, išleidusiais aiškius įstatymus ir skatinančiais prekybą. Šventojo Korano kalba – arabų – kartu su islamu išplito Afrikoje ir Azijoje (išskyrus Persiją, kur dauguma gyventojų – šiitai ir išsaugota savita kultūra).

SVARBIAUSIOS DATOS	
610	Mahometas išvysta pirmąjį regėjimą
622	Persikėlimas iš Mekos į Mediną – hidžra
630	Mahometas užima Meką ir įkuria islamo valstybę
636-642	Musulmonai nukariauja Palestiną, Siriją, Persiją, Egiptą
656-661	Alijaus kalifatas – religiniai nesutarimai
661-680	Valdo Omejadų dinastijos pradininkas Muavijus I
711	Arabai įsiveržia į Ispaniją
732	Frankai sumuša arabus prie Puatjė
749	Abasidai nuverčia Omejadus

Arabai buvo puikūs astronomai; o kadangi turėjo astroliabiją, nepaklysdavo nei dykumoje, nei jūroje.

Arabai plukdydavo krovinį ir keleivius mediniais laivais su trikampėmis burėmis. Tie laivai vadinosi dhou.

BULGARAI IR SLAVAI 600-1453

Bulgarija ir Kijevo Rusia Rytų Europai darė didelę įtaką. Stačiatikybės priėmimas buvo naudingas ir šioms valstybėms, ir Stačiatikių bažnyčiai.

9 a. viduryje Kirilas su broliu Metodijumi sukūrė kirilicą. Jos pagrindas - graikų raštas.

Vladimiras, Kijevo didysis kunigaikštis (956-1015), ilgai svarstė, kurią religiją pasirinkti. Jis pasiuntė į užsienį pasiuntinius ištirti, kokie katalikų ir stačiatikių, musulmonų ir judėjų pranašumai, ir galiausiai pasirinko stačiatikybę - turbūt ne tik religiniais, bet ir politiniais sumetimais. Vladimiras buvo jauniausias didžiojo kunigaikščio Sviatoslavo, įveikusio chazarus, sūnus. Rūpindamasis Kijevo žemių saugumu, rengdavo karo žygius.

Bulgarai buvo kilę iš hunų, įsikūrusių prie Volgos upės Rusijoje, o jų didžiausios galybės laikotarpis – 7 a. vidurys. Jų karalystę sunaikino chazarai, gyvenę Volgos žemupyje. Po to daugelis bulgarų persikėlė prie Dunojaus, susiliejo su vietos slavais ir įkūrė Bulgarijos valstybę. Bulgarai ėmė puldinėti Bizantiją. 811 m. bizantiečiai pralaimėjo, mūšyje krito jų imperatorius. 813 m. bulgarai kėlė grėsmę net Konstantinopoliui, tačiau atsitraukė. 9 a. 7 deš. du misionieriai iš Bizantijos, Kirilas ir Metodijus, buvo pasiųsti pakrikštyti bulgarų. Po to reikalai šiek tiek pasitaisė, tačiau antpuoliai baigėsi tik 1014 m., kai bulgarai buvo sumušti. Bazilijus II Bulgarmušis įsakė apakinti 14 000 bulgarų, ir bulgarų chanas nuo patirto šoko numirė.

STAČIATIKIŲ DIPLOMATIJA

Bizantijoje bažnyčia tarnavo valstybei. Taip Bizantijai pavyko atversti į krikščionybę bulgarus. Dėl įtakos Rytų Europoje varžėsi katalikų Roma ir stačiatikių Konstantinopolis. Kijevo Rusia pasirinko stačiatikybę. Misionierius Kirilas ir jo brolis Metodijus sukūrė slavų abėcėlę kirilicą (ir šiandien naudojamą rusų bei bulgarų) ir išvertė Šventąjį Raštą į senąją slavų kalbą. Kai 1453 m. Bizantija žlugo, stačiatikybės prieglobsčiu tapo Rusija.

▶ 811 m. užmušę Bizantijos imperatorių Nikiforą I, bulgarai iš jo kaukolės padarė taurę savo chanui Krumui. Bizantijos imperatoriai bulgarų chanus vadino carais - vėliau šį titulą perėmė Rusijos imperatoriai.

Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos cerkvė, viena ankstyviausių stačiatikių bažnytinės architektūros pavyzdžių, pastatyta Bogoliubove 1165 m.

▲ Stačiatikybės kultūrai būdingos ikonos – šventi paveikslai. Tikima, kad jie turi stebuklingų ar gydomųjų galių. Ikonų tapybą iš Bizantijos per Kijevo Rusią perėmė ir vėlesnė Rusijos kultūra.

KIJEVO RUSIOS IŠKILIMAS IR NUOSMUKIS

Slavai kilę iš dabartinės Baltarusijos. Pirmosios valstybės Rusijoje buvo slavų valstybės, o jų valdovai – vikingų prekeiviai iš Švedijos ("ros" – irklininkas). Žymiausias rosų vadas buvo Riurikas, įkūręs Novgorodą, Smolenską ir Kijevą. Vikingai prekiavo su Bagdadu ir Konstantinopoliu, Kijevas iš prekybos praturtėjo. Vikingai į slavus žiūrėjo iš aukšto ir asimiliavosi labai lėtai. 988 m. Kijevo kunigaikštis Vladimiras vedė Bizantijos kunigaikštytę ir atsivertė į krikščionybę. Paskui jis ėmėsi diduomenės ir prastuomenės krikšto. Po krikšto Kijevo Rusiai atsivėrė naujos prekybos ir kultūros galimybės, nes kitos šalys pradėjo ją labiau gerbti. Valdant Jaroslavui Išmintingajam (1019-1054), stiprėjo ryšiai su Vakarų Europos valstybėmis, silpnėjo priklausomybė nuo Bizantijos, o Kijevas taip išgražėjo, kad galėjo varžytis su Konstantinopoliu. Buvo sudarytas pirmasis rusų įstatymų rinkinys, plito raštija, į slavų kalbą buvo verčiami Bizantijos ir kitų šalių rašytojų veikalai, sukurti pirmieji rusų literatūros ir meno kūriniai. Kijevas stovėjo Ukrainos stepėje, jį dažnai puldinėjo klajokliai – pečenegai ir polovcai (pastarieji net užėmė ir apiplėšė miestą). Po Jaroslavo mirties Kijevo Rusia suskilo, ir rusai pasitraukė į šiaurę, nes ten buvo saugiau. Šiaurėje apie augantį Maskvos miestą ir kūrėsi naujoji Rusija.

▶ Nedidelės Suzdalės kunigaikštystės, priklausiusios Kijevo Rusiai, kunigaikščio šalmas. 13 a.

KAROLINGŲ DINASTIJA 751-843

Karolingų dinastija įkūrė pirmą turtingą ir galingą Europos imperiją. Tai buvę barbarai, kilę iš vakarinių germanų frankų.

Šis auksinis Karolio Didžiojo biustas, inkrustuotas brangakmeniais ir išlietas Vokietijoje apie 14 a. vidurį, sykiu yra ir relikvijorius: jame laikoma Karolio Didžiojo kaukolės nuolauža.

Frankai įsikūrė dabartinėje Belgijoje ir šiaurės Prancūzijoje. Jų karalius Chlodvigas (481-511) iš Merovingų dinastijos padarė Paryžių savo sostine. Chlodvigas tapo krikščionimi, kad pelnytų Romos palankumą. Jis suvienijo frankų gentis, sumušė galus, alemanus, vestgotus ir sukūrė frankų valstybę. Po Chlodvigo mirties tarp keturių jo sūnų prasidėjo nesutarimai. Valstybė stiprėjo, bet už Merovingų karalius netrukus pradėjo valdyti jų majordomai (aukščiausi pareigūnai). Majordomas Karolis Martelis 732 m. sumušė arabus prie Puatjė. Karolis įkūrė Karolingų dinastiją, o 751 m. jo sūnus Pipinas, vadinamas Trumpuoju, nuvertė nuo sosto paskutinįjį Merovingą. 768 m. frankų karalystę paveldėjo jo sūnūs Karlomanas ir Karolis. 771 m. Karlomanas mirė, ir Karolis tapo vieninteliu įpėdiniu. Iš pradžių jis užkariavo visą Prancūziją, paskui dabartinę Vokietiją, Italiją ir Nyderlandus. Buvo sukurta didžiulė imperija. Vidurio Europoje jis nugalėjo ir privertė apsikrikštyti saksus ir avarus.

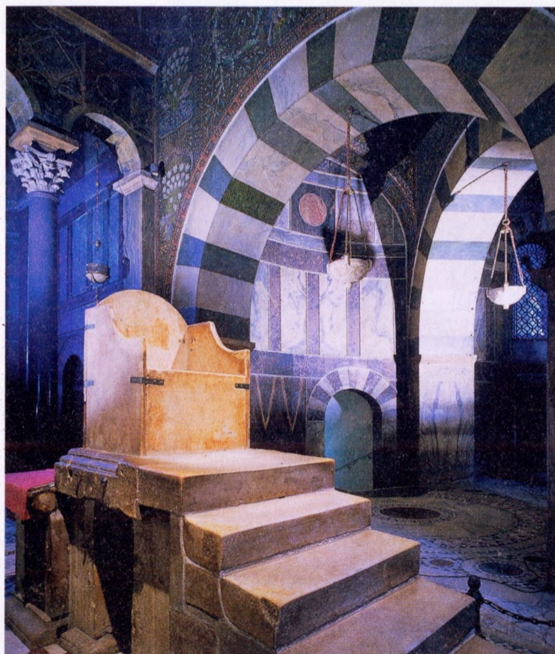
Karolio Didžiojo imperijai priklausė didelė dalis Vakarų Europos. Sostinė Achenas stovėjo netoli dabartinės Europos Sąjungos būstinės Briuselyje.

KAROLIO DIDŽIOJO KARŪNAVIMAS

Bažnyčios pripažinimas anuo metu suteikdavo valstybei aukštesnį statusą. 800 m. per Kalėdas Šv. Petro bažnyčioje Romoje popiežius karūnavo Karolį Didįjį, norėdamas parodyti Konstantinopoliui, kad Vakaruose irgi atsirado krikščioniška valstybė. Karolis Didysis siūlėsi vesti Bizantijos imperatorę Ireną, jo rūmuose lankydavosi ne tik Europos valdovų, bet ir Persijos šacho bei Bagdado kalifo pasiuntiniai. Po Karolio Didžiojo mirties imperija buvo daugybę kartų padalyta ir greit subyrėjo.

Popiežius Leonas III karūnuoja Karolį Didįjį Šv. Romos imperijos imperatoriumi.

Šventosios Romos imperijos imperatoriai buvo karūnuojami Palatino koplyčioje Achene.

KAROLINGŲ RENESANSAS

Karolis Didysis, centralizuodamas valstybės valdymą, rėmėsi Romos bažnyčia ir visaip platino krikščionybę. 800 m. popiežius karūnavo Karolį Didįjį. Jis buvo mokslo globėjas, kūrė mokyklas, statydino katedras ir vienuolynus, kuriuose tvarkėsi airių, britų ir italų vienuoliai. Jis priglaudė savo dvare mokslininkus, architektus, filosofus, rašytojus. Sostinė Achenas tapo Vakarų krikščionybės mokslo centru. Karolis Didysis mirė 814 m. Jo sūnus Liudvikas I Pamaldusis valdė sėkmingai, bet po jo mirties 843 m. imperiją pasidalijo trys sūnūs. Vėliau imperija tapo dviem šalimis: Vokietija ir Prancūzija. Karolingai valdė Vokietiją iki 911 m., o Prancūziją iki 987 m.

Karolis Didysis buvo puikus karvedys. Užkariavęs naujas žemes, jis stengėsi pagerinti žmonių gyvenimo sąlygas ir skatino vargšus neapsileisti.

BEATISSIMO PAPAE DAMASO
HIERONIMUS

▲ Karolingų renesanso laikais (9 a. 6-8 deš.) sukurtas dramblio kaulo reljefas, vaizduojantis Šv. Grigalių ir kitus mokslo vyrus. Achene atsirado naujas, lengvai skaitomas raštas – karolingiškieji minuskulai, bet Karolis Didysis liko neraštingas.

SVARBIAUSIOS DATOS

486-510	Merovingų karalius Chlodvigas sukuria frankų valstybę
732	Karolis Martelis sumuša arabus prie Puatjė
751	Pipinas, pirmasis Karolingų karalius
768	Karolis Didysis įžengia į sostą
782	Karolis Didysis sumuša saksus
795-796	Karolis Didysis Austrijoje sumuša avarus
800	Popiežius karūnuoja Karolį Didįjį
814	Karolis Didysis miršta
843	Karolingų imperija padalijama į 3 dalis

ABASIDŲ KALIFATAS 749-1258

Valdant Abasidų dinastijai, Kalifatas sutvirtėjo, suklestėjo kultūra, o Bagdadas tapo vienu didžiausių pasaulio miestų.

Kai 786 m. Harunas ar Rašidas tapo kalifu, Abasidų kalifate baigėsi sumaištis ir netikrumas, tvyrojęs gerą dešimtmetį.

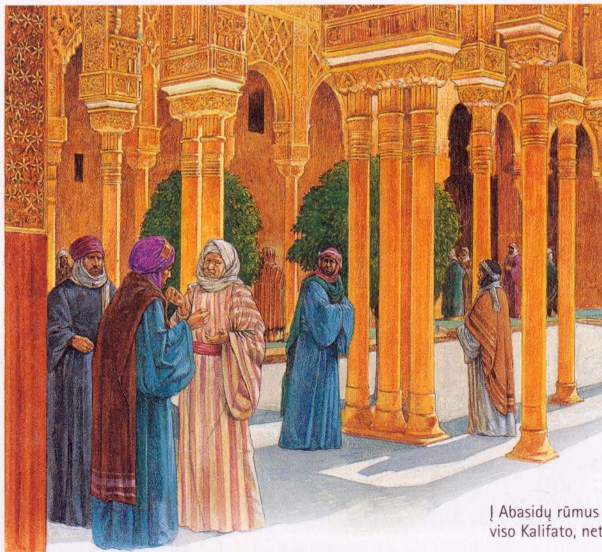
8 a. viduryje tarp arabų prasidėjo nesutarimai, užkariautos tautos irgi ėmė bruzdėti. Abasidų giminė nuvertė Omejadus ir pradėjo 500 metų trukusį viešpatavimą. Abasidai kildinosi iš Mahometo dėdės al Abaso. Valdant al Mansurui, pirmajam kalifui, sostinė 762 m. buvo perkelta į ką tik įkurtą Bagdado miestą. Arabai perėmė daug persų bei graikų papročių. Žymiausias valdovas buvo Harunas ar Rašidas (786-809), penktasis kalifas. Nuo 791 iki 806 m. jis kariavo su Bizantijos imperija ir galiausiai laimėjo. Provincijos bandė kovoti už nepriklausomybę, bet Harunui ar Rašidui pavyko jas sutramdyti. Tačiau nuolat kariaudamas, jis neužmiršo menų ir mokslų, visokeriopai juos rėmė ir skatino persų, graikų, arabų ir indų kultūrų susiliejimą. Bagdadas tapo pasauliniu astronomijos, matematikos, geografijos, medicinos, teisės ir filosofijos mokslų centru. Harunas ar Rašidas įėjo į istoriją kaip "Tūkstančio ir vienos nakties", iki šiol populiarios pasakų knygos, herojus. 9 a. ir 10 a. pradžioje įvairios Kalifato provincijos tapo nepriklausomos, bet neatsižadėjo islamo, jo teisės ir kultūros. Abasidų kalifai ilgainiui prarado politinę valdžią ir liko tik religiniai vadovai. Kalifatas suskilo į emyratus, o šie tai iškildavo, tai nusmukdavo. Tačiau musulmonų pasaulio civilizacija buvo vienalytė su daugeliu skirtingų centrų.

"Tūkstančio ir vienos nakties" pasakos sukurtos įvairiose šalyse: Indijoje, Egipte, Arabijoje. Tarp jų herojų – Ali Baba, jūreivis Sindbadas ir Aladinas.

Šis dailiai papuoštas koklis, padarytas Persijoje 12 a., -- Abasidų laikų musulmoniško meno pavyzdys.

Į Abasidų rūmus Bagdade atvykdavo žmonių iš viso Kalifato, net Centrinės Azijos ir Ispanijos.

Puošnus persiškas dubuo, padarytas Abasidų dinastijos laikais. Musulmonų menui būdingi augaliniai ir geometriniai ornamentai, raiškios, darnios spalvos ir formos.

GANA 700-1240

Gana – pirmoji tikrai afrikietiška karalystė. Dauguma Afrikos gyventojų dar gyveno gentimis ir kaimais, bet Gana, aukso prekybos centras, atvėrė naują raidos epochą.

Jonas Presbiteris – legendinis karalius, pasak padavimų, valdęs krikščionių imperiją Afrikos centre.

Senovinė Ganos valstybė buvo įsikūrusi ne dabartinėje Ganoje, o dabartinės Mauritanijos pietinėje ir Malio vakarinėje dalyje. Susikūrė 4 a., kai afrikiečių gentis soninkius valdė Magos, Maroko berberų giminė. Berberai žinojo visus karavanų kelius per Sacharą ir prekiavo su soninkiais: parduodavo druską, pirkdavo auksą. Kai į šiaurės Afriką įsiveržė musulmonai arabai, prekyba auksu itin pagyvėjo, ir apie 700 m. Gana tapo turtingu ir reikšmingu prekybos centru. Apie 770 m. soninkiai išstūmė Magas ir sukūrė valstybę, kuriai vadovavo Kaja Maganas Sisė, apie 790 m. tapęs soninkių karaliumi. Ganos sostinė buvo Kumbi Salės miestas. Čia atvykdavo prekiauti afrikiečiai ir berberai. 9 a. arabų pirkliai vadino Ganą "aukso šalimi". Auksas buvo atgabenamas iš Ašančio pietuose ir Senegalo vakaruose, o prekybiniai keliai vedė į šiaurę ir rytus: į Maroką, Libiją, Aksumą, Europą ir Aziją. Labiausiai

Ganą praturtino auksas. Jis buvo gabenamas į šiaurę, į Maroką, Tunisą, prie Nilo ir į Arabiją.

Gana klestėjo 10 a., kai kontroliavo prekybą tiek auksu, tiek druska. Dar Ganoje buvo prekiaujama vilnoniais audiniais ir prabangos prekėmis iš Europos bei odos dirbiniais ir vergais iš pietų. Apie 990 m. Gana nukariavo kaimyninę berberų karalystę Avdagostą – dabar atstumas tarp jos pakraščių buvo per 800 km. Tačiau 1076 m. ją užkariavo Almoravidai, berberų musulmonų dinastija. Almoravidai užėmė Maroką ir Ispaniją, bet 1147 m. jų valstybė žlugo. Gana atgavo nepriklausomybę, o 1240 m. buvo prijungta prie buvusio savo vasalo – Malio valstybės.

Berberų ir arabų pirkliai kupranugarių karavanais gabendavo prekes per Sacharos dykumą šimtus kilometrų. Gana, o vėliau ir Malis su Songajumi turtėjo tik per prekybą.

ANGLOSAKSŲ BRITANIJA 600-1066

5 ir 6 a. Britaniją užkariavo šiaurės germanų gentys – anglai, saksai ir jutai. Jie tapo anglų tautos protėviais.

Auksinė sagtis iš kapo su laivu Saton Hu (Anglija). Būdami pagonys, anglai laidojo karalius laivuose su manta, kurios jiems galėtų prireikti pomirtiniame pasaulyje.

Romėnai paliko Britaniją 410 m. Romanizuoti britai trumpam atkuto. 446 m. britų karalius Vortigernas pakvietė germanus saksus iš Reino krašto padėti gintis nuo piktų. Atvykę kaip samdiniai, saksai įsitvirtino pietryčiuose, bet iki 539 m. britai, vadovaujami Artūro, toliau jiems veržtis neleido. 552 m. įvyko didelis mūšis, po kurio saksai užgrobė pietų ir centrinę Angliją, išžudė daugumą britų, o likusieji prarado žemę ir pabėgo į Velsą; Kornvalį, Airiją, Škotiją, Bretanę (Prancūzija) ar šiaurės vakarų Ispaniją.

Angliją sudarė septynios karalystės. Nuo 878 m. Nortumbrija, Rytų Anglija ir didžiuma Mersijos priklausė vikingams ir buvo vadinama Danų valda.

ANGLIJOS GIMIMAS

Po to į Britaniją atplūdo nauja germanų banga. 6 ir 7 a. jie pamažu apgyveno šalį. Britai paliko miestus, kaimus ir ūkius, sykiu su jais pasitraukė ir keltų krikščionių bažnyčios dvasininkai. Germanų visuomeninė santvarka ir ūkininkavimo būdai buvo kitokie, pagoniškos genčių sąjungos ilgainiui virto karalystėmis. Galų gale susikūrė 7 karalystės: Rytų Anglijos, Mersijos, Nortumbrijos (anglai), Esekso, Sasekso ir Vesekso (saksai) ir Kento (jutai).
597 m. iš Romos buvo atsiųstas Šv. Augustinas saksų apkrikštyti, bet 7 a. pradžioje saksai vėl grįžo prie senųjų pagoniškų dievų. Vėliau juos dar kartą atvertė keltų krikščionys. Septynios karalystės dažnai kariavo viena su kita dėl dominavimo ir bretvaldos titulo (bretvalda – anglosaksų karalių titulas, reiškęs "Britanijos valdovas"; kiti karaliai bretvaldai turėjo tiekti karius ir mokėti mokesčius). 7 a. bretvalda buvo pripažinti Nortumbrijos karaliai Edvinas, Osvaldas ir Osvis, o 8 a. Mersijos karaliai Etelbaldas ir Ofa. 829 m. pirmu suvienytos Anglijos karaliumi tapo Vesekso karalius Egbertas.

Vortigernas, aukščiausias Britanijos valdovas, pasamdė germanų karių, bet jiems nesumokėjo. Užsidegę kerštu, germanai užkariavo Britaniją. Jiems įkandin laivais atplaukė naujakuriai drauge su galvijais ir avimis.

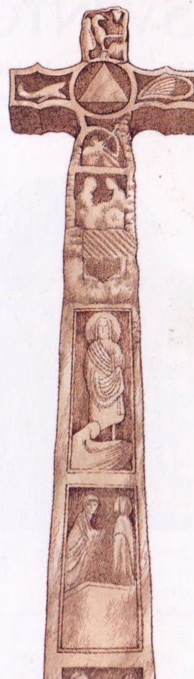

▼ Ši karaliaus Alfredo Didžiojo statula stovi jo gimtinėje Vontidže. Alfredas buvo geras valdovas. Jis leido teisingus įstatymus ir rūpinosi švietimu.

KOVA DĖL VALDŽIOS

Pirmieji vikingai Britanijoje pasirodė 789 m., o kurtis joje pradėjo 9 a. viduryje. 871 m., kai Vesekse karaliavo Alfredas Didysis, vikingai bandė užgrobti jo karalystę. Per vienerius metus Alfredas su jais kovėsi devyniuose mūšiuose. 878 m. jis galiausiai juos sutriuškimo ir privertė pasirašyti Vedmoro sutartį, kuria šalis buvo padalyta į saksų vakarinę ir danų rytinę dalis. Alfredas parengė naują teisyną, steigė mokyklas, kvietėsi užsienio mokslininkus, pats iš lotynų kalbos išvertė įvairių tekstų. Jam valdant, pradėta rašyti "Anglosaksų kronika", reikšmingas istorinis veikalas. 10 a. 5 deš. Danų valdą susigrąžino saksai, ir Angliją vėl suvienijo Edgaras (959-975), bet 1013 m. danai vėl įsiveržė, ir iki 1035 m. Angliją valdė danas, Knutas Didysis. Valdant Eduardui Išpažinėjui, saksai trumpam atsikvėpė, bet 1066 m. jo sūnų Haroldą, kaip reikiant nepailsėjusį po mūšio su norvegais Jorkšyre, sumušė įsiveržę normandai, vadovaujami Vilhelmo Užkariautojo.

▲ Ratvelio kryžius, 8 a. Saksų vienuoliai keltišku stiliumi jame išdrožinėjo scenas iš evangelijų.

SVARBIAUSIOS DATOS	
446	Atvyksta jutų samdiniai, vadovaujami Hengisto ir Horsos
nuo 6 a. 7 deš.	Anglosaksų antplūdis
597	Anglosaksų krikštyti atvyksta Augustinas
793	Pirmas vikingų antpuolis; apiplėšiamas Lindisfarno vienuolynas
nuo 9 a. 8 deš.	Į Danų valdą plūsta danai
871-899	Veseksą valdo Alfredas Didysis
1013	Danai užkariauja visą Angliją
1066	Angliją nukariauja Vilhelmo Užkariautojo vadovaujami normandai

▼ Anglosaksų visuomenę sudarė trys klasės: tanai (didikai), laisvieji žemdirbiai ir baudžiauninkai. Šiame piešinyje pavaizduoti baudžiauninkai, pjaunantys miežius.

ŠVENTOJI ROMOS IMPERIJA 962-1440

Otonas I tapo Vokietijos karaliumi 936 m. Jis norėjo atkurti senąją Romos imperiją ir 962 m. popiežiaus buvo karūnuotas pirmuoju Šventosios Romos imperijos imperatoriumi.

Šventoji Romos imperija suvienijo visas Vokietijos kunigaikštystes, be to, jai priklausė šiaurės ir vidurio Italija – juk popiežių reikėjo ne tik ginti, bet ir kontroliuoti.

Otonas I valdė Vokietiją 37 metus. Jis privertė vokiečių kunigaikščius susivienyti ir paklusti jam.

Šv.Romos imperija nebuvo nei šventa, nei romėniška. 800 m. ją įkūrė Karolis Didysis, kuriam rūpėjo karaliaus valdžia, o pati imperija buvo germaniška. Po Karolio Didžiojo mirties Karolingų imperija suiro, Prancūzija ir Vokietija atsiskyrė. Vokietijoje karalių kaip aukščiausiąjį valdovą rinkdavo daug nepriklausomų kunigaikščių, grafų ir vyskupų. Pirmas toks valdovas buvo Frankonijos kunigaikštis Konradas I, išrinktas 911 m. Vėliau garbėtroška Otonas I (936-973) panoro atkurti Romos imperiją. Valstybė sustiprėjo, nes Otonas suvienijo visus kunigaikščius ir sumušė vengrus. Otonas užkariavo Bohemiją, Austriją ir šiaurės Italiją, o sustiprinęs savo galią, nuvyko į Romą ir buvo oficialiai karūnuotas imperatoriumi. Atkurtoji imperija gyvavo 850 metų, iki 1806 m.

Šventosios Romos imperijos imperatorių Romoje karūnuodavo popiežius. Popiežiai ir imperatoriai dažnai nesutardavo, nes buvo linkę kištis į vienas kito reikalus.

Kai basas ir skarmaluotas Henrikas IV 1077 m. sausio mėnesį atvyko pas popiežių į Kanosą atgailauti, Grigalius VII tris dienas jį vertė šalti pūgoje, bet ketvirtą dieną atleido.

▲ Didikai paprastai palaikydavo imperatorių, bet kartais pakeldavo maištą. Kariai dažniausiai rėmė didikus, nes šie jiems duodavo žemės; o valstiečiai kariams ir didikams už žemę dirbdavo. Vienuoliai palaikė aukštąją dvasininkiją, o ši – popiežių. Tokie buvo feodaliniai santykiai: žmogus prisiekdavo ištikimybę ir mokėdavo mokesčius už apsaugą, žemę arba teises.

POPIEŽIAI IR IMPERATORIAI

Kai kurie popiežiai mielai būtų padėję valdyti krikščionišką Europą, bet imperatoriai apie tai dažniausiai nenorėjo nė girdėti. Katalikai turėjo klausyti popiežiaus, taigi jis buvo galingas. Popiežiai norėjo rinkti imperatorius, o imperatoriai – rinkti popiežius ir tvarkyti Bažnyčios reikalus. Galiausiai imperatorius Henrikas IV susikivirčijo su popiežiumi Grigaliumi VII – 1075 m. Grigalius paskelbė, kad Henrikas neturi teisės skirti vyskupų. Savo ruožtu Henrikas pareiškė pašalinąs popiežių. Grigalius jį ekskomunikavo: tai reiškė, kad krikščionių bažnyčia nepripažįsta Henriko ir valdiniai gali jo nebeklausyti. 1077 m. Henrikas paprašė pasigailėti. Ginčas dėl teisės skirti vyskupus buvo išspręstas tik 1122 m., bet kildavo ir kitokių nesutarimų, kol Bažnyčia galiausiai atsiskyrė nuo valstybės.

SVARBIAUSIOS DATOS

911	Frankonijos kunigaikštis Konradas I išrenkamas Vokietijos karaliumi
936-973	Otonas I stiprina Šv. Romos imperiją
955	Otonas I sumuša vengrus
1056-1106	Henriko IV kivirčas su popiežiumi
1122	Vormso konkordatas: imperatoriaus sutartis su popiežiumi
1200	Didžiausia Katalikų bažnyčios galybė
1300	Popiežiai praranda politinę valdžią
1440	Šv. Romos imperijos valdovais tampa Austrijos Habsburgų dinastija

◀ 1122 m. Šv. Petro katedroje Vormse popiežius ir Šventosios Romos imperijos imperatorius Henrikas V pasirašė sutartį. Vormso sutartis paskelbė paliaubas kivirče dėl teisės skirti vyskupus.

AMERIKA 600-1200

Centrinėje Amerikoje po Teotihuakano sugriovimo iškilo toltekai. O Pietų Amerikoje atsirado dvi naujos civilizacijos.

Toltekai buvo nepaprastai karingi, o jų šventyklas saugojo akmeninės karių statulos, tokios kaip ši iš Tulos.

Apie 600 m. Teotihuakanas nusmuko, o apie 700 m. jį pavertė plėnimis barbarų gentys iš šiaurės. Dėl valdžios varžėsi įvairios tautos, ir apie 900 m. didelę karių valstybę sukūrė toltekai. Jos sostinė buvo Tula, kontroliavusi prekybą nuo Kolorado iki Kolumbijos. 10 a. tolimajame Jukatane toltekai įsiveržė į majų imperiją, ir majų miestas Čičen Ica tapo vienu naujosios majų-toltekų valstybės centrų. 1168 m. toltekų valstybė buvo nukariauta, Tula sugriauta ir netrukus toltekų žemėse įsikūrė actekai.

VĖLYVOJI MAJŲ CIVILIZACIJA

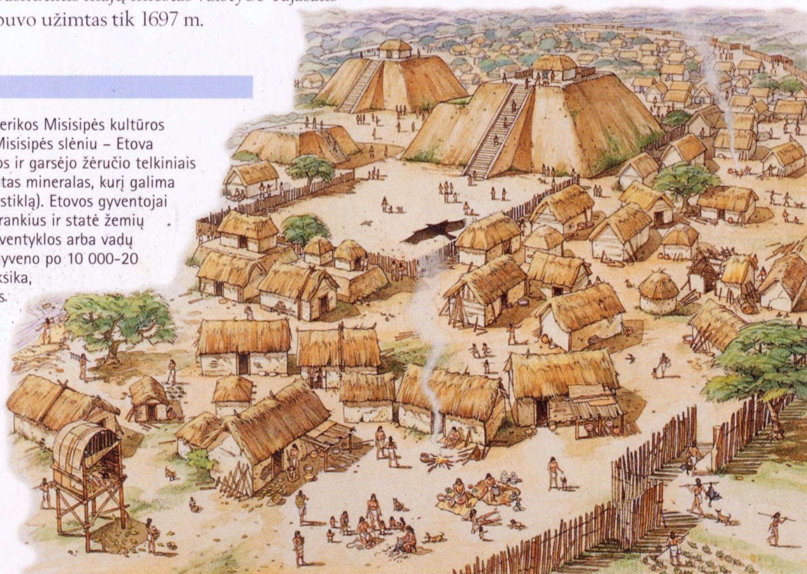
Apie 800 m. daug majų miestų buvo palikta, nors kai kurie Jukatano šiaurėje tebeklestėjo ir po 900 m. Apie 1000 m. į Jukataną įsiveržė toltekai ir išsilaikė ten iki 1221 m. Čičen Icą jie pavertė Tulos kopija. Kariai atėmė valdžią iš žynių, o menai (keramika, tapyba, literatūra) nusmuko. Toltekus sumušė majai iš Majapano – šio miesto-valstybės Kokomų dinastija du šimtus metų viešpatavo Jukatane, kol 1480 m. kilo pilietinis karas. 16 a. atvyko ispanai, bet paskutinis majų miestas-valstybė Tajasalis buvo užimtas tik 1697 m.

Šiuo laikotarpiu pagrindinių miestų civilizacijų centrai buvo Meksikoje, Misisipės slėnyje ir Bolivijoje-Peru.

ETOVOS PIRAMIDĖS

Etova buvo vienas iš Šiaurės Amerikos Misisipės kultūros miestų. Ši kultūra neapsiribojo Misisipės slėniu – Etova stovėjo netoli dabartinės Atlantos ir garsėjo žėručio telkiniais (tai toks permatomas sluoksniuotas mineralas, kurį galima supjaustyti plonais lakštais kaip stiklą). Etovos gyventojai naudojo varinius ir akmeninius įrankius ir statė žemių piramides, jų viršūnėse stovėjo šventyklos arba vadų rūmai. Šios kultūros miestuose gyveno po 10 000-20 000 žmonių. Jie prekiavo su Meksika, Didžiųjų ežerų sritimi ir sėsliomis Šiaurės Amerikos gentimis, gyvenančiomis kaimais.

TIAHUANAKAS IR HUARIS

Pietų Amerikoje civilizacijos buvo įsikūrusios dviejose vietose. Viena – Tiahuanakas, didelis miestas-šventykla, stovėjo Bolivijoje, netoli Titikakos ežero, 3660 m virš jūros lygio. Tarp 600 ir 1000 m. jame gyveno 100 000 žmonių. Tiahuanako gyventojai darė savitus keramikinius daiktelius ir papuošalus, statė storas sienas iš akmenų, nesutvirtintų skiediniu, ir milžiniškas monolitines šventyklas. Jų miestai driekėsi iki pakrantės ir net iki Brazilijos drėgnųjų atogrąžų miškų. Kita civilizacija – Huaris, perėmusi ankstesnių Naskos ir Močės kultūrų palikimą. Huaris buvo galinga karinė imperija, užimanti pusę dabartinės Peru teritorijos. Galimas daiktas, kad Huario ir Tiahuanako religija buvo ta pati, bet Huaris buvo karingas, o Tiahuanakas taikus. Abi imperijos klestėjo maždaug iki 1000 m., o paskui buvo paliktos, veikiausiai dėl sausros.

SVARBIAUSIOS DATOS	
600	Nusiaubiamas ir sudeginamas Teotihuakanas
800	Toltekai keliasi į centrinę Meksiką
900	Toltekai įkuria miestą-valstybę Tulą
1000	Tiahuanakas ir Huaris paliekami
1168	Sugriaunama Tula
1200	Statomi Misisipės miestai-šventyklos
1200	Iškyla actekai ir inkai

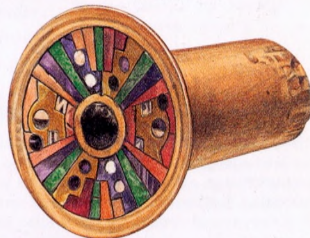
▲ Viena iš daugelio didžiulių raižytų akmeninių Tiahuanako skulptūrų, pastatytų apie 700 m. Tiahuanaką, stovėjusį pietinėje Titikakos ežero pakrantėje, valdė žyniai pagal religinius principus. Mieste buvo kelios didelės šventyklos.

Molinė Huario dievo figūrėlė, papuošta kukurūzais. Veikiausiai šį dievą garbino ūkininkai, prašydami gero derliaus.

Pietvakariuose gyvenusių mimbrių nužiestas dubuo. Išmušus skylę, dubuo "užmušamas" ir laidojamas su savininku.

▲ Akmeninis auskaras iš Huario, inkrustuotas kaulu ir kriauklėmis. Huario žmonės darė gražius papuošalus ir mažus daiktelius iš aukso.

◀ Saulės dievas Virakoča, išraižytas Tiahuanako Saulės vartuose apie 600 m. Už milžiniškų vartų buvo Kalasasajos šventyklų kompleksas.

VIKINGAI apie 600-1000

Vikingai plėšė Europą 200 metų. Bet jie buvo narsūs kariai, jūreiviai, nuotykių ieškotojai ir padarė poveikį visoms Europos žemyno šalims, o kai kuriose iš jų kūrėsi.

9 a. nukaltos vikingų monetos buvo sidabrinės ir auksinės, todėl jų metalo vertė ir nominalinė vertė sutapo.

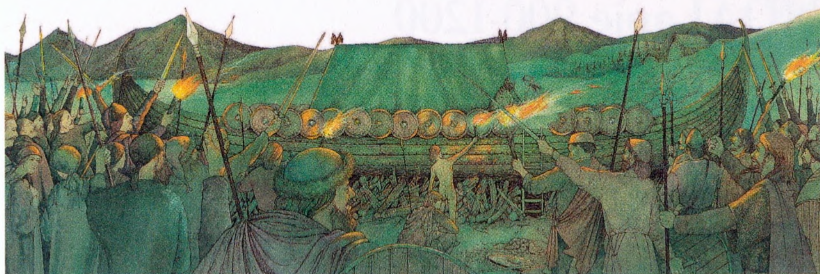
8 a. vikingai, senieji Danijos, Švedijos ir Norvegijos gyventojai, pradėjo rengti žygius į kitas Europos šalis, nes tėvynėje trūko dirbamos žemės. Jie statė puikius medinius laivus, kurie galėjo plaukti ne tik audringa jūra, bet ir sekliomis upėmis. Iš pradžių jie plėšė turtingus vienuolynus ir pakrančių miestus, o paskui pradėjo skverbtis į Europos gilumą Reinu, Sena ir Luara. Vietos valdovai atsipirkdavo nuo vikingų sidabru ir auksu. Ne visi vikingai buvo plėšikai. Daugelis buvo žemdirbiai, ieškoję žemių, kuriose būtų galima įsikurti, arba prekeiviai. Jie nuplaukdavo net iki Bagdado ir Konstantinopolio kariaudami ar prekiaudami.

Vikingų vyrai ir moterys kasdien vilkėjo patogiais ryškių spalvų drabužiais. Auksinius ir sidabrinius papuošalus jie prireikus laužydavo ir naudodavo kaip pinigus.

VIKINGŲ LAIVAI

Vikingai statė puikius laivus. Laivo griaučius sudarė tvirtas kilis – dugno išilginė sija nuo priekio iki galo, todėl laivai buvo greitesni. Laivai turėjo ir bures, ir irklus, o prireikus vikingai galėjo juos vilkti žeme nuo vienos upės ligi kitos (pavyzdžiui, Rusijoje). Uostų šiems laivams nereikėjo. Slibino galva laivapriekyje turėjo nubaidyti piktas dvasias, jūrų pabaisas ir priešus.

Mirusį vadą vikingai sudegindavo, paguldę į laivą su visokiu turtu, kurio gali prireikti pomirtiniame gyvenime, be to, dažnai paaukodavo vergę. Laivą padegdavo artimiausias giminaitis. Jis būdavo nuogas, nes į šį pasaulį ateiname ir iš jo išeiname pliki.

VIKINGŲ PIRKLIAI IR NAUJAKURIAI

Britanijoje vikingai daugiausia kūrėsi šiaurės ir rytų Anglijoje, šiaurės Škotijoje, Meno saloje ir Airijoje. Airijoje jie sugriovė daug vienuolynų ir įkūrė pirmuosius miestus. Prancūzijoje vikingai įsikūrė Normandijoje, kurią jiems 911 m. atidavė Prancūzijos karalius už pažadą baigti plėšikavimus. 1066 m., jau kaip normandai, jie įsiveržė į Angliją, o 11 a. 8 deš. – į pietų Italiją ir Siciliją. Vikingai dar kūrėsi Islandijoje, o kai kurie buvo nuplaukę į Grenlandiją ir Šiaurės Ameriką. Kiti vikingai siautėjo Viduržemio jūroje, plėšdami Ispaniją, pietų Prancūziją, Italiją ir Bizantiją. Sumušti bizantiečių, vikingai parsisamdė jiems prekeiviais ir kariais. Švedų vikingai patraukė Baltijos jūros link, pastatė tokius miestus kaip Visbiu, Kijevas ir Novgorodas. Plaukdami Rusijos upėmis, jie susidūrė su bulgarais, chazarais, arabų ir Bizantijos pirkliais. Apie 1000 m. vikingai pradėjo gyventi sėsliai, o jų skandinaviškos tėvynės tapo krikščionių valstybėmis. Vikingų antpuoliai turėjo milžiniškų padarinių šiaurės Europai: jie įkūrė Rusią, apsigyveno Prancūzijoje ir Anglijoje, nukako į Nyderlandus, Lenkiją, Airiją. Be to, jie susilpnino Karolingų imperiją. Jų palikuonys normandai turėjo didelę įtaką Europoje ir vadovavo kryžiaus žygiams. Dėl vikingų antpuolių liaudis ėmė jaustis nesaugiai ir turėjo pasikliauti vietos feodalais. Už apsaugą reikėjo atsilyginti darbu ir žemės ūkio produktais. Pamažu Europa vis labiau skaldėsi, karų gausėjo, o praraja tarp turtuolių ir vargšų vis didėjo.

▲ Vikingai puikiai mokėjo apdirbti metalą. Šiame štampe įspausti piešiniui karštame metale pavaizduoti du ginkluoti šamanai prieš ritualinį gyvulio aukojimą.

▼ Vikingų miestas Danijoje, vadinamas Hedebiu, garsėjo amatininkais ir pirkliais, be to, buvo vienas uostų, iš kurių vikingų pirkliai plaukdavo į kitas šalis.

NORMANDAI apie 900-1200

Normandai įsiveržė į Angliją 1066 m. ir netrukus užkariavo saksų ir danų Angliją, Velsą ir Airiją. Anglijoje Vilhelmas Užkariautojas įvedė feodalizmą.

Vilhelmas Užkariautojas, Normandijos kunigaikštis, nuo 1066 iki 1087 m. valdė Angliją.

Normandai buvo danai, nuo 10 a. gyvenę Normandijoje. Jiems turėjo įtakos Karolingų imperijos ir krikščionybės idėjos. Normandų nebuvo daug, bet kariai jie buvo drąsūs ir stiprūs. Vilhelmas Užkariautojas buvo karūnuotas 1066 m. – Normandijos kunigaikštis tapo Anglijos karaliumi.

Normandai veržėsi į Angliją penkerius metus ir galiausiai iš Prancūzijos karaliaus vasalų tapo turtingais visos Anglijos valdovais.

NORMANDŲ VALDYMAS

Po 1066 m. normandų įsiveržimo Anglijoje kilo maištai. Vilhelmas juos žiauriai numalšino, atėmė iš anglosaksų didikų žemę ir atidavė normandų baronams. Jis dalijo žemę bažnyčiai, siekdamas jos paramos, anglosaksus vyskupus pakeitė normandais ir skatino normandų pirklius ir amatininkus kurtis Anglijoje. Normandai statė dideles pilis, bažnyčias, vienuolynus, katedras, ir apie šiuos statinius išaugo miestai. Diduomenė kalbėjo prancūziškai, paprasti žmonės – senąja anglų kalba. Buvo sukurta centralizuota valdymo ir mokesčių rinkimo sistema, surašytos žemės (surašymo duomenų sąvadą žmonės pavadino "Paskutiniojo teismo knyga"). Normandai valdė žiauriai. Jiems rūpėjo tik turtai ir valdžia, o Anglija buvo naudojama kaip bazė finansuoti rizikingiems žygiams užsienyje. Tačiau Anglijos ekonominė raida paspartėjo, ir po 100 metų normandai pradėjo veržtis į Velsą, Airiją ir Škotiją. Anglija keitėsi – kraštovaizdžiui, miestams, kultūrai darė poveikį normandai. 12 a. 5 deš. tarp karaliaus ir didikų prasidėjo nesutarimai dėl šalies valdymo. Karaliaus valdžia silpnėjo, didikų – stiprėjo. 1154 m. prasidėjo nauja normandų dinastija – Plantagenetai. Pirmasis Plantagenetas, karalius Henrikas II, valdė Angliją ir pusę Prancūzijos. Jo laikais galutinai susiformavo feodalinė žemėvalda.

▲ Po Vilhelmo Užkariautojo mirties sostą paveldėjo du jo sūnūs. Vilhelmas II valdė nuo 1087 iki 1100 m., o Henrikas I – nuo 1100 iki 1135 m. Henrikas I sustiprino karaliaus valdžią, bet po jo mirties, valdant karaliui Steponui, šalyje prasidėjo suirutė. Steponas mirė 1154 m.

▶ Bajo gobelenas buvo išsiuvinėtas normandų įsiveržimui į Angliją 1066 m. atminti. Gobelene aiškiai matyti Halio kometa. Tais metais ji itin priartėjo prie žemės, ir žmonės manė, kad tai – lemtingas ženklas.

NORMANDAI EUROPOJE

Normandai ir Europoje turėjo ką veikti. 1060 m. normandų kariai, vadovaujami Roberto Giskaro, įsiveržė į Siciliją ir pietų Italiją, nes popiežius paprašė jų išvyti bizantiečius ir arabus. Per dešimt metų jie atliko užduotį, pelnė popiežiaus palankumą ir dažnai jį gindavo. 13 a. jie vadovavo kryžiaus žygiams – pirmajam europiečių bandymui užjūryje įkurti kolonijų. Tarnaudami riteriams, popiežiaus agentams, vyskupams ir aukštiems karaliaus pareigūnams, be to, vesdami žmonas iš politiškai įtakingų šeimų, normandų baronai 13 a. Europoje labai įsigalėjo. Karalius duodavo žemės įtakingiausiems didikams, o šie prisiekdavo jam ištikimai tarnauti ir ginti nuo priešų. Savo ruožtu didikai duodavo žemės smulkesniems feodalams, o šie turėjo už jį kariauti.

Pagal senovines tradicijas teismai dažnai vykdavo lauke. Teisdavo dvarininkas. Šis teismas, vykęs 1072 m., turėjo nuspręsti, kam priklauso ginčijamos žemės: Bajo vyskupui Normandijoje ar Kenterberio katedrai.

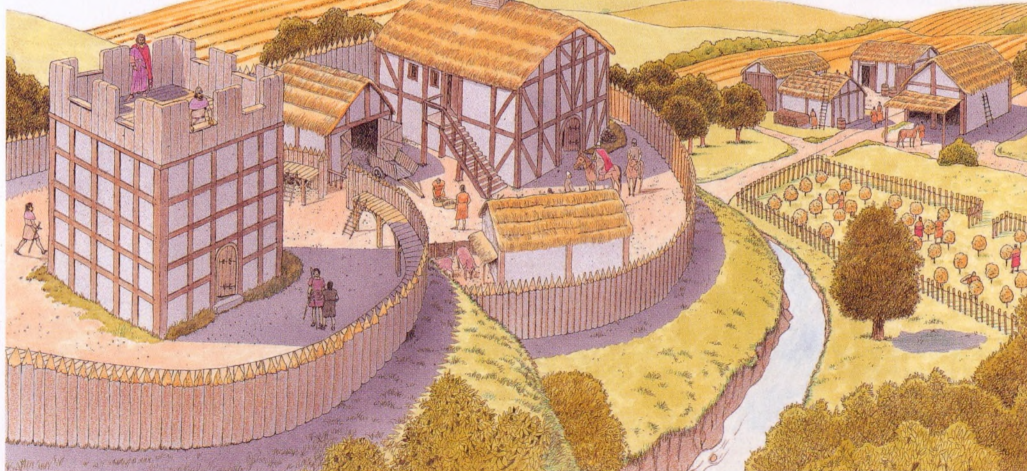
FEODALINĖ SANTVARKA

Feodalizmo laikais žmonės už žemę turėjo atlikti tam tikras prievoles. Šitokia santvarka susiformavo 8 a. frankų valstybėje, o Anglijoje ją įvedė normandai. Normandų didikai už žemes ir titulus mokėdavo karaliui mokesčius, aprūpindavo riterius ir telkdavo kariuomenę. Didikai duodavo riteriams žemės už karinę tarnybą ir mokesčius. Riteris žemę išdalydavo dirbti valstiečiams. Valstiečiai gyvendavo kaimuose netoli dvaro rūmų. Už žemę jie dirbdavo dvarininkui, mokėdavo mokesčius arba atiduodavo dalį derliaus.

Normandų Anglijoje buvo labai populiarios istorijos apie riterių žygius ir meilę, vadinamoji kurtuazinė literatūra.

SELDŽIUKAI 1037-1243

Seldžiukai į Artimuosius Rytus įsiveržė 1037 m. Arabų valdžia musulmonų pasaulyje baigėsi, atėjo turkų metas.

Seldžiukai iš Bucharos atkeliavo iki Bagdado, o paskui patraukė į Anatoliją prie pat Konstantinopolio. Anatolija (Turkija) tapo musulmoniška, o ne krikščioniška.

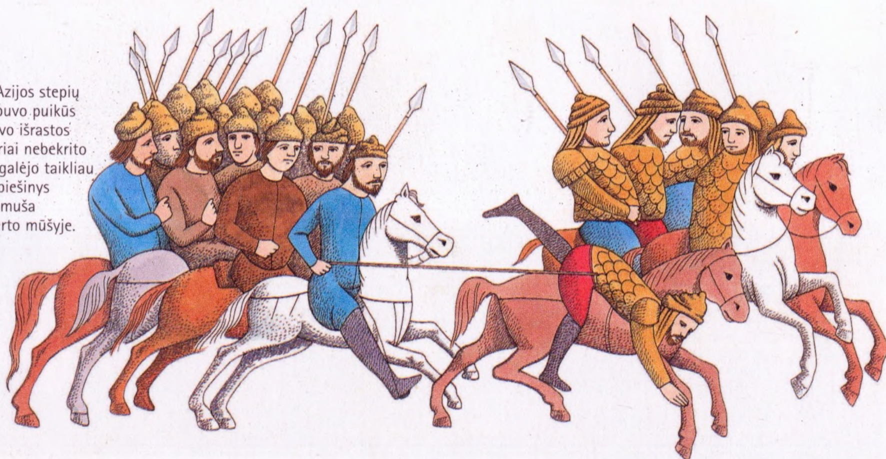
▲ Džami mečetės minaretas Simnane (Iranas) su būdingais seldžiukų kultūrai plytų mūrinio ornamentais. Apie 970 m. seldžiukai tapo musulmonais ir po to uoliai gynė islamo tikėjimą.

Iš pradžių tiurkų gentys gyveno Turkestane, Vidurinėje Azijoje. 6 a. jos pradėjo veržtis į Rusiją, Kiniją, Indiją ir Persiją. Kai kurie tiurkai atsisakė klajoklių gyvenimo ir tapo valdininkais ar samdomais kariais. Jie tarnavo Abasidams ir Fatimidams, kartais eidavo aukštas pareigas. Netrukus tiurkai seldžiukai, osmanai, mameliukai, bulgarai ir chazarai įgijo didelę įtaką. Jie vienijosi ir su mongolais. Tiurkų miestai Samarkandas ir Buchara islamo laikais praturtėjo ir suklestėjo.

SELDŽIUKŲ UŽKARIAVIMAI

Į rytus nuo Kaspijos jūros gyveno tiurkų gentys, vadinamos ogūzais. Seldžiukai nuo ogūzų atsiskyrė 10 a. viduryje ir patraukė į pietus ir vakarus. Abasidų kalifatui Bagdade tuo metu atėjo sunkios dienos, ir arabai paprašė seldžiukų pagalbos. Seldžiukai, vadovaujami Togrul-beko, įsiveržė į Persiją ir 1055 m. užėmė Bagdadą. Abasidų kalifas paskelbė Togrul-beką sultonu – taigi atidavė seldžiukams Abasidų imperiją. Taip seldžiukai, paprasta klajoklių gentis, tapo islamiškojo pasaulio valdovais.

Alpas Arslanas, Togrul-beko sūnėnas, įžengė į sostą 1063 m. Jis užgrobė Siriją ir Armėniją, nusiaubė Anatoliją. 1071 m. Bizantijos imperatorius seldžiukus atrėmė. Alpas Arslanas pasamdė vikingų ir tiurkų karių ir įžygiavo į Armėniją. Kariuomenės susitiko Mancikerte. Seldžiukai laimėjo, pasinaudoję karine gudrybe: jie apsimetė, kad bėga, o kai bizantiečiai leidosi vytis, apsisuko ir sutriuškino juos. Seldžiukai paėmė į nelaisvę Bizantijos imperatorių, ir ši pergalė padėjo pamatus vėlesnei Osmanų imperijai. Alpas Arslanas buvo teisingas sultonas ir rūpinosi valdinių gerove. Jis skatino seldžiukų kėlimąsi į Anatoliją.

► Kaip ir dauguma Azijos stepių klajoklių, seldžiukai buvo puikūs raiteliai. Neseniai buvo išrastos balnakilpės, todėl kariai nebekrito nuo arklių ir mūšyje galėjo taikliau šaudyti iš lanko. Šis piešinys vaizduoja, kaip jie sumuša bizantiečius Mancikerto mūšyje.

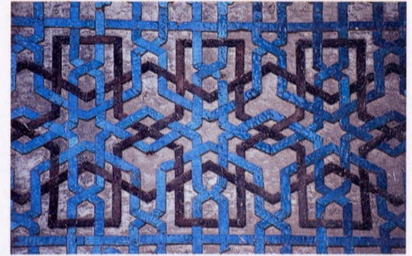

MELIK-ŠACHAS

Seldžiukų imperiją buvo galingiausia, valdant Alpo Arslano sūnui Melik-šachui (1072-1092). Jis buvo mokslų ir menų globėjas, sostinėje Isfahane pastatęs puikių mečečių. Jo ministras Nizamas al Mulkas buvo labai apsukrus ir vertas pagarbos valstybės vyras. Šiuo laikotarpiu seldžiukai užkariavo visą Anatoliją (Turkiją) ir Konstantinopolio pašonėje įkūrė Konijos sultonatą. Po Melik-šacho mirties seldžiukų imperija suskilo į mažas valstybėles, ir 12 a. dar gyvavo daug seldžiukų, mameliukų ir kurdų sultonatų, nominaliai priklausomų nuo Abasidų kalifo Bagdade. 1220 m. į šį regioną įsiveržė mongolai. 1258 m. jie užėmė Bagdadą.

▲ Seldžiukų stiliumi Isfahane (Persija) pastatyta Penktadienio mečetė. Seldžiukai didelį dėmesį skyrė mokslui, architektūrai ir kultūrai.

SVARBIAUSIOS DATOS	
950	Seldžiukai atsiskiria nuo ogūzų
1038	Seldžiukai užkariauja Chorasaną (Afganistaną)
1055	Seldžiukai užima Bagdadą
1071	Seldžiukai sumuša bizantiečius prie Mancikerto
1072	Seldžiukų imperijos suklestėjimas
1081	Įkuriamas Konijos sultonatas
1092	Miršta Melik-šachas – seldžiukų imperija suskyla
1243	Įsiveržia mongolai: seldžiukai tampa mongolų vasalais
1258	Mongolai sunaikina Abasidų kalifatą

▲ Seldžiukų sultono Kėjaus Kavuso antkapinio statinio keraminių plytelių ornamentas (Sivasas, Turkija). Seldžiukų mečetes puošė gražūs ir sudėtingi raštai.

◀ Nors seldžiukai įkvėpė gyvybės Abasidų imperijai, musulmonų pasaulyje gyvenimas ėjo sena vaga. Paveikslėlyje pavaizduota prekybos salė po stogu Bagdade 12 a.

KINIJA: SONGŲ DINASTIJA 960-1279

Songų (arba Sungų) dinastija vėl suvienijo Kiniją ir sukūrė trečią imperiją. Jie įvedė daug naujovių, o kultūra neįtikėtinai suklestėjo.

Paveikslas Songų laikų šventykloje vaizduoja Budos mokinius, maitinančius vargšus. 12 a.

907 m. žlugus Tangų dinastijai, Kinijos imperija subyrėjo. Huang Hė slėnyje per 53 metus pasikeitė penki imperatoriai. Pagaliau 960 m. valdžią į savo rankas paėmęs Song Taidzu pradėjo Songų dinastiją. Jis pažabojo daugelio karingų feodalų savivalę, sutelkė kariuomenę ir tiek gražiuoju, tiek prievarta vienijo Kiniją. Tam prireikė 16 metų, o šalį suvienyti 979 m. baigė imperatoriaus brolis, antrasis Songų imperatorius Song Taidzongas.

ŠIAURĖS SONGŲ LAIKOTARPIS

Songų Kinija buvo mažesnė, negu Tangų laikais, nes ją iš visų pusių supo kitos valstybės. Šiaurės vakaruose susikūrė tibetiečių Sisia imperija, šiaurės rytuose – Liao, valdoma mongolų kidanių, pietryčiuose – tajų Nan Čao valstybė, o pietuose – Vietnamo karalystė Anamas. Songų imperatoriai labai stengėsi taikiai gyventi su jomis visomis. Žemės ūkis klestėjo, žmonių gausėjo – ypač pietuose, šiuo tarpu turtinguose ir reikšminguose. Songų valdymo pabaigoje Kinijoje gyveno apie 100 milijonų žmonių.

Songai valdė visą Kiniją, kol 1127 m. į šiaurę įsiveržė Dzinas. Tada Songai buvo priversti pasitraukti į pietus ir ten sėkmingai valdė dar 150 metų, kol įsiveržė mongolai.

PIETŲ SONGŲ LAIKOTARPIS

1068 m. pirmasis ministras Vang Anši

▼ Songų dailininkai dažnai tapydavo didingus atšiaurius paveikslus su smulkiais daikteliais centre. Šis Songų laikotarpio peizažas vadinasi "Žvejys".

Ši molinė vaza su drugeliu, žiedais ir lapais – būdingas Songų laikotarpio porceliano pavyzdys. Europoje apie tokį meistriškumą dar daug amžių niekas net nesvajojo.

"Budistų šventyklą kalnuose" 10 a. nutapė Li Čengas.

pertvarkė valdymą. Jis supaprastino mokesčių sistemą ir sumažino milžinišką armiją. Pinigų sutaupė, bet nuo priešų gintis pasidarė sunkiau. 1127 m. šiaurės Kiniją užpuolė Dzino valstybė, ir Songų Kinija prarado sostinę – Kaifengą. Songai pabėgo į Hangdžou, į pietus už Jangdzės upės, o šiaurę nuo to laiko valdė Dzinų dinastija, kol 1234 m. tiek Dzino valstybę, tiek Dzinų dinastiją sunaikino mongolai, vadovaujami chano Chubilajaus. Hangdžou išgražėjo ir išaugo, mieste buvo įrengti pramogų sodai su ežerais ir pavėsinėmis, kasami kanalai, statomos puošnios pagodos. Pietų Songus 1279 m. sunaikino į pietų Kiniją plūstelėję mongolai.

Songų laikais itin klestėjo technika, menas ir literatūra. Kinai išrado paraką, iš pradžių naudojamą fejerverkams, laikrodžius, magnetinius kompasus, vandens varomus mechanizmus, laivaračius, išspausdino pirmą knygą pasaulyje. Buvo kuriami puikūs eilėraščiai ir muzikinės dramos, romanai epopėjos, tapomi peizažai. Klestėjo taikomoji dekoratyvinė dailė, ypač keramika: vyravo dailūs ornamentuoti porceliano dirbiniai. Didelę reikšmę įgijo prekyba ir bankininkystė, pradėtos auginti naujos žemės ūkio kultūros. Songų Kinijos laimėjimai būtų buvę dar didesni, bet valstybę sunaikino įsiveržę mongolai.

SVARBIAUSIOS DATOS

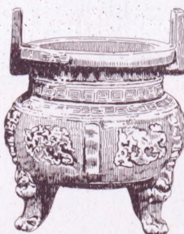
907	Žlunga Tangų dinastija
960	Song Taidzu pradeda Songų dinastiją
979	Song Taidzongas baigia vienyti Kiniją
1000	Kinijos kultūra ir ekonomika klesti
1068-1086	Vang Anši reformos
1127	Dzinai užgrobia šiaurės Kiniją: Songai pasitraukia į Hangdžou
1234	Mongolai užkariauja šiaurės Kiniją ir sunaikina Dzinus
1279	Mongolai užkariauja pietų Kiniją: Songų laikotarpis baigiasi

KINŲ PORCELIANAS

Visame pasaulyje puodai buvo žiedžiami iš molio, todėl atrodė gremėzdiškai ir nedailiai. Apie 900 m., valdant Songų dinastijai, kinai išrado porcelianą. Jis buvo daromas iš kaolino – šviesios nuosėdinės uolienos. Amatininkai darė plonus, lygius ir grakščius porceliano dirbinius, puoštus reljefiniais ar tapytais ornamentais. Šiuo laikotarpiu kinų imperatoriai pasistatydino fabrikus, gaminančius porcelianą tik valdovo rūmams. Netrukus porceliano gamyba Kinijoje tapo milžiniška pramone.

Porcelianinis vyno indas, uždėtas ant šildyklės, buvo naudojamas glintveinui daryti.

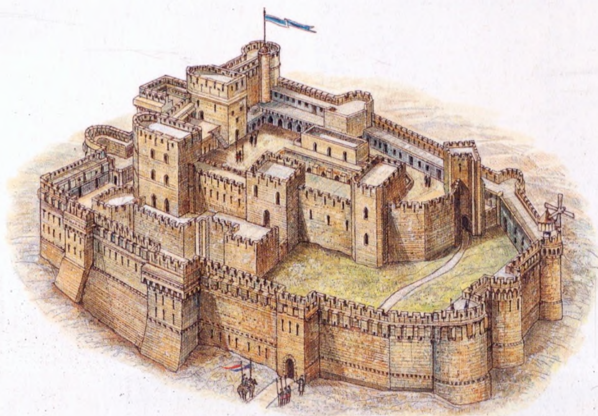
Songų imperatoriai pastatydino keramikos fabrikus, gaminančius paprastų formų, subtilaus spalvų derinio porcelianą.

VIDURAMŽIAI

1101-1460

Viduramžiais visame pasaulyje klestėjo ir žlugo imperijos. Religijos vardu buvo žiauriai kariaujama. Europoje žaibiškai kūrėsi ir byrėjo sąjungos, atsirado tautinės valstybės samprata. Europos pirkliai nusidangino net į Kiniją, kupranugarių karavanai traukė per Sacharą, o Venecijos laivai su prekėmis plaukiojo Viduržemio jūra. Tai buvo tikėjimo ir sėkmės, karo ir kančios, bado ir prabangos laikotarpis. Viduramžiams baigiantis, mokslas pasidarė prieinamas kiekvienam raštingam žmogui.

▲ Riterių tvirtovė dabartinėje Sirijoje buvo didžiausia ir stipriausia kryžininkų pastatyta pilis. Ją saugojo 2000 vyrų įgula, bet 1271 m. saracėnai tvirtovę paėmė.

◀ Prancūzijos karalius Liudvikas IX Šventasis, septintojo kryžiaus žygio vadovas, 1248 m. Egiu Morte lipa į laivą, plaukiantį į Šventąją Žemę.

PASAULIS nuo 1101 iki 1460

Šiuo laikotarpiu apie daugelį pasaulio šalių prekybos dėka sužinota daugiau, bet laivų žiurkių blusos irgi per tą pačią prekybą išplatino marą. Europoje maru mirė trečdalis gyventojų.

Žinių apie Afriką suteikdavo arabų pirkliai, nuplaukdavę į rytinę šio žemyno pakrantę. Jie pasakojo apie milžiniškas aukso pertekusias imperijas, susikūrusias aplink didžiulius akmens miestus. Vakarų Afrikoje klestėjo Malio karalystė.

Tolimuosiuose Rytuose susikūrė galinga Kambodžos khmerų imperija. Japoniją valdė karvedžiai, vadinami šiogunais ir palaikomi karių-samurajų.

Mongolai užkariavo didžiumą Azijos ir Europos ir sukūrė didžiausią visų laikų imperiją, bet ji gyvavo neilgai. Jų sėkmę lėmė įžvalgi karinė taktika ir neprilygstamas jojimo menas.

Amerikoje, Meksikoje, actekai pastatė sostinę Tenočtitlaną ežero viduryje, o Pietų Amerikoje savo valdas plėtė inkų imperija, užkariaudama kaimynines gentis.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

ŠIAURĖS AMERIKA

Viduramžiais Misisipės sampilų šventyklų kultūra klestėjo labiausiai, nors 15 a. ji beveik be pėdsako išnyko. Pietvakariuose 13 a. sunyko anasazių, mogoljonų ir hohokamų pueblų kultūros.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Apie 1200 m. žlugo toltekai, o pietų Meksikoje vėl atkuto majai. Karingieji actekai centrinėje Meksikoje 15 a. pradėjo kurti imperiją. Saloje pastatyta jų sostinė Tenočtitlanas tapo vienu didžiausių pasaulio miestų. Tačiau įtakingiausia abiejų Amerikų tauta buvo inkai. Iš pradžių įsikūrę Kuske (Peru), jie 15 a. nukariavo ir suvienijo daug miestų-valstybių ir kultūrų Andų srityje. Inkų imperija Amerikos žemyne buvo didžiausia.

EUROPA

Viduramžiais Europos tautos-valstybės pamažu nusistovėjo. Beveik visą gyvenimą tvarkė valdančiosios klasės, didikai ir dvasininkai, nors viduramžiams baigiantis praturtėjo ir įgijo didelę politinę įtaką pirkliai, tapę jų finansininkais. Laisvamaniai buvo žiauriai naikinami, eretikai persekiojami ir žudomi dėl savo įsitikinimų. Kryžiaus žygiai prieš musulmonus padarė didžiulį poveikį tiek Europai, tiek Artimiesiems Rytams. Paskui kilo siaubinga maro epidemija, 14 a. viduryje nusiaubusi Europą (išmirė trečdalis gyventojų). Viduramžiais išryškėjo politinės ir socialinės raidos kryptys, dėl kurių Europa ilgainiui ims dominuoti pasaulyje.

AZIJA

Mongolai viešpatavo Azijoje 100 metų – visą 13 a. Jie sukūrė didžiausią visų laikų imperiją: ją sudarė Kinija, Persija ir Centrinė Azija. Vėliau didelę įtaką Indijai ir Artimiesiems Rytams turėjo Azijos tiurkų tautos, nukariavusios daug kraštų. 1271 m. keliautojas Markas Polas iš Venecijos išvyko į Kiniją. Kinijoje nuvertus mongolų valdžią, 1368 m. prasidėjo Mingų dinastija, o šiaurės Indijoje musulmonų valdžia padarė didelį poveikį hinduizmo kultūrai. Islamas išplito Indijoje ir Centrinėje Azijoje.

EUROPA

AZIJA

ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Polinezijos kultūros, kaip antai maoriai, suklestėjo, nors pasauliui tai jokios įtakos neturėjo. Australijoje aborigenai gyveno kaip anksčiau.

AFRIKA

Šiuo laikotarpiu praturtėjo kelios karalystės: Etiopija, Malis, Songajus, Zimbabvė, Beninas ir Kanem Bornu. Į Afriką atvykdavo keliautojų iš Europos, Kinijos ir Arabijos.

ARTIMIEJI RYTAI

Po susiskaldymo laikotarpio musulmonus suvienijo Saladinas atremti kryžininkams. Vėliau įsigalėjo seldžiukai ir osmanai. Osmanai užkariavo Bizantiją, Artimuosius Rytus ir pietryčių Europą. Jų imperija išsilaikė iki 1917 m.

KRYŽIAUS ŽYGIAI 1095-1291

Palestiną, kadaise priklausiusią Bizantijai, 637 m. užkariavo musulmonai arabai. Popiežius pakvietė krikščionių valdovus atkariauti Šventosios Žemės.

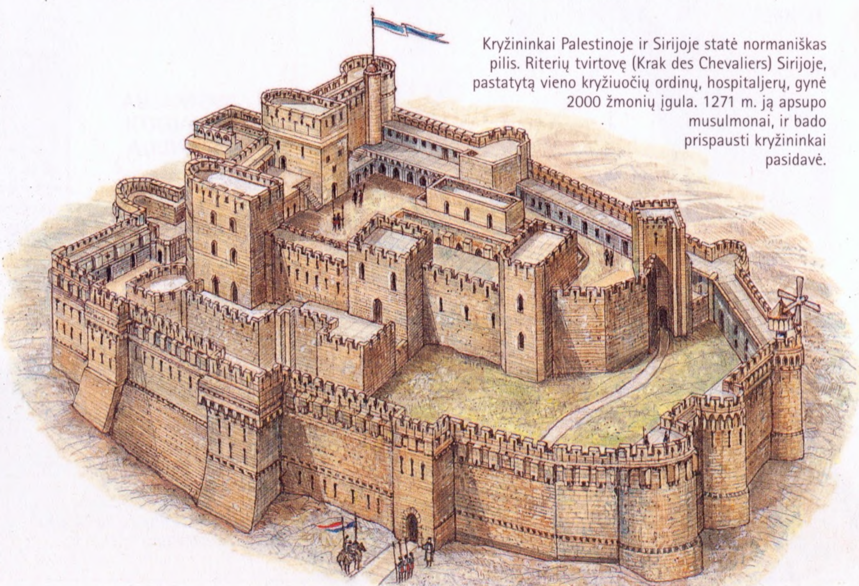

Kryžininkai dėvėjo sunkius šarvus ir jojo stambiais eržilais, o musulmonai, vadinami saracėnais, dėvėjo lengvus šarvus ir jojo kumelėmis. Kryžininkai atrodė grėsmingiau, bet saracėnai buvo paslankesni.

Krikščionims ir musulmonams Palestina buvo Šventoji Žemė, šimtus metų ten keliavo maldininkai. Arabams 637 m. užkariavus Palestiną, krikščionių maldininkams kurį laiką niekas netrukdė lankyti Jeruzalės, bet kai ji atiteko seldžiukams, padėtis pasikeitė. 1095 m. popiežius Urbonas II pakvietė krikščionis atsiimti Palestiną iš musulmonų. Į kryžiaus žygį išsiruošė daug riterių ir paprastų žmonių. Driskių žygiui vadovavo Petras Atsiskyrėlis ir Valteris Neturtėlis. Dauguma driskių niekada nepasiekė Palestinos, o tie, kurie liko gyvi, virto alkana, nevaldoma plėšikų gauja. 1099 m. per Baronų žygį kryžininkų kariuomenė užėmė Jeruzalę ir išžudė jos gyventojus. Palestinoje ir Sirijoje jie įkūrė keturias kryžininkų karalystes. Iš pradžių saracėnai (taip kryžininkai vadino seldžiukus) paliko kryžininkų karalystes ramybėje. Bet kryžininkai su musulmonais elgėsi žiauriai. 1187 m. musulmonų sultonas Saladinas sumušė kryžininkus ir atsiėmė Jeruzalę. 1191 m. kryžiaus žygiui į Šventąją Žemę vadovavo Anglijos karalius Ričardas I Liūtaširdis. Jis užgrobė Kiprą ir Ako miestą, bet Jeruzalės atsiimti nepavyko. Saladinas gerbė Ričardą, ir jie galiausiai pasirašė sutartį, kuria pasidalijo Šventąją Žemę ir Jeruzalę. Kryžininkai įkūrė antrąją Jeruzalės karalystę, kurios centras buvo Akas.

Iš pradžių kryžininkai į Palestiną iš Prancūzijos ir Italijos keliaudavo sausuma, bet po kovų su seldžiukais Anatolijoje nusprendė iš Venecijos plaukti jūra.

Kryžininkai Palestinoje ir Sirijoje statė normaniškas pilis. Riterių tvirtovę (Krak des Chevaliers) Sirijoje, pastatytą vieno kryžiuočių ordinų, hospitaljerų, gynė 2000 žmonių įgula. 1271 m. ją apsupo musulmonai, ir bado prispausti kryžininkai pasidavė.

Saladinas (1137-1193), dievobaimingas valdovas, suvienijo musulmonus ir vadovavo džihadui – šventajam karui su kryžininkais.

Ričardas Liūtaširdis (1157-1199) vadovavo riterių kariuomenei 1191 m., per trečiąjį kryžiaus žygį. Jeruzalės atsiimti jam nepavyko, bet Ričardas su Saladinu pasirašė penkerių metų taikos sutartį, ir Europos maldininkai vėl galėjo lankyti šventąsias vietas. 1192 m. grįžtantį į Angliją Ričardą suėmė Austrijos karalius Leopoldas, o paskui Henrikas VI, Šv. Romos imperijos imperatorius, ir pareikalavo išsipirkti. Ričardas sugrįžo į Angliją tik 1194 m.

Ketvirtasis kryžiaus žygis prasidėjo 1202 m., bet kryžininkai neturėjo iš ko sumokėti už pervežimą, todėl sutiko apiplėšti Konstantinopolį. 1212 m. apie 50 000 vaikų iš Prancūzijos ir Vokietijos iškeliavo į Palestiną, bet dauguma jų mirė badu arba buvo parduoti į vergiją (tai vadinamasis Vaikų kryžiaus žygis). Penktasis kryžiaus žygis į Egiptą buvo nesėkmingas, kaip ir trys paskutiniai (1218-1272). Galiausiai 1291 m. Palestina atiteko Egipto sultonui.

Prancūzijos karalius Liudvikas IX (1226-1270) buvo labai dievobaimingas žmogus. 1248 m. jis vadovavo septintajam kryžiaus žygiui į Egiptą ir aštuntajam (1270) į Tunisą, bet mirė maru.

SVARBIAUSIOS DATOS

1096-1099	Pirmasis kryžiaus žygis į Palestiną ir Siriją
1187	Saladinas atkariauja Jeruzalę
1189-1192	Trečiasis kryžiaus žygis
1202-1204	Per ketvirtąjį kryžiaus žygį apiplėšiamas Konstantinopolis
1212	Vaikų kryžiaus žygis
1218-1221	Penktasis kryžiaus žygis, nesėkmingas
1228-1229	Šeštasis kryžiaus žygis, iš dalies sėkmingas
1291	Palestiną užima Egipto sultonas

▼ 1187 m., per lemiamą Hitino mūšį, Saladinas privertė kryžininkus kautis ant kalvos karštą dieną. Metaliniai kryžininkų šarvai įkaito, ir musulmonai juos lengvai apsupo ir nugalėjo. Paskui Saladinas atkariavo Jeruzalę.

HENRIKAS ANŽUJIETIS 1154-1189

1154 m. Henrikas Anžujietis tapo Henriku II ir pradėjo Anglijos karalių Plantagenetų dinastiją. Jam priklausė didelės teritorijos Prancūzijoje, jis buvo vienas galingiausių Europos valdovų.

Henrikas II (1133-1189) buvo gero, bet ūmaus būdo. Jis sustiprino karaliaus valdžią, todėl Anglijoje ir Prancūzijoje vyravo taika ir gerovė.

Henrikas Anžujietis buvo Vilhelmo Užkariautojo provaikis. Jo motina Matilda buvo Šv. Romos imperijos imperatoriaus Henriko V, mirusio 1125 m., našlė ir Anglijos karaliaus Henriko I duktė, paveldėjusi karalystę, kai visi jos broliai išmirė. Henrikas I norėjo sustiprinti savo valdžią Normandijoje, todėl 1128 m. ištekino Matildą už Anžu grafo Žofrua. 1127 m. Henrikas privertė Anglijos didikus pripažinti moterį Anglijos ir Normandijos sosto įpėdine, bet jie siuto, kad Matilda ištekėjo už Prancūzijos karališkosios šeimos nario. Kai Henrikas 1135 m. mirė, bažnyčia ir diduomenė susiskaldė, dauguma palaikė Matildos pusbrolį Steponą. 1139 m. kilo pilietinis karas, bet galiausiai karaliumi tapo Steponas. Vėliau jis buvo priverstas savo įpėdiniu paskelbti Matildos ir Žofrua sūnų, Henriką Anžujietį.

Eleonoros Akvitanietės santuoka su Prancūzijos karaliumi Liudviku VII buvo panaikinta, nes jie neturėjo vaikų. Paskui ji ištekėjo už Henriko II.

Henrikas valdė didesnę Prancūzijos dalį, negu Prancūzijos karalius Liudvikas VII. Be to, jis valdė Angliją, o galiausiai pradėjo skverbtis į Velsą, Škotiją ir Airiją.

21 metų Henrikas Anžujietis, tapęs Anglijos karaliumi Henriku II, iš tėvo paveldėjo Prancūzijos Anžu, Meno ir Tureno žemes, o iš motinos – Normandiją ir Bretanę. 1152 m. jis vedė Eleonorą, pamestą Prancūzijos karaliaus Liudviko VII žmoną, ir kraičio gavo Akvitaniją. Vadinasi, jis valdė Angliją ir du trečdalius Prancūzijos.

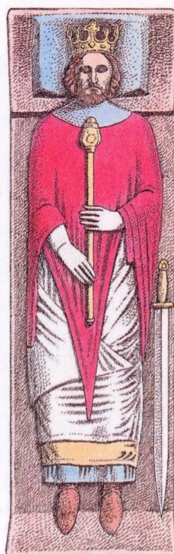

▲▶ Tomas Beketas (1118-1170), Henriko kancleris, 1162 m. tapo Kenterberio arkivyskupu. Jis priešinosi Henriko II politikai apriboti bažnyčios galią ir 1170 m. buvo nužudytas Kenterberio katedroje (dešinėje). Henrikas labai gailėjosi dėl šios klaidos.

HENRIKAS IR BEKETAS

Henrikas buvo veiklus valdovas ir daug keliavo po savo karalystę. Jis buvo išsilavinęs ir kultūringas, o jo rūmuose Šinone (Prancūzija) lankydavosi garsūs mokslo vyrai ir trubadūrai (klajojantys poetai). Henrikas padarė galą feodalų savivalei, patobulino Anglijos įstatymus ir privertė škotus bei valus jam paklusti. Kai normandų didikai įsigalėjo Airijoje, jis juos sutramdė ir 1171 m. tapo Airijos karaliumi. Henrikas mokėjo pasirinkti gerus ministrus, vienas jų, Tomas Beketas, tapo karalystės kancleriu. Kai Henrikas jį paskyrė Kenterberio arkivyskupu, Beketas ėmė kovoti už bažnyčios teises. Po daugelio metų kivirčų Henrikas kartą neva sušukęs: "Kas mane išgelbės nuo šito maištingo kunigo?" Keturi riteriai jį supratę paraidžiui ir Beketą nužudę. Vėliau Henrikas atgailavo dėl šio nusikaltimo.

Eleonora Akvitanietė mirė 1204 m. Palaidota vakarų Prancūzijoje, Frontrevo vienuolyne, prie vieno iš savo sūnų Ričardo I. 1189 m. miręs jos vyras Henrikas II irgi palaidotas netoliese.

Nužudžius Beketą, popiežius pareiškė, kad Henrikas turi atgailauti. Jis buvo nuplaktas ir prašė atleidimo. Vėliau jam buvo dovanota.

Henriko imperija buvo šeimos valda, o ne šalis, ir jis ketino ją padalyti keturiems sūnums. Šie pradėjo kivirčytis, o paskui sukilo prieš jį. Du žuvo, liko Ričardas (Liūtaširdis) ir Jonas (Bežemis). 1189 m. Anglijos karaliumi tapo Ričardas, o po jo mirties 1199 m. sostą paveldėjo Jonas. Nors Henrikas buvo didis karalius, remdamasis paprotine teise sudarė Anglijos teisyną, 1189 m. mirdamas manė, kad gyvenimas nenusisekė. Po jo mirties sūnūs prarado beveik visas žemes Prancūzijoje, o naujoji Henriko Anglijoje įvesta tvarka netrukus pakriko.

SVARBIAUSIOS DATOS

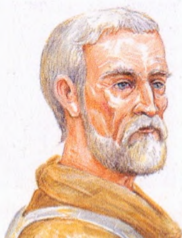
1122	Gimė Eleonora Akvitanietė
1133	Gimė Henrikas Anžujietis
1139	Eleonora Akvitanietė išteka už Prancūzijos karaliaus Liudviko VII; santuoka paskelbta negaliojančia
1152	Henrikas veda Eleonorą Akvitanietę
1154	Henrikas tampa Anglijos karaliumi
1157	Pasiduoda Škotijos karalius
1162	Tomas Beketas tampa Kenterberio arkivyskupu
1166-1176	Teisinės reformos Anglijoje
1171	Henrikas tampa Airijos karaliumi
1173	Tomas Beketas paskelbiamas šventuoju
1174	Henriko sūnų maištas
1189	Henrikas miršta Prancūzijoje

GYVENIMAS PILYJE

Pilys – didžiuliai pastatai, šalti, drėgni, vėjo perpučiami. Tai buvo tvirtovės, kuriose gyveno ir feodalo kariai bei tarnai. Aplink pilį netrukus išaugdavo miestelis. Feodalo žmonos tarnaitės gyveno pačiame viršuje, kur buvo laikoma patalynė ir drabužiai. Žemiau buvo šeimininkų miegamasis, kur nakvodavo ponas su ponia, o po miegamuoju – didžioji menė. Pirmame aukšte buvo didelė priemenė ir ginklų, pinigų ir vertybių saugykla.

AIRIJA 700-1350

Šiuo Airijos istorijos laikotarpiu šalyje vis labiau įsigali ateiviai, iš pradžių vikingai, paskui anglai.

▲ Pembruko grafas Ričardas de Kleras, pramintas Stipriuoju Lanku, 1170 m. įsiveržė į Airiją iš normandų apgyvento Pembruko (Velse). 1171 m. jis tapo Lensterio karaliumi.

▼ Lensterio karalius Artas MakMarou Kavanas joja taikytis su Glosterio grafu vikingų įsiveržimų laikais.

Airijoje daugiausia gyveno geilų keltai. Jie sudarė apie 150 *tuath* – giminių. Giminės amžinai vaidijosi ir kariavo, todėl Airija skurdo. 432 m. atvyko šventas Patrikas – žmogus, pakeitęs Airijos istoriją. Keliaudamas po Airiją, jis krikštijo genčių vadus ir skelbė taiką. Apie 600 m. Airija tapo pagrindiniu krikščionybės centru Europoje, airių vienuoliai skelbė krikščionybę visoje Europoje. 795 m. įsiveržę vikingai 40 metų plėšė ir griovė vienuolynus. Apie 840 m. jie pradėjo kurtis Airijoje: Dublinas, Voterfordas, Korkas ir Limerikas pastatyti vikingų. Jie prekiavo su airiais ir perėmė daug jų papročių.

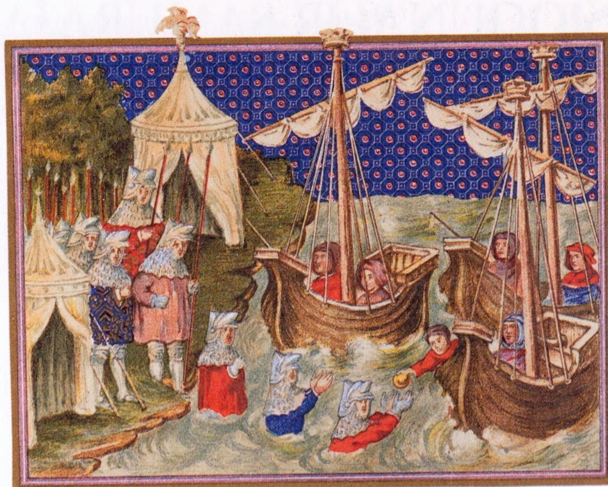

Viduramžiais Airijoje buvo penkios karalystės. Vikingai valdė tik nedidelę sritį aplink Dubliną, vadinamą Peiliu.

Likusi Airija tebebuvo tradicinė ir airiška. Dabar penkios didžiausios karalystės buvo Alsteris, Lensteris, Mansteris, Konachtas ir Mitas. 976 m. Mansterio karalius Brajenas Boru išsiruošė nukariauti kaimynų. 1011 m. jis tapo Airijos valdovu, bet po jo mirties vietos karaliai pradėjo vaidytis, kuriam tapti aukščiausiuoju. Paskutinis galingas aukščiausiasis Airijos valdovas buvo Konachto karalius Turlou O'Konoras. Kai jis 1156 m. mirė, dėl valdžios ėmė varžytis du karaliai. Vienas iš jų, Lensterio karalius Dermotas MakMarou, paprašė Anglijos normandų pagalbos.

ANGLŲ ĮSIVERŽIMAS

Pembruko grafas parėmė Dermotą MakMarou, o šis ištekino už Stipriojo Lanko dukterį ir po savo mirties pažadėjo Lensterio karalystę. 1170 m. Pembruko grafas ir kiti normandų didikai įsiveržė į Airiją ir ėmė grobti jos žemes. Anglijos karalius Henrikas II sunerimo ir pasiskelbė Airijos karaliumi. Daug airių, bijodami suirutės, parėmė jį, ir normandų didikai pakluso. Kaip anksčiau vikingai, normandai netrukus perėmė airių papročius. Tačiau 1366 m. Lajonelis, Eduardo III sūnus ir Airijos valdytojas, uždraudė Airijos normandų šeimoms kalbėti geiliškai ir vesti aires. Šio reikalavimo nebuvo paisoma, ir Airijos normandai ėmė laikyti anglus įkyriais svetimšaliais, kurie kišasi ne į savo reikalus. 15 a. pabaigoje anglai valdė tik Dublino sritį, vadinamą "anglų Peiliu".

Per nesėkmingus Anglijos žygius į Airiją nuo 1367 iki 1400 m. Anglijos kariams laivais buvo gabenamos maisto atsargos.

SVARBIAUSIOS DATOS	
432	Šv. Patrikas apkrikštija Airiją
795	Vikingų antpuoliai; sugriaunami airių vienuolynai
840	Vikingai apsigyvena Airijoje ir pakrantėje kuria miestus
1014	Mansterio karalius Brajenas Boru nugali vikingus Klontarfo mūšyje
1148	Ričardas de Kleras tampa Pembruko grafu
1166	Roris O'Konoras tampa Airijos karaliumi
1170	Vadovaujami Ričardo de Klero, į Airiją įsiveržia normandai
1171	Ričardas de Kleras tampa Lensterio karaliumi; Henrikas II prisijungia Airiją
1366	Airijos normandai pasipriešina Kilkenio statutui, kuriuo draudžiama kalbėti geiliškai ir tuoktis su vietiniais gyventojais
16 a. 3 deš.	Henrikas VIII primeta Airijai anglų valdžią

▼ Tiperario grafystėje ant Kašelio uolos dunkso Šv. Patriko katedros griuvėsiai. Bažnyčiai ši žemė atiduota 1101 m. Kryžius (toli kairėje) pastatytas toje vietoje, kur pagal tradiciją būdavo karūnuojami Mansterio valdovai.

ŠIOGUNAI IR SAMURAJAI 1200-1500

Šiogunai – karvedžiai, imperatoriaus vietininkai, o samurajai – japonų riteriai. Jie valdė Japoniją beveik 700 metų.

Minamotas Joritomas (1147-1199) buvo garbėtroška didikas, pasinaudojęs proga užgrobti valdžią, kai Fudživaroms žlugus kilo suirutė. Joritomas žiauriai išžudė priešus, nepasigailėjo net giminių.

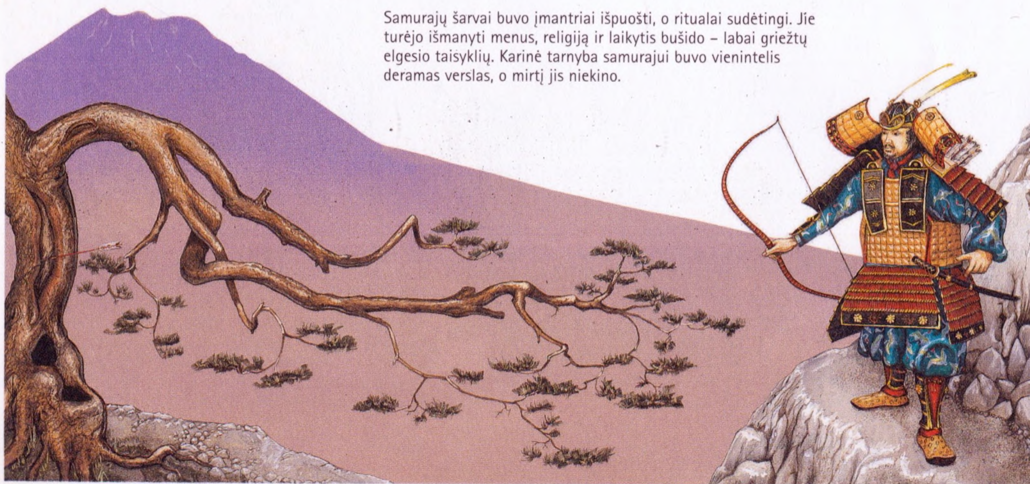
Nuo 9 a. Japoniją 300 metų faktiškai valdė Fudživarų giminė. Tačiau jų viešpatavimui atėjo galas, kai Fudživaros pristigo dukterų, pagal tradiciją tekančių už imperatoriaus. Kurį laiką valdė ankstesni imperatoriai. Paskui valdžią į savo rankas trumpam paėmė Tairų giminė, bet varžovų Minamotų klanas, vadovaujamas Minamoto Joritomo, netrukus sutelkė jėgas ir nugalėjo Tairas. Joritomas pasivadino *sei-i dai šiogun*, tai reiškia "barbarus nugalintis didis karvedys". 1192 m. jis sukūrė Kamakuros šiogunatą ir valdė Japoniją iš savo dvaro Kamakuroje, netoli Edo (Tokijas). Jo valdžia buvo neribota. Nuo tada šiogunai kaip kariniai diktatoriai valdė Japoniją iki 1868 m. Kai 1199 m. Joritomas mirė, šioguno regentais tapo Tairų giminės atšaka Hodžio, valdę Japoniją iki Kamakuros šiogunato žlugimo 1333 m.

Pagrindiniai samurajaus ginklai buvo buksmedžio ar bambuko lankas ir vienas ar du vienašmeniai kalavijai. Samurajai nuo vaikystės buvo mokomi kario garbės kodekso – bušido.

Japonijos valdymas buvo sudėtingas. Imperatorius buvo garbinamas tik dėl akių, visi jam lankstėsi, bet tikroji valdžia priklausė šiogunui. Imperatorių ir šiogunų regentai taip pat buvo įtakingi, kaip ir daimiai (kunigaikščiai): pastarieji amžinai varžėsi dėl vietos rūmuose ir dažnai kariavo dėl žemės. Todėl susidarė karių, vadinamų samurajais, luomas – jie kariaudavo už savo feodalą.

Samurajų šarvai buvo įmantriai išpuošti, o ritualai sudėtingi. Jie turėjo išmanyti menus, religiją ir laikytis bušido – labai griežtų elgesio taisyklių. Karinė tarnyba samurajui buvo vienintelis deramas verslas, o mirtį jis niekino.

12 a. iš Kinijos Japoniją pasiekė budizmo kryptis dzenbudizmas. Jam buvo būdingos paprastos, bet griežtos taisyklės, kurių laikėsi samurajai. Budistų šventyklos irgi buvo statomos kinišku stiliumi, kaip šie vartai.

Religija ir karas samurajams, kaip ir Europos riteriams bei musulmonų kariams, buvo glaudžiai susiję. Samurajus ilgai rengdavosi ir šarvuodavosi prieš mūšį, be to, turėjo griežtai laikytis švaros ir ritualo.

JAPONIJOS RITERIAI

Samurajai buvo vasalai, pasiruošę iki paskutinio kraujo lašo kovoti už savo kunigaikštį, kuriam prisiekdavo amžiną ištikimybę. Kaip ir Europos riteriai, samurajai turėjo elgtis tauriai ir garbingai ir vadovautis garbės kodeksu, vadinamu bušido. Prieš mūšį samurajus garsiai sušukdavo savo ir protėvių vardus ir girdavosi žygdarbiais. Mūšyje jis dažnai kaudavosi abiem kalavijais iš karto. Nugalėtas arba patekęs į nelaisvę samurajus turėjo nusižudyti, kad neprarastų gero vardo. Tokia ritualinė savižudybė – pilvo persipjovimas – vadinosi charakiris. Kartais samurajų varžybos būdavo pragaištingos.

1333 m. Hodžio giminę ir imperatorių nuvertė Ašikagų giminė. Į sostą Ašikagos pasodino savo statytinį, kuris paskyrė juos šiogunais, šį kartą Kiote. Tačiau daimiai toliau kariavo tarpusavyje ir stengėsi išsivaduoti iš imperatoriaus valdžios. 1467-1477 kilo pilietinis karas, ir Japonija subyrėjo į beveik 400 kunigaikštysčių. Kioto imperatoriai prarado paskutinę galią ir nuskurdo. Tačiau daimių valdose plito amatai ir prekyba. Paprastiems žmonėms dėl daimių karų buvo padidinti mokesčiai, o gyvenimas pasidarė nesaugus ir netikras.

SAMURAJAI MŪŠYJE

Samurajų mūšiai buvo susiję su įvairiais ritualais. Prieš mūšį reikėdavo melstis ir visaip rodyti savo galią, rėkauti, triukšmauti, gąsdinti priešą gongo dūžiais ir terkšlės barškėjimu. Samurajai dalyvaudavo dvikovose ir varžybose. Dažnai mūšis primindavo šokį ar apeiginę šachmatų partiją. Tačiau kai samurajai kaudavosi rimtai, vaizdas būdavo baisus. Ašikagų laikais (1338-1573) feodalų karai virto beprasmiškomis rietenomis dėl garbės ir žemės.

PREKYBA EUROPOJE 1100-1450

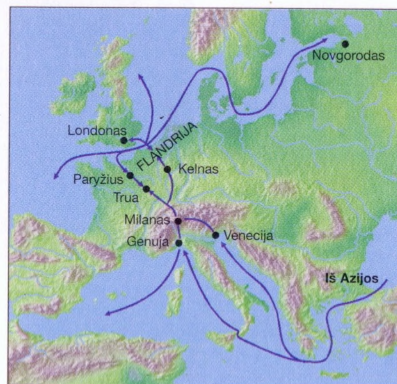
Ankstyvaisiais viduramžiais Europoje randasi naujas atsiskaitymo būdas. Pirkliai ir bankininkai klesti ir daro įtaką karalių sprendimams.

Šis piešinys vaizduoja viduramžių kelionių pavojus: plėšikas atima iš keliautojo pinigus. Plėšikai dažnai tykodavo aukų pakelėse.

Ankstyvieji viduramžiai – pažangos laikotarpis Europoje. Žmonių daugėja, dirbama daugiau žemės. Atsiranda žemės ūkio produktų perteklius, kurį galima parduoti. Didėja miestai, Trua, Lione, Antverpene, Frankfurte, Leipcige, Londone, Krokuvoje, Kijeve nuolat rengiamos mugės. Atveriami nauji jūrų keliai, pigiausia ir saugiausia transporto priemone tampa laivas. Už prekes atsilyginama ne kitomis prekėmis, o pinigais. Žydų pirkliai, tamplierių ordinas ir kai kurios verslininkų šeimos pradeda skolinti pinigus už palūkanas ir saugoti vertybes. Turtingiausia Europos šalimi tampa Italija. Venecija ir Genuja - didžiuliai savarankiški uostai ir bankininkystės centrai, perkantys iš Rytų prieskonius, šilką ir kitas prabangos prekes. Prekės iš Azijos gabenamos per Bizantiją, Egiptą ir Siriją, o iš Afrikos – per Tunisą ir Maroką. Jos keičiamos į audeklus, kailius, odas, geležį, drobę, medieną, sidabrą ir vergus.

Dauguma Europos pinigų buvo sidabriniai, o Azijos – auksiniai. Susidarydavo keblumų, todėl tamplieriai ir žydų bei italų pirkliai išrado naują atsiskaitymo būdą – vekselį, t.y. dokumentą, kuriuo vienas žmogus liepia kitam sutartoje vietoje sumokėti tam tikrą pinigų sumą trečiam, įrašytam dokumente. Organizuojama ir prekyba vekseliais. Reino krašte (Vokietija), šiaurės Prancūzijoje, Flandrijoje ir Anglijoje atsirado pirmosios pramonės šakos, įveždavusios žaliavas, kaip antai: varį, alūną, vilną, anglį, o išveždavusios audeklus ir kitus gaminius.

12 a. palei prekybos kelius Europoje išaugo miestai ir uostai. Italų pirkliai mugėse, tokiose kaip Trua, perka flamandų gelumbę ir parduoda Azijos prekes.

Viduramžių mieste turgus paprastai vyksta kartą per savaitę. Prekiaujama gyvuliais, maisto produktais, metalais, audeklais, oda ir stalių dirbiniais, o kaimiečiai susitinka aptarti vietos naujienų.

PREKYBOS PAKILIMAS

Atsirado naujas pirklių ir kvalifikuotų amatininkų luomas. Pirkliai prekiaudami turtėjo, bet galėjo ir prarasti pinigus, nes sausumoje siautėjo plėšikai, o jūroje piratai. Prekybos bendrijos, miestai ir organizacijos, kaip antai Hanza Baltijos jūros baseine, telkė savo veiklą, kad galėtų apsaugoti prekybinius interesus. Jos atidarė kontoras uostuose ir turgavietėse. Venecija ir Genuja tapo stipriomis jūrų valstybėmis, kad apgintų prekių pervežimą. Apie 1350 m. Genuja pasiūlė pirkliams draudimo paslaugas. Turtingos bankininkų šeimos, kaip antai Fugeriai iš Augsburgo (Vokietija), Medičiai iš Florencijos (Italija), įgijo didelę politinę įtaką. Radosi nauja prekybinė santvarka, ir valdžia pamažu slydo karaliams, didikams, dvasininkijai iš rankų, jie tapo priklausomi nuo pirklių ir skolingi bankininkams. Netrukus šis naujasis luomas pradės daryti poveikį karalių sprendimams.

Europoje paštai ir smuklės buvo statomi pakelėse. Pirkliai, maldininkai ir kiti keliautojai čia galėjo pakeisti nuilsusius arklius, pavalgyti ir pernakvoti.

Dancingo, vieno iš svarbesnių Hanzos miestų, antspaudas.

HANZA

1241 m. du Vokietijos miestai, Hamburgas ir Liubekas, įkūrė Hanzą – prekybinę sąjungą. 1260 m. jai priklausė daug buvusių vikingų miestų. Hanzos pirkliai gabeno iš Rytų Europos į Vakarų Europą žemės ūkio produktus ir žaliavas (javus, kailius), o iš Vakarų Europos į Rytų Europą -- pramonės prekes (metalo dirbinius, gelumbę, šilką). 14 a. Hanza turėjo išimtinę teisę prekiauti Anglijoje, Skandinavijoje, Vokietijoje ir Rusijoje.

Tokiais tvirtais laivais Hanzos pirkliai gabendavo prekes į Baltijos jūros ir Atlanto vandenyno uostus. Jie sukūrė muitus ir bankus, turėjo sandėlius ir apsaugą.

CHARTIJA IR PARLAMENTAS 1215-1485

13 a. Anglijoje tarp karaliaus ir baronų vis didėjo nesutarimai. Valdiniai panoro apriboti karaliaus valdžią.

Didžioji laisvių chartija, patvirtinta karaliaus Jono didžiuoju antspaudu. Tai rodo, kad Jonas jai pritarė ir chartija įgijo įstatymo galią.

Karalius Jonas Bežemis (1199-1216) piktnaudžiavo valdžia. Didikai sukilo ir privertė jį pasirašyti Didžiąją laisvių chartiją.

Anglijos karalius Jonas, jauniausias Henriko II sūnus, buvo itin bjauraus būdo. Nenuostabu, kad jis greitai susivaidijo su visais baronais anglų valdomose Anžu ir Puatjė ir prarado žemes Prancūzijoje. Anglijoje jis apdėjo baronus tokiais mokesčiais ir valdė taip žiauriai, kad didikai sukilo. Jie pareikalavo, kad Jonas pripažintų jų teises ir laikytųsi įstatymų.

MAGNA CARTA

1215 m. baronai pričiupo karalių Joną Ranimido pievoje netoli Temzės ir privertė savo antspaudu patvirtinti Didžiąją laisvių chartiją ("Magna carta"). Chartija užtikrino, kad bus patvirtinti vienodi matai ir saikai miestiečiams, laisvieji žmonės bus apsaugoti nuo valdininkų savivalės. Karalius sutiko laikytis įstatymų ir nedidinti mokesčių ir prievolių be Karalystės tarybos, sudarytos iš 25 baronų, sutikimo. Vos spėjęs paskelbti Didžiąją laisvių chartiją, Jonas sulaužė žodį. Kilo pilietinis karas, ir Jonas netrukus mirė, sostą paveldėjo jo jaunas sūnus – Henrikas III. Jis vėl patvirtino karaliaus valdžią apribojančią chartiją, ir 1225 m. ji įsigalėjo. Henrikas buvo netikęs valdovas ir be saiko švaistė pinigus, todėl baronai, vadovaujami Simono de Monforo, vėl pakėlė maištą. Henrikas buvo priverstas sutikti tartis su baronų taryba visais svarbiais klausimais. Kaip ir tėvas, jis nesilaikė žodžio, bet de Monforas nugalėjo Henriką Lujo mūšyje. Po to Angliją Henriko vardu valdė Simonas de Monforas ir baronų taryba.

1215 m. Jonas buvo priverstas pasirašyti Didžiąją laisvių chartiją Ranimide. Iš teisybės jis tik uždėjo antspaudą, nes rašyti veikiausiai nemokėjo.

PARLAMENTO GALIA

1265 m. Simonas de Monforas sušaukė pirmąjį luomų parlamentą. Jį sudarė Lordų rūmai (buvusi didikų ir vyskupų Karalystės taryba) ir Bendruomenių rūmai. Bendruomenių rūmuose posėdžiavo riteriai (po du nuo kiekvienos grafystės) ir miestiečiai (po du nuo kiekvieno miesto). Vėliau Eduardas I (1272-1307), puikus valdovas, pertvarkė įstatymų leidybą ir administraciją. Jis sušaukė visų luomų parlamentą, vadinamą Pavyzdiniu parlamentu. Tačiau karalius tebebuvo galingas. 1388 m. vėl kilo nesutarimai, ir Negailestingasis parlamentas apkarpė karaliaus Ričardo II teises. Bėgant laikui, parlamento reikšmė didėjo. Vis galingesni darėsi Bendruomenių rūmai, nors parlamente posėdžiavo daugiausia turtingi žmonės. Demokratija įsitvirtino tik 20 a.

▲ Henriko III karūnavimas 1216 m. Jis valdė 55 metus, bet karaliaus valdžia vis silpnėjo, nes Henrikas III buvo netikęs valdovas. Jį labiau domino menai ir bažnyčių statyba, negu valstybės reikalai.

► Simonas de Monforas buvo normandų baronas, tapęs Lesterio grafu. 1264-1265 m. jis faktiškai valdė šalį karaliaus vardu.

SVARBIAUSIOS DATOS

1215	Karalius Jonas priverstas pasirašyti Didžiąją laisvių chartiją
1216	Po karaliaus Jono mirties sostą paveldi jo devynmetis sūnus, Henrikas III
1225	Didžioji laisvių chartija įgyja įstatymo galią
1227	Henrikas III, sulaukęs 20 metų, paima valdžią į savo rankas
1258	Įstatymo pataisos – Oksfordo nutarimai
1265	Sušaukiamas Simono de Monforo parlamentas
1272	Eduardas I tampa Anglijos karaliumi
1295	Eduardo I Pavyzdinis parlamentas
1307	Anglijos karaliumi tampa Eduardas II
1388	Negailestingasis parlamentas prieš Ričardą II

Karalius

Karalienė

Vyskupas Lordas (baronas) Ledi Riteris Pirklys Vienuolė

Valstietis

Čia pavaizduoti to meto visuomenės sluoksniai pagal turimą galią (pradedant nuo karaliaus). Daugiausia buvo valstiečių, jie neturėjo jokios įtakos. Kai kurie dvarininkai ir kunigai su savo valstiečiais elgėsi sąžiningai ir atsižvelgdavo į jų rūpesčius, bet tokių ponų buvo nedaug.

BENINAS IR ZIMBABVĖ 1100-1480

Beninas buvo klestinti karalystė vakarų Afrikos atogrąžų miškuose. Zimbabvė buvo auksakasybos centras pietryčių Afrikos savanoje.

Ši dramblio kaulo kaukė vaizduoja obą – Benino karalių. Iškilmingomis progomis valdovas ją pasikabindavo ant juosmens.

Beninas susikūrė dabartinėje pietryčių Nigerijoje. Tai ilgiausiai gyvavusi vakarų Afrikos drėgnųjų atogrąžų miškų karalystė. Jo sostinė, Benino miestas, buvo įkurtas apie 900 m., o labiausiai klestėjo 15 a. Miesto gatvės buvo plačios, apstatytos dideliais mediniais namais. Sostinės siena buvo 40 km ilgio. Karaliaus (obos) rūmus puošė dekoratyvinės bronzos plokštės ir reljefai. Miesto pirkliai prekiavo audiniais, dramblio kaulu, metalais (ypač bronza), palmių aliejumi ir pipirais. Beninas garsėjo meno kūriniais, ypač keraminėmis, dramblio kaulo ar žalvario skulptūromis.

Viduramžiais Afrikoje klestėjo keturios karalystės: Malis (jį vėliau prisijungė Songajus), Etiopija, Beninas ir Zimbabvė.

Benino bronziniame reljefe vaizduojamas soste sėdintis oba ir du prieš jį klūpantys valdiniai. Benino amatininkai darydavo bronzos liejinius taip: iš pradžių nulipdydavo modelį iš vaško, paskui jį aptepdavo moliu ir gaudavo liejimo formą, tada ištirpdydavo vašką ir supildavo į molinę formą išlydytą bronzą. Taip buvo galima padaryti daug vienodų liejinių.

Beninas suklestėjo, valdomas karaliaus Evarės Didžiojo (1440-1479). Jis pasirūpino, kad Beninas taptų modernesnis, ir išplėtė šalies valdas. Paprastai kariaujančios Afrikos valstybės belaisvius paversdavo vergais, bet Benino gyventojai taip nesielgė. Kai portugalai 16 a. pradėjo pirkti vergus vakarų Afrikos valstybėse, Beninas vergų prekyba verstis nepanoro. Todėl europiečiai jį užėmė tik 1897 m.

Vakarų Afrikos gentys gyveno kaimais, ganė gyvulius ir dirbo žemę. Čia pavaizduotos Afrikos savanos labai skyrėsi nuo drėgnųjų atogrąžų miškų vakaruose.

ZIMBABVĖ

Zimbabvę praturtino vario ir aukso telkiniai. Šiuos metalus, išgaunamus daugiau kaip tūkstantyje kasyklų, nuo 10 a. rytinėje pakrantėje supirkdavo arabai. Šios kultūros žmonės vieninteliai pietų Afrikoje statė miestus, ir Zimbabvę išgarsino akmens luitų sienomis apjuosta jos sostinė Didžioji Zimbabvė, pastatyta tarp 1100 ir 1400 m. Tačiau apie Zimbabvės gyventojus žinoma nedaug. Kariauti jie nemėgo, ir Zimbabvė nesistengė užkariavimais išplėsti teritorijos.

Apie 1450 n. Zimbabvė buvo prijungta prie rozvių karalystės Šonos (Monomotapos), pavadintos didžio vado Mvene Mutapos vardu. Ši karinga karalystė užėmė beveik visą dabartinę Zimbabvę ir Mozambiką. Ji toliau pardavinėjo arabams varį ir auksą ir iš to turtėjo. Padėtis paskeitė, kai kasyklų pasigviešė portugalų naujakuriai. Rozviai kurį laiką su jais kovojo, bet 1629 m. kasyklos atiteko portugalams. Vis dėlto rozvių gentys gyvavo iki 19 a. 4 deš.

Bronzinė Ifės karaliaus, oni, galva (14 a.). Jis užsidėjęs jūros dievo diademą. Ifės karalystė kadaise ribojosi su Beninu.

Taip dabar atrodo Didžiojo aptvaro griuvėsiai ten, kur stovėjo Didžioji Zimbabvė.

DIDŽIOJI ZIMBABVĖ

Viena iš Afrikos paslapčių – Didžiosios Zimbabvės miestas, apsuptas akmenine siena (jo vardu pavadinta dabartinė Zimbabvė). Akmens sienos pastatytos tarp 11 ir 14 a. iš nesujungtų skiediniu granito blokų, bet niekas nežino, kas ir kodėl tai padarė. "Zimbabvė" reiškia "akmeninis aptvaras" – jų pietryčių Afrikoje netrūko, bet šis didžiausias ir didingiausias.

MONGOLŲ IMPERIJA 1206-1405

Mongolai sukūrė didžiausią imperiją istorijoje. Ji subyrėjo greit, bet turėjo didžiulę įtaką Kinijai, Rusijai ir musulmonų šalims.

Čingischanas (1162-1227) buvo didis valdovas ir karvedys. Per vieną žygį jo kariuomenė 440 km nujojo baisiai greit -- per tris dienas. Jis mirė, nukritęs nuo arklio.

1180 m. trylikametis berniukas tapo genties vadu, nes jo tėvas buvo nunuodytas. Berniuko vardas buvo Temudzinas, o jo gentis, jakų mongolai, buvo karingi Mongolijos klajokliai. Du trečdaliai genties jį iškart paliko, bet netrukus Temudzinas vėl suvienijo gentį ir pajungė kitas mongolų gentis. 1206 m. chanų (vadų) susirinkime Temudzinas buvo paskelbtas Čingischanu ("visų žmonių imperatoriumi"). Jis pažadėjo, kad būsimos mongolų kartos gyvens turtingai. Iš pradžių Čingischanas sudarė negailestingą, drausmingą ir greitą raitelių kariuomenę. Jo ordos keldavo siaubą priešininkams ir žudydavo visus, kurie nepasiduodavo ar nepereidavo į jų pusę. Čingischanas užkariavo Turkestaną, šiaurės Kiniją ir Korėją, paskui patraukė į vakarus ir užgrobė Afganistaną, Persiją, dalį Rusijos. Iš dalies jam sekėsi ir todėl, kad priešininkai buvo susiskaldę.

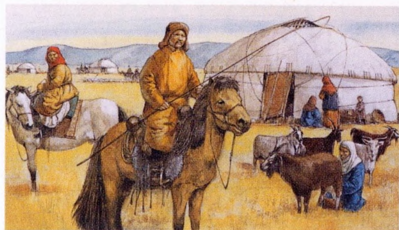

Valdant chanui Chubilajui (13 a.), mongolų imperija plytėjo nuo Ramiojo vandenyno iki Juodosios jūros.

Mūšyje mongolai buvo nesulaikomi. Jų lankai šaudė toliau, negu visi ankstesni, jų arkliai buvo greiti, o jų karinės gudrybės sutrikdė daug priešų.

MONGOLŲ VALDŲ PLĖTIMAS

Po Čingischano mirties chanas Ugedėjus ir chanas Munkė užkariavo Arméniją, Tibetą, išplėtė valdas Kinijoje ir nusiaubė Rytų Europą. Čingischano vaikaitis Chubilajus baigė užkariauti Kiniją. Jis tapo pirmuoju Juanų dinastijos (1271-1368) imperatoriumi. Mongolų valdžia nebuvo vien tik blogis: jie gerbė moteris, mokslo vyrus, visas religijas, skatino prekybą. Šilko keliu į Rytus ir į Vakarus patraukė keliautojai. Tačiau negailestinga mongolų kariuomenė sugriaudavo miestus ir išžudydavo tiek žmonių, kad didžiulės teritorijos ištuštėjo. Pietų Kinijos Songų imperija 20 metų priešinosi mongolams, kol buvo nugalėta, o Delio sultonatas sustabdė jų veržimąsi į Indiją. Apie 1260 m. mongolų užkariavimai bagėsi.

Mongolai buvo klajokliai iš nykių Mongolijos lygumų. Jie gyveno kilnojamose jurtose – didelėse apskritose palapinėse, padarytose iš odų ar audeklo, ištemptų ant medinio rėmo. Jie augino galvijus, avis, ožkas ir arklius. Net įsiveržusi į miestą kariuomenė nakvodavo jurtų stovykloje.

Mūšyje mongolų kariai vilkėjo lengvus šarvus iš odos ir geležies. Jie jojo taip greitai ir buvo tokie žiaurūs, kad dauguma priešininkų iš baimės pasiduodavo. Virš pulkų plaikstėsi didelės šilkinės vėliavos. Tų, kurie išdrįsdavo priešintis, laukė mirtis.

ŽIAURUSIS TAMERLANAS

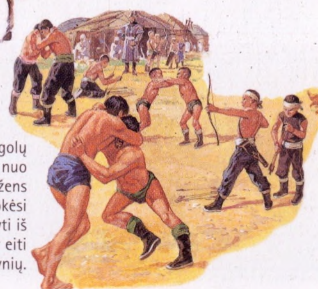
Nuo 1275 m. chano Chubilajaus rūmuose 17 metų praleido Venecijos pirklys Markas Polas. Iš jo pasakojimų europiečiai pagaliau susidarė tikrovišką įspūdį apie Kiniją ir jos turtus. 1294 m. chanui Chubilajui mirus, galingoji mongolų imperija pradėjo irti. Kai kurie chanai, kaip antai: Turkestano Čagatajai, Persijos Ilchanai ir pietų Rusijos Aukso ordos valdovai, pasiliko nedideles imperijas. Tačiau nors mongolai buvo žiaurūs, didžiam Samarkando valdovui iš sutiurkėjusių mongolų Tamerlanui, arba Timūrui (1336-1405) neprilygo. Jis su savo kariuomene siautėjo nuo 1361 iki 1405 m. ir užkariavo Persiją, Armėniją, Gruziją, Mesopotamiją, Azerbaidžaną ir Aukso ordą. Tamerlanas buvo nepaprastai žiaurus, tačiau Samarkande globojo menus, astronomiją ir architektūrą. Apskritai mongolai pasaulyje bemaž nepaliko pėdsako, tiktai išžudė baisybę žmonių ir sugriovė daug miestų. Kinija ir Rusija nuskurdo, musulmoniškajame pasaulyje kilo suirutė, ir net Europos šalys, kaip antai: Lenkija ir Serbija, smarkiai nukentėjo. Po Tamerlano mirties 1405 m. didysis kruvinasis mongolų žygis baigėsi (išskyrus Rusiją ir Turkestaną).

MONGOLŲ SPORTAS

Mongolai mėgo jodinėjimą, imtynes ir šaudymą iš lanko. Didieji chanai skatino sportą, nes per varžybas išaiškėdavo geriausi kariai ir buvo tobulinami koviniai įgūdžiai. Paaukštinimą karys galėjo gauti, gerai pasirodęs varžybose. Be to, varžybos mokė veikti bendrai, o suderinta veikla buvo vienas iš mongolų pranašumų.

Mongolai perėmė senovės persų žaidimą polą.

Mongolų vaikai nuo mažens mokėsi šaudyti iš lanko ir eiti imtynių.

VIDURAMŽIŲ KELIAUTOJAI 1270-1490

Viduramžiais daug drąsių vyrų keliaudavo į tolimas šalis. Kelionės būdavo ilgos ir dažnai pavojingos. Iš pradžių ieškota naujų kraštų prekybai. Vėliau europiečiai plaukdavo užgrobti atrastų žemių.

Infantas (princas) Henrikas Jūreivis (1394-1460) pasirūpino, kad portugalai paimtų Seutos miestą Maroke. Laivyba jį žavėjo vis labiau. Jis negailėjo pinigų ekspedicijoms ir naujo laivo, karavelės, statybai. Infantas skatino sudarinėti tikslesnius žemėlapius ir tobulinti navigacinius prietaisus, kad būtų lengviau nustatyti laivo padėtį. Jo paruošti jūreiviai buvo pirmieji europiečiai, leidęsi į ilgas jūrų keliones.

Pirmieji viduramžių keliautojai buvo vikingai – jie nuvyko į Ameriką, Maroką ir Bagdadą. 1541-1552 m. po Japoniją keliavo pirmas europietis – ispanų jėzuitas Pranciškus Ksaveras. Garsiausias Europos keliautojas buvo Markas Polas, jaunas venecijietis, nuvykęs į Kiniją pas chaną Chubilajų ir dirbęs ten daug metų. Jis grįžo 1295 m. ir įdomiai aprašė savo keliones.

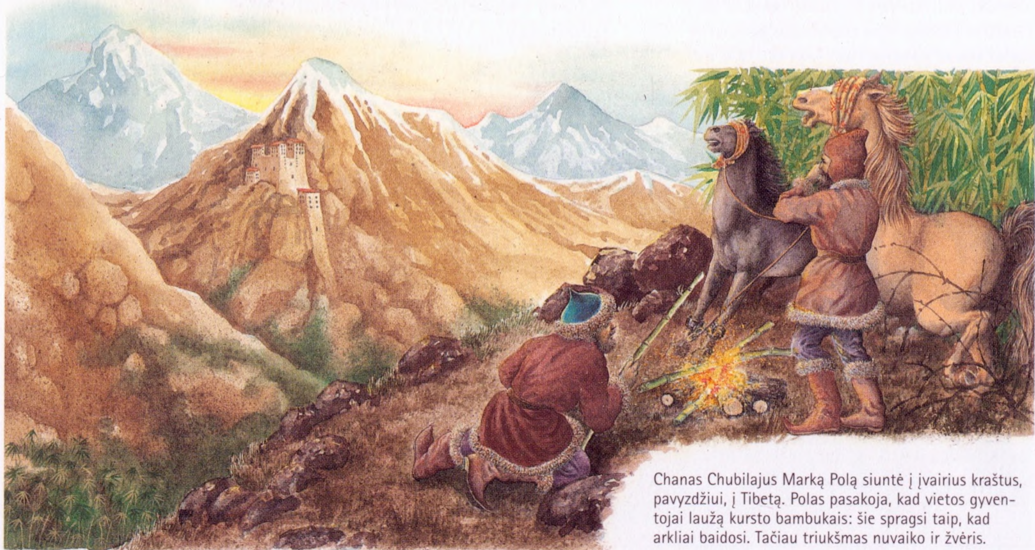
Nuo 1325 iki 1350 m. įstatymų žinovas iš Maroko Ibn Baťuta keliavo po Rusiją, Centrinę Aziją, Indiją, pietų Kiniją ir Afriką. Savo keliones jis smulkiai aprašė. Kinijos Mingų imperatorius Jonglė nuo 1405 iki 1433 m. pasiuntė admirolą Dženg Hė į septynias jūrų ekspedicijas. Jo laivynas nuplaukė į Indoneziją, Indiją, Persiją, Meką ir rytų Afriką. Dženg Hė užmezgė diplomatinius santykius ir Azijos pakrantėse sustiprino Kinijos įtaką. Dženg Hė parvežė imperatoriui dovanų, kaip antai: prieskonių ir keistų gyvūnų.

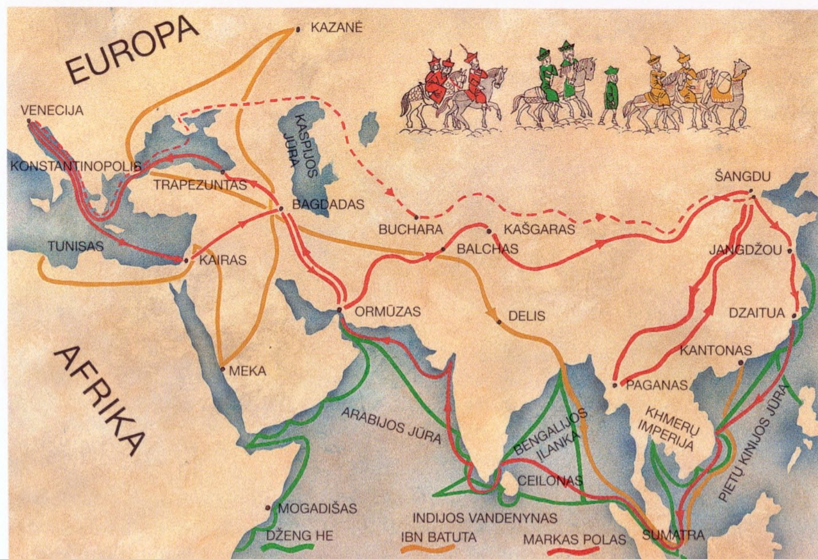
Musulmonų pirkliai ir tyrinėtojai kupranugarių karavanais traukdavo per Afrikos ir Azijos dykumas. Viduramžiais musulmonai buvo didžiausi keliautojai.

INFANTAS HENRIKAS JŪREIVIS

Henrikas buvo Portugalijos karaliaus sūnus. Būdamas 21 metų, jis Maroke aptiko lobių, atgabentų iš Songajaus ir Senegalo vakarų Afrikoje, ir panoro sužinoti, ar nebūtų galima į tas vietas nuplaukti jūra. Nuo 1424 iki 1434 m. Henrikas samdė portugalų jūrininkus Afrikos pakrantei tyrinėti. Paskatintas jų atradimų, Sangriše (Portugalija) įkūrė Kolonijų ir jūrų institutą, rengusį jūreivius tolesnėms kelionėms.

Chanas Chubilajus Marką Polą siuntė į įvairius kraštus, pavyzdžiui, į Tibetą. Polas pasakoja, kad vietos gyventojai laužą kursto bambukais: šie spragsi taip, kad arkliai baidosi. Tačiau triukšmas nuvaiko ir žvėris.

Viduramžių keliautojai sukardavo tūkstančius mylių. Didžiausi iš jų buvo Markas Polas, Ibn Batuta ir Dženg Hė.

Markas Polas į Kiniją atvyko su tėvu, Venecijos pirkliu, ir pasiliko ilgam. Jis įsitraukė į chano Chubilajaus dvaro gyvenimą, chanas siųsdavo jį atlikti pavedimų Kinijoje ir Pagane (Birma).

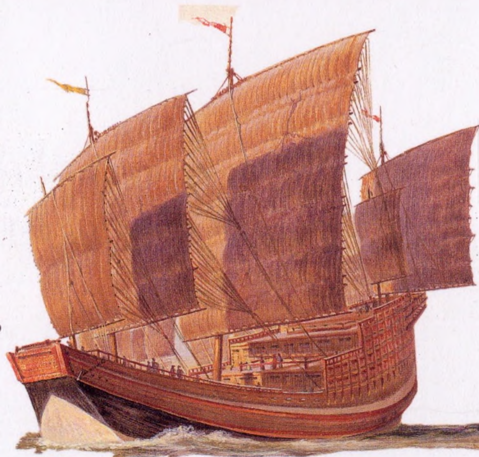
Marko Polo Venecijoje nebuvo 25 metus. Sausuma į Kiniją jis keliavo ketverius metus, o iš Kinijos į Persiją jūra, paskui sausuma – trejus. Kinijoje jis tapo chano pasiuntiniu ir srities vietininku. Chanas buvo palankus užsieniečiams, o europiečiai jam atrodė labai keisti.

Ibn Batuta (1304–1368) iš šiaurės Afrikos keliavo visą gyvenimą ir išsamiai aprašė savo keliones. Jis buvo nuvykęs į Rusiją, Maroką, Indiją, apkeliavo Afriką, jūra nuplaukė į pietų Kiniją. Jo pasakojimai patikimiausi ir naudingiausi iš visų viduramžių keliautojų parašytų.

Kai infantas Henrikas 1460 m. mirė, portugalų tyrinėtojai jau buvo nusigavę iki Siera Leonės. Henriko veikla įkvėpė kitus portugalų keliautojus plaukti vakarų Afrikos pakrante tolyn ir ieškoti jūrų kelio į Indiją ir Tolimuosius Rytus. Prasidėjo didžiųjų atradimų era. Nauji jūrų keliai suartino iki tol atskirai gyvavusias civilizacijas. Didieji atradėjai galėjo būti kinai, bet imperatoriai labiau linko į atsiskyrimą nuo pasaulio ir keliautojų neskatino. Daug keliavo musulmonai, bet apie 1500 m. jie prarado norą plėstis. Tuo tarpu keisti apie pasaulį susidarytą vaizdą ir praplėsti savo horizontą pasišovė europiečiai.

Admirolo Dženg Hė laivyno džonkos buvo pastatytos specialiai jūrų ekspedicijoms. Per pirmą kelionę jo laivyną sudarė 62 džonkos.

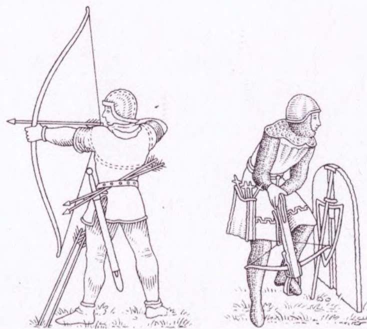
ŠIMTAMETIS KARAS 1337-1453

Šimtametis karas – tai daug trumpų mūšių ir ilgų paliaubų. Tuo metu anglų karaliai gviešėsi Prancūzijos sosto, o prancūzai atkakliai priešinosi.

Jonas iš Gento buvo vienas iš Eduardo III sūnų. Nuo 1377 iki 1386 m. jis buvo sūnėno Ričardo II regentas ir galingiausias žmogus Anglijoje.

1328 m. Prancūzijos karalius Karolis IV mirė, nepalikęs įpėdinio. Prancūzijos didikai pasodino į sostą jo pusbrolį, Pilypą VI, bet Karolio sūnėnas, Anglijos karalius Eduardas III, ėmė prieštarauti, ir Pilypas nusavino Eduardo valdas Prancūzijoje. 1337 m. prasidėjo karas, trukęs 116 metų. Iš pradžių anglai laimėjo jūrų mūšį prie Sliuji, paskui įsiveržė į Prancūziją, nugalėjo Kresi mūšyje ir užėmė Kalė miestą. Abu priešai pristigo pinigų ir ryžosi taikytis: paliaubos truko nuo 1347 iki 1355 m. 1355 m. anglai, vadovaujami Eduardo įpėdinio Eduardo, praminto Juoduoju princu, vėl įsiveržė į Prancūziją. Jis laimėjo įspūdingą pergalę prie Puatjė. Pagal 1360 m. pasirašytą Bretinji taiką Prancūzija atidavė Anglijai dideles teritorijas. Bet netrukus karo veiksmai buvo atnaujinti, ir Anglija prarado beveik visas valdas Prancūzijoje.

Anglų lankas (kairėje) šaudė toliau ir greičiau. Prancūzų arbaletą (dešinėje) buvo lengviau užtaisyti ir patogiau naudoti, bet jis šaudė lėčiau.

VAIKAI SOSTE IR PALIAUBOS

14 a. 7 deš. ir Prancūzijos, ir Anglijos sostą paveldėjo vaikai: Prancūzijos karalius Karolis VI ir Anglijos karalius Ričardas II. Ričardo vardu valdė jo dėdė, Jonas iš Gento (1340-1399). 1396 m. Ričardas II vedė Karolio VI dukterį Izabelę, ir dvidešimčiai metų buvo sudarytos paliaubos.

▲ Velso princas Eduardas, Ričardo II tėvas, buvo pramintas Juoduoju princu dėl savo šarvų spalvos.

► 1346 m. Eduardas III įsiveržė į Prancūziją. Jo 10 000 vyrų kariuomenė prie Kresi sumušė dukart didesnę prancūzų kariuomenę. Anglų lankai pranoko prancūzų arbaletus.

AZENKŪRO MŪŠIS

Azenkūro mūšyje 1415 m. anglai laimėjo puikią pergalę. Henriko V kariuomenę sudarė apie 900 sunkiaginklių raitelių ir 3000 lankininkų. Prancūzų pajėgas sudarė triskart daugiau sunkiai ginkluotų karių, bet jie buvo neorganizuoti, o kariuomenės vadai – niekam tikę.

PRAGAIŠTINGO KARO PABAIGA

Po ilgų paliaubų 1415 m. karas vėl prasidėjo. Henrikas V (1387-1422), drąsus nuotykių ieškotojas, vėl pareiškė savo teises į Prancūzijos sostą. Anglijai tebepriklausė Kalė ir Bordo. Henrikas Normandijoje užgrobė Harflerą ir sutriuškino prancūzus prie Azenkūro, paskui užėmė šiaurės Prancūziją, o 1420 m. Karolis VI padarė jį Prancūzijos sosto įpėdiniu. Henrikas V vedė Karolio VI dukrą, Kotryną Valua, o po 15 mėnesių mirė, palikęs sostą mažam sūneliui, Henrikui VI. Netrukus mirė ir Karolis VI.

Henriko VI dėdė, Bedfordo kunigaikštis Jonas, nusprendė kovoti už sūnėno teises ir apgulė Orleaną. Tačiau prancūzų pajėgos, vadovaujamos septyniolikmetės valstietės Joanos Arkietės, apgynė miestą. Joana tikino matanti mistinius regėjimus ir girdinti balsus, kurie tvirtina, kad jai lemta išvaduoti Prancūziją. Ji nulydėjo naująjį valdovą Karolį VII iki jo karūnavimo vietos – Reimso. Tačiau Joana netrukus buvo sumušta prie Paryžiaus ir pateko į anglų sąjungininkų burgundų nelaisvę. Šie pardavė Joaną anglams, o anglai paskelbė ją ragana ir sudegino. Dar kelerius metus vyko mūšiai. 1453 m. prancūzai atkariavo savo žemes, ir karas baigėsi. Anglų rankose liko tik Kalė. Karą pradėjo karaliai, o labiausiai kentėjo paprasti žmonės.

SVARBIAUSIOS DATOS

A = anglų pergalė, P = prancūzų pergalė

1340	Sliuji jūrų mūšis (A)
1346	Kresi mūšis (A)
1347	Kalė mūšis (A)
1356	Puatjė mūšis (A)
1372	La Rošelio jūrų mūšis (P)
1415	Azenkūro mūšis (A)
1428	Orleano mūšis (P)
1450	Forminji mūšis (P)
1451	Bordo mūšis (P)

Septyniolikmetė Joana Arkietė (1412-1431) vadovavo prancūzų kovai su anglais sunkiausią Prancūzijai valandą. Anglai ją apkaltino raganavimu, nes ji tvirtino, kad girdi Dievo balsą, liepiantį jai išvyti anglus iš Prancūzijos.

Joana Arkietė (Žana d'Ark) 1431 m. buvo sudeginta, o po šešių šimtų metų, 1920 m., paskelbta šventąja.

JUODOJI MIRTIS 1347-1351

Maras – viena baisiausių ligų žmonijos istorijoje. Maru išmirė apie trečdalį Artimųjų Rytų ir Europos gyventojų.

Marą platino žiurkių blusos. Maras turbūt pateko į Europą iš pietų Kinijos ar Pietryčių Azijos.

Trobose, laivuose ir grūdų sandėliuose buvo pilna žiurkių, todėl liga greitai plito.

Maras buvo vaizduojamas kaip raita giltinė.

Vien Europoje maru mirė apie 25 milijonus žmonių, o Azijoje turbūt daug daugiau. Susirgus dažniausia maro forma – bubonine, atsirasdavo bubonai – skausmingi patinimai kirkšnyse ir pažastyse bei tamsios odos dėmės dėl vidinio kraujavimo. Aukos paprastai mirdavo per kelias valandas. Maro nešiotojos buvo žiurkių blusos, galinčios misti ir žmogaus krauju. Vėliau bubonine maro forma virto plaučių maro forma, kuria užsikrečiama nuo sergančio žmogaus per orą.

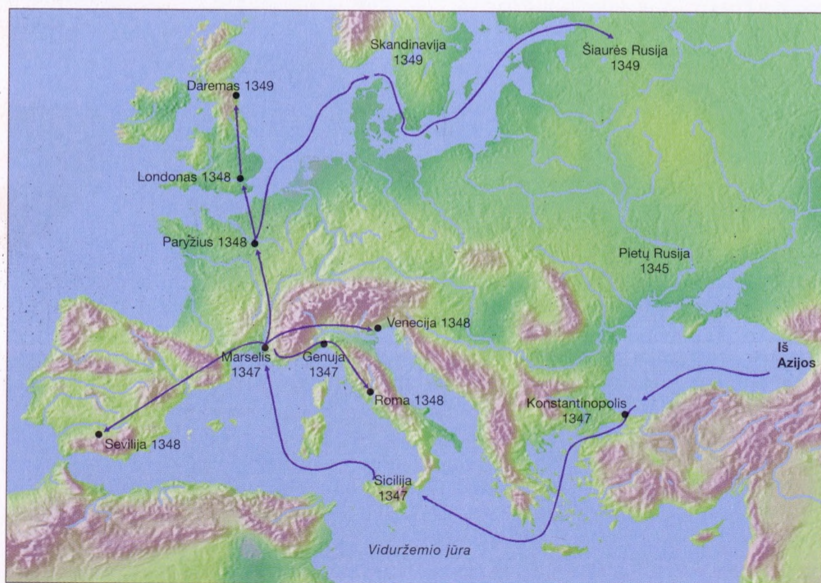
Šią ligą iš pietų Kinijos ar Birmos per Centrinę Aziją Šilko keliu į Bagdadą ir Krymą atnešė mongolų kariuomenė. 1347 m. maras vienu Genujos laivu pateko į Europą. Užkratas plito į vakarus ir šiaurę, 1348 m. pasiekė Paryžių ir Londoną, 1349 m. – Skandinaviją ir Rusiją. Nuo jo nebuvo išsigelbėjimo, mirdavo ir turtuoliai, ir vargšai.

Europos miestai buvo nešvarūs, gatvėse pilna šiukšlių, žiurkių ir žmonių išmatų. Atliekos buvo mėtomos pro langus ir sumindomos praeivių. Maras plito dėl visiško higienos nesilaikymo.

MARO PADARINIAI

Po maro ištisos sritys tapo negyvenamos: stovėjo tušti namai, buvo palikti miestai ir kaimai. Bagdade ir Mekoje išmirė dauguma gyventojų. Laukuose voliojosi nepalaidoti lavonai, nes daktarai, kunigai ir žmonės, kurie laidodavo numirėlius, patys išmirė. Europos visuomenė ir ekonomika pradėjo krikti.

▶ Maras po Europą plito iš Genujos. Kai kur, kaip antai: Airijoje, kai kuriose Prancūzijos vietose, išmirė tik dešimtadalis gyventojų, bet šiaurės Italijoje, rytų Anglijoje ir Norvegijoje – pusė.

ILGALAIKIAI PADARINIAI

Maras pasikartojo keletą kartų. Bažnyčios įtaka susilpnėjo, bet žmonės pasidarė dar pamaldesni, nes manė, kad maras – Dievo bausmė už nuodėmes ir reikia Jį permaldauti. Sodybos ir bažnyčios ištuštėjo. Iki maro epidemijos Europoje buvo darbo jėgos perteklius ir maži atlyginimai, bet išmirus tokiai daugybei žmonių, atlyginimai neišvengiamai turėjo didėti dėl darbo jėgos stokos. Kaimo gyventojai pradėjo keltis į tuščius miestus ir pirmą kartą gavo už darbą gerus pinigus. Ir taip netvirta feodalinė santvarka žlugo. Europoje prasidėjo sukilimai. Per kitą šimtmetį įvyko daug pokyčių. Viduramžiai traukėsi, užleisdami vietą naujai, abejonių apochai.

Žmonės degino numirėlių drabužius, norėdami sustabdyti maro plitimą. Tačiau tai nepadėjo, nes ligas platino žiurkių blusos, o žiurkių tais laikais buvo per akis.

▲ Lavonus reikėjo tučtuojau laidoti, nebuvo leidžiama net jų apraudoti. Gatvėmis vaikščiojo šaukliai ir rėkė: "Išneškit lauk numirėlius!"

◀ Naktį lavonai buvo kraunami į vežimus ir laidojami. Miestuose maras plito greit, nes žmonės gyveno susikimšę ir antisanitarinėmis sąlygomis. Net atkampūs vienuolynai neišvengė ligos, nes į juos plūstelėjo sergantys žmonės, maldaudami pagalbos.

KINIJA: MINGŲ DINASTIJA 1368-1644

Po ilgo sukilimo mongolai buvo išvyti iš Kinijos, ir žmonės taikiai gyveno 150 metų, valdomi Mingų dinastijos.

Imperatorius Hong U (1328-1398) pertvarkė Kinijos valdymą, įsteigė mokyklas ruošti mandarinams (valdininkams). Norėdamas gauti tarnybą, kandidatas turėjo išlaikyti literatūros ir filosofijos egzaminą.

Chanas Chubilajus buvo didis Kinijos imperatorius, bet svetimšalis. Po jo mirties 1294 m. sostą paveldėjo kiti Juanų dinastijos imperatoriai, vienas prastesnis už kitą. Kilo badas, nes krašto ūkis buvo sugriautas. Paskutinis Juanų imperatorius Sun Ti buvo itin nevykęs valdovas. Kinai nebenorėjo kęsti svetimšalių priespaudos. Sukilėliams vadovavo budistų vienuolis Džu Juandžangas, sunkiais laikais jam buvo tekę netgi elgetauti. Jis jau turėjo kariuomenę – nuskurdusius plėšikautojus. Be to, pasirodė, kad jis – puikus karvedys.

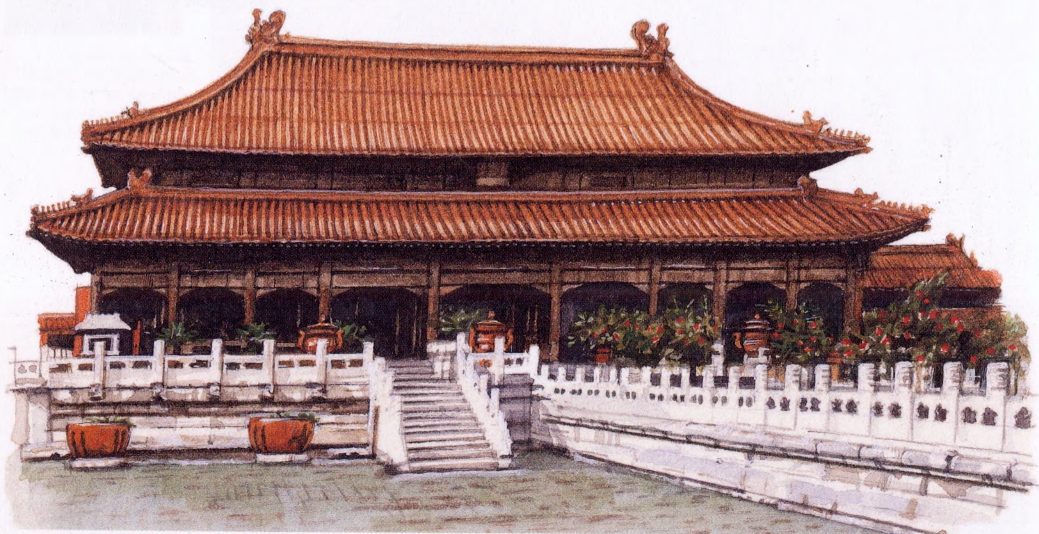
Po trylikos kovos metų Džu Juandžangas užėmė Pekiną, išvijo mongolus į Mongoliją ir pasiskelbė imperatoriumi. Jis pradėjo Mingų ("puikiąją") dinastiją ir pasivadino Hong U ("labai karingu"). Sostinę jis perkėlė į pietus, į įtvirtintą Nandzingo miestą. Hong U trisdešimt metų diktatoriškai valdė Kiniją, sėkmingai kovojo su ją puldinėjančiais mongolais ir įvedė šalyje tvarką.

Hong U paliko sostą vaikaičiui Dzianvenui, bet jį po ketverių metų, 1403 m., nuvertė dėdė Džu Di. Jis pasiskelbė imperatoriumi Jonglė (1360-1424).

Songų ir Juanų dinastijų laikais toliau plėtojosi menai, literatūra ir amatai. Ši vaza – menų klestėjimo Mingų laikais pavyzdys.

▼ Pekine Mingų imperatorius Jonglė pastatė vadinamąjį Draudžiamąjį miestą, kuriame turėjo teisę gyventi tik imperatorius ir jo šeima. Čia pavaizduotas tipiškas imperatoriškojo komplekso statinys.

TAIKŪS MINGŲ LAIKAI

Valdant Jonglė (1403-1424), Kinija atgavo buvusią didybę. Buvo sutvarkyti keliai ir kanalai, atstatyti sugriauti miestai. Persikėlęs į Pekiną, Jonglė pastatydino puikius Draudžiamojo miesto rūmus ir šventyklas. Suklestėjo mokslai ir menai. Buvo skatinama prekyba ir pramonė, be to, Kinija netikėtai užmezgė ryšius su kitomis šalimis ir pradėjo plėsti savo įtaką užsienyje. Admirolas Dženg Hė imperatoriaus įsakymu surengė ekspediciją į Indiją, Afriką ir islamo šalis. Tačiau po Jonglė mirties svetimi kraštai Kinijos nebedomino. Daug kinų apsigyveno Pietryčių Azijoje ir vertėsi vis labiau klestinčia prekyba. Patobulėjo šalies valdymas, ir Kinija klestėjo šimtą metų. Vienintelės bėdos buvo piratai ir mongolų antpuoliai.

1517 m. Kinijos pakrantėje pasirodė portugalai ir kiti europiečiai. Jie daugiausia prekiavo Guangdžou (Kantone). 16 a. pabaigoje valdžią į savo rankas vienas po kito paėmė keli žiaurūs švaistūnai, o šalį vėl pradėjo pulti priešai. Prekyba smuko, valdininkai pasidarė paperkami, šalyje siautėjo plėšikų gaujos, kilo badas, prasidėjo sukilimai. 1592 m. į kaimyninę Korėją įsiveržė Japonija, Kinijai iškilo grėsmė. 1644 m. per valstiečių karą Mingai buvo nuversti.

Kinijoje ir Japonijoje parkų ir sodų kūrimas tapo dar vienu menu. Juose buvo iškasami ežerai, supilamos kalvos, o puošdavo tokius parkus dailios pavėsinės.

SVARBIAUSIOS DATOS

1353-1354	Kinijoje siaučia maras
1368	Džu Juandžangas pradeda Mingų dinastiją
1403-1424	Valdo Mingų imperatorius Jonglė
1517	Į pietų Kiniją atvyksta pirmieji Europos pirkliai
1552-1555	Piratai masiškai plėšia laivus prie Kinijos pakrantės
1582	Didėja suirutė ir nuosmukis
1592	Japonai įsiveržia į Korėją, iškyla grėsmė Kinijai
1644	Mingų dinastijos žlugimas

Šis medinis Mingų laikų teptukų laikiklis papuoštas lako raižiniais. Kinai daug kartų lakuodavo medį, ir sustingęs lakas virsdavo labai tvirta medžiaga.

Mingų laikais tapyboje vyravo peizažai. Šis Tang Ino paveikslas vadinasi "Svajonė apie nemirtingumą po šiaudų stogu".

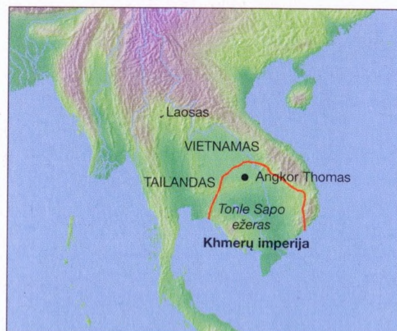
KHMERŲ IMPERIJA 802-1444

Khmerų imperija susikūrė 802 m., kai khmerų gentis suvienijo Džajavarmanas II. Imperija labiausiai klestėjo valdant Sūrjavarmanui I ir Sūrjavarmanui II.

Angkor Vato šventyklų kompleksas buvo papuoštas daugybe smiltainio skulptūrų. 15 a. šventykla buvo palikta, apaugo džiunglėmis ir buvo atrasta tik 19 a.

Apie 400 m. po Kr. khmerai sukūrė Čenlos valstybę. Jos didžiausios galios laikotarpis – apie 700 m., kai valdė Džajavarmanas I. Khmerai iš pradžių buvo hinduistai, bet šiuo laikotarpiu tapo budistais. Čenla žlugo, nukariauta Javos gyventojų, bet netrukus, 802 m., radža Džajavarmanas II sukūrė naują khmerų valstybę. Jis buvo sudievintas karalius – devaradža. Džajavarmano II sostinė buvo Angkor Thomo miestas prie Tonle Sapo ežero. Khmerai rašė knygas popieriuje, palmių lapuose ir velene (pergamente iš veršelio odos). Jos seniai sudegė, sutrūnijo arba buvo sugraužtos termitų, bet apie khmerus esama liudijimų kinų tekstuose, be to, išliko Angkor Thomo ("didžiojo miesto") ir Angkor Vato ("didžiosios šventyklos") griuvėsiai su skulptūromis ir reljefais. Angkor Thomas, iš pradžių vadintas Jašodharapura, buvo pradėtas statyti apie 900 m. Prašmatnus Angkor Vato šventyklų kompleksas pastatytas tarp 1113 ir 1150 m.

Khmerai gyveno dabartinėje Kambodžoje. Jų kariuomenė užgrobė daug kaimyninių žemių ir 12 a. viešpatavo Pietryčių Azijos žemyninėje dalyje.

▼ Angkor Vatą, milžinišką šventyklų kompleksą iš raudono smiltainio, supo sienos ir 180 m pločio bei 4 km ilgio griovys. Šventykloje buvo trys pagrindinės terasos-kiemai (vaizduojančios išorinį pasaulį) ir vidinė šventovė.

▲ Angkor Vato šventyklų reljefuose pavaizduotas khmerų kasdieninis gyvenimas, scenos iš šventųjų mitų ir mūšiai.

Khmerų kariuomenė, veikiausiai turėjusi šimtus kovinių dramblių, dalyvavo daugelyje mūšių ir nukariavo daugumą aplinkinių kraštų, kaip antai: Tailandą ir pietų Vietnamą. Imperija labiausiai klestėjo nuo 1010 iki 1150 m., valdant Sūrjavarmanui I ir Sūrjavarmanui II. 13 a. khmerų imperija pradėjo silpti, nes žmonės ėmė bruzdėti dėl priverčiamojo darbo devaradžoms. 1444 m. įsiveržė Tailandas, ir khmerai buvo priversti palikti Angkorą. Nuo to laiko Kambodžoje viešpatavo Siamo (dabartinio Tailando) karalystės valdovai.

Šis skulptūrinės architektūros šedevras – Bajono šventyklos Angkor Thome bokštas.

KHMERŲ GYVENIMAS

Khmerai buvo žvejai, žemdirbiai, amatininkai ir kariai. Daugelis gyveno nameliuose ant polių aplink Tonle Sapą. Jie mito daugiausia ryžiais, o kadangi buvo įsirengę sudėtingas drėkinimo sistemas, per metus nuimdavo tris derlius. Karaliai buvo hinduistai, o dauguma prastuomenės – budistai. Jie sudėtingomis apeigomis pažymėdavo kiekvieno metų laiko pradžią. Khmerai prekiavo su Indija, Java ir Kinija, keisdami prieskonius ir raganosių ragus į porcelianą ir lakuotus dirbinius. Karaliaus rūmų damos segėjo sijonus, o krūtinė buvo nuoga. Jos buvo raginamos mokytis įstatymų, astrologijos ir kalbų. Vyrai nešiojo tik strėnjuostę.

SVARBIAUSIOS DATOS

~ 400	Žlugus Funanui, sukuriama Čenla
~ 700	Čenla klesti labiausiai
802	Džajavarmanas II sukuria khmerų valstybę, suvienydamas gentis
9 a. 9 deš.	Khmerai įsiveržia į monų ir tajų žemes
900	Įkurtas Angkor Thomas
1050-1150	Khmerų valstybė suklesti, valdant Sūrjavarmanui I ir Sūrjavarmanui II
1113-1150	Pastatytas Angkor Vatas
~ 1215	Miršta paskutinis Angkoro karalius Džajavarmanas VII; imperijos nuosmukis
1444	Angkoras paliekamas po Ajuthajos vadovaujamų tajų įsiveržimo

Šie dangiškieji šokėjai papuošė Angkor Vato sieną apie 1200 m.

Quia

RENESANSAS

1461-1600

Šis laikotarpis žymi naujųjų laikų istorijos pradžią. Musulmonams vis dar priklauso didelė Europos ir Azijos dalis. Artimuosiuose Rytuose, valdomuose Osmanų, ir Mogolų Indijoje neįtikėtinai suklesti islamiškoji kultūra. Amerikoje viešpatauja actekai ir inkai. Europoje randasi naujas pasaulis. Europiečiai abejoja savo tradicijomis ir įsitikinimais. Jie plaukia vandenynais, atveria naujus jūrų kelius, atranda naujas civilizacijas, o Europos visuomenė smarkiai keičiasi – pasidaro sudėtingesnė, laisvamaniškesnė ir ima vadovautis praktiniais išskaičiavimais.

▲ Ilgiausią ir trumpiausią metų dieną inkai švęsdavo Didžiąją Saulės šventę. Apeigoms Kuske vadovaudavo imperatorius, jose dalyvaudavo pareigūnai iš visos imperijos.

◀ Italų renesanso dailininko Sandro Botičelio "Magnificat Madonos" detalė (1465).

PASAULIS nuo 1461 iki 1600

Baigiantis viduramžiams, europiečiams jų žemynas pasidaro per ankštas. 1461 m. Europos keliautojai, pirkliai ir kolonistai pasiruošę ieškoti naujų jūrų kelių į Tolimuosius Rytus, tyrinėti ir išnaudoti pasaulį. Pirmą kartą susiduria atskirų žemynų civilizacijos.

Meksikoje ir Pietų Amerikoje klesti actekų ir inkų imperijos, bet atvykus ispanams, actekų sostinė Tenočtitlanas sugriaunamas, o inkai priversti pasitraukti į Peru kalnus. Apie 1535 m. ispanai buvo pavertę Pietų ir Centrinės Amerikos tautas vergais, o ligos ir žiaurus elgesys daugumą čiabuvių jau buvo nuvarę į kapus. Įsibrovėliai atkreipė dėmesį į šiaurę, bet Šiaurės Amerika jų atvykimo padarinius pajuto šiek tiek vėliau.

Afrikos civilizacijos irgi patyrė Europos įtaką, bet daugiausia tik pakrantėje. Afrikos centrinių rajonų ramybės niekas nedrumstė. Kiniją tebevaldė Mingų dinastija. Menai klestėjo, bet jau prasidėjo visuomenės sąstingis.

Europoje meno ir mokslo atgimimą, dabar vadinamą Renesansu, skatino senovės graikų ir romėnų mokslo žinovai, pabėgę iš turkų užimto Konstantinopolio.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

ŠIAURĖS AMERIKA

Pirmieji europiečiai atvyko apie 1500 m., bet kolonijas pradėta kurti tik apie 17 a. Nuo 15 a. vidurio prasidėjo Misisipės kultūros nuosmukis, o pietvakarių pueblų kultūros žmonės, actekų draugai, irgi užmiršo buvusią galybę. Kitos vietinės tautos rūpinosi savais politiniais, religiniais ir prekybiniais reikalais, kartkartėm susivaidydavo ir nesuvokė, kad jų gyvensenai gresia baltieji ateiviai.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Pietų Ameriką ištiko katastrofa. Kai atvyko ispanai, turtingos Meksikos ir Andų regiono civilizacijos klestėjo. Bet tiek actekus 15 a. trečiajame dešimtmetyje, tiek inkus 15 a. ketvirtajame dešimtmetyje pavergė šie keisti svetimšaliai, iš pradžių čiabuvių sutikti svetingai. Milijonai buvo klastingai išžudyti arba išmirė nuo europietiškų ligų. Ispanai ir portugalai kaipmat įsitvirtino, įkūrė plantacijas, kasyklas, miestus, ieškojo turtų ir šlovės. Dauguma pirmųjų imigrantų buvo afrikiečiai vergai, atgabenti dirbti plantacijose. Bet būsimąją Lotynų Ameriką apie 1600 m. valdė ispanų kilmės žemvaldžiai ir kunigai. Gyvi išlikę čiabuviai tapo naujų šeimininkų vergais.

EUROPA

Europa sparčiai keitėsi. Florencijoje ir Amsterdame valdžia priklausė pirkliams. Daugelyje šalių atsirado nauja krikščionybės kryptis – protestantizmas, siekęs nusikratyti katalikų valdžios. Augo miestai, plėtėsi verslai, keitėsi papročiai, daugėjo galimybių. Tuo metu Europos valstybės ir imperijos buvo turtingos. Iš užjūrių buvo įvežtos naujos žemės ūkio kultūros, o naujos idėjos buvo kuriamos ir skleidžiamos be paliovos, nors valdovams jos dažnai nepatiko. Europiečiai nepaprastai pasitikėjo savimi, tačiau suirutė vis dėlto buvo nemaža. Renesanso žmonės buvo drąsūs ir plaukdavo į pasaulio kraštą ieškoti naujų žemių ir rinkų.

AZIJA

15 a. pradžioje į Indiją, Arabiją ir Afriką nuplaukė kinų ekspedicijos, bet Mingų imperatoriai netrukus uždraudė valdiniams išvykti iš Kinijos. Itin klestėjo Japonija, bet ji irgi buvo atsiskyrusi nuo pasaulio. Pietryčių Azijoje ir Indijoje europiečiai įkūrė prekybos kontoras ir gyvenvietes. Rusai kolonizavo Sibirą. Mogolai valdė didžiumą Indijos, sukūrę klestinčią visuomenę, pasižyminčią religiniu pakantumu. Tibete, Tailande, Vietname, Malajoje ir Indonezijoje irgi stiprėjo civilizacijos.

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Polinezijos salose gyvenimas ėjo sena vaga, tik šiek tiek buvo tyrinėjami negyvenami kraštai.

AFRIKA

16 a. daug Afrikos genčių tapo tautomis, gausėjo miestų, nes plėtėsi prekyba su europiečiais pakrantėje. Apie 1502 m. iš Afrikos pradėti gabenti vergai.

ARTIMIEJI RYTAI

16 a. Osmanų imperija labiausiai klestėjo ir tapo stipriausia Artimųjų Rytų valstybe. Ji susidūrė su kita stiprėjančia valstybe, Sefevidų Persija. Abiejų itin turtingų imperijų kultūra pasižymėjo rafinuotumu.

ACTEKAI 1430-1520

15 a. Meksikoje viešpatavo actekai. Nuostabiame jų miestevalstybėje Tenočtitlane, pastatytame salose vidury ežero, į dangų kilo piramidės.

▲ Actekų žyniai sudarė atskirą actekų visuomenės luomą. Jie kiaurus metus atlikinėdavo sudėtingas apeigas ir atnašaudavo aukas dievams. Žmones jie žudydavo peiliais labai aštraus akmens (chalcedono, titnago ar obsidiano) ašmenimis.

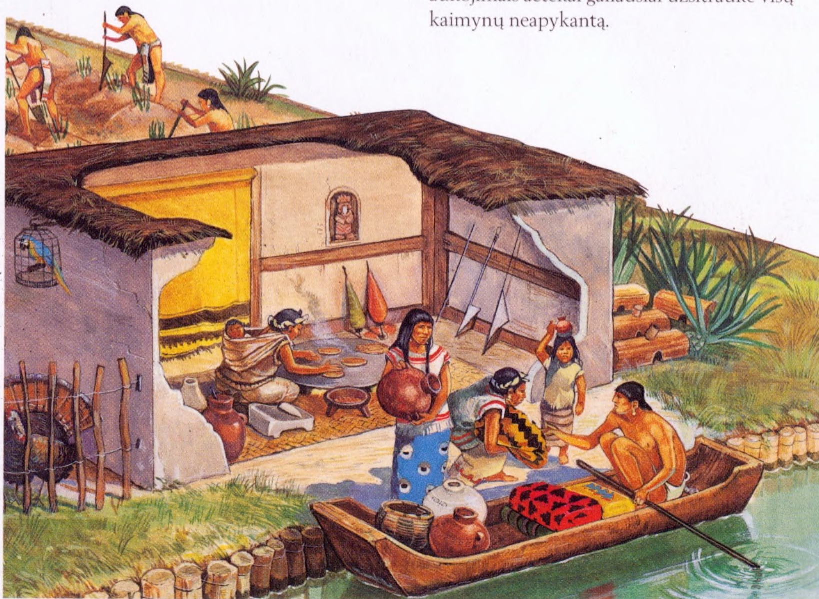
Apie 1500 m. actekai Meksikoje buvo sukūrę didžiulę imperiją. Plėstis jie pradėjo 1428 m., valdant Ickoatliui. 15 a., kai valstybė buvo galingiausia (Montesumos II laikais), Tenočtitlane gyveno apie 300 000 žmonių. Kad visiems užtektų maisto, buvo dirbama dirbtinių Teskoko ežero (jo vidury stovėjo Tenočtitlanas) salų, vadinamų činampomis, žemė. Iš pavaldžių miestų-valstybių imta duoklė: kukurūzai, pupos, kakava, medvilnė, be to, auksas, sidabras ir nefritas actekų amatininkams. Iš šiaurės, iš pueblų indėnų pirkliai atgabendavo turkio, o iš pietų – ryškiaspalvių plunksnų: iš jų buvo daromi įmantrūs galvos apdangalai, apsiaustai, vėduoklės ir skydai. Actekų visuomenė buvo sukarinta. Visi jauni vyrai nuo 17 iki 22 metų tarnavo kariuomenėje. Kai kurie tarnaudavo ilgiau, nes net valstietis galėjo tapti karvedžiu, jei paaiškėdavo, kad jis talentingas.

Actekai viešpatavo vidurio Meksikoje nuo vienos pakrantės iki kitos, be to, darė įtaką kraštams į šiaurę ir į pietus nuo jų.

ŽMONIŲ AUKOJIMAI

Vienas iš pagrindinių karo tikslų buvo belaisviai. Actekai juos aukodavo Tenočtitlane, milžiniškose piramidžių formos šventyklose miesto viduryje. Žmones reikėjo žudyti be paliovos, nes dievai maitinasi krauju ir be jo žūtų, o dievų mirtis reikštų viso pasaulio išnykimą. Ypač rajus buvo karo dievas Huicilopočtlis. Amžinais karais ir belaisvių aukojimais actekai galiausiai užsitraukė visų kaimynų neapykantą.

▶ Prastuomenė gyveno trobelėse šiaudiniais stogais. Jie maitinosi kukurūzų papločiais su aštriu pupų ir kitų daržovių įdaru, labai panašiais į dabartines meksikiečių tortiljas.

Šis apeiginis galvos apdangalas (16 a.) padarytas iš kecalio plunksnų. Buvo naudojamos ir rudos, baltos, mėlynos ir tamsiai raudonos papūgų plunksnos.

Imperatorius buvo laikomas dievu, su juo galėjo kalbėtis tik žyniai ir didikai. Kai jis keliaudavo per sostinę, prastuomenė turėdavo žiūrėti į žemę.

ACTEKŲ IŠKILIMAS IR ŽLUGIMAS

Actekai prekiavo su visa dabartine Meksika, dabartine JAV ir valstybėmis pietuose (iki Kolumbijos). Jie parduodavo dailius amatininkų dirbinius: drabužius, papuošalus, namų ūkio ir kulto reikmenis. Be to, jie reikalavo duoklės iš miestų, grasindami karu. Actekų pirkliai dažnai būdavo ir imperatoriaus šnipai. Sostinė Tenočtitlanas, pastatytas Tesko-ko ežero salose, buvo taisyklingo plano, jį kirto daug kanalų, o su žemynu jungė trys dambos ir keliamieji tiltai. Miesto centre buvo didžiulė stačiakampė aikštė su piramidės formos šventyklomis, rūmais ir sodais. Bet actekams reikėjo tiek daug žmonių paaukoti dievams (per metus žyniai išplėšdavo širdį 20 000 aukų), kad kai 1519 m. atvyko ispanai, kaimynų gentys mielai padėjo jiems nukariauti actekus.

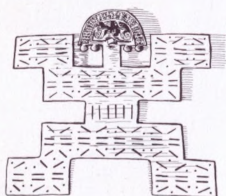
◀ Ši terakotos statulėlė vaizduoja šlykščiai išsiviepusį actekų mirties dievą. Actekai darydavo kaukes iš žmonių kaukolių: inkrustuodavo jas turkiu ir kriauklėmis, o vidų pamušdavo raudona oda.

▼ Tenočtitlaną su žemynu jungė trys keliamieji tiltai, jie buvo ir puikī apsauga. Ispanai actekus nugalėjo klasta ir ligomis, o ne stoję į kovą.

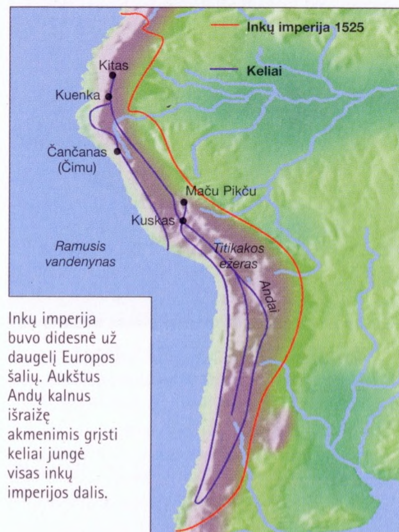
INKŲ IMPERIJA 1438-1535

Šimtą metų inkai valdė didžiulę, puikiai organizuotą imperiją Pietų Amerikos Andų kalnuose. Šią imperiją sunaikino ispanai.

Šiame akmeniniame pakabutyje pavaizduoti matematiniai ženklai turėjo inkams religinę ir kalendorinę reikšmę.

Inkų valdovas buvo vadinamas Sapa inka (vyriausiasis inkas). Tikėta, kad jis kilęs iš saulės dievo Inčio, suteikusio jam valdžią. Vyriausiasis inkas pats buvo garbinamas kaip dievas. Jis buvo įsikūręs Kuske, laikomame Inčio namais. Šalį tvarkė karaliaus pareigūnai. Jie rūpinosi miestų reikalais, žiūrėjo, kad ūkiai ir dirbtuvės, kur buvo žiedžiami puodai, audžiami audiniai ir liejami dekoratyviniai daiktai iš metalo, dirbtų našiai. Rašto inkai neturėjo, skaičius žymėdavo kipu – mazgaraščiu. Tai tokios virvės su mazgeliais, kuriais nurodomas gyventojų skaičius arba surinktų mokesčių dydis. 1525 m., didžiausios galybės laikotarpiu, imperija palei Ramųjį vandenyną driekėsi 3500 km. Miestus su kaimais jungė kelių tinklas. Žinias estafete perduodavo nuo vaikystės treniruojami žygūnai.

Inkų imperija buvo didesnė už daugelį Europos šalių. Aukštus Andų kalnus išraižę akmenimis grįsti keliai jungė visas inkų imperijos dalis.

▲ Kipu sudaro virvė ar pagalys su pririšiotomis virvelėmis. Turinys (paprastai skaičius) perteikiamas virvelių skaičiumi, ilgiu, spalva, mazgelių forma ir skaičiumi.

INKŲ VALDŲ PLĖTIMASIS

1438 m. vyriausiuoju inku tapęs Pačakutis pradėjo plėsti teritoriją aplink Kuską. 1450 m. jis nukariavo Titikakos baseiną, o 1463 m. pradėjo karą su lupakų ir koljų gentimis. Vadovaujama jo sūnaus Topos, inkų kariuomenė 1466 m. nugalėjo kaimyninę Čimu imperiją, o Topa, 1471 m. tapęs dešimtuoju vyriausiuoju inku, kariavo toliau. Per kitus 15 metų jis užėmė daug žemių pietuose, o paskui ir šiaurėje bei vakaruose.

► Kad galėtų auginti žemės ūkio kultūras Andų papėdėje, inkai mediniais įrankiais šlaituose iškirsdavo aikšteles ir jas sutvirtindavo. Naminiai gyvuliai (alpakos ir lamos) ganėsi aukštumose, o tokiose dirbtinėse aikštelėse – terasose – buvo auginami kukurūzai, moliūgai, pupos, bolivinės balandos ir vaisiai.

INKŲ IŠKILIMAS IR ŽLUGIMAS

Imperija buvo daugiatautė ir daugiakalbė, todėl ją reikėjo valdyti griežtai. Prastuomenė dirbo laukuose, imperatoriui atitekdavo trečdalis derliaus (dar vienas trečdalis – žyniams). Inkai sugalvojo, kaip dirbti žemę stačiuose šlaituose, statė tiltus ir tiesė kelius. Keliai vietomis buvo iškirsti uolose, per kalnų tarpeklius permesti virviniai tiltai. Nei ratų, nei rašto inkai neturėjo.

Topa Inka nutiesė daug kelių ir pastatydino naujų miestų. Topos sūnus Huaina Kapakas, vyriausiasis inkas nuo 1493 m., toliau plėtė imperiją ir įkūrė antrą sostinę – Kitą. Kai jis 1525 m. mirė, imperiją pasidalijo du sūnūs: Huaskaras valdė pietus, Atahualpa – šiaurę. 1532 m., prieš pat išsilaipinant ispanams, kilo pilietinis karas. Ispanai pasinaudojo inkų tarpusavio vaidais ir puikiais keliais, ir 1535 m. imperija buvo sunaikinta.

SVARBIAUSIOS DATOS

1200	Mankas Kapakas pradeda Inkų dinastiją ir įkuria sostinę Kuską
1350	Maita Kapakas toliau didina inkų teritoriją
1438	Sapa inka tampa Pačakutis
1450	Pačakutis prijungia prie imperijos naujų žemių
1466	Topa Inka užkariauja Čimu imperiją
1485	Topa Inka užkariauja Čilę ir Peru
1493	Kitas tampa antrąja sostine
1525	Huaina Kapakas miršta, kyla pilietinis karas tarp Kusko ir Kito
1532	Į inkų imperiją įsiveržia ispanai
1535	Ispanai sunaikina inkų imperiją

▲ Du keliai driekėsi per visą imperiją. Nuo jų į miestus ir kaimus buvo nutiesti kiti keliukai. Prekės buvo gabenamos lamų vilkstinėmis. Kipu nešiojo žygūnai.

▲ Žygūnai estafete perdavinėjo kipu ir paketus visoje imperijoje. Vienas žygūnas turėdavo nubėgti 1,5 km, tada jį pakeisdavo kitas. Bėgikas pūsdavo kriauklę, artindamasis prie sutartos vietos, kad būtų greitai pakeistas.

◀ Ilgiausią ir trumpiausią metų dieną inkai švęsdavo Didžiąją Saulės šventę. Imperatorius atnašaudavo auksinę švento alaus taurę ir baltą lamą Inčiui, dėkodamas už gerą derlių ir prašydamas apsaugos.

REKONKISTA 1469-1516

12 a. ispanai pradėjo atkariauti musulmonų užgrobtas teritorijas. Šalis buvo suvienyta po 300 metų, valdant Ferdinandui ir Izabelei.

Ferdinandas II Katalikas tapo Aragono karaliumi 1479 m. Jis stiprino karaliaus valdžią, užbaigė rekonkistą.

Izabelė tapo Kastilijos karaliene 1474 m. Jos ir Ferdinando valdoma Ispanija apėmė beveik visą Pirėnų pusiasalį ir dalį Italijos.

Žlugus Romos imperijai, Ispaniją 300 metų valdė vestgotai. 711 m. iš šiaurės Afrikos įsiveržė berberai (maurai) ir sukūrė kalifatą, gyvavusį nuo 756 iki 1031 m. Paskui krikščionys iš Ispanijos šiaurės pradėjo veržtis į pietus. Prasidėjo rekonkista (atkariavimas), ir 1235 m. musulmonams priklausė tik Granados emyratas šalies pietuose.

Tačiau katalikiškoji Ispanija buvo susiskaldžiusi į keletą karalysčių: Leoną, Kastiliją, Navarą ir Aragoną. 15 a. Leonas susivienijo su Kastilija, ir Kastilija su Aragonu tapo didžiausiomis Ispanijos karalystėmis. Ispanijos valstybės pradžia laikomi 1469 m., kai Aragono princas Ferdinandas vedė Kastilijos princesę Izabelę. Kai Kastilijos karalius 1474 m. mirė, Izabelė ir Ferdinandas drauge paveldėjo jo karalystę. Po penkerių metų Ferdinandas paveldėjo Aragoną, jį vyras su žmona taip pat valdė kartu.

▼ 1492 m. krikščioniškoji Aragono ir Kastilijos kariuomenė sumušė maurus, ir jie buvo išvaryti atgal į šiaurės Afriką.

Beveik visą 15 a. Ispanija buvo susiskaldžiusi, nors 1479 m. susijungus Aragonui ir Kastilijai, Ispanijos susivienijimas tapo neišvengiamas.

ISPANIJOS INKVIZICIJA

Susivienijus dviem karalystėms, Ispanija tapo galingesnė. Ir Ferdinandas, ir Izabelė buvo uolūs katalikai. Jiems valdant, įsteigta inkvizicija. Tai buvo religinis teismas, žiauriai baudęs bažnyčios priešus ir eretikus (žmones, nepritariančius Katalikų bažnyčios mokymui). Ji veikė labai žiauriai: žmonės buvo teisiami slapta ir kankinami, kol prisipažindavo. Tie, kurie prisipažindavo, turėdavo mokėti baudą, o tie, kurie neprisipažindavo, sėsdavo į kalėjimą arba būdavo sudeginami, kad išpirktų savo nuodėmes.

Boabdilis, paskutinis Granados emyras, išvyksta iš miesto 1492 m., po to, kai Aragono ir Kastilijos kariuomenė užėmė Granadą.

Ispanijos inkvizicijos laikais buvo deginamos ir eretikų parašytos knygos. Šis Pedro Berugetės paveikslas ne tik šlovina Katalikų bažnyčios pergalę Ispanijoje, bet ir parodo inkvizicijos galią.

ISPANIJOS SUVIENIJIMAS

1492 m., praėjus 14 metų po Ispanijos inkvizicijos įsteigimo, Aragonas ir Kastilija atkariavo iš maurų Granadą. Daug musulmonų ir žydų buvo išvaryti arba prievarta pakrikštyti – iš šalies išvyko per 200 000 žydų. Į Prancūziją, Vokietiją ir Osmanų imperiją pabėgo daug nagingų ir gabių žmonių.

Tais pačiais metais Ferdinandas ir Izabelė patikėjo Kristupui Kolumbui trijų karavelių flotilę. Kolumbas išvyko ieškoti jūrų kelio į Indiją ir Kiniją, bet atrado Ameriką. Taip prasidėjo ispanų užkariavimai, sužlugdę actekų, majų ir inkų imperijas.

Ferdinandas ir Izabelė turėjo penkias dukteris. Viena iš jų, Kotryna Aragonietė, ištekėjo už Anglijos karaliaus Henriko VIII. Bet sūnaus Ferdinandas ir Izabelė neturėjo, sostą paveldėjo Joana Pamišėlė. 1504 m. Izabelė mirė, o Ferdinandas tapo jaunosios Joanos regentu. 1515 m. buvo prijungta Navara, ir Ferdinandas galų gale tapo suvienytos Ispanijos karaliumi. Joanos sūnus Karolis V buvo Habsburgų imperatorius ir galingiausias Europos valdovas. Jam valdant, prasidėjo Ispanijos aukso amžius.

SVARBIAUSIOS DATOS

1248	Krikščionys atkariauja didžiumą Ispanijos
1469	Ferdinandas veda Izabelę
1474	Izabelė tampa Kastilijos karaliene
1478	Įsteigiama Ispanijos inkvizicija
1479	Aragonas susijungia su Kastilija
1492	Užimama Granada – rekonkista baigta. Izabelė apmoka Kristupo Kolumbo ekspediciją į Indiją
1504	Miršta Izabelė
1515	Prijungiama Navara – Ispanija suvienyta
1516	Miršta Ferdinandas

Pasaulio žemėlapis pagal Ptolemajo "Geografiją". 1486 m. prieš didžiuosius atradimus europiečiai taip įsivaizdavo pasaulį.

ITALIJA 1460-1530

Šiuo laikotarpiu Italija buvo susiskaldžiusi į mažas valstybėles, kurių vienos buvo pažangios, o kitos atsilikusios.

Popiežius Aleksandras VI (Rodrigas Bordža), siekdamas savo tikslų, dukterį Lukreciją (1480-1519) ištekino tris kartus. Gyvendama su trečiuoju vyru, Feraros kunigaikščiu, ji atsidėjo meno ir literatūros globai, labdarai ir vaikų priežiūrai.

Daug Italijos valstybių, kaip antai: Florencija, Venecija ir Roma, iš tiesų buvo dideli miestai. Kitas valstybėles (Mantują, Milaną, Urbiną, Ferarą) valdė kunigaikščiai. Daugumoje jų viešpatavo giminės, vėlyvaisiais viduramžiais praturtėjusios iš prekybos.

Tuo metu galingiausia buvo Florencijos Medičių giminė. 14 a. jie pasakiškai praturtėjo bankininkaudami ir lupikaudami. Garsiausias iš Medičių – Lorencas, 1469 m. sykiu su broliu tapęs Florencijos valdovu. Jis buvo išmintingas valstybės vyras, apsukrus bankininkas, be to, rėmė rašytojus, dailininkus, filosofus ir mokslininkus. Stengėsi sustiprinti savo giminės politinę ir ekonominę padėtį ir pasirūpino, kad jo antras sūnus taptų popiežiumi. Lorencui valdant, Florencija tapo vienu iš gražiausių ir labiausiai klestinčių Italijos miestų, Renesanso kultūros centru. Lorenco dėka italų kalba susiformavo Florencijos tarmės pagrindu. Kita garsi giminė buvo Bordžos. Du Bordžos tapo popiežiais. Vienas iš tų popiežių, Rodrigas, turėjo daug nesantuokinių vaikų ir norėjo, kad jie visi būtų įtakingi žmonės. Bet po jo mirties giminė nusmuko.

Viduramžiais didžiumą Italijos valdė Šv. Romos imperija. Paskui imperatoriai dėl valdžios pradėjo kivirčytis su popiežiais, ir daug miestų sukūrė nepriklausomas valstybes.

Sforcos buvo įtakinga Milano giminė. Ludovikas Sforca garsėjo subtiliu menininko skoniu, bet sykiu buvo žiaurus garbėtroška. Jis

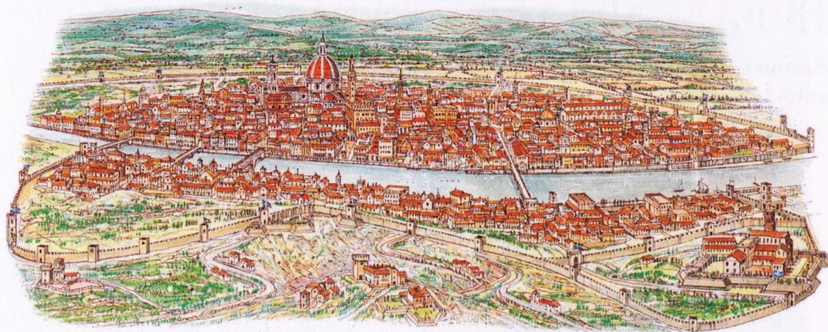
Medičių vila Florencijoje Lorencui Puikiajam buvo pastatyta 1480 m. pagal architekto Džuliano da Sangalo projektą.

LORENCAS PUIKUSIS

1469 m., būdamas 20 metų, Lorencas drauge su broliu Džulianu tapo Florencijos valdovu. Jis buvo Kozimo Vyresniojo vaikaitis, o Kozimas buvo antras Medičis, įgijęs Florencijoje didelę įtaką. 1478 m. surengusi sąmokslą, Lorenco brolį nužudė varžovų šeima. Antras Lorenco sūnus Džovanis tapo popiežiumi Leonu X. Lorencas savo rūmuose subūrė rinktinius menininkus ir mokslininkus, tapo pirmuoju dailininko ir architekto Mikelandželo mecenatu. Jis ir pats buvo poetas, parašė eilėraščių, karnavalo dainų, poemų apie liaudies papročius ir šventes.

Lorencas Puikusis valdė Florenciją nuo 1478 iki 1492 m.

Puikusis Florencijos miestas labiausiai klestėjo 15 a. pabaigoje. Valdomas Medičių, jis tapo gimtais namais daugeliui renesanso menininkų, architektų, rašytojų ir mokslininkų. Be to, Florencija buvo vienas iš svarbiausių verslo ir bankininkystės centrų Europoje.

buvo sūnėno, Milano kunigaikščio, regentas, bet iš tiesų paėmė į savo rankas visą valdžią. Jis sudarė sąjungą su Rodrigu Bordža ir vedė merginą iš galingos d'Este, Feraros kunigaikščių, giminės. Ludoviko dvaras traukė menininkus, jo rūmuose apie dvidešimt metų dirbo Leonardas da Vinčis.

Šių nearistokratinių giminių iškilimas rodė, kad politinę įtaką pradeda lemti pinigai, kad reikšmingą visuomeninę padėtį žmogus užima ne dėl aukštos kilmės, o dėl savo sugebėjimų ir nuopelnų. Nauja turtuolių klasė finansavo žvalgybines jūrų keliones, mokslo įstaigas, visuomeninius darbus. Renesanso žmonės pasitikėjo savimi ir manė, kad Dievas jiems davė talentus visatos paslaptims atskleisti, kad žmogaus dalią šiame pasaulyje galima keisti. Formavosi nauja pasaulėžiūra, keitėsi vertybės. Renesansas atsirado ir buvo brandžiausias Italijoje, kitoms Europos šalims jis turėjo didelę įtaką, nors vėliau modernybės centrai persikėlė į šiaurės vakarų Europą.

Dailininkas ir architektas Rafaelis sukūrė naują, tikrovišką meno stilių. Šį "Nuėmimą nuo kryžiaus" jis nutapė 24 metų. Kitais metais jis gavo popiežiaus Julijaus II užsakymą tapyti Vatikane.

Turtingi Renesanso žmonės gyveno linksmai. Jie turėjo ne tik rūmus mieste, bet ir vilas kaime, kur priimінėdavo svečius. Laiką jie leisdavo medžiodami, puotaudami, aptarinėdami literatūrą, meną, filosofiją, grodami muzikos instrumentais ir kurdami eiles.

EUROPIEČIAI KELIAUTOJAI 1453-1600

15 a. antroje pusėje Europos jūreiviai ir tyrinėtojai pradėjo ruoštis į keliones, kurios atvėrė jiems naujus horizontus ir nežinomą pasaulį.

1488 m. Bartolomėjus Diasas (1450-1500) tyrinėjo Afrikos pakrantę. Jis apiplaukė Afriką iš pietų, bet įgula atsisakė plaukti toliau.

▲ Vaskas da Gama (1469-1525) 1497 m. pro Gerosios Vilties kyšulį ir rytinę Afrikos pakrantę indo jūreivio padedamas perplaukė Indijos vandenyną ir pasiekė Kožikodę. Jis vėl ten nuplaukė ginti portugalų interesų ir 1524 m. buvo paskirtas Portugalijos valdų Indijoje vicekaraliumi.

Norą tyrinėti iš dalies skatino renesansinis domėjimasis pasauliu, bet svarbiausias tikslas buvo užmegzti naujus prekybinius ryšius su Indija ir Tolimaisiais Rytais, kur pilna prieskonių ir visokių prabangos prekių, aplenkiant musulmonų pasaulį. Iki Bizantijos imperijos žlugimo 1453 m. prieskoniai sausuma būdavo gabenami į Konstantinopolį, o paskui Viduržemio jūra – į Europos šalis. Prieskoniai buvo brangūs, bet būtini. Šaldytuvų nebuvo, todėl mėsą, kad nesugestų, reikėjo sūdyti. Prieskoniai paslėpdavo druskos ir švinktelėjusios mėsos skonį.

15 a. septintajame dešimtmetyje tyrinėdami vakarinę Afrikos pakrantę portugalai steigė uostus ir tvirtoves, o iš afrikiečių pirko auksą, sidabrą ir dramblio kaulą. Jie pamažu plaukė vis tolyn į pietus, ir 1488 m. Bartolomėjus Diasas apiplaukė Gerosios Vilties kyšulį. Po devynerių metų jis padėjo Vaskui da Gamai planuoti kelionę aplink Gerosios Vilties kyšulį į Kožikodę Indijoje.

1536 m. jūreivio asmeniniai daiktai (tarp jų piniginė, švilpukas, rožinis ir šukos), rasti Henriko VIII sudužusiame flagmane "Mary Rose".

Po Vasko da Gamos į Indiją nuplaukė Pedras Kabralis ir pargabeno pipirų. Jie paskatino kitus jūrų keliautojus plaukti dar toliau į rytus. 1517 m. portugalai pasiekė Kiniją, o dar beveik po 30 metų – Japoniją. Portugalus įkvėpė ne tik godumas, bet ir noras atversti rytiečius į krikščionybę.

▶ Maži Vasko da Gamos laivai turėjo ir kvadratines, ir trikampes bures, todėl buvo manevringesni ir labiau tiko plaukti vandenynu, negu įprastos karavelės, turinčios tik trikampes bures.

◀ Jūrų keliautojai iš Europos Molukų salas bandė pasiekti įvairiais keliais. Jie atrado daugiau, negu tikėjosi, ir šimtmečio pabaigoje ėmė kurti prekybos bendroves.

▲ Ferdinandas Magelanas (1480-1521) vadovavo pirmajai ekspedicijai, 1519 m. apiplaukusiai aplink pasaulį. Kelionė truko trejus metus. Jis davė vardą Ramiajam vandenynui.

KRISTUPAS KOLUMBAS

1492 m. karalienė Izabelė apmokėjo Kristupo Kolumbo, jūrininko iš Genujos (Italija), kelionę į Indiją. Tačiau gali būti, kad jis žinojo apie Ameriką iš vikingų pasakojimų, girdėtų Islandijoje. Dauguma žmonių manė, kad pasaulis daug mažesnis, negu iš tikrųjų yra. Perplaukęs Atlanto vandenyną ir radęs grupę salų, Kolumbas jas pavadino Vest Indija. Tai buvo Karibų jūros salos. Kolumbas dar tris kartus nuplaukė į Centrinę Ameriką, bet iki šiol neaišku, ar jis suprato, kad tai – ne Indija.

KELIONĖS Į VAKARUS

Portugalai plaukė į rytus, o ispanai – į vakarus. 1492 m. Kolumbas atrado Vest Indiją. 1499 m. Amerigas Vespučis pasiekė Pietų Ameriką. Per antrą kelionę 1501 m. jis suvokė atradęs naują žemyną. 1497 m. Džovanis Kabotas, venecijietis, tarnaujantis Anglijai, atrado Niufaundlandą (Kanada). 1535 m. Žakas Kartjė nusigavo iki Šv. Lauryno įlankos ir atrado Kanadą. Ferdinandas Magelanas 1519 m. apiplaukė Pietų Ameriką, kirto Ramųjį vandenyną ir žuvo Filipinuose, bet dalis jo įgulos 1522 m. grįžo į Ispaniją, apiplaukę žemės rutulį.

Kristupas Kolumbas (1451-1506) pirmą kartą išplaukė į jūrą keturiolikos metų. Laivas sudužo, o Kristupą bangos nunešė į Portugalijos pakrantę.

◀ Išsilaipinęs su įgula Gvanachanio saloje Bahamų salyne, Kristupas Kolumbas paskelbė ją Ispanijos valda.

TIUDORŲ ANGLIJA 1485-1603

Tiudorų laikais Anglija tapo didžia ir galinga valstybe, atsikratė praeities ir Romos įtakos ir pradėjo kurti kolonijinę imperiją.

Henrikas VII Tiudoras (1457-1509) pradėjo Tiudorų dinastiją 1485 m.

Henrikas VIII įkūrė Anglikonų bažnyčią.

Tiudorai, valų giminė, iškilo po ilgo Raudonosios ir Baltosios rožės karo (1455-1485). Pirmasis Tiudoras, Henrikas VII, uždraudė nuosavas kariuomenes ir malšino didikų maištus. Jis rūpinosi šalies ekonomika, praturtino ir Angliją, ir karaliaus iždą. 1509 m., kai karaliumi tapo Henrikas VIII, Anglija jau buvo galinga Europos valstybė. Henrikas vedė Kotryną Aragonietę, Ispanijos valdovų Ferdinando ir Izabelės dukterį, ir penkiolika metų renesansiškai pramogavo, o šalį valdė Tomas Vulsis. Po nesėkmingų 1513 m. karų su Prancūzija ir Škotija Henrikas atsikvošėjo. Jis ir Kotryna turėjo tik vieną gyvą vaiką, Mariją, o Henrikas norėjo vyriškos lyties įpėdinio, todėl paprašė popiežiaus išskirti jį su Kotryna. Popiežius atsisakė. Tuo metu vyko religiniai bruzdėjimai, plito naujos erezijos formos, ir Henrikas ryžosi atsiskirti nuo Romos bažnyčios. 1534 m. jis pasiskelbė Anglijos bažnyčios galva, išsiskyrė su Kotryna, nusavino vienuolynų žemes ir išpardavė jas, nes pinigų reikėjo karams ir kitiems reikalams.

Henrikas vedė šešis kartus, dvi žmonas pasmerkė myriop. Jo valdymo metais

Henrikas VIII mėgo puotas. Jis buvo išsilavinęs, grojo keliais muzikos instrumentais ir kūrė eiles, be to, mielai diskutuodavo apie religiją, meną ir politiką.

VIENUOLYNŲ UŽDARYMAS

Nuo 1536 iki 1540 m. Henrikas uždarė 800 vienuolynų, o jų žemes pardavė ar padovanojo. Be pastogės liko per 10 000 vienuolių. Henrikas taip pasielgė, norėdamas palaužti Katalikų bažnyčios galią Anglijoje ir prasimanyti pinigų. Tačiau katalikiškų dogmų jis nekeitė, protestantišką anglikonų dogmatiką suformulavo Elžbieta I.

Henrikas VIII atkūrė Anglijos laivyną. Jo pasididžiavimas buvo "Mary Rose". 1536 m. jis panoro pasižiūrėti, kaip jo gražiausias laivas plaukioja Soulente. Tačiau kai denyje išsirikiavo 700 jūreivių, laivas neteko pusiausvyros, apvirto ir nuskendo.

Anglija sustiprino savo valdžią Velse ir Airijoje, sukūrė didelį laivyną. 1547 m. sostą paveldėjo jo vienturtis sūnus, Eduardas VI (1537-1553), miręs 16 metų. Jam valdant, Anglikonų bažnyčia sustiprėjo. Po Eduardo VI mirties sostą paveldėjo Henriko VIII ir Kotrynos Aragonietės duktė Marija I (1516-1558). Ji valdė penkerius metus ir bandė atgaivinti katalikybę.

ELŽBIETOS LAIKAI

Mirus Marijai, sostą paveldėjo jos netikra sesuo Elžbieta I. Ji buvo išmintinga valdovė, pakanti kitoms religijoms. Elžbieta liko netekėjusi, kad nereikėtų dalytis valdžia su užsienio karaliumi. Jos pusseserė Marija Stiuart, Škotijos karalienė, dalyvavo sąmoksle prieš Elžbietą, bet ši daug metų nesiryžo pasmerkti Marijos myriop. Elžbieta padėjo Europos protestantams ir siuntė anglų laivus puldinėti ispanų laivų ir kolonijų. 1588 m. ji nugalėjo katalikiškąją Ispaniją: Ispanijos karinis jūrų laivynas, pavadintas "Nenugalimąja armada", išsiruošė nukariauti Anglijos, bet mūšiuose Lamanše buvo sutriuškintas. Anglija įsiviešpatavo jūroje ir pradėjo steigti naujakurių kolonijas atrastose žemėse. Suklestėjo šalies ūkis, kūrėsi manufaktūros ir prekybos bendrovės. Tai vyko Šekspyro laikais, kai klestėjo Renesanso kultūra. Tada buvo padėtas pagrindas Anglijos imperijai.

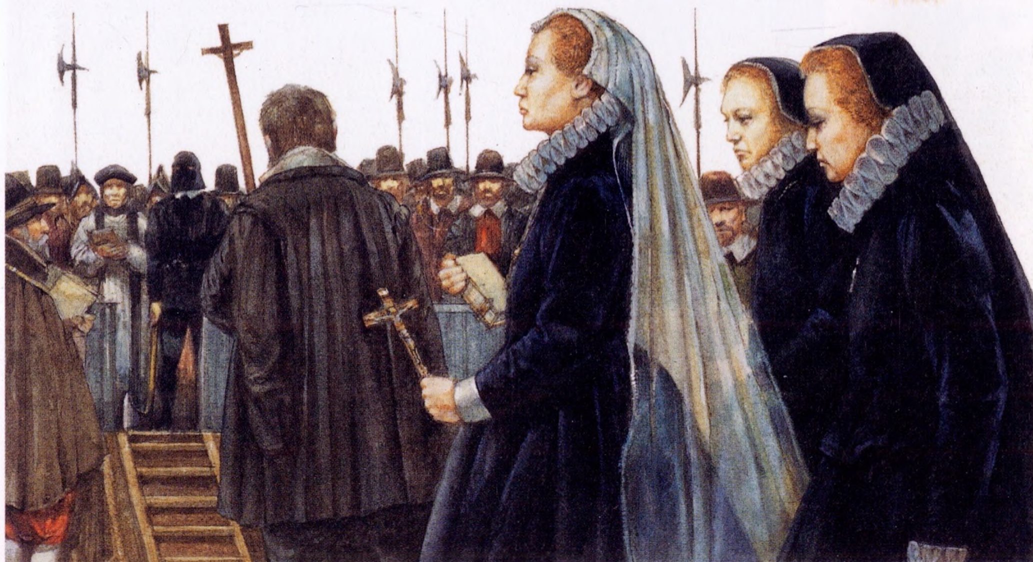

Elžbieta I tapo Anglijos ir Airijos karaliene 1558 m. Ji valdė 45 metus, ir tuo laikotarpiu Anglija visokeriopai klestėjo.

ŠKOTIJOS KARALIENĖ MARIJA 1542-1587

Marija Stiuart tapo Škotijos karaliene 1542 m., kai jai tebuvo savaitė. Jos tėvas, Jokūbas V, buvo Henriko VIII sūnėnas, todėl katalikė Marija pareiškė savo teises į Anglijos sostą. Ji užaugo Prancūzijoje, 1558 m. ištekėjo už Prancūzijos sosto įpėdinio, bet jam 1560 m. mirus, grįžo į Škotiją ir sukėlė protestantų nepasitenkinimą. 1567 m. buvo priversta atsisakyti sosto, o 1568 m. pabėgo į Angliją. Norėdama padaryti galą katalikų sąmokslams, kuriuose dalyvavo ir Marija, Elžbieta I nuteisė ją mirti. 1587 m. Foderingėjaus pilyje jai buvo nukirsta galva kaip išdavikei.

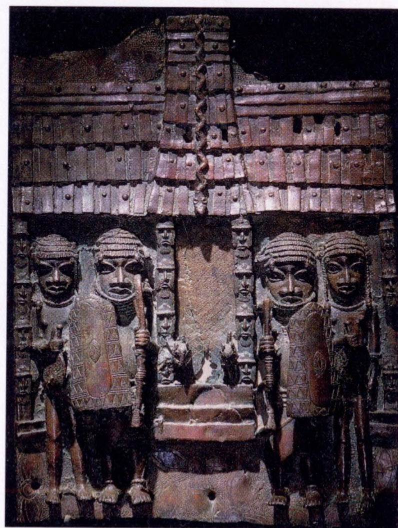
PORTUGALIJOS IMPERIJA 1520-1600

Portugalų jūrininkai ir pirkliai pirmieji pradėjo kurti kolonijas. Didžiausio klestėjimo laikais prekybinė Portugalijos imperija turėjo valdų visame pasaulyje.

Ši dekoratyvinė afrikietiška kaukė iš Benino vaizduoja obą (karalių) su galvos apdangalu, kuriame išdrožinėti portugalų pirklių veidai.

Portugalai pirmieji Europoje pradėjo didžiųjų atradimų sąjūdį. Jie visada buvo žvejų tauta, įpratusi prie jūros. 15 a. viduryje jūreivystės mokyklą įsteigė Henrikas Jūreivis. Jis siuntė laivus į vakarinę Afrikos pakrantę. Prekiaujant egzotiškais daiktais, galima buvo susikrauti didžiulius turtus. Portugalų tyrinėtojai 16 a. pradžioje musulmonų prekybiniu keliu nuplaukė į Indoneziją: ten buvo per akis europiečių didžiai trokštamo cinamono, gvazdikėlių ir muskatų. Norėdami kontroliuoti prieskonių prekybą, portugalai užkariavo Molukų salas ir užgrobė geriausius Indijos vandenyno uostus. Į Kiniją jie irgi nuvyko. Kadangi portugalų pirkliai turėdavo apiplaukti Afriką, norėdami grįžti į Lisaboną, Afrikos pakrantėje pridygo fortų laivams aprūpinti maistu ir ginti.

▲ Portugalai pirmieji Europoje pradėjo prekiauti su vakarų Afrikos šalimis. Ši žalvario plokštė iš Benino vaizduoja portugalus, simboliškai laikančius Benino obos rūmų kolonas.

▼ Portugalų imperija didžiausia ir turtingiausia buvo apie 1600 m. Ji turėjo valdų visame pasaulyje, o faktorijos (prekybos kontoros ir gyvenvietės) bei uostai buvo įkurti patogiose vietose prie svarbiausių jūrų kelių.

▲ Benino amatininkai drožinėjo tokius daiktelius (čia – 16 a. dramblio kaulo druskinė) Europos pirkliams. Druskinę puošia portugalų didikų skulptūrėlės.

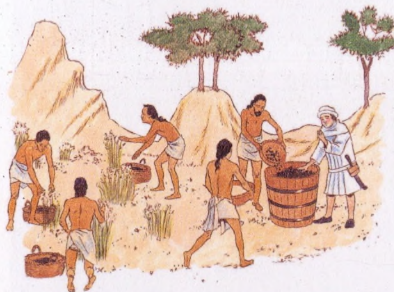
Goa uostas ir miestas Indijoje tapo portugalų Rytų kolonijų sostine. Goa žemėlapį 1595 m. nubraižė olandų raižytojas, persikėlęs į Portugaliją, Johanas Baptista van Dutechumas Jaunesnysis.

VERGŲ PREKYBOS PRADŽIA

Afrikoje portugalai pirko auksą ir vergus darbui ką tik įkurtose cukranendrių plantacijose. Pirmosios plantacijos atsirado Afrikos San Tomės saloje. Kai 16 a. aštuntajame dešimtmetyje vergai sukilo, portugalai įsteigė plantacijas Brazilijoje. Jie užkariavo didelę šios šalies dalį ir iš Afrikos atveždavo vergų darbui. Taip prasidėjo užatlantinė vergų prekyba.

16 a. klestinti Portugalijos imperija neturėjo didelių kolonijų, kaip Ispanija, bet tose, kurias turėjo, įkūrė labai pelningas faktorijas ir plantacijas. Portugalams priklausė Angola ir Mozambikas, Žaliojo Kyšulio salos, Madeiros ir Azorų salynai, faktorijos Ormūze (Persija), Goa ir Kožikodėje (Indija), Kolombe (Šri Lanka), Makao (Kinijoje), Sulavesio ir Javos salose ir Malakos pusiasalyje.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1419	Portugalai užima Madeirą
1471	Portugalai pasiekia Ašantį ir Beniną
1487	Diasas apiplaukia Gerosios Vilties kyšulį
1498	Vaskas da Gama nuplaukia į Indiją
1500	Kabralis tyrinėja Brazilijos pakrantę
1505-1520	Goa ir Malakos pusiasalyje įkurtos Azijos faktorijos
1520	Magelanas atranda Molukų salas
1530	Portugalai įkuria pirmąją koloniją Brazilijoje
1532	Į Braziliją atgabenami pirmieji vergai iš Afrikos

Prieš portugalams atvykstant į Molukų salas, jų valdovai turtėjo iš prieskonių prekybos. Įsigalėjus portugalams, vietos valdovai liko be nieko. Iš Molukų salų buvo gabenami gvazdikėliai, muskatai, pipirai, cinamonas ir imbieras.

REFORMACIJA 1520-1600

Per reformaciją, religinį sąjūdį keisti bažnyčiai, atsirado daug naujų tikybų ir sektų. Visuomenė susiskaldė, ir galiausiai Europoje kilo karai.

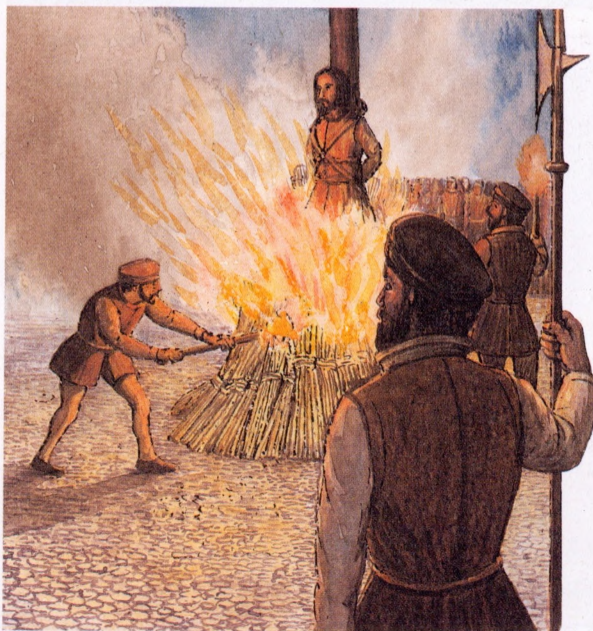
Jonas Kalvinas (1509-1564) gimė Prancūzijoje ir iš pradžių vadinosi Žanas Šovenas. Jis buvo griežtas protestantas ir manė, kad Dievas iš anksto nulėmė žmogaus likimą po mirties (išganymą arba pasmerkimą).

16 a. pradžioje naujos Renesanso idėjos paskatino kai kuriuos žmones kritikuoti Katalikų bažnyčios mokymą. Bažnyčios vadovai nesugebėjo tinkamai tvarkytis. Kunigai, vienuoliai ir vienuolės nebesilaikė neturto, skaistybės ir kuklumo įžadų, o popiežiams ir vyskupams rūpėjo tik pinigai ir valdžia. Žmonės reikalavo bažnyčios reformos. Toks sąjūdis buvo pavadintas reformacija. Religinės krizės ištakos pastebimos jau 15 a., bet ji pasireiškė tik 1517 m., kai vokiečių kunigas Martynas Liuteris prie Vitenbergo bažnyčios durų prikalė 95 tezes (teiginius), kuriose kritikavo bažnytininkų elgesį. Liuteriui užkliuvo indulgencijų (atleidimo nuo bausmių už nuodėmes) pardavinėjimas. Liuteris buvo apkaltintas erezija ir 1521 m. atskirtas nuo bažnyčios, bet viešai sudegino ekskomunikos bulę (popiežiaus raštą).

16 a. reformacija padalijo Europą į protestantišką šiaurę ir katalikiškus pietus. Suskilo ir atskiros šalys, todėl prasidėjo pilietiniai karai.

Europoje kilo daug pilietinių religinių karų. Tiek protestantai, tiek katalikai buvo deginami ant laužų ir masiškai žudomi.

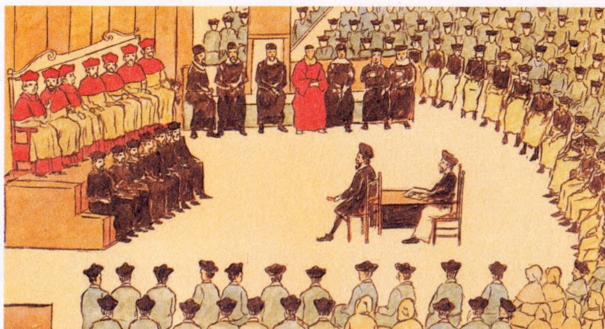
PIRMIEJI PROTESTANTAI

Liuterį parėmė vokiečiai ir šveicarai, taip atsirado Liuteronų bažnyčia. Atsirado ir kitos reformatorių sektos: kvakeriai, anabaptistai, menonitai ir Moravijos husitai. Nuo 1529 m. visi jie vadinami protestantais. Šveicarijoje reformacijai vadovavo Ulrichas Cvinglis. Jo pažiūros buvo daug griežtesnės. Kilo pilietinis karas, ir Kapelio mūšyje 1531 m. Cvinglis žuvo. Cvinglio šalininkas buvo Jonas Kalvinas, kurio mokslą palaikė dalis prancūzų, vokiečių ir olandų. Jis įkūrė kalvinizmo viešpatystę Šveicarijoje ir uždraudė visus pasaulietiškus džiaugsmus (net ryškių spalvų drabužius). Kalvino pažiūros paveikė Džoną Noksą – jis įkūrė Škotijos presbiterionų bažnyčią. Kai kurios sektos sudarydavo bendruomenes ir įsiviešpataudavo atskiruose miestuose.

▲ Martynas Liuteris (1483-1546) manė, kad žmogų išgelbsti vien tikėjimas, kuris turi remtis Biblija, o ne nepatikimomis religinėmis tradicijomis. Jis kovojo už gyvųjų kalbų vartojimą per pamaldas vietoj lotynų kalbos. Dešinėje – 16 a. karikatūra, vaizduojanti velnią, diktuojantį Liuteriui pamokslą.

Iš viso įvyko trys Tridento (dabar Trentas) susirinkimo sesijos (tarp 1545 iki 1563 m.). Susirinkimas siekė reformuoti Katalikų bažnyčią ir sustabdyti protestantizmo plitimą.

▲ Katalikų bažnyčia mokė paveikslėliais, ir šis medžio raižinys iš Vokietijos (15 a. 8 deš.) vaizduoja, kaip geras katalikas mirties patale gauna paskutinį patepimą.

KONTRREFORMACIJA

1522 m. popiežius Hadrijonas VI pripažino, kad Katalikų bažnyčią kamuoja daug blogybių, bet po jo mirties niekas nieko nedarė iki 1534 m., kai popiežiumi tapo Paulius III. Tais metais Anglijos bažnyčią nuo Romos atskyrė Henrikas VIII. Paulius pradėjo reformuoti bažnyčią, norėdamas susigrąžinti per reformaciją prarastas pozicijas. Jis ėmė skatinti italų vienuolių ordino, vadinamo kapucinais, veiklą: atversti į tikėjimą pagonis bei atsimetėlius. Po šešerių metų popiežius pripažino Jėzaus draugiją (jėzuitų ordiną). Ordiną įsteigė Ignotas Lojola katalikybės įtakai stiprinti. 1545 m. Paulius III sušaukė Tridento susirinkimą bažnyčiai toliau reformuoti. Susirinkime buvo uždrausta kaupti turtą ir nutarta kurti seminarijas vienuoliams, vienuolėms ir kunigams šviesti. Atnaujinta katalikybė ruošėsi kovai su protestantizmu.

Tačiau religiniai nesutarimai Europoje virto politiniais, kai Ispanijos karalius Pilypas II bandė prievarta atkurti katalikybę Anglijoje, Prancūzijoje ir Olandijoje. Vieni valdovai dėjosi prie katalikų, kiti – prie protestantų. Prancūzijoje kilo pilietinis karas, o protestantiški Nyderlandai sukilo prieš Ispanijos viešpatavimą. 1618 m. prasidėjo Trisdešimties metų karas.

SVARBIAUSIOS DATOS

1517	Vitenberge paskelbiamos 95 Liuterio tezės
1522	Vokietijoje išleidžiama Liuterio Biblija
1523	Šveicarijoje reformaciją pradeda Cvinglis
16 a. 4 deš.	Vokietijoje kyla maištai ir visuomeniniai sąjūdžiai
1534	Anglija atsiskiria nuo Romos bažnyčios
16 a. 5 deš.	Kalvinas Ženevoje įkuria Kalvinistų bažnyčią
1545	Pirmasis Tridento susirinkimas – kontrreformacijos pradžia
1562-1598	Hugenotų karai Prancūzijoje
1566	Nyderlanduose įkuriama Kalvinistų bažnyčia
16 a. 9 deš.	Didėja įtampa tarp Europos valdovų
1618	Prasideda Tridešimties metų karas (iki 1648)

▼ Popiežius Julijus II 16 a. pradžioje buvo garsus menininkų globėjas. Tačiau jis nenorėjo nieko keisti, todėl žmonės pradėjo kritikuoti bažnyčios valdymą.

OSMANŲ IMPERIJA 1453-1600

Po Konstantinopolio paėmimo 1453 m. Osmanų imperija tapo grėsminga jėga Artimuosiuose Rytuose ir Viduržemio jūros baseine.

▲ Osmanų sipahiai, raiti kariai feodalai, už karo tarnybą gavę žemės, tapo imperijos valdančiąja klase.

Kai 1453 m. Mehmetas II paėmė Konstantinopolį, prasidėjo Osmanų imperijos didžiausios galybės laikotarpis. Buvusi Bizantijos sostinė, pavadinta Stambulu, tapo didžiulės imperijos nuo Alžyro iki Persijos ir nuo Vengrijos iki Arabijos centru. Osmanų imperija, 1301 m. sukurta Osmano I, apie 1389 m. buvo užgrobusi teritorijų ir Europoje. Jos plėtimuisi užkirto kelią mongolai, bet paėmęs Konstantinopolį, Mehmetas I kaipmat nukariavo 12 karalysčių ir 200 miestų Anatolijoje ir Balkanuose. Tarp 1512 ir 1520 m. Selimas I užėmė Siriją, Arabiją ir Egiptą.

SULEIMANAS PUIKUSIS

Suleimanas Puikusis valdė 46 metus (nuo 1520 m.) Jis užkariavo Belgradą ir Vengriją, bet paimti Vienos, Šv. Romos imperijos sostinės, nepavyko. Vėliau jis užkariavo Mesopotamiją, Armėniją ir dalį Gruzijos. Osmanai įsitvirtino rytinėje Viduržemio jūros dalyje ir Juodojoje jūroje (vadinasi, kontroliavo Venecijos ir Genujos prekybą), šiaurės Afrikoje ir Ukrainoje.

Valdiniai osmanai Suleimaną vadino *Kanūni*, Įstatymų Leidėju, nes jis pertvarkė Osmanų imperijos valdymo ir teisės sistemas. Suleimano Puikiojo valdoms priklausė ir pranašo Mahometo kapas Mekoje, taigi jis buvo tikras islamo imperatorius. Suleimanas buvo poetas ir mokslininkas, globojo menus, pastatydino Stambule daug mečečių, rūmų.

Osmanų imperijos moterys buvo visiškai atskirtos nuo pasaulio. Iš namų jos išeidavo, tik užsidengusios veidą šydu, o iš vyrų galėjo matytis tik su giminaičiais.

Europiečiai praminė Suleimaną Puikiuoju dėl jo dvaro prašmatnumo ir karinių pergalių Europoje. Jis vadovavo 13 karo žygių prieš įvairias šalis. 1521 m. Suleimano kariuomenė užėmė Belgradą (Jugoslavija), o 1522 m. išvijo iš Rodo salos hospitaljerų ordiną. 1526 m. Mohačo mūšyje jis sumušė Bohemijos ir Vengrijos karaliaus Liudviko II kariuomenę, o kai apgulė Vieną, grėsmė kilo pačiam Europos centrui. 1538 m. jis paėmė šventąjį musulmonų miestą Meką. Turkų laivynas, vadovaujamas pirato Barbarosos (Chair ad Dyno Pašos), puldinėjo ir plėšė Ispanijos, Italijos ir Graikijos pakrantes.

▼ 1566 m. Osmanų imperija plytėjo trijuose žemynuose. Suleimano laivynas viešpatavo Viduržemio jūroje, Raudonojoje jūroje ir Persijos įlankoje.

Suleimanas Puikusis, gimęs 1495 m., 1520 m. tapo sultonu ir pavertė Osmanų imperiją milžiniška, turtinga musulmonų sunitų imperija, kuriai priklausė apie 8 milijonus kvadratinių kilometrų teritorijų Europoje, Afrikoje ir Azijoje.

KARAI SU MUSULMONAIS

Suleimanas surengė tris žygius į rytus prieš Sefevidų Persiją. Šį kartą kovojo musulmonai: sunitai osmanai prieš šiitus persus. Suleimanas paėmė Bagdadą, bet rytinė imperijos siena taip ir liko nesaugi. Šios imperijos kariavo visą 16 a., todėl turkai osmanai gilyn į Europą nesiveržė.

NUOSMUKIO PRADŽIA

Mirus Suleimanui, sultonu tapo jo sūnus Selimas II. Jis pramogavo, o imperiją valdė ministrai ir karvedžiai. Turkų osmanų nebuvo daug. Jie sudarinėjo kariuomenę iš rusų ir arabų belaisvių ir krikščionių berniukų, išauklėtų musulmoniškai (į rekrutus imdavo kas penktą berniuką iš užgrobtų Europos teritorijų). Tokie pėstininkai buvo vadinami janyčarais. Paprasti žmonės galėjo gyventi kaip norėjo, jei nemaištavo ir mokėjo mokesčius, niekas nebandė jų prievarta atversti į islamą. Imperijoje sipahius, gaunančius žemę iki gyvos galvos, pamažu išstūmė dvarininkai, vengę kariauti. Janyčarai ėmė plėšikauti ir krikti. Apie 1600 m. imperija po truputį pradėjo smukti.

SVARBIAUSIOS DATOS

1453	Osmanai paima Konstantinopolį
~ 1460	Užkariauta Graikija, Serbija ir Bosnija
1512-1520	Selimas I užima Siriją, Arabiją ir Egiptą
1522	Suleimanas atima Rodą iš hospitaljerų
1526	Mohačo mūšis: užkariauta Vengrija
1529	Nesėkminga Vienos apsiaustis
1534	Suleimanas užgrobia Bagdadą ir Armėniją
1538	Suleimanas paima šventąjį Mekos miestą
16 a. 5 deš.	Suklesti Osmanų kultūra
1566	Miršta Suleimanas
1600	Prasideda Osmanų imperijos nuosmukis

▲ Šauniausią pergalę Suleimanas iškovojo Mohačo mūšyje 1526 m., kai sutriuškino vengrų armiją. Mūšyje žuvo Bohemijos ir Vengrijos karalius Liudvikas II.

▼ 1529 m. Suleimanui nepavyko paimti Šv. Romos imperijos sostinės Vienos, todėl gilyn į Vokietiją ir vidurio Europą jis nebesiskverbė. Patrankos kare buvo pradėtos naudoti palyginti neseniai.

MOGOLŲ INDIJA 1504-1605

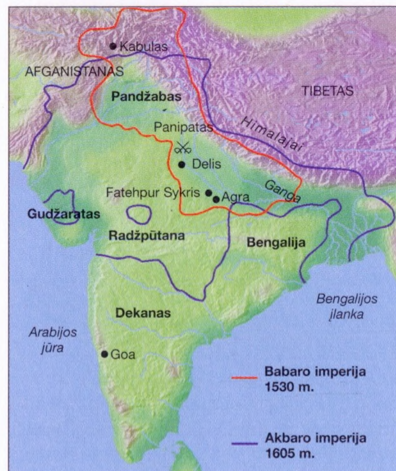
Islamiškasis pasaulis keitėsi. Į susiskaldžiusią Indiją įsiveržė mogolai. Indijos šiaurėje jie įkūrė galingą imperiją.

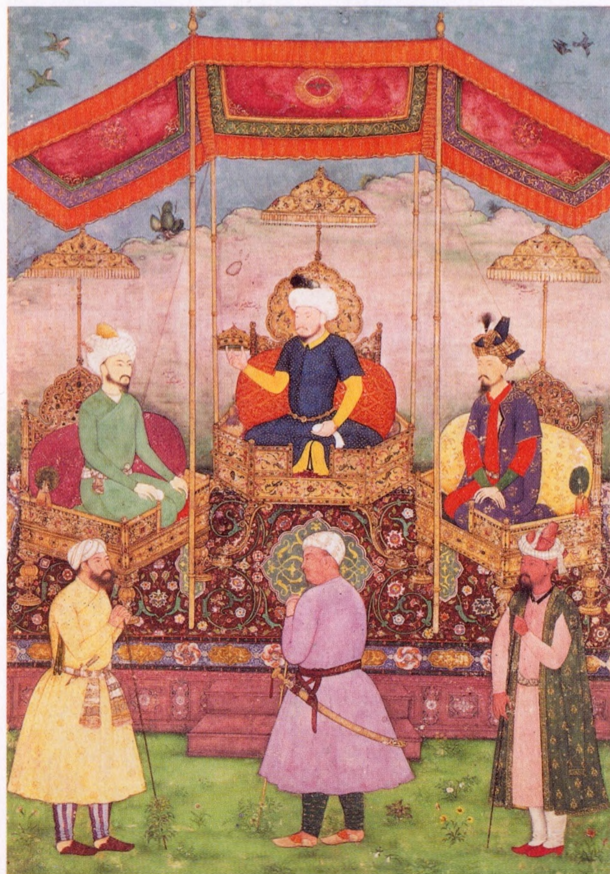
Babaras (persiškai "babar" reiškia "liūtas") gimė Ferganoje (Turkestanas) ir tapo Didžiųjų Mogolų dinastijos pradininku. Jis mirė Agroje 1530 m.

Babaras (Baburas), Čingischano ir Tamerlano palikuonis, buvo mogolų genties vadas Turkestane (persiškai "mongolas" – "mugul"). Nugalėtas uzbekų klajoklių, jis su savo gentainiais 1504 m. užėmė Kabulą Afganistane. Paskui Babaro akį patraukė Indija, susidedanti iš daugybės hinduistinių ir musulmoniškų valstybių, kurios dažnai kariavo tarpusavyje. 1519 m. Babaras surengė bandomąjį žygį, o 1526 m. 12 000 mogolų Chaibero perėja įsiveržė į Delio sultonatą, galingiausią Indijos valstybę.

Babaras ir jo gentainiai buvo musulmonai. Kol jie kariavo Indijoje, ginklus ir karius jiems tiekė Osmanų imperija. Babaro kariuomenė jodinėjo eikliais žirgais, daug vikresniais už nepaslankius indų dramblius. 1526 m. jis laimėjo Panipato mūšį. Mūšyje žuvo ir Delio sultonas. Po pergalės Babaras paskelbė Delį savo valstybės sostine. 1530 m. jis mirė, į sostą įžengė jo sūnus Humajunas.

Mogolų imperija ilgainiui užkariavo visą šiaurės Indiją ir didžiumą centrinės. Jos valdovai buvo musulmonai, bet jie laikėsi religinio pakantumo politikos.

◄ Persiškoje miniatiūroje pavaizduotas Babaras (kairėje) su savo protėviu Tamerlanu ir sūnumi Humajunu (dešinėje).

▲ Babaras rašė eilėraščius ir prozos kūrinius. Išliko "Babaro užrašai" – autobiografinis kūrinys apie imperijos gamtą, tautas ir papročius.

Humajunas įsiveržė į vakarų Indiją, bet 1539 m. pralaimėjo afganams ir turėjo bėgti į Persiją. 1555 m. jis grįžo, pasinaudojęs suirute atgavo valdžią ir vėl įsikūrė Delyje. Po metų, nespėjęs atkariauti visos imperijos, Humajunas nukrito nuo laiptų ir užsimušė.

AKBARAS DIDINA IMPERIJĄ

Po Humajuno mirties sostą paveldėjo Babaro vaikaitis Akbaras. Jis tapo imperatoriumi 13 metų ir valdė iki 1605 m. Akbaras buvo talentingas karvedys ir išmintingas valdovas. Jo valdos plytėjo nuo Afganistano šiaurėje iki Gudžarato vakaruose ir Bengalijos rytuose. Bengalija buvo turtingiausia Akbaro imperijos provincija. Čia gamintas šilkas ir auginti ryžiai, pagrindinis Akbaro pajamų šaltinis. 1576 m. Akbaras nukariavo visą šiaurės Indiją.

Akbaras buvo musulmonas, bet daugelis jo valdinių – hinduistai, todėl jis dėl viso pikto vedė hinduistę karalaitę. Šis imperatorius pasižymėjo religiniu pakantumu: panaikino pagalvės (asmens) mokestį hinduistams, skyrė juos į valstybinę tarnybą. Jo imperiją puikiai tvarkė gabūs pareigūnai.

MOGOLŲ DIDYBĖ

Šiuo laikotarpiu Indija pelningai prekiavo su Afrika, Osmanų imperija, Europa ir Tolimaisiais Rytais. Indijoje savas faktorijas ir uostus jau turėjo portugalai. Indijos tekstilės pramonė tuo metu buvo didžiausia pasaulyje. Akbaro rūmuose galėjai sutikti ir jėzuitus, ir persų dailininkus, o jis pats nesėkmingai bandė sukurti valdiniams naują tikėjimą, vienijantį įvairias Indijos religijas. Jis statė vaikams mokyklas, įkūrė naują sostinę – Fatehpur Sykrį, kurio architektūrai būdingas musulmoniško ir hinduistinio stilių derinys.

SVARBIAUSIOS DATOS

1504	Mogolai užgrobia Kabulą
1526	Delis tampa Mogolų valstybės sostine
1556	Į sostą įžengia žymiausias imperatorius iš Didžiųjų Mogolų dinastijos – Akbaras
1571	Fatehpur Sykris tampa naująja sostine
1605	Džahangyras tampa Mogolų imperatoriumi (nuo 1611 iki 1622 valdo jo žmona Nūr Džahan)
1628	Šah Džahanas, Mogolų imperatorius
1658	Aurangzebas, paskutinis didis Mogolų imperatorius
1707	Prasideda Mogolų valstybės nuosmukis
1803	Anglai paima paskutinę Mogolų tvirtovę

AKBARAS, TREČIASIS MOGOLŲ IMPERATORIUS

Akbaras valdė Mogolų imperiją beveik 50 metų. Jis nukariavo Radžasthaną, Gudžaratą, Bengaliją, Kašmyrą ir Dekaną. Akbaras sumažino valstiečiams mokesčius, skatino prekybą ir sukūrė puikią kariuomenę bei veiksmingą valdymo sistemą. Akbaras buvo neraštingas, bet globojo visų tikėjimų mokslininkus, menininkus ir svetimšalius keliautojus. Didžiausias jo nuopelnas – gražūs musulmonų santykiai su hinduistine šalies gyventojų dauguma.

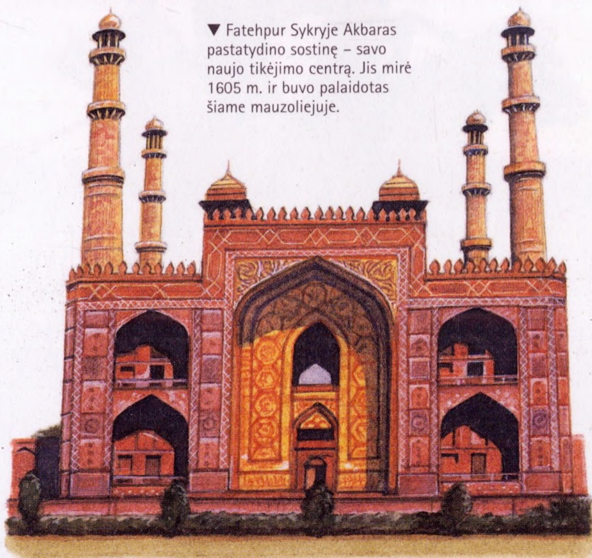

Akbaras valdė Indiją tuo pačiu metu, kai Elžbieta I valdė Angliją, o Pilypas II – Ispaniją. Akbaras net bandė pradėti savo reformaciją, bet jo sukurtą religinį mokymą žmonės atmetė.

◀ Kai kurie vietos valdovai bandė maištauti, bet buvo sumušti. Šioje miniatiūroje pavaizduotas nugalėtas maištininkas Bahadur Chanas.

▼ Fatehpur Sykryje Akbaras pastatydino sostinę – savo naujo tikėjimo centrą. Jis mirė 1605 m. ir buvo palaidotas šiame mauzoliejuje.

KONKISTADORAI 1519-1550

Ispanijos ir Portugalijos konkistadorai buvo nuotykių ieškotojai ir kariai, užgrobę Centrinę ir Pietų Ameriką. Jie išnaudojo ir masiškai žudė vietos gyventojus, sunaikino actekų ir inkų civilizacijas.

Užkariavęs actekus, Ernanas Kortesas grįžo į Ispaniją ir mirė skurde.

Fransiskas Pisaras 1532 m. pradėjo inkų imperijos užkariavimą. 1541 m. jis įkūrė Limą, o netrukus buvo nužudytas.

Kai tik jūrų keliautojai atrado Ameriką, įkandin atplaukė ispanai nuotykių ieškotojai, praminti konkistadorais (užkariautojais). Užkariavę daug Karibų jūros salų, jie įsiveržė į Amerikos žemyną, ieškodami lobių. 1519 m. apie 500 ispanų kareivių, vadovaujamų Ernano Korteso, atvyko į actekų miestą Tenočtitlaną, kur iš pradžių buvo svetingai sutikti. Manoma, kad actekų imperatoriui Montesumai II pasirodė, jog Kortesas – dievas Kecalkoatlis, sugrįžęs su savo ainiais. Kortesas pasinaudojo šiuo actekų apsirikimu, klasta paėmė Montesumą II į nelaisvę ir jo vardu pradėjo valdyti. Jam išvykus, actekai sukilo ir sumušė pasilikusius ispanus. Padedamas vertėjos indėnės, Kortesas patraukė į savo pusę kaimynines gentis, pavergtas actekų. 1521 m. jis grįžo į Tenočtitlaną su čiabuvių kariuomene ir sugriovė miestą.

Iš pradžių Montesuma Kortesą Tenočtitlane sutiko išskėstomis rankomis ir apipylė dovanomis. Netrukus ispanai užgrobė valdžią. Dauguma actekų išmirė nuo svetimšalių atneštų ligų.

INKŲ IMPERIJOS ŽLUGIMAS

Kitas konkistadoras, Fransiskas Pisaras, 1532 m. išsilaipino Peru, ketindamas užkariauti inkus. Tuo metu inkų imperijoje siautėjo pilietinis karas: Huainos Kapako sūnūs Huaskaras ir Atahualpa kovojo dėl valdžios. Ispanų padedamas Atahualpa nužudė Huaskarą, bet paskui Pisaras nužudė Atahualpą. Netrukus inkai pasidavė, ir 1533 m. jų didžiulė imperija atsidūrė ispanų rankose.

ATAHUALPOS PAGROBIMAS

1532 m. Pisaras, vos 159 vyrų būrio vadas, paėmė į nelaisvę inkų valdovą Atahualpą. Inkai manė, kad valdovas prilygsta dievui, vadinasi, Pisaras galingesnis už dievą. Netrukus inkai pasidavė. Civilizacija buvo sunaikinta, o Atahualpa nužudytas.

ISPANIJOS IMPERIJA 1535-1600

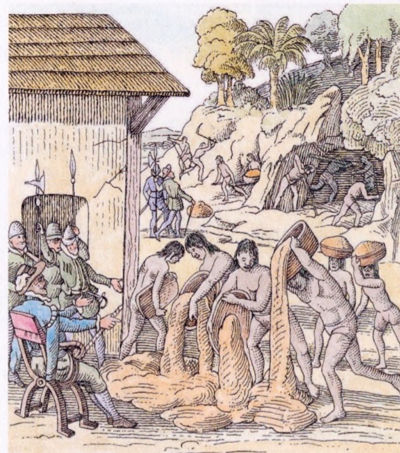
Užgrobę didelius Amerikos plotus, ispanai su indėnais elgėsi labai žiauriai. Daug vietos gyventojų išmirė nuo atneštinių ligų. Apie 1600 m. Ispanijos imperija buvo didžiausia pasaulyje.

Įkandin konkistadorų sekė misionieriai. Jų tikslas buvo geruoju ar piktuoju atversti indėnus į krikščionybę. Misionieriai laikė stabus velnio atvaizdais ir juos naikino.

Užkariautas actekų ir inkų valdas Ispanijos karalius prijungė prie savo valstybės. Actekų imperija 1535 m. tapo Naujosios Ispanijos vicekaralyste. Vėliau, 16 a., jai priklausė ir dalis Kalifornijos, Arizonos ir Naujosios Meksikos. Inkų žemės tapo Peru vicekaralyste. Atrastuose kraštuose apsigyveno daug ispanų. Kolonijas valdė Indijų taryba, kurios buveinė buvo Ispanijoje. Daugelis kolonijoms skirtų įstatymų rodo, kad Ispanijos valdžia bandė apriboti indėnų naikinimą. Bet ji nieko negalėjo padaryti, indėnai buvo paversti vergais ir plėšiami. Jie masiškai mirdavo nuo sunkių darbų sidabro kasyklose ir nuo europiečių atneštų ligų, kurioms buvo neatsparūs, kaip antai: raupų, tymų ir šiltinės. Įkandin kolonistų atvyko ispanų misionieriai. Jie naikino šventyklas ir stabus, statydino katalikų bažnyčias ir prievarta krikštijo indėnus.

Ispanų imperija, valdoma Pilypo II (1556-1598), toliau plėtėsi. 1571 m. buvo užkariautos beveik visos Filipinų salos. 1578 m. Maroke žuvo Portugalijos karalius Sebastijonas. Pilypas buvo artimiausias Sebastijono giminaitis, todėl paveldėjo Portugalijos imperiją. Apie 1600 m. Ispanijos imperija buvo didžiausia pasaulyje, bet jau pasireiškė nuosmukio požymiai. Pilypas II kovojo su protestantizmu Europoje, o karai kainavo brangiai ir surydavo visą Amerikos auksą.

Ispanai vertė indėnus sunkiai dirbti aukso ir sidabro kasyklose. Paskui taurieji metalai buvo gabenami į Ispaniją. Nuo nepakeliamo darbo ir naujų ligų Meksikos gyventojų per šimtą metų (nuo 1500 iki 1600 m.) sumažėjo nuo 25 milijonų iki 1 milijono.

▲ Ispanai iš Amerikos atgabeno į Europą naujų maisto produktų: ananasų, pomidorų, bulvių, kakavos, pipirų, saulėgrąžų ir kukurūzų.

► Ispanijos imperija buvo didžiulė ir pasakiškai turtinga, nes Meksikoje ir Peru turėjo aibę aukso ir sidabro kasyklų.

RUSIJA 1462-1613

Šiuo laikotarpiu Rusija iš mažų kunigaikštysčių kratinio virto stipria valstybe. Padidėjo Rusų valstybės tarptautinis autoritetas.

Ivanas III buvo pirmas Rusų valstybės valdovas. Maskvos didžiosios kunigaikštystės sostą jis paveldėjo 1462 m. ir Maskvą padarė Rusų valstybės sostine. Jis mirė 1505 m., beveik suvienijęs rusų žemes.

▲ Ivanas III perėmė Bizantijos imperijos herbą, dvigalvį erelį: tiek Bizantija, tiek Rusija žvelgė ir į rytus, ir į vakarus.

Apie 1060 m. suskilus Kijevo Rusiai, jos teritorijoje susikūrė daug savarankiškų kunigaikštysčių ir respublikų: Novgorodo respublika, Smolensko kunigaikštystė, Vladimiro-Suzdalės kunigaikštystė, Pskovo respublika. 1237-1240 m. Rusiją užkariavo mongolai-totoriai, vadovaujami chano Batijaus. Jie sudegino Maskvą ir nuniokojo Kijevą. Aukso ordos chanatui (mongolų-totorių valstybei) Rusija mokėjo duoklę pinigais ir kariais, norėdama išvengti antpuolių. 14 a. Kijevas kuriam laikui buvo prijungtas prie Lietuvos. 1263 m. Maskvos kunigaikščiu tápo Danijilas Aleksandrovičius. Jis du kartus padidino Maskvos kunigaikštystės teritoriją.

Pamažu Maskvos kunigaikštystė stiprėjo, vienydama Rusijos žemes apie Maskvą. 1380 m. Kulikovo mūšyje Maskvos didžiojo kunigaikščio Dmitrijaus Doniečio kariuomenė sutriuškino Aukso ordą, nors mongolai-totoriai puldinėjo Maskvą ir reikalavo duoklės iki 1480 m., kol juos sumušė Ivanas III. Maskvos didžiuoju kunigaikščiu jis tapo 1462 m. Ivanas III sukūrė Rusų valstybę, parengė Rusų valstybės teisyną ir titulavosi Rusijos didžiuoju kunigaikščiu. 1472 m. jis vedė Sofiją, Bizantijos imperatoriaus dukterėčią, ir pasiskelbė Romos ir Bizantijos imperijų tradicijų tęsėju, o Maskvą pavadino "trečiąja Roma".

Vasilijaus Palaimintojo cerkvė Maskvoje buvo statoma nuo 1555 iki 1560 m. Ivano IV pergalėms prieš Kazanės ir Astrachanės chanatus pažymėti.

Apie 1480 m. Ivanas III buvo prijungęs prie Maskvos didžiosios kunigaikštystės Novgorodą, Tverę, Pskovą ir kitus miestus. Jis atstatė garsųjį Maskvos Kremlių. Po jo mirties 1505 m. sostą paveldėjo sūnus Vasilijus. Jis valdė iki 1533 m., o kai mirė, valdžia atiteko Ivanui IV, jo trejų metų sūneliui.

▼ Rusijos bojarinai nepriklausė nuo centrinės valdžios, kol jų galybę sugriovė Ivanas Rūstusis. Jis panaikino bojarinų tarybą. Vėliau bojarinai mielai prekiavo su Vakarų pirkliais, nes šiems reikėjo kailių, medienos ir kitų žaliavų.

▲ Kremlius iš pradžių buvo tvirtovė, paskui – Maskvos didžiųjų kunigaikščių ir carų rezidencija. Mūro sienos, pastatydintos Ivano III, juosė daugybę rūmų, cerkvių ir soborų.

IVANAS RŪSTUSIS

Ivanas IV, arba Ivanas Rūstusis, nuo 1533 iki 1547 m. buvo Maskvos didysis kunigaikštis, o 1547 m. vainikavosi pirmuoju Rusų valstybės caru ir valdė iki 1584 m. Vaikystėje auklėtas labai griežtai, jis buvo ūmaus ir nenuspėjamo būdo. Ivanas IV patobulino teisinę sistemą, plėtė ir stiprino valstybę. Jam valdant, kazokų atamanas Jermakas užkariavo vakarų Sibirą. Ivanas IV įsteigė opričniną (savotišką slaptąją policiją) įveikti diduomenės priešinimuisi. Ivano Rūsčiojo sukurta valdymo sistema išliko ir po jo mirties. Jis nužudė daugybę jo valiai pasipriešinusių žmonių, ir turtingų bojarinų, kurių žemes ir turtą nusavindavo, ir paprastų valstiečių, net metropolitą Filipą ir arkivyskupą Pimeną. 1581 m., apimtas pykčio priepuolio, jis užmušė savo sūnų ir įpėdinį Ivaną, todėl sostą paveldėjo antrasis sūnus, Fiodoras, – jis buvo psichiškai nesveikas.

ROMANOVŲ DINASTIJA

1584 m. Ivanas IV mirė, ir šalį valdė regentas Borisas Godunovas, kol 1598 m. mirė Fiodoras. Borisas pasiskelbė caru, nors bojarinai įnirtingai priešinosi. Borisas skatino prekybą ir sėkmingai kariavo su švedais, atgavo kai kurias Rusijos prarastas žemes. Bet jis 1605 m. mirė, ir Rusijoje kilo pilietinis karas. Įvairūs pretendentai į caro sostą kariavo aštuonerius metus. Galų gale 1613 m. Ivano IV svainio vaikaitis Michailas Romanovas (1596-1645) pradėjo naują dinastiją. Jis valdė 30 metų, o Romanovų dinastija – iki 1917 m.

◀ Ivanas Rūstusis nuvyko pas Stačiatikių bažnyčios patriarchą Zagorske, kad šis jį palaimintų ir patvirtintų Stačiatikių bažnyčios galva.

SVARBIAUSIOS DATOS

1238	Į Rusiją įsiveržia mongolai-totoriai
1263	Maskvos kunigaikštystė pradeda plėstis
1462-1505	Maskvos didžiąją kunigaikštystę stiprina Ivanas III
1472	Ivanas III pasiskelbia Stačiatikių bažnyčios gynėju
1480	Rusija nusikrato mongolų-totorių jungo
1505-1533	Valdo caras Vasilijus
1533-1584	Ivanas IV Rūstusis plečia Rusiją
1584-1598	Fiodoras – caras, Borisas Godunovas – regentas
1598-1605	Valdo caras Borisas Godunovas
1605-1613	Pilietinis karas
1613	Caru tampa Michailas Romanovas

Ivanas IV buvo galingas valdovas, centralizavęs Rusų valstybę per prievartą. Jis pastatydino daug puikių soborų, skatino knygų spausdinimą Rusijoje.

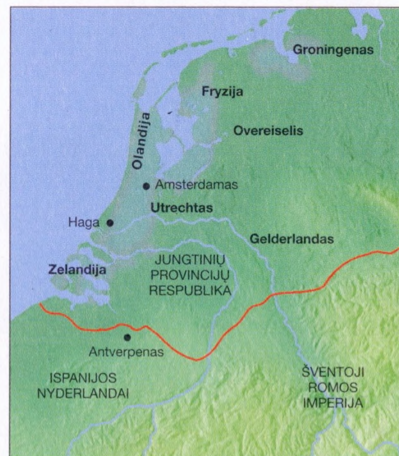
NYDERLANDŲ REVOLIUCIJA 1477-1648

Nyderlandai buvo sparčiai besivystantis protestantiškas kraštas, valdomas katalikiškos Ispanijos. Olandai norėjo patys tvarkyti savo reikalus.

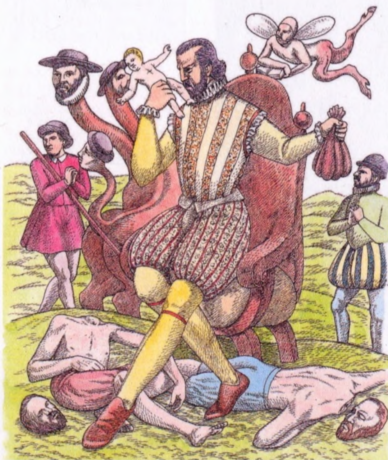

Vilhelmas Nasau, vadinamas Tyleniu, Orano kunigaikštis ir dalies Nyderlandų valdytojas, vadovavo kovai su ispanais nuo 1567 iki 1572 m. 1573 m. jis atsivertė į kalvinizmą ir buvo paskelbtas už įstatymo ribų. 1584 m. jį nužudė ispanų agentas Baltazaras Žeraras.

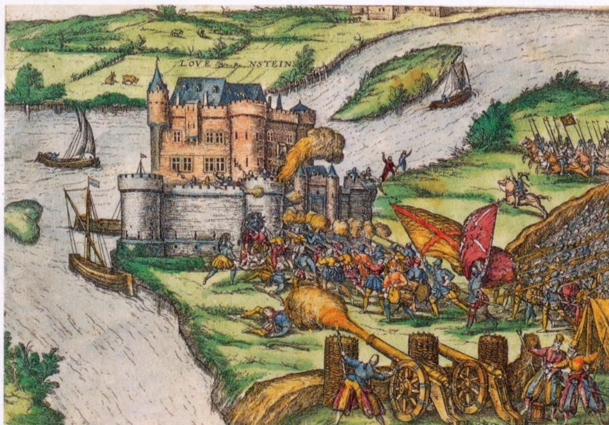
9 a. žlugus Karolio Didžiojo imperijai, Nyderlandus, susidedančius iš 17 grafysčių dabartinės Belgijos, Liuksemburgo ir Nyderlandų teritorijoje, išsidalijo įvairios valdovų dinastijos. 14 ir 15 a. Burgundijos kunigaikščiai Pilypas Narsusis ir Jonas Bebaimis prisijungė Flandriją (Belgiją) ir Nyderlandus. Šios žemės priklausė Burgundijai iki 1516 m.; tada Karolis V, Burgundijos žemių paveldėtojas ir ispaniškosios Habsburgų šakos valdovas, prijungė Nyderlandus prie Ispanijos. Nyderlandų gyventojams tai nepatiko, nes dauguma jų buvo protestantai. Kova dėl nepriklausomybės prasidėjo 1556 m., kai Ispanijos karaliumi tapo Karolio sūnus Pilypas II. Jis nusprendė numalšinti protestantų bruzdėjimus ir pasiuntė į Nyderlandus vietininku kunigaikštį Albą. Šis įsakė nukirsti galvas dviem nepriklausomybės sąjūdžio vadovams, ir po to Nyderlanduose kilo visuotinis maištas, kuriam vadovavo Vilhelmas Oranietis. Kuo žiauresnės prievartos griebėsi kunigaikštis Alba, tuo labiau plėtėsi sukilimas. Ispanai degino ir plėšė miestus, žudė žmones. Prasidėjo partizaninė kova. Nyderlandų partizanai, kovoję su ispanais jūroje, buvo vadinami jūrų gezais, o sausumoje – miškų gezais. 1576 m. ispanų kariuomenė nusiaubė Antverpeną, vieną turtingiausių Europos uostų.

Nyderlandai sausino pelkes ir vis labiau klestėjo. Šiai protestantiškai šaliai, kurios prekyba ir pramonė augo, nepriklausomybė tapo būtina, nes Ispanija tebebuvo senoviška imperija, o Nyderlandai jau priminė šiuolaikinę valstybę.

▲ Tuometinė karikatūra vaizduoja kunigaikštį Albą, trypiantį nužudytų protestantų kūnus – taip jis naikino ereziją Nyderlanduose.

▶ 1571 m. ispanai apgulė Leveną, bet olandai atsilaikė.

▲ 1573 m. Zeider Zė įlankoje į rytus nuo Amsterdamo įvyko jūrų mūšis tarp Ispanijos ir Nyderlandų. Pasikartojo "Nenugalimosios Armados" istorija: mažesni olandų laivai pasirodė manevringesni už ispanų laivus ir daugelį nuskandino.

KOVA IR NEPRIKLAUSOMYBĖ

Daugelis pirklių ir bankininkų persikėlė į Amsterdamą ir perstatė jį. Miestą saugojo kanalai ir vis stipresnis laivynas. Sparčiai vystėsi prekyba, bankininkystė ir pramonė. Nyderlandai tapo vienu iš svarbiausių Europos protestantizmo centrų. Ispanijai pavyko susigrąžinti pietines katalikiškas provincijas (Belgiją), bet 1581 m. septynios protestantiškos šiaurinės provincijos pasiskelbė nepriklausoma šalimi. Visa laimė, kad tuo metu Ispanija kariavo su Prancūzija, Anglija ir Osmanų imperija, ir olandai jai nerūpėjo.

Nyderlandų revoliucija (1566-1648) buvo ir religinis, ir antifeodalinis karas: modernūs olandų miestelėnai kovojo su tradicine ispanų karališkąja hierarchija. Vadovaujami Vilhelmo Oraniečio, olandai 1581 m. atsiskyrė nuo Ispanijos. 1609 m. Jungtinės Provincijos praktiškai tapo nepriklausomos, bet galutinai Nyderlandų nepriklausomybę Ispanija pripažino tik 1648 m. Vestfalijos taikos sutartimi.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1477	Nyderlandai atitenka Habsburgams
1516	Nyderlandus pajungia Ispanija
1568	Prasideda Nyderlandų revoliucija
1576	Antverpeno nusiaubimas – lūžis
1581	Šiaurinės provincijos pasiskelbia nepriklausomos
1609	Olandai laimi karą
1648	Ispanija pripažįsta Nyderlandų nepriklausomybę

▶ Kai 1576 m. ispanai nusiaubė turtingą Antverpeno miestą, olandų kantrybė trūko, ir jie galutinai nusprendė atsikratyti pavergėjų.

ŠIAURĖS AMERIKA 1460-1600

Šiaurės Amerikoje gyveno daug įvairių tautelių ir genčių. Jų kultūra ir buitis buvo labai netolygi, tačiau europiečių atvykimas visoms vienodai pražūtingas.

Irokėzai per svarbias apeigas dėvėdavo kaukes. Kaukės vaizdavo dvasias.

Kai kurios indėnų gentys statė totemus gamtos dvasioms, dažnai su ereliu viršūnėje: jis reiškė visa matančios Didžiosios Dvasios galias.

Kai europiečiai 16 a. atvyko į Ameriką, šiame žemyne gyveno šimtai indėnų genčių ir tautų. Žemė buvo bendras genties turtas. Kiekvienos genties papročiai, kalba ir gyvensena buvo saviti, nulemti gyvenamųjų vietų. Pavyzdžiui, Didžiosiose lygumose, kur netrūko žvėrių, kaip antai bizonų, šejenai ir poniai gyveno klajokliškai, medžiodami ir spęsdami spąstus. Didžiųjų lygumų medžiotojai, eidami ieškoti grobio, kartais maskuodavosi gyvulių odomis. Žvėrių mėsa buvo jų pagrindinis maistas, odas jie naudodavo būstams ir drabužiams. Gentys, gyvenusios pajūryje ar prie ežerų, darė medines kanojas ir eidavo žvejoti. Gentys, gyvenančios miškingose vietose, gyveno kaimais, dirbo žemę, augino gyvulius, medžiojo ir žvejojo.

Pietvakariuose žmonės gyveno kaimuose, vadinamuose pueblais, augino kukurūzus, moliūgus ir pupeles, o žemę drėkino, statydami užtvankas. Jie tiesė kelius, prekiavo su actekais ir kitomis gentimis, o jų visuomenė ir tikėjimas buvo sudėtingi.

Prie Misisipės klestėjo kita miesto civilizacija, nors nuo 15 a. vidurio ji pradėjo smukti. Misisipės kultūros žmonės tiekė kitoms indėnų gentims įrankius, audinius ir kitus daiktus, atgabentus iš toli.

Rytinės pakrantės tautos augino kukurūzus, pupeles ir tabaką laukuose aplink kaimus, prekiavo ir mainikavo. Šiaurės rytų indėnų laukai ir skynimai priminė europiečiams naujakuriams namus, todėl ši sritis buvo pavadinta Naująja Anglija. Daugelis genčių priklausė genčių sąjungoms, jas siejo giminystės ryšiai, tradicija ar politiniai susitarimai. Kartais tarp genčių kildavo pragaištingi karai.

▲ Prancūzų tyrinėtojas Žakas Kartjė (1491-1557) Šv. Lauryno upe nuplaukė į dabartinę Kanadą ir paskelbė ją Prancūzijos žeme. Vienas iš jo bendrakeleivių nupiešė šį Hočelagos miesto (dabartinio Monrealio) žemėlapį – tuo metu jame gyveno huronai.

▶ Ohajo majamių genties moterys iš odų ir kailių siūdavo drabužius. Iš pradžių jos nugremždavo mėsą, paskui odą nuplaudavo, ištempdavo ant rėmo, džiovindavo, po to karpydavo ir siūdavo drabužius ir mokasinus. Moterys nudirbdavo daugumą namų apyvokos ir žemės ūkio darbų, bet jų žodis genties susirinkime irgi buvo svarus.

Miškingų šiaurės rytų gentys siūdavo puošnius mokasinus ir droždavo apeigines pypkes, rūkomas ypatingomis progomis.

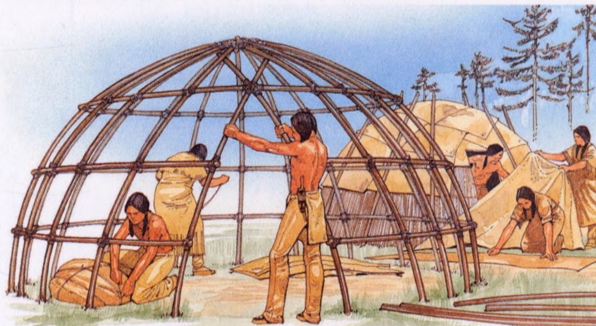

Šiame žemėlapyje pavaizduota, kur 15 a. gyveno pagrindinės indėnų gentys prieš atvykstant europiečiams, kurie atėmė iš jų žemę. Tuo metu Šiaurės Amerikoje gyveno apie šešis milijonus indėnų. Kolonistams veržiantis į vakarus, indėnų vis mažėjo.

▼ Čipevai gyveno vigvamuose – kupolo pavidalo palapinėse iš sulenktų šakų, dengtose oda arba žieve.

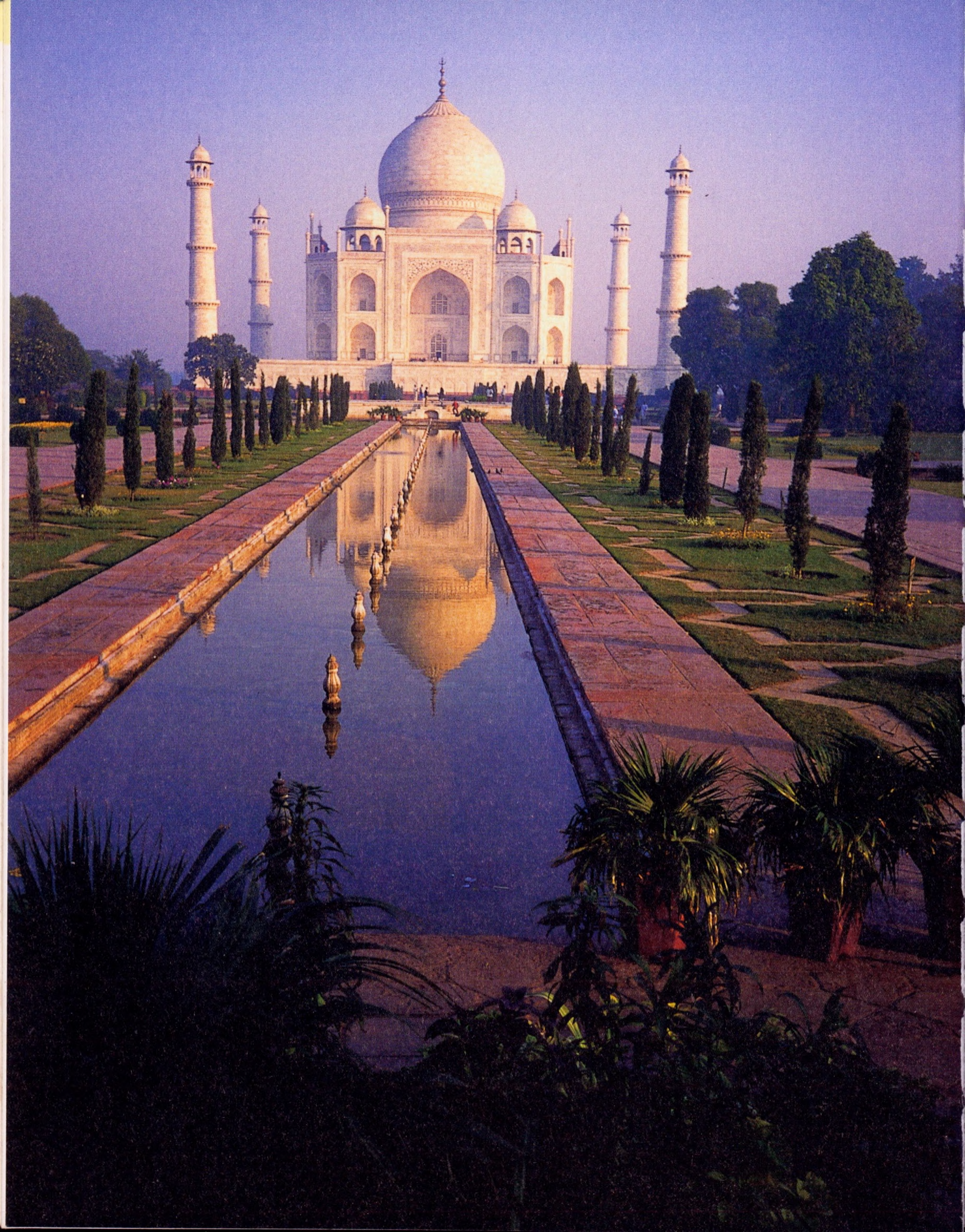
ATVYKSTA EUROPIEČIAI

Kaip actekai ir inkai, iki europiečių atvykimo Šiaurės Amerikos indėnai irgi neturėjo nei arklių, nei ratų. Metalų jie beveik nenaudojo, dauguma įrankių buvo mediniai ar akmeniniai. Jie buvo ginkluoti lankais ir strėlėmis, laidynėmis ir ietimis. Iš pradžių kai kurios gentys svetingai sutiko europiečius, net padėjo jiems išgyventi. Tačiau atvykus karingesniems naujakuriams, indėnų gyvenimas apsivertė aukštyn kojomis. Ištisi kaimai išmirė nuo europiečių atneštų ligų, tokių kaip raupai ar tymai. Daug indėnų buvo išžudyta, o jų žemės užgrobtos.

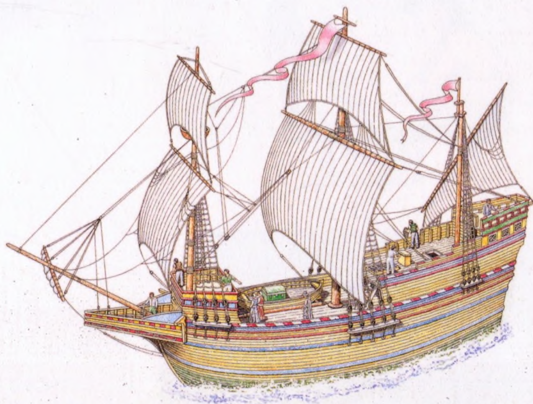
▶ Klajokliai lygumų indėnai gyveno tipiuose. Vakarais buvo sekamos pasakos: tiek pramogai, tiek perduoti genties istorijai, papročiams ir įstatymams. Ginčus spręsdavo genties taryba.

PREKYBA IR IMPERIJA

1601-1707

Europiečiai pamažu darėsi pasaulio valdovais. Didžiausią įtaką patyrė Amerika. Britų ir prancūzų naujakuriai apgyveno rytinę Šiaurės Amerikos pakrantę, o ispanų konkistadorai užgrobė Centrinę ir Pietų Ameriką. Europiečių faktorijomis buvo nusėtas visas pasaulis, jų neįsileido tik Japonija. Šio amžiaus Europai būdingi karai, revoliucijos ir pragaištis, kaip ir neįtikėtina mokslų ir menų pažanga.

▲ 1620 m. laivu "Mayflower" iš Plimuto (Anglija) į naują gyvenimą Šiaurės Amerikoje išplaukė puritonai, persekiojami dėl tikėjimo.

◀ Tadž Mahalį netoli Agros (Indija) 17 a. pastatydino Šah Džahanas. Tai jo žmonos Mumtaz Mahal mauzoliejus.

PASAULIS nuo 1601 iki 1707

17 a. buvo absoliutizmo amžius: tiek Europoje, tiek Indijoje, Kinijoje ir Japonijoje visa valdžia priklausė karaliui, imperatoriui ar šiogunui. Išimtis – Anglija, kur renkamasis įstatymų leidybos ir valstybinės valdžios organas – parlamentas pakėlė maištą, nuvertė karalių Karolį I ir pasmerkė jį myriop. Nors vėliau jo sūnui Karoliui II vėl buvo pasiūlytas sostas, jo valdžia pasidarė menkesnė, negu kitų to meto valdovų.

Tuo metu Europa, nors ir siaubiama karų, didino savo įtaką pasauliui. Savo ruožtu Europoje susidomėta indišku ir kinišku stiliumi bei dirbiniais.

Tūkstančiai europiečių išplaukė į Šiaurės Ameriką ieškoti geresnio gyvenimo, tarp jų daug sektantų, persekiojamų valdžios dėl savito Dievo garbinimo. 17 a. žmonės keliaudavo ir ne savo noru. Milijonai afrikiečių buvo atplėšti nuo namų, paversti vergais ir nuplukdyti per Atlanto vandenyną į Ameriką plušėti plantacijose.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

ŠIAURĖS AMERIKA

Pirmosios europiečių kolonijos buvo įkurtos Virdžinijoje ir Kvebeke, netrukus jų atsirado ir daugiau. Apie 1700 m. pirmosios Šiaurės Amerikos kolonijos suklestėjo, žmonių jose vis daugėjo. Indėnai iš pradžių draugiškai elgėsi su naujakuriais, bet netrukus šie pradėjo šaudyti vietos gyventojus ir pardavinėti jiems šautuvus, kad tarpusavyje kovojančios gentys iššaudytų viena kitą. Iš pradžių naujakurių įtaka buvo nedidelė, bet netrukus indėnai suvokė, kad praranda žemes. Kartais čiabuviai sukildavo, bet dažniausiai nesėkmingai. Vakaruose gyvenimas ėjo sena vaga, nes baltieji žmonės iki tų kraštų dar nenusidangino.

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Pietų Ameriką valdė ispanai ir portugalai, vis gausėjo kasyklų, plantacijų ir miestų. Kolonijinė valdžia buvo negailestinga, misionieriai uoliai naikino vietos kultūras. Daugelis čiabuvių nusprendė, kad dievai juos apleido, ir iš nevilties susitaikė su likimu. Dažniausiai jie buvo priversti vergauti įsibrovėliams arba trauktis į nuošalius rajonus. Ispanai gabeno į Europą pasakiškus lobius.

EUROPA

Per Trisdešimties metų karą daug Europos valstybių buvo nusiaubtos ir apiplėštos kareivių, miestai sugriauti patrankų: valdovai varžėsi dėl viešpatavimo šiame žemyne. Katalikai nuolat kirtosi su protestantais, liejo kraują, o Anglijoje kilo pilietinis karas. Tačiau valdovai nekreipė dėmesio į suirutę ir statydinosi prašmatnius rūmus, kviesdavosi į savo dvarus muzikus, mokslininkus ir menininkus. Europos visuomenė pamažu keitėsi, žmonės kėlėsi į miestus, skaitė vis daugiau knygų, aptarinėjo naujybes gatvėse ir kavinėse. Jų pažiūros keitėsi greičiau, negu valdovų, todėl kada nors turėjo prasidėti neramumai. Europos prekyba su kitais žemynais vis labiau plėtėsi, uostuose ir bankuose virte virė darbas.

AZIJA

Į Kiniją įsiveržė mandžiūrai ir pradėjo Čingų dinastiją, kuri žlugo tik 1911 m. Europiečiai veržėsi į Kiniją, ieškodami naujų rinkų. Japonija jų neįsileido, Kinija leido prekiauti tik Kantone, o Indija ir Pietryčių Azija europiečių pirklių nevaržė. Europiečių pirklių susivienijimai pradėjo kovoti dėl prekybos su Indija ir Indonezija kontrolės. Indijoje didėjo nesutarimai tarp hinduistų ir musulmonų, Didžiųjų Mogolų imperija silpnėjo. Europiečiai jau nebegalėjo išsiversti be prieskonių, už Azijos gaminius jie neretai mokėdavo auksu ir sidabru, nes europietiškos prekės daug kur Azijoje neturėjo paklausos. Tačiau nuošalesnių Azijos sričių gyventojai dar nebuvo matę europiečių

EUROPA

AZIJA

ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Australiją, vadinamą "Terra incognita" (lotynų kalba "nežinoma žemė"), ir Naująją Zelandiją pirmieji aptiko olandai 17 a. Tačiau aborigenų, maorių ir polineziečių gyvenimas nepasikeitė. Į šią atokią pasaulio dalį nei Europa, nei Azija kol kas nesiveržė.

AFRIKA

Dėl vergų prekybos Afrika neteko daugybės gyventojų, nors genčių vadai praturtėjo. Susikūrė naujos prekybinės valstybės, kaip antai: Ašantis ir Kongas. Pietų Afrikoje įsikūrė naujakuriai iš Europos. Plėtėsi prekyba su europiečiais, ypač vakarų Afrikoje.

ARTIMIEJI RYTAI

Osmanų imperija ir Sefevidų Persija tebeviešpatavo Artimuosiuose Rytuose (nors abi buvo susilpnėjusios). Prasidėjo ilgas ir lėtas Osmanų imperijos merdėjimas, šalį pamažu graužė tiek vidaus, tiek išorės bėdos. Persija klestėjo, užmezgusi ryšius su Indija ir kitomis Azijos šalimis, bet europiečiai persų nedomino.

UŽDAROJI JAPONIJA 1603-1716

Po daugelio metų suirutės Tokugavų dinastija suvienijo šalį. Dėl krikščionybės ir europietiškos kultūros plitimo Tokugavos uždraudė užsieniečiams atvykti į Japoniją, o japonams išvykti iš šalies.

Tokugavoms valdant, šintoizmo tradicijos buvo gerbiamos, nors religijos įtaka politikai ir ekonomikai sumažėjo.

1603 m. Tokugava Iejasu, garsios giminės galva, tapo Japonijos šiogunu, pasinaudojęs kariuomene ir politinėmis gudrybėmis. Jis įsikūrė Ede (vėliau pavadintame Tokiju) ir pavertė mažą žvejų kaimelį milžinišku miestu-tvirtove. 1605 m. Iejasu atsistatydino, bet faktiškai valdė šalį iki mirties (1616 m.).

Po 150 metų suirutės ir pilietinių karų tarp kunigaikščių (daimių) Tokugavos įtvirtino centralizuotą valdžią, sustiprino kunigaikščių pavaldumą šiogunui, sutramdė maištingus daimius ir apribojo svetimšalių įtaką. Tuo metu Japonijoje jau dąrbavosi katalikų misionieriai iš Ispanijos ir Portugalijos. Pietinis miestas Nagasakis, valdomas nepaklusnaus daimiaus, tapo jų prieglobsčiu.

"Svetimšaliai velniai" kėlė nerimą Tokugavoms – šiogunai manė, kad keistieji atvykėliai ardomąja veikla vėl suskaldys šalį. Svetimšaliai iš tiesų pakeitė Nagasakio apylinkių žmonių mąstyseną. 1637 m. Japonijoje prasidėjo Šimabaros sukilimas dėl didėjančios feodalų priespaudos ir mokesčių, dauguma sukilėlių buvo krikščionys. 1638 m. šioguno Tokugavos Iemicu kariuomenė užėmė paskutinį sukilėlių atramos punktą, ir 37 000 žmonių (beveik visi sukilėliai) buvo nužudyti, o krikščionybė uždrausta.

Japonija – derlinga ir tankiai apgyventa šalis. Tarp slėnių ir lygumų stūkso kalnai, todėl šalį buvo sunku suvienyti.

▲ Šiuo laikotarpiu Japonijos technika ir kultūra padarė didelę pažangą. Tačiau japonai užsieniečių neįsileido, ir pasaulis apie Japonijos gyvenimą nieko nežinojo. Šios dailios porcelianinės statulėlės – iš Tokugavų laikų.

▶ Nidžio pilį Kiote 17 a. pastatydino Tokugava Bakufu, imperatoriaus vietininkas. Nors tikrasis Japonijos valdytojas buvo šiogunas, vis dėlto jis turėjo stengtis, kad santykiai su imperatoriumi išliktų draugiški.

JAPONIJA KLESTI

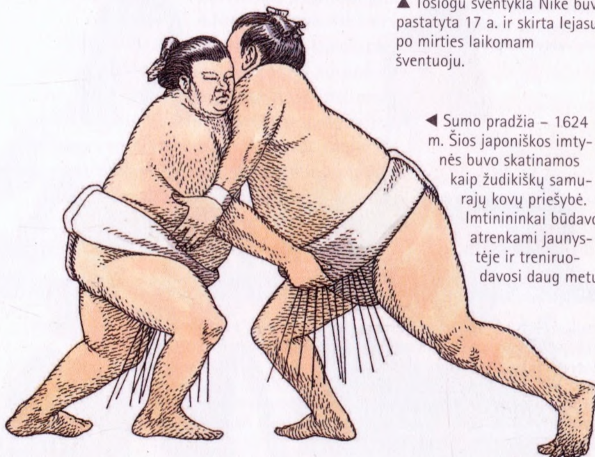
Po Japonijos krikščionių sukilimo tik olandams buvo leista Nagasakyje turėti faktoriją. Japonams buvo uždrausta keliauti į užsienį, o už šalies ribų gyvenantiems japonams – sugrįžti į tėvynę. Grasinant mirtimi, krikščionių kunigams buvo liepta išvykti, o bažnyčios sugriautos. Japonų krikščionys buvo išžudyti. Gyvenimas tapo visapusiškai reguliuojamas ir tvarkingas, o šalis visiškai izoliuota, kad į ją neįsiveržtų europiečiai kolonizatoriai. Beveik 250 metų Tokugavos taikiai valdė Japoniją.

Suvienyta Japonija suklestėjo. Pirkliai ir ūkininkai buvo skatinami plėsti verslą, o kunigaikščiai ir samurajai prarado privilegijuotą padėtį ir nuskurdo. Kaip ir Europoje, Japonijoje feodalinė santvarka iro, formavosi kapitalistinė sankloda. 17 ir 18 a. miestai augo, žmonių daugėjo. Nors japonų visuomenė vis dar laikėsi griežtų elgesio taisyklių, žmonės buvo labiau apsišvietę.

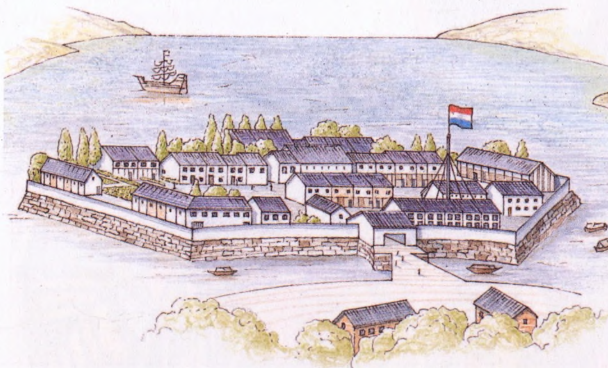
Šiuo laikotarpiu buvo susidurta ir su kliūtimis. 1684 m. penktasis Tokugavų šiogunas Cunajošis, paakintas mokslininkų budistų, padarė reformų. Jos neprigijo. 1703 m. sostinę Edą (Tokiją) sunaikino žemės drebėjimas ir gaisras. Tačiau 1716 m. valdžią į savo rankas paėmė šiogunas reformatorius Jošimunė, ir Japonija pamažu vėl tapo atvira svetimšaliams.

▲ Tošiogu šventykla Nike buvo pastatyta 17 a. ir skirta Iejasu, po mirties laikomam šventuoju.

◀ Sumo pradžia – 1624 m. Šios japoniškos imtynės buvo skatinamos kaip žudikiškų samurajų kovų priešybė. Imtinininkai būdavo atrenkami jaunystėje ir treniruodavosi daug metų.

◀ Olandams buvo leista turėti faktoriją Dešimos saloje (Nagasakio įlanka). Kasmet atplaukdavo keletas laivų ir keisdavo užsienio prekes į japonišką šilką ir kitus gaminius. Į žemyną japonai olandų neįsileido.

SVARBIAUSIOS DATOS

1603	Iejasu įkuria Tokugavų šiogunatą
1609	Dešimos saloje olandai įkuria faktoriją
1612	Prasideda Nagasakio krikščionių persekiojimai
1638	Portugalų pirkliai išsiųsti iš Japonijos
1638	Šimabaros sukilimas Japonijoje
1684	Nevykusios Tokugavos Cunajošio reformos
1703	Edą sunaikina žemės drebėjimas ir gaisras
1716	Šiogunu tampa reformatorius Jošimunė

STIUARTAI 1603-1649

Stiuartų dinastija buvo kilusi iš Škotijos. Anglijoje jie ėmė piktnaudžiauti valdžia, todėl kilo pilietinis karas, siautėjęs šešerius metus, ir karaliui 1649 m. buvo nukirsta galva.

Jokūbas I mikčiojo ir seilėjosi. Bet karalius jis buvo sumanus, atsidūręs keblioje padėtyje, mokėjo surasti geriausią išeitį, be to, stengėsi suvienyti Angliją ir Škotiją. Nebuvo mėgstamas, nes kovojo už karaliaus teisę valdyti kaip nori.

Karalienė Elžbieta I, paskutinė iš Tiudorų dinastijos, mirė 1603 m., nepalikusi įpėdinio. Sostą paveldėjo Marijos Stiuart sūnus Jokūbas I, iki tol karaliavęs Škotijoje Jokūbo VI vardu. Jokūbas buvo kilęs iš Tiudorų giminės: Henriko VIII sesuo, Elžbietos teta Margarita Tiudor, 1503 m. ištekėjo už Škotijos karaliaus Jokūbo IV. Stiuartai valdė Škotiją daugiau kaip 200 metų.

Dabar Angliją ir Škotiją valdė vienas karalius, bet šalys tebebuvo atskiros. Jokūbas svajojo jas suvienyti, bet daug anglų ir škotų tam priešinosi. Jis stengėsi sutaikyti katalikus, anglikonus ir puritonus. Puritonai buvo kraštutiniai protestantai. Jie reikalavo panaikinti bažnytines apeigas ir muziką, vyskupus, šventuosius, atsisakyti bet kokių pasaulietiškų džiaugsmų, skatino taupumą, darbštumą, santūrumą ir žiaurumą kitatikių atžvilgiu. Jokūbas juos užpykdė, nes atsisakė visiems valdiniams primesti puritonų elgesio normas. Bet jis liepė iš naujo išversti Bibliją, norėdamas suartinti krikščionis.

Tiudorų ir Stiuartų laikais daug Anglijos miestų buvo atnaujinti: vingiuotos viduramžiškos gatvelės apstatytos naujais namais.

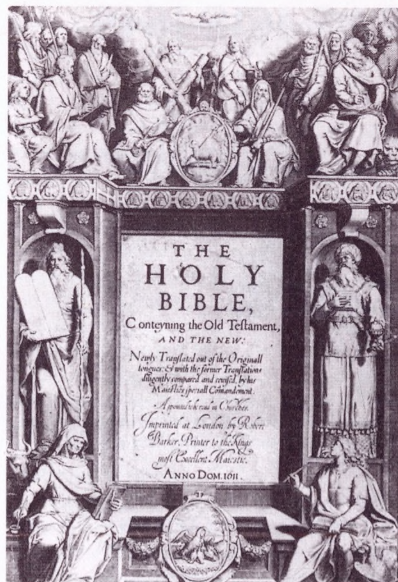
JOKŪBAS ŠVAISTŪNAS

Jokūbas susitaikė su katalikiška Ispanija, norėdamas sumažinti įtampą tarp Europos katalikų ir protestantų, ir Britanija 20 metų gyveno taikiai. Bet 1624 m. Jokūbas įsitraukė į Vokietijoje kilusį Trisdešimties metų karą protestantų pusėje, remdamas savo žentą Frydrichą, Vokietijos kunigaikštį, ir prisidarė skolų. Valdymo išlaidos didėjo, be to, ir pats Jokūbas mėgo švaistyti pinigus. Jis manė, kad parlamentas jo klausys ir duos pinigų, kai tik karalius paprašys. Bet Tiudorų laikais parlamentas ir karaliaus ministrai įgijo didelę galią ir nė nemanė apmokėti Jokūbo skolų.

PARAKO SĄMOKSLAS

Anglijos katalikus siutino protestantų nepakantumas, ir nors Jokūbas I bandė visiems įtikti, įtampa visuomenėje didėjo. Kai kuriems katalikams atrodė, kad lygias su protestantais teises galima iškovoti smurtu. Grupė sąmokslininkų ryžosi nužudyti karalių ir parlamento narius, 1605 m. lapkričio 5 d. susprogdindama Parlamento rūmus. Vienas iš sąmokslininkų, Gajus Foksas, buvo sučiuptas Parlamento rūmų rūsyje. Jis saugojo parako statines. Sykiu su kitais sąmokslininkais Gajus buvo žiauriai nukankintas. Po to su katalikais imta elgtis itin griežtai.

THE HOLY BIBLE,
Conteyning the Old Teftament,
AND THE NEW:
Newly Tranflated out of the Originall tongues: & with the former Tranflations diligently compared and revifed, by his Maiefties fpeciall Cōmandement.
Appointed to be read in Churches.
Imprinted at London by Robert Barker, Printer to the Kings moft Excellent Maieftie.
ANNO DOM. 1611.

Karaliaus Jokūbo Biblija (išleista 1611 m.) buvo rūpestingai išversta, prižiūrint Jokūbui I, kad anglikonai, katalikai ir puritonai galėtų naudotis vienu Šv. Raštu. Ši Biblija kai kuriose bažnyčiose tebenaudojama iki šiol, nes vertimas iš tiesų neapsakomai gražus.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1603	Jokūbas I tampa Anglijos karaliumi
1605	Parako sąmokslas
1608	Jokūbas susivaidija su parlamentu dėl pinigų
1621	Jokūbas vėl susirieja su parlamentu
1625	Karolis I įžengia į sostą
1629	Karolis paleidžia parlamentą
1637	Karas su Škotija
1640	Karolis vėl sušaukia parlamentą
1642	Prasideda pilietinis karas
1649	Karoliui I nukertama galva

Karolis I išvyko iš Londono ir ėmė telkti kariuomenę. Galiausiai jis buvo sumuštas, ir valdžia atiteko parlamentui. Karalius pabėgo ir vėl pradėjo pilietinį karą, bet buvo paimtas į nelaisvę ir 1649 m. nubaustas mirtimi. Dvylika Anglijos revoliucijos metų šalis karaliaus neturėjo.

KAROLIS I

Jokūbas I darė klaidų, ir anglai jo nemėgo, nes karalius buvo škotas, o jo danė žmona Ana – katalikė. Žmones piktino ir jo bandymai stiprinti karaliaus valdžią. 1625 m. Jokūbas I mirė, sostą ir nepopuliarumą paveldėjo jo sūnus Karolis.

Karoliui I nepatiko, kad parlamentas kišasi į jo reikalus, ir jis pradėjo vaidytis su parlamentu. Vieni žmonės rėmė karalių, kiti – parlamentą. Tai buvo atgyvenusios ir modernios pasaulėžiūrų susidūrimas. 1629 m. parlamentas atsisakė skirti karaliui pinigų ir tenkinti visus jo norus. Karolis I paleido parlamentą ir bandė valdyti be jo.

Vienuolika metų Karolis I nešaukė parlamento, bet jo dvaras ir ministrai daugeliu klausimų nesutarė. Be to, Karolis užpykdė škotus, šie nusprendė, kad karalius parsidavė anglams, ir liovėsi jį remti. 1640 m. sušauktas parlamentas susivienijo prieš karalių. Parlamento nariai mėgino apriboti karaliaus valdžią. 1642 m. Karolis I norėjo suimti penkis parlamento vadovus, bet pasipriešino visi, net didikai.

▼ Tiudorų ir Stiuartų laikais turtingų žmonių galia ir įtaka didėjo. Tačiau didėjo ir nesutarimai tarp įvairių visuomenės sluoksnių, ypač dėl verslo ir religinių dalykų.

TRISDEŠIMTIES METŲ KARAS 1618-1648

Trisdešimties metų karas buvo pirmas modernus karas. Iš pradžių tai buvo religinis karas tarp katalikų ir protestantų, vėliau virtęs didžiųjų valstybių kova dėl viešpatavimo Europoje.

Austrijos imperatorius Ferdinandas II buvo uolus katalikas. Jis manė, kad turi teisę primesti savo tikėjimą kitiems.

Frydrichas V, "Žiemos karalius", valdęs Bohemiją vos vienerius metus, buvo ir Pfalco kunigaikštis.

1618 m. Bohemijoje padidėjo įtampa ne tik tarp katalikų ir protestantų, bet ir tarp Habsburgų ir kitų karališkųjų dinastijų. Šv. Romos imperijos imperatorius Ferdinandas II 1617 m. tapo Bohemijos karaliumi, o po dvejų metų paveldėjo Austrijos sostą. Iki tol Habsburgai į religinius reikalus nesikišo. Bohemija seniai buvo protestantiška, bet katalikas Ferdinandas neišmintingai nusprendė atversti Bohemijos gyventojus į katalikybę. Šie sukilo.

1619 m. vokiečių kunigaikščiai, renkantys Šv. Romos imperijos imperatorių, susitiko Prahoje. Jie nuvertė nuo sosto Bohemijos karalių Ferdinandą II ir į jo vietą pasodino protestantą Frydrichą. Po to kilo daugybė karų, daugiausia Vokietijoje, nors galiausiai į šį trisdešimt metų trukusį karą įsitraukė visa Europa.

Iš pradžių daugumą mūšių laimėjo katalikai, remiami Ispanijos Habsburgų. 1625 m. į karą su Habsburgais įsikišo protestantiška Danija, bet patyrusi keletą pralaimėjimų, pasitraukė. Katalikai turėjo du puikius karvedžius, kunigaikštį Valenšteiną ir grafą Tilį, jų pulkai laimėjo kelias pergales, ir apie 1629 m. protestantų kariuomenei pasidarė riesta.

Šautuvai ir patrankos padidino karo nuostolius ir išlaidas. Švedai patobulino muškietą, kad ji būtų lengvesnė ir greičiau užtaisoma.

Į KARĄ ĮSITRAUKIA ŠVEDIJA

Frydrichas pabėgo, Bohemijos karaliumi tapo Maksimilijonas Bavaras. Dabar svarbiausi mūšiai vyko šiaurėje. Valenšteino vadovaujama Šv. Romos imperijos kariuomenė sumušė danus ir užėmė šiaurės Vokietiją. Atrodė, kad Ferdinando miekas nesustabdys ir Vokietija bus priversta tapti katalikiška, bet 1630 m. į šiaurės Vokietiją įsiveržė Švedijos karalius protestantas Gustavas Adolfas II ir ją atkariavo. Jis sutriuškino katalikus Breitenfeldo ir Liuceno mūšiuose, bet 1632 m. prie Liuceno žuvo. Breitenfeldo mūšyje buvo mirtinai sužeistas ir Tilis.

IŠMETIMAS PRO LANGĄ PRAHOJE

1618 m. keletas Bohemijos bajorų protestantų per susitikimą su Habsburgų imperatoriaus atstovais katalikais susiginčijo su pastaraisiais ir išmetė juos pro Hradčanų pilies, Habsburgų tvirtovės Prahoje, langą. Habsburgų valdytojai šleptelėjo ant mėšlo krūvos, ir taip prasidėjo Trisdešimties metų karas.

1634 m. švedai Niordlingeno mūšyje pralaimėjo jungtinei Šv. Romos imperijos ir Ispanijos kariuomenei. Po metų karą su Habsburgais pradėjo katalikiška Prancūzija. Prancūzijos ministras kardinolas Rišeljė jau seniai rėmė protestantus, nes negalėjo pakęsti Habsburgų. Tais pačiais metais vokiečių kunigaikščiai protestantai pasitraukė iš karo nuskurdę ir sumušti. Daugelis abiejų pusių sąjungininkų pasirodė nepatikimi, ir religinis karas virto Europos valstybių tarpusavio karu. Kiekviena šalis siekė savų tikslų. Prancūzija įsiveržė į katalikišką Bavariją, norėdama sumušti Ispanijos Habsburgus. Prancūzai ir švedai niokojo Bavariją, iškilo grėsmė Austrijai, ir Habsburgų imperatorius buvo priverstas prašyti taikos.

▲ Vienas iš negražiausių Trisdešimties metų karo įvykių – vokiečių miesto Magdeburgo sugriovimas. Katalikų pulkams vadovavo grafas Tilis, iki šio įvykio labai gerbiamas visoje Europoje.

KARO PADARINIAI

Trisdešimties metų kare buvo naudojami dideli dagtiniai šautuvai, o kovojo samdyta kariuomenė. Todėl karas buvo brangus ir niokojantis. Kariuomenė nusiaubė ištisas Vokietijos sritis, ne visada paisydama, savus ar svetimus plėšia. Vokietija buvo visiškai sužlugdyta, Nyderlandai ir Šveicarija gavo nepriklausomybę, o Prancūzija ir Švedija sustiprėjo. Vienos valstybės gavo žemių, kitos neteko. Viena Vokietijos kunigaikštystė, Brandenburgas-Prūsija, sustiprėjo, o vėliau jos reikšmė padidėjo dar labiau. Habsburgai patyrė pralaimėjimą, Šv. Romos imperija susilpnėjo. Vokietija susiskaldė į 300 mažų valstybėlių. Daug Europos valstybių tapo pasaulietinės: tai reiškia, kad valdiniai galėjo išpažinti tokią religiją, kokią norėjo. Vestfalijos taika, kuria baigėsi karas, buvo pirmoji svarbi naujųjų laikų Europos sutartis.

▶ Katalikų didikas Albrechtas Valenšteinas (1583-1634) buvo talentingas karvedys. Po pralaimėjimo švedams jis buvo apkaltintas išdavyste, ištremtas iš imperijos ir galų gale nužudytas.

▼ Valenšteinas ir jo vyrai buvo išžudyti Egere (Vokietija), kai paaiškėjo, kad jis karo metais sukaupė didelius turtus ir įgijo milžinišką galią.

SVARBIAUSIOS DATOS

1618-1620	Bohemija sukyla prieš Austriją
1625-1627	Prie protestantų prisideda Danija
1629	Vokiečių protestantai pralaimi
1630	Švedijos karalius Gustavas Adolfas užima šiaurės Vokietiją
1631	Tilis užgrobia ir sunaikina Magdeburgą
1631-1632	Protestantai laimi Breitenfeldo ir Liuceno mūšius
1634	Protestantai sumušami prie Niordlingeno. Nužudomas Valenšteinas
1635	Vokiečių protestantai pasitraukia iš karo – įsikiša Prancūzija
1645	Prancūzijos ir Švedijos pergalės Vokietijoje
1648	Pasirašoma Vestfalijos taikos sutartis

PRANCŪZIJA IR RIŠELJĖ 1624-1661

Liudvikas XIII tapo karaliumi devynerių metų. Vėliau vyriausiuoju ministru jis paskyrė žmogų, kuris pavertė Prancūziją stipriausia Europos valstybe.

Marija Mediči (1573-1642) buvo Prancūzijos karalienė, paskui sūnaus Liudviko XIII regentė. Ji troško valdžios ir 1617 m. buvo ištremta. 1620 m. RiŠeljė padėjo jai susitaikyti su sūnumi. Bet ji toliau rezgė sąmokslus ir 1630 m. buvo visam laikui ištremta į Briuselį.

1624 m. Prancūzijos karalius Liudvikas XIII paskyrė vyriausiuoju ministru kardinolą Rišeljė. Jie drauge valdė aštuoniolika metų. Rišeljė pasiryžo suvienyti Prancūziją, pavertė ją galinga centralizuotai valdoma valstybe. Provincijų bajorai turėjo didelę valdžią, ir Rišeljė nusprendė sumažinti jų įtaką. 1628 m. jis žiauriai susidorojo su maištingais Prancūzijos protestantais hugenotais. Katalikų bažnyčios vadovai ir didikai nemėgo Rišeljė, nes jis panaikino daug jų privilegijų, o prastuomenė maištavo, nes jis didino mokesčius. Jis norėjo įtvirtinti centralizuotą karaliaus valdžią ir siekdamas šio tikslo nevengė prievartos.

Prancūzų bajorų apranga buvo labai sudėtinga. Perukai, skrybėlės ir drabužiai rodė visuomeninę padėtį. Čia pavaizduotas Prancūzijos kariuomenės karininkas, susiruošęs į žygį.

Didžiausią grėsmę iš užsienio šalių Prancūzijai kėlė Austrija ir Ispanija. Jas abi valdė Habsburgai, ir jei jie būtų susivieniję, Prancūzijai būtų buvę riesta. 1631 m., per Trisdešimties metų karą, Habsburgų Austrijai priklausė didžiuma Vokietijos, ir iškilo grėsmė, kad ji ims viešpatauti Europoje.

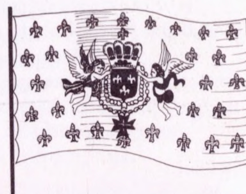

Liudvikas XIII buvo Henriko IV sūnus ir antras Burbonų dinastijos karalius. 1610 m. dar vaikas jis tapo karaliumi, o valdyti pradėjo 1617 m. Jam turėjo didelę įtaką kardinolas Rišeljė, kurį Liudvikas XIII pergyveno vieneriais metais. Jis mirė 1643 m. ir paliko sostą mažam sūneliui Liudvikui XIV.

KARDINOLAS RIŠELJĖ

Armanas diu Plesi, kunigaikštis Rišeljė (1585-1642) 1607 m. tapo vyskupu, o 1622 m. - kardinolu. 1616 m. jis tapo regentės Marijos Mediči tarybos nariu, o 1624 m. - vyriausiuoju ministru. Rišeljė stiprino absoliutizmą - karaliaus teisę daryti ką nori. Jis manė, kad karalius atsakingas Dievui, o ne bažnyčiai, bajorams ar tautai. Rišeljė naudojosi šnipais ir slopino bet kokį pasipriešinimą. Jis apmokė savo įpėdinį, kardinolą Mazarinį, kuris tęsė Rišeljė politiką ir iki 1661 m. buvo jaunojo Liudviko XIV regentas. Daugelyje Europos šalių tais laikais vyriausieji ministrai buvo labai galingi.

La Rošelis buvo protestantų hugenotų tvirtovė. Hugenotai turėjo savo kariuomenę ir laivyną. 1628 m. Rišeljė apsupo šį uostą ir palaužė hugenotų galią. Šiame paveiksle pavaizduotas Liudvikas XIII, tų metų spalio mėnesį atvykęs pažiūrėti apsiausties.

▶ Karališkoji Burbonų dinastijos vėliava iki 1790 m. (iki Prancūzijos revoliucijos) buvo ir Prancūzijos vėliava.

▼ Rišeljė paliko hugenotams religinę laisvę, bet kovojo su jų politine ir karine galia. Šios šiurpios hugenotų skerdynės įvyko Rišeljė nurodymu.

PRANCŪZIJA STIPRĖJA

Norėdamas susilpninti Austriją, Rišeljė įtraukė į karą su bendru priešu, Habsburgais, Švediją, Nyderlandus ir Daniją. 1635 m. Prancūzija paskelbė karą Ispanijai (kuriai priklausė Belgija ir Burgundija). Mūšiai vyko iki 1648 m. Rišeljė mirė, karui dar nepasibaigus, bet jo sumanymas pavyko. Jis stengėsi išplėsti Prancūziją iki, jo nuomone, gamtinių šalies sienų – Pirėnų kalnų ir Reino upės.

1642 m. Rišeljė mirė, bet jo politiką tęsė kardinolas Mazarinis. Stipriausios Europos valstybės vardą iš Ispanijos paveržė Prancūzija. 1653 m. buvo nuslopintas Prancūzijos didikų maištas, vadinamas Fronda. Liudvikas XIV paveldėjo sostą penkerių metų, karaliaus vardu valdė Mazarinis. 1661 m., kai Mazarinis mirė, Prancūzija buvo smarkiai pasikeitusi. Ji išplėtė savo valdas, sustiprėjo, praturtėjo, jos kariuomenė buvo geriausia Europoje, o Liudvikas XIV – didis karalius.

OST INDIJOS BENDROVĖS 1600-1700

Ost Indijos bendrovės buvo galingos prekybinės organizacijos, įkurtos anglų, olandų ir prancūzų ginti verslo interesams Pietryčių Azijoje.

17 a. Indiją aplankė daug europiečių keliautojų. Iš jų Europa sužinojo apie įspūdingą Indijos istoriją ir kultūrą.

Ost Indijos bendrovių laivai, iš pradžių tik prekybiniai, netrukus buvo paversti kariniais, nes reikėjo gintis nuo piratų, azijiečių ir kitų bendrovių.

1600 m. Londone buvo įkurta anglų Ost Indijos bendrovė. Jos tikslas buvo suvienyti anglų pirklius, kurie prekiavo Pietryčių Azijoje. Konkurencija dėl šio regiono, iš pradžių kontroliuojamo ispanų ir portugalų, buvo negailestinga. 17 a. dėl pelningos prekybos su Rytais varžėsi olandai, anglai ir prancūzai.

Nyderlandai sekė Anglijos pavyzdžiu ir 1602 m. įkūrė olandų Ost Indijos bendrovę. Jos buveinės buvo Amsterdame ir Batavijoje (Džakarta), Javos saloje. Prancūzų Ost Indijos kompanija įkurta vėliau, 1664 m.

Šie pirklių susivienijimai turėjo didžiulę galią. Prekyba apėmė tik dalį jų veiklos, bendrovės darė ir politinę įtaką. Jos turėjo savo kariuomenę ir laivyną, teisę kariauti ir pasirašyti taikos sutartis, kalti pinigus ir elgėsi, lyg būtų nepriklausomos valstybės. Jos įkurdavo ne tik faktorijas, bet ir karines bazes, sudarinėdavo tarptautines sutartis su vietos valdovais.

Varžybas dėl prieskonių prekybos su Indonezija anglai pralaimėjo olandams. Tada jų Ost Indijos bendrovė įsitvirtino Indijoje. Apie 1700 m. Anglija monopolizavo prekybą su Indija. Jai priklausė daug svarbiausių uostų, kaip antai: Kalkuta, Madrasas ir Bombėjus. Olandai turėjo uostų pietų Afrikoje, Persijoje, Ceilone, Malajoje ir Japonijoje, be to, jie kontroliavo prieskonių prekybą Indonezijoje. Prancūzams įsitvirtinti Indijoje sekėsi sunkiau, nes jų Ost Indijos bendrovės veiklą varžė vyriausybė. Daug žmonių pralobo, daug pirklių ir jūrininkų mirė nuo ligų ar krito kovoje. Kai kas apsigyveno Azijoje ir įkūrė europietiškos kultūros židinius Indijoje, Pietryčių Azijoje ar Kinijoje.

▲ 1652 m. olandai Gerosios Vilties kyšulyje įkūrė Kapo bazę, kur galėtų sustoti laivai, plaukiantys iš Europos į Tolimuosius Rytus. Vėliau ši bazė tapo olandų kolonija.

► Anglų uostas Madrasas buvo svarbus medvilnės gaminių eksporto centras. Garsėjo ryškiaspalviai Madraso audiniai su Indijos gyvenimo vaizdais.

OLANDŲ IMPERIJA 1660-1664

Olandų imperijos pagrindas buvo pasaulinė prekyba. 17 a. Nyderlandų jūrų laivynas viešpatavo Atlanto ir Indijos vandenynuose.

▲ Piteris Steivesantas nuo 1647 iki 1664 m. valdė Naujųjų Nyderlandų koloniją Šiaurės Amerikoje. Gubernatorius buvo toks nuožmus, kad jo nekentė ne tik indėnai, bet ir kolonistai. 1664 m. naujakuriai be mūšio pasidavė mažai anglų flotilei.

17 a. Amsterdamas tapo Europos bankininkystės centru. 1609 m. čia buvo įkurtas bankas laikyti ir skolinti pinigams prekybai plėsti.

16 a. pabaigoje Amsterdamo uoste virte virė gyvenimas. Miestas turėjo didžiulį laivyną, daugybę sandėlių, bankų ir prekybos kontorų. Kadangi Pietų Ameriką užgrobė ispanai ir portugalai, olandai patraukė į Tolimuosius Rytus. Nyderlandų pirkliai įkūrė Ost Indijos bendrovę ir įgijo išimtinę prieskonių prekybos teisę Indonezijoje – Javą ir Molukų salas jie atėmė iš portugalų.

Olandų Ost Indijos bendrovės centras Batavijoje (dabar Džakarta), Javos saloje (dabar priklauso Indonezijai) buvo įkurtas 1619 m. Bendrovė turėjo kariuomenę ir laivyną, kurie išvijo portugalus iš Indonezijos ir užgrobė Ceiloną, Malakos uostą ir keletą uostų Indijoje. Olandai turėjo faktoriją net Japonijoje, kuri šiaip europiečių neįsileido.

1652 m. olandai užėmė Gerosios Vilties kyšulį piečiausioje Afrikos dalyje. Čia buvo ilgos kelionės iš Tolimųjų Rytų į Europą vidurys. Iš Kapo bazės laivai per Indijos vandenyną plaukdavo į Indoneziją.

PLĖTRA IR NUOSMUKIS

Didžiulis Nyderlandų prekybinis laivynas nuplaukdavo ir kitur. 1621 m. anapus Atlanto buvo įsteigta olandų Vest Indijos bendrovė, o 1623 m. Karibų jūroje plaukiojo 800 olandų laivų. Prekiauta cukrumi, tabaku, odomis ir vergais. Bendrovė įkūrė koloniją Gvianoje, užgrobė Kiurasao ir kurį laiką valdė šiaurės rytų Braziliją.

Šiaurės Amerikoje bendrovė 1624 m. prie Hadsono upės įkūrė Naujųjų Nyderlandų koloniją. Iš ten jie gabeno kailius, medieną ir kitas iš indėnų įsigytas prekes.

Galiausiai anglų laivynas pasirodė pranašesnis už olandų, ir jų imperija ėmė smukti. Anglai iš jų atėmė Ceiloną, Malaką ir Keiptauną. Olandams liko tik Pietryčių Azija.

▼ Olandas Adrianas Relandas apie 1715 m. nubraižė šį sulankstomą Javos žemėlapį. Javą valdė daug vietos karaliukų, kol 1619 m. ją užgrobė olandų Ost Indijos bendrovė. Java buvo Olandijos kolonija iki 1949 m.

ANGLIJOS PILIETINIS KARAS 1642-1660

Anglijos pilietinis karas kilo tarp karaliaus ir parlamento šalininkų. Penkerius metus šalį valdė diktatorius Oliveris Kromvelis.

Karolis I (1600-1649) įžengė į Anglijos sostą 1625 m. Tais pačiais metais jis vedė Henrietą Mariją Prancūzę. Karolis manė, kad karaliaus valdžia - Dievo duota teisė, todėl nuolat kivirčijosi su parlamentu, o galiausiai pradėjo pilietinį karą.

▲ Oliveris Kromvelis (1599-1658) studijavo Kembridžo koledže, o paskui teisę Londone. Pirmą kartą į parlamentą jis buvo išrinktas 1628 m. kaip Kembridžo atstovas. Kromvelis telkė savanorių rinktines - geležinšonius, kurie davė pradžią Naujojo pavyzdžio armijai. Jis buvo uolus puritonas ir tikėjo, kad Dievas jį išrinko savo valiai vykdyti.

Anglijos pilietinis karas – tai karaliaus Karolio I karas su parlamentu. Karolis, kaip ir jo tėvas Jokūbas I, manė, kad valdžią yra gavęs iš Dievo ir tik Dievui yra atsakingas. Todėl jis ir nesutarė su parlamentu.

Karolis tapo karaliumi 1625 m. ir iškart susivaidijo su parlamentu dėl teisės įkalinti savo priešininkus, religijos ir mokesčių. 1629 m. jis paleido parlamentą ir 11 metų valdė vienas.

1637 m. Karolis bandė Škotijoje įvesti anglikonų kulto apeigas. Škotijos presbiterionai sukilo, jų kariuomenė 1640 m. užėmė dalį šiaurės Anglijos. Karolis sušaukė parlamentą prašyti pinigų karui su Škotija, bet parlamentas pareikalavo reformų. Pirmasis pilietinis karas prasidėjo tada, kai Karolis pabandė suimti penkis veikliausius parlamento narius. 1642 m. visoje šalyje vyko kovos tarp rojalistų (karaliaus šalininkų), vadinamų kavalerais, ir parlamento šalininkų, vadinamų apskritagalviais.

Karalius įsikūrė Oksforde, kuris tapo jo būstine, ir iš pradžių beveik visose Anglijos grafystėse persvarą turėjo rojalistai. Tačiau parlamentą parėmė škotų kariuomenė, ir ilgainiui sėkmė nuo Karolio nusisuko, juolab, kad parlamentas turėjo pinigų kariuomenei išlaikyti. Ši Naujojo pavyzdžio armija (geležinšoniai), vadovaujama sero Tomo Ferfakso, 1645 m. sutriuškino Karolio I pajėgas Neisbio mūšyje. 1646 m. Oksfordą užėmė apskritagalviai, ir karalius pasidavė.

Per pilietinį karą beveik visi vakarai ir šiaurė rėmė karalių, o pietūs ir rytai - parlamentą. Pirmas svarbus mūšis įvyko Edžhile 1642 m., o paskutinis - Vusteryje 1651 m.

▶ 1645 m. Neisbio mūšyje Karolio kavalerus sutriuškino apskritagalvių Naujojo pavyzdžio armija. Tai buvo lemiama parlamento pergalė Pirmajame pilietiniame kare.

Karolis buvo įkalintas Vaito Saloje, bet pabėgo. Jį parėmė škotai. 1648 m. kilo Antrasis pilietinis karas, tačiau 1648 m. rugpjūčio 17-19 d. Kromvelis sumušė rojalistus ir škotus prie Prestono, grįžo į Londoną ir išvarė iš parlamento parlamentarus, prijaučiančius karaliui, nes nusprendė Karolį nužudyti. Apvalytas parlamentas (vadinamas Uodega) apkaltino karalių išdavyste, ir 1649 m. jam buvo nukirsta galva.

OLIVERIS KROMVELIS

Po Karolio I nužudymo parlamentas paskelbė Angliją respublika. Valdydamas šalį, parlamentas susivaidijo su kariuomene, be to, parlamentarai nuolat riejosi tarpusavyje. Parlamentarų suvaldyti Kromvelis nesugebėjo, todėl 1653 m. paleido parlamento likučius ir įvedė karinę diktatūrą – pasiskelbė lordu protektoriumi ir valdė, remdamasis kariuomene. Jis kariavo su Olandija dėl prekybos ir viešpatavimo jūroje viršenybės, žiauriai numalšino Airių sukilimą (1641-1652) ir padarė pradžią Anglijos kolonijinei imperijai. Jo diktatūra niekam per daug nepatiko dėl smurtavimo ir didelių mokesčių. Kai 1658 m. Kromvelis mirė, protektoriumi tapo jo sūnus Ričardas. Jis buvo nevykęs valdovas, ir kariuomenė jį nuvertė. Anglai nusprendė, kad jiems vis dėlto reikia karaliaus, ir 1660 m. iš tremties grįžęs Karolio I sūnus tapo Anglijos karaliumi Karoliu II.

KAROLIO I TEISMAS

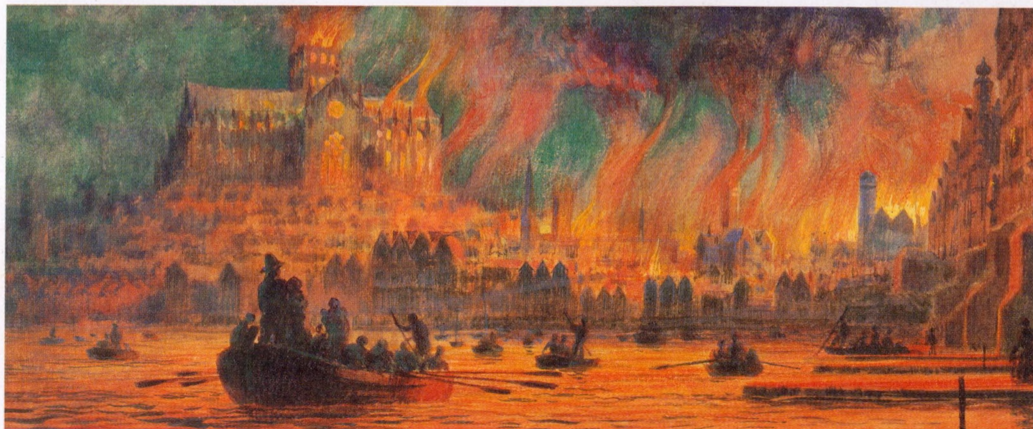
Karolio tauta nemėgo, nes jis vedė katalikę. Be to, jis padidino mokesčius nepopuliarių karų išlaidoms dengti ir bandė apriboti parlamento galią. Tačiau teisme ir mirties bausmės vykdymo metu jis elgėsi labai oriai ir sulaukė tautos užuojautos. Mirties bausmės įvykdymo dieną Karolis I prisivilko šiltai, kad nedrebėtų nuo šalčio ir žmonės nemanytų, jog jis dreba iš baimės. Jo lavoną rojalistai slapčia palaidojo Vindzoro pilyje.

◄ Bendruomenių rūmų antspaude pavaizduotas Anglijos Respublikos parlamento posėdis 1651 m.

▼ Po pilietinio karo Londoną ištiko dvi didelės nelaimės. 1664-1665 sostinę nusiaubė iš Europos atneštas maras (išmirė penktadalis gyventojų), 1666 m. kilo gaisras, sunaikinęs beveik visą miestą.

KINIJA: ČINGŲ DINASTIJA 1644-1770

Čingų dinastijos pradininkai – mandžiūrai, Sibiro tauta, gyvenanti Mandžiūrijoje. Čingų dinastija valdė Kiniją nuo 1644 iki 1911 m.

Ši įmantri auksinė gėlės pavidalo segė padaryta Kinijoje Čingų laikais. Tokiais dailiais dirbiniais Kinija prekiavo.

▼ Koromandelio širmos (padarytos 1672 m.) dramblio kaulo plokštelėse pavaizduoti ištaigingi turtingų Čingų laikų kinų namai ir prašmatnūs sodai.

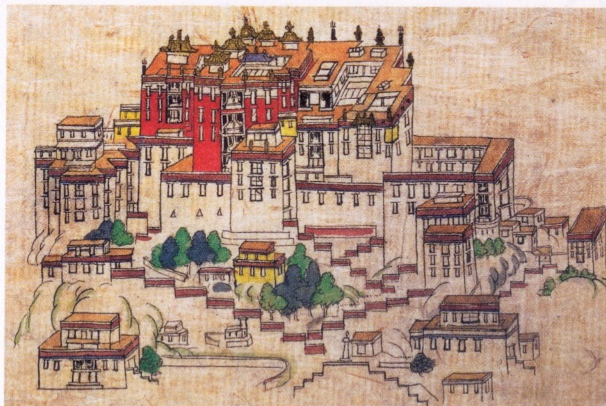
Mingų dinastija valdė Kiniją nuo 1368 m. Bet jie nuolat didino mokesčius, valstiečiai nuskurdo. 1628 m. prasidėjo valstiečių karas. Mingai kelis kartus sutriuškino sukilėlių pajėgas, bet 1644 m. atsigavę maištininkai užėmė Pekiną, ir paskutinis Mingų imperatorius Čongdženas pasikorė. Prasidėjo suirutė, ir mandžiūrų vadas Dorgonas su kariuomene iš Mandžiūrijos patraukė į pietus. Jis užgrobė Pekiną ir pradėjo Čingų ("grynąją") dinastiją. Jo sūnėnas Šundži tapo pirmuoju Čingų imperatoriumi.

Pietinės Kinijos provincijos ilgai priešinosi mandžiūrams, visą Kiniją jie užkariavo tik po 40 metų. Mandžiūrai gyveno atskirai nuo kinų uždarose zonose, santuokos su kinais buvo draudžiamos. Kinų vyrai buvo priversti pinti savo ilgus plaukus į kasas, kad visi matytų, jog jie – antrarūšiai žmonės.

Mandžiūrai gyveno žemėse į šiaurę nuo Didžiosios kinų sienos. Mandžiūrų dinastijos valdymo laikais padidėjo Kinijos teritorija, pagausėjo gyventojų, buvo galiausiai sumušti įkyrūs mongolai.

Tačiau imperijai valdyti buvo samdomi ne tik mandžiūrų, bet ir kinų pareigūnai. Laikui bėgant, mandžiūrai perėmė kinų papročius ir kalbą. Jų buvo nedaug, todėl per žiauriai elgtis su kinais mandžiūrai nedrįso. Gyvenimas šalyje pagyvėjo.

▲ Tibetą (Sidzangą) valdė budistų vyriausiasis dvasininkas, vadinamas dalailama. Trečiasis dalailama 1645 m. atstatė Potalos vienuolyną sostinėje Lhasoje, ir jis tapo valdovo rezidencija. Dalailamos patyrė mongolų įtaką, bet 18 a. viduryje Tibetas buvo prijungtas prie Kinijos.

TURTINGA IR GALINGA IMPERIJA

Iš pradžių Čingų valdoma Kinija klestėjo. Imperija didėjo, prekyba, ypač su Europa, plėtėsi. Kinų šilkas ir porcelianas buvo gražiausi pasaulyje, o medvilnės gaminiai pigūs ir patvarūs. Užsienis nupirkdavo baisybę kiniškos arbatos, nes 18 a. Europa ją pamėgo. Tačiau Čingai užsienio prekybą ribojo.

Imperija pasidarė tokia turtinga ir galinga, kad jos valdovai pradėjo niekinti visą pasaulį. Valdant imperatoriui Kangsi (1661-1722), svetimšaliai pirkliai turėdavo klauptis, kai būdavo skaitomi jo potvarkiai. Europiečiams buvo leista prekiauti su kinais tik per Guangdžou uostą. Mandžiūrai prijungė prie Kinijos Tibetą, Anamą (dabartinį Vietnamą), Birmą, Mongoliją ir Turkestaną. Tuo metu Kinijos imperija buvo didžiausia pasaulyje. Su rusais dėl Paamūrės žemių ir prekybos jie sudarė naudingas sutartis.

Iš pradžių pietryčių Kinijoje kilo keletas maištų, bruzdėjo ir tautinės mažumos, nes kinai atsikraustė į jų žemes. Bet apskritai Čingų laikais Kinijoje vyravo taika ir gerovė. Gyventojų nuo 100 milijonų 1650 m. padaugėjo iki 300 milijonų 1800 m. Tačiau 18 a. pabaigoje prasidėjo nuosmukis.

◄ Šio emaliuoto porcelianinio indo (17 a. pabaiga) forma ir raštai primena bronzinius ritualinius Šangų laikų indus.

◄ Kinų šilko pramonėje dirbo tūkstančiai darbininkų, daugiausia moterų. Iš šilko gijų staklėmis jos audė audinį. Šilkas buvo skirtas naudoti Kinijoje ir eksportuoti į Europą. Medvilnės žaliava buvo įvežama, o audiniai eksportuojami. Sučou uosto audėjai audė patį geriausią šilką.

SVARBIAUSIOS DATOS

1644	Mandžiūrai Pekine pradeda Čingų dinastiją
1644-1660	Mandžiūrų pajėgos užkariauja beveik visą Kiniją
1661	Sumuštų Mingų šalininkai atima iš olandų Formozos salą
1661	Kangsi tampa antruoju Čingų imperatoriumi
1674-1681	Sukilimai pietuose (netrukus numalšinti)
1683	Mandžiūrų pajėgos atkariauja Formozos salą iš nuverstų Mingų šalininkų
1689	Rusai iškeičia Sibiro žemes į teisę prekiauti su Kinija
1696	Mandžiūrai Mongolijoje sumuša mongolus
1717-1720	Karas su mongolais dėl Tibeto
18 a. 6 deš.	Kinai įsiveržia į Tibetą ir Turkestaną
18 a. 7 deš.	Kinai įsiveržia į Birmą

OSMANŲ IMPERIJA 1602-1783

Po Suleimano Puikiojo valdymo Osmanų imperijoje prasidėjo ilgas nuosmukio laikotarpis. Vis dėlto imperija gyvavo iki 1923 m.

Sultonas Osmanas II valdė nuo 1618 iki 1622 m. Jis buvo jaunas, žiaurus ir puikus lankininkas. Sultonas bandė palaužti janyčarų galią, bet šie pakėlė maištą, nužudė jį ir pasodino į sostą Mustafą I.

1565 m. Suleimanas Puikusis nusprendė įsiveržti į Maltą, kurią tuo metu buvo užėmęs katalikų religinis pasaulietinis ordinas joanitai. Turkų buvo nepalyginamai daugiau, bet užgrobti Maltos nepasisekė, ir po kelių mėnesių jie atsitraukė. 1566 m. Suleimanas mirė. 1571 m. osmanai bandė įsiveržti į Venecijos valdomą Kiprą, bet susivienijusios Venecijos, Ispanijos ir Popiežiaus srities jūrų pajėgos sutriuškino jų laivyną Lepanto mūšyje. 1602 m. prasidėjo ilgas ir brangus karas su Sefevidų Persija, nedavęs jokios naudos. Stambulą nusiaubė maras, ūkis nusmuko. Kadaise pelningi prekybos keliai, jungę Aziją, Afriką ir Europą, neteko ankstesnės reikšmės, atradus naujus jūrų kelius aplink Afriką ir sausumos – per Sibirą.

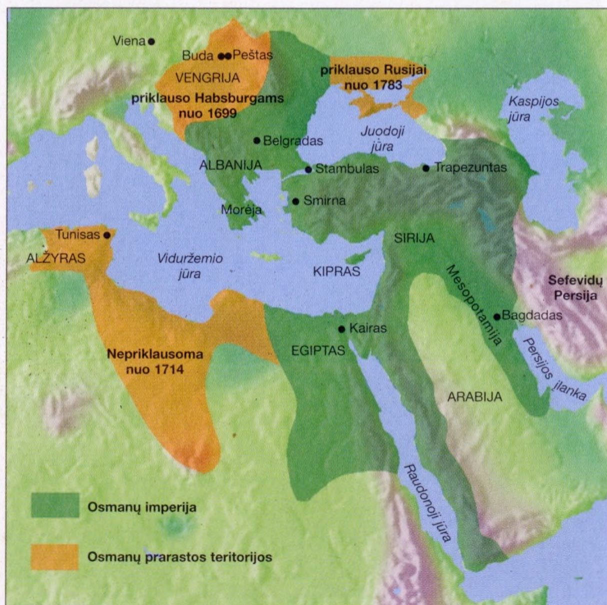
IMPERIJOS NUOSMUKIS

Per Trisdešimties metų karą Osmanų imperija šiek tiek atsigavo. Bet kai 1656 m. osmanai pabandė įsiveržti į Kretą, venecijiečiai užblokavo Dardanelus (sąsiaurį, jungiantį Marmuro ir Egėjo jūras), ir grėsmė kilo pačiam Stambului. Kilo panika, ir sultoną Ibrahimą nuvertė kariuomenė. Valdžią į savo rankas paėmė didysis viziris (vyriausiasis ministras) Mehmetas Kiopriuliu. Jis pertvarkė ūkį, kariuomenę, ir Osmanų imperija vėl atkuto.

Kitas viziris, Kara Mustafa, 1683 m. antrą kartą bandė užimti Vieną. Vienos apsiaustis truko du mėnesius, o paskui Austrijai į pagalbą atvyko Lenkija ir Vokietija. Turkai buvo sumušti. Austrai įsiveržė į Vengriją, venecijiečiai užgrobė dalį Graikijos, o rusai ėmė grėsti turkų Azovo tvirtovei. 1690 m. didžiuoju viziriu tapo Mustafa Kiopriuliu. Jam pasisekė atremti austrus, bet 1691 m. didysis viziris buvo nužudytas. 17 a. paskutiniajame dešimtmetyje Osmanų imperija prarado Vengriją ir Azovą. Dalį valdų Europoje pavyko išsaugoti tik todėl, kad Austrija pradėjo karą su Prancūzija.

▲ Sultonas Mustafa I (1591-1639) buvo psichiškai nesveikas. Jis sėdėjo soste du kartus – 1617-1618 m. ir 1622-1623 m.

► Osmanų imperija vis dar buvo didelė, bet pamažu pradėjo irti.

IMPERIJA MAŽĖJA

1710-1720 m. Osmanų imperija atgavo Azovą ir Graikiją, bet prarado Serbiją ir dalį Armėnijos, be to, osmanai neteko beveik visos šiaurės Afrikos – Alžyro, Tuniso ir Libijos. Šios šalys Osmanų imperijai priklausė tik formaliai, iš tiesų jos buvo savarankiškos. 1736 m. rusai vėl pradėjo puolimą, o 1783 m. buvo užėmę Krymą ir beveik visą Ukrainą – osmanai nebekontroliavo Juodosios jūros. Anatolijoje maištavo vietos valdovai, o Stambulo gyventojai nerimavo dėl ateities.

Osmanų imperija tebebuvo didelė, bet nuskurdo, kultūra nusmuko, prekyba žlugo. 18 a. pabaigoje imperijos likimas priklausė nuo didžiųjų Europos valstybių: Rusijos, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos. Tačiau Osmanų imperija vis dar gyvavo.

▶ 1610 m. turkų miniatiūroje pavaizduoti muzikantai, pakviesti į Stambulą linksminti sultono. Kad sultonai nesikištų į politiką, buvo labai stengiamasi parūpinti jiems įmantriausių pramogų. Sultonų įtaką sumažino kruvina kova dėl valdžios.

▼ 1683 m. osmanai du mėnesius buvo apgulę Vieną, bet paskui miesto gynėjai sulaukė pagalbos iš Lenkijos ir Vokietijos. 1683 m. rugsėjo 12 d. penkiolikos valandų mūšyje turkai buvo visiškai sutriuškinti.

VERGIJA IR PIRATAI 1517-1810

Daugelis pirmųjų kolonijų Amerikoje suklestėjo piratų, cukranendrių plantacijų savininkų ir milijonų vergų afrikiečių dėka.

Vakarų Afrikoje buvo daug aukso. Arabai tą sritį pavadino Gvinėja, o europiečiai šį žodį pasiskolino. 1663 m. Karolio I nurodymu nukalta auksinė moneta buvo pavadinta ginėja.

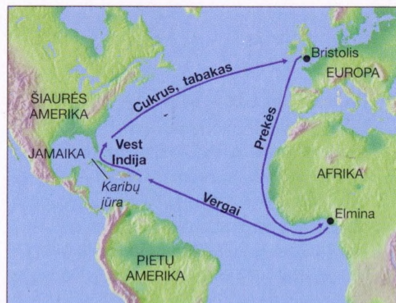
Kad vergai nepabėgtų, pirkliai jiems ant kaklo ar kulkšnių uždėdavo geležinius pančius ir prikaustydavo vieną prie kito.

▲ Geležiniais antrankiais, kuriuos buvo galima nuimti tik specialiais įrankiais, pirkliai surakindavo vergams rankas.

Nepraėjus nė šimtui metų po Kolumbo išsilaipinimo 1492 m., dauguma Karibų jūros salų gyventojų, aravakų ir karibų, buvo išnaikinta arba išmirė nuo ligų. 17 a. pradžioje Karibų jūra virto mūšio lauku. Ispanai, prancūzai, anglai ir olandai kovojo dėl salų, kurias pavadino Vest Indija. Kai kurios salos ėjo iš rankų į rankas, nes konkurencija dėl žemės kurti kolonijoms buvo nuožmi.

Anglų, prancūzų ir olandų jūrų plėšikai iš piratavimo dažnai susikraudavo turtus. Jie turėjo savo valdovų leidimą plėšikauti, nes kenkė ispanams. Piratai užgrobdavo salas, įkurdavo gyvenvietes ir gerai pasipelnydavo. Kai kurie vėliau tapo admirolais ar kolonijų gubernatoriais. Frensis Dreikas 1577-1580 m. apiplaukė aplink pasaulį, plėšdamas ispanų laivus, ir namo sugrįžo turtingas. Kapitonui Kidui buvo liepta kovoti su piratais, bet jis pats prie jų prisidėjo. Edvardas Tičas (Juodabarzdis) ir kapitonas Morganas plėšė ispanų gyvenvietes ir laivus Karibų jūroje. Jie padarė pradžią kolonijų kūrimui. Piratai iš ispanų atėmė baisybę aukso, bet pastarieji ir toliau kolonizavo Ameriką.

Iš tokių uostų kaip Bristolis prekės buvo gabenamos į vakarų Afriką. Pardavę prekes, pirkliai prigrūsdavo laivą vergų ir gabendavo juos į Vest Indiją, o iš ten į Europą veždavo cukrų.

VERGŲ PREKYBA

Arbata ir kava Europoje tapo madingais gėrimais, todėl prireikė daug cukraus jiems saldinti. Cukranendrės Vest Indijoje augo puikiai, bet joms auginti reikėjo daug darbininkų. Dauguma vietos gyventojų jau buvo išmirę. Todėl kolonistai atsiveždavo vergų iš vakarų Afrikos.

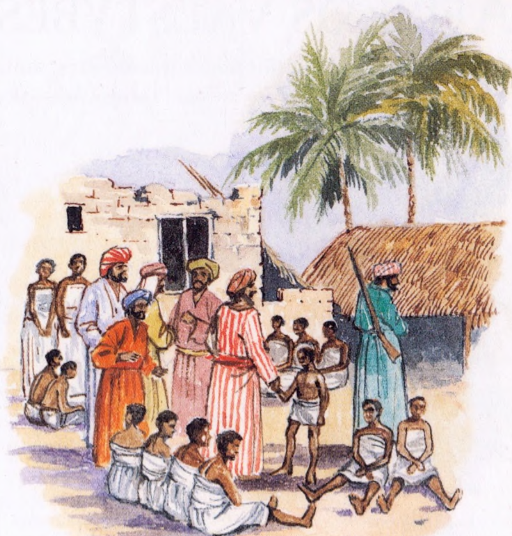
Europiečiai nemanė, kad paversdami afrikiečius vergais, elgiasi nedorai. Jie pigiai prisipirkdavo vergų, sukimšdavo juos į laivus, o paskui parduodavo plantacijų savininkams. Du trečdaliai vergų mirdavo kelionėje arba nuo ligų, žiauraus elgesio ir sunkaus darbo. Ir vis dėlto apie 1800 m. Amerikoje buvo devyni milijonai vergų afrikiečių.

▶ Ištisos afrikiečių giminės ir kaimai buvo išgabenami į Ameriką vergauti. Daug vergų kelionėje mirdavo, o Kongas ir Angola neteko begalės gyventojų.

Vergai nuima cukranendrių derlių Karibų jūros salos plantacijoje. Žemvaldžiai pasakiškai praturtėdavo ir dažnai grįždavo į Europą smagiai pagyventi, o plantacijas prižiūrėdavo valdytojai.

▶ Dar neatvykus europiečiams, arabai prekiavo vergais rytinėje Afrikos pakrantėje. Į Afriką atvykę portugalai vergus išgabendavo dirbti kolonijose.

PREKYBOS TRIKAMPIS

Europiečiams priklausančios cukranendrių plantacijos Karibų jūros salose dažnai būdavo didžiulės. Jose stovėjo sandėliai, valčių stovyklos, bažnyčios, vergų lūšnos ir žemvaldžio rūmai. Susidarė prekybos trikampis: Europos prekės buvo gabenamos į vakarų Afriką, vergai iš vakarų Afrikos – į Ameriką, o plantacijų produktai – atgal į Europą. Europoje buvo pelninga prekiauti cukrumi, tabaku, medvilne ir romu. Piratavimas, plantacijos ir vergija atsirado iš troškimo pralobti ir sykiu padėjo suklestėti Europos ekonomikai. Vergija buvo panaikinta tik 19 a. Dauguma dabartinių afroamerikiečių yra vergų palikuonys.

HENRIS MORGANAS

Valas kapitonas Morganas (1635-1688) nuo septintojo iki devintojo 17 a. dešimtmečio buvo Karibų jūros nelaimė. Jis organizavo piratų laivyną, užpuldavo ispanų laivus vidury vandenyno ir atimdavo jų lobius. Didžiuma grobio atsidurdavo Anglijoje kaip atlygis rėmėjams. 1668 m. jis užgrobė Portobelą, 1669 m. apiplėšė Marakaibą, o 1671 m. užėmė Panamą. Vėliau už paslaugas plėšiant ispanus jam buvo suteiktas bajoro titulas, o 1674 m. Morganas tapo Jamaikos gubernatoriumi. Jis mirė 53 metų. Tokie piratai kaip Morganas padėjo Anglijos ekonomikai sutvirtėti.

AFRIKOS VALSTYBĖS 1550-1700

17 a. Afriką sudarė įvairios tautos ir karalystės, kurių papročiai, kalbos, dievai ir valdymo formos labai skyrėsi.

Avino kaukė iš Benino karalystės vakarų Afrikoje, garsėjusios bronzos dirbiniais. Kaukės vaizdavo dievus ir dvasias ir buvo naudojamos per kasmetines aukojimo apeigas su šokiais.

▲ Šis Ašančio šalmas papuoštas auksiniais ragais ir amuletais. Europiečiai negalėjo nusipirkti vergų iš Ašančio už auksą, nes Ašantis jo turėjo pakankamai. Tada jie už vergus pradėjo mokėti ginklais, ir Ašantis tapo gerai ginkluota karinga valstybe.

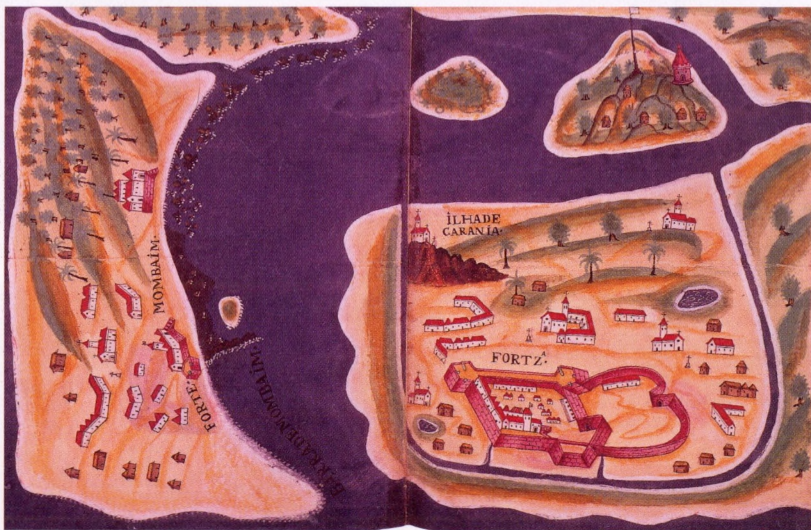
Šiuo laikotarpiu Afrikos tautos sparčiai vystėsi. Jei nebūtų atsibastę europiečiai, Afrikos tautos būtų suklestėjusios dar labiau. Nors iki 19 a. europiečių įtaka nebuvo didelė, jie pirkdavo auksą, čiabuvių dirbinius ir vergus, o parduodavo šautuvus, audinius, įrankius ir įvairius gaminius. Ilgainiui tradicinė Afrikos prekyba ir visuomenė ėmė keistis. Kai kurios sritys, pavyzdžiui, vakarų Afrika, ištuštėjo, nes daug žmonių buvo parduota į vergiją. Didėjo visuomenės susiskaldymas, nes vadai ir pirkliai sudarinėjo su europiečiais pelningus sandorius ir turtėjo. Kai kurie vadai parduodavo į vergiją net savo genties žmones.

Didžiausia Afrikos valstybė buvo Songajus. Pakrantėje įsikūrę Europos pirkliai atėmė iš Songajaus aukso ir vergų prekybą, ir šalis nuskurdo. 1591 m. Maroko kariuomenė perėjo Sacharą ir įsiveržė į Songajų. Į pietus nuo Sacharos susikūrė naujos valstybės: mosių, hausų, Kanem Bornu ir Darfuras. Šios musulmoniškos valstybės prekiavo su turkais osmanais ir arabais.

Gao, Kacina ir Kanas atsivertė į islamą, per Sacharą į vakarų Afriką atneštą arabų. Pakrantės karalystės išsaugojo savus tikėjimus. Didžiuma šiaurės rytų Afrikos priklausė Osmanų imperijai.

Rytuose krikščionišką Etiopiją supo musulmonų valstybės. Plito islamas, ir sukilę musulmonai ėmė plėsti Etiopiją. Portugalų padedama, Etiopija 1543 m. išvijo musulmonus. Portugalai bandė įsitvirtinti šalyje, bet etiopai nepasidavė. Rytinėje ir vakarinėje pakrantėje portugalai statė tvirtoves ir vergų stovyklas.

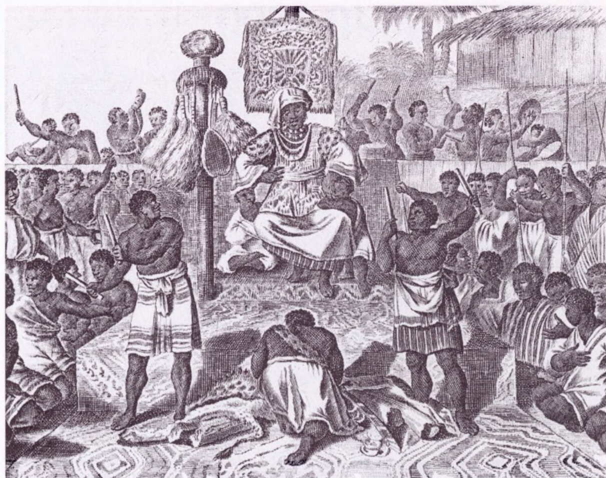
▶ Afrikos pakrantėje portugalai statė tvirtoves. Šiame 1646 m. žemėlapyje pavaizduotas Mombasos fortas (dabar Kenijoje) rytinėje pakrantėje.

DAHOMĖJA IR AŠANTIS

Daug valstybių susikūrė miškų zonoje prie vakarinės Afrikos pakrantės. 1625 m. karalius Akaba sukūrė naują karalystę Aladą. Tarp 1645 ir 1685 m. ji susijungė su dar dviem karalystėmis ir tapo Dahomėja. Ši nauja valstybė turtėjo iš aukso ir vergų prekybos. 1747 m. Dahomėją nukariavo jorubai iš Ojo (dabar Nigerija). Dahomėja liūdnai pagarsėjo tarp europiečių, kai po vado mirties buvo paaukota tūkstančiai vergų lydėti jo į pomirtinį gyvenimą.

Į vakarus nuo Dahomėjos buvo Ašantis. 1689 m. Osėjus Tutu įkūrė galingą Ašančių federaciją ir pastatė sostinę Kumasį. Ašantis turtėjo prekiaudamas auksu, vergais ir kolamedžio sėklomis. 1637 m. svarbią portugalų tvirtovę ir faktoriją Elmirą Ašantyje užgrobė olandai.

Afrika tiekė vergus sparčiai didėjančioms Amerikos plantacijoms. Milijonai žmonių buvo nugabenti anapus Atlanto, daug žuvo per karus tarp Afrikos valstybių, kurioms reikėjo belaisvių prekybai, dar daugiau mirė, baisiomis sąlygomis gabenami per Atlanto vandenyną. Prekyba vergais smukdė Afriką.

▲ Genties šventė 1686 m. Lovango karalystėje (Kongo sritis). Atvykus europiečiams, nebeliko genčių saugumo ir vienybės. Jos susiskaldė ir pradėjo viena kitą užpuldinėti, nes genčių vadams reikėjo belaisvių prekybai.

▶ Europietis pirklys siūlo alkatų genties vadui iš Senegalo (vakarų Afrika) brendžio mainais į vandenį. 17 a. pabaiga.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1570	Iškyla Kanem Bornu
1575	Portugalai įsikuria Angoloje
1588	Įkurta anglų Gvinėjos bendrovė
1600	Klesti Monomotapa
1625	Karalius Akaba sukuria Alados karalystę
1637	Olandai išstumia portugalus iš Aukso Kranto
1652	Olandų Ost Indijos bendrovė įkuria Keiptauną
17 a. 7 deš.	Vakarų Afrikoje iškyla bambarų karalystės
1685	Iš trijų karalysčių susidaro Dahomėja
1689	Osėjus Tutu sukuria Ašantį
1701	Osėjus Tutu plečia Ašantį

◀ Benino oba (valdovas) joja eitynėse. Beninas, kadaise turtingiausia vakarų Afrikos šalis, 18 a. nusmuko. Jį užkariavo vis stiprėjantys jorubai ir Ojo karalystė.

AIRIJA 1540-1800

17 a. Airijoje buvo galutinai ir nuožmiai įtvirtinta anglų protestantų valdžia. Sukilimus anglai žiauriai nuslopino.

▲ Džeimsas Batleris, Ormondo kunigaikštis, (1610-1688) Karolio I vardu valdė Airiją.

▼ 1641 m. Drohedą apgulė airių katalikų pajėgos. 1649 m. paėmęs Drohedą, Kromvelis išžudė visus šio airių miesto gyventojus.

Airiai niekada nenorėjo, kad juos valdytų anglai. Anglijos karalius Henrikas II 1171 m. pasiskelbė Airijos valdovu, ir 400 metų Anglijos valdovai stengėsi šioje šalyje įtvirtinti savo valdžią. Ilgainiui anglų ir airių santykiai vis blogėjo. Pagrindinė nesutarimų priežastis buvo prievartinė reformacija Airijoje. Airiai buvo katalikai,-anglai tapo protestantais. Airių kunigai skatino sukilimus mokydami, kad anglai – eretikai ir neturi teisės valdyti Airijos. Anglai žiauriai tramdė Airiją. Jie uždarė daug vienuolynų, o jų žemes pardavė savo šalininkams. Airiai dažnai sukildavo. 1556 m. Marija I pasiuntė kariuomenę į Airiją išvaryti airių iš jų žemių ir atiduoti tų žemių anglų naujakuriams.

KOLONIJOS IR SUKILIMAS

16 a. devintajame dešimtmetyje anglai toliau stiprino savo valdžią. Anglų kolonistams buvo pažadėti turtai ir visos įmanomos teisės, todėl jie mielai kūrėsi iš airių atimtose žemėse ir statė naujus miestus. Bet 1598 m. jų koloniją užpuolė ir sunaikino airiai. Alsteryje, kur gyveno vieni airiai, prasidėjo sukilimas, bet 1603 m. jis buvo numalšintas. Anglai Alsteryje apgyvendino škotų puritonus, įtvirtino savo miestus, kaip antai Londonderį. Kai kurie airiai bandė priešintis, bet daugelis išvyko. 17 a. viduryje Alsteryje protestantų jau buvo daugiau, negu katalikų.

1642 m. prasidėjo Airių sukilimas. Sukilėliai reikalavo grąžinti atimtas žemes ir pilietinių bei ekonominių teisių katalikams. Anglijoje vyko pilietinis karas, todėl Kromvelio kariuomenė išsilaipino Airijoje tik 1649 m. Sukilimas buvo nuslopintas neįtikėtinai žiauriai, daug airių miestų ir kaimų nušluota nuo žemės paviršiaus. Vietos gyventojai buvo išvaryti į nederlingas vakarines šalies žemes, o jų žemės išdalytos anglų kareiviams. Po to katalikams nebepriklausė nė penktadalio Airijos žemių.

NUOŽMUS PROTESTANTŲ VALDYMAS

Airiai trumpam atgavo viltį, kai Anglijos karaliumi tapo katalikas Jokūbas II. Jo duktė ištekėjo už Vilhelmo Oraniečio iš Olandijos, didžiulės su Prancūzija kovojančių šalių sąjungos vadovo. 1688 m. išsilaipinęs Anglijoje su samdinių kariuomene, Oranietis įsitvirtino Londone ir sušaukė parlamentą, kad šis pasiūlytų jam Anglijos sostą. Jokūbas II, Senasis Apsišaukėlis, pabėgo į Airiją. Galiausiai Jokūbo kariuomenę Boino mūšyje sutriuškino Vilhelmo Oraniečio kariuomenė. Po to katalikiškoje šalyje įsitvirtino protestantų valdžia. Katalikai tapo visiškai beteisiai. Jiems buvo uždrausta mokytis, turėti ginklą, žemės, net stambų arklį. Katalikai, atsivertę į protestantizmą, gaudavo žemės, atimtos iš katalikų, kurie nenorėjo keisti tikėjimo. Vieni airiai susitaikė su likimu, kiti priešinosi, daug airių išvyko iš šalies. 1798 m. prasidėjo Vulfo Touno sukilimas. Jį nuslopinę, anglai uždraudė skirti katalikus į valstybinę tarnybę, ėmė aršiai persekioti airių kalbą ir kultūrą. Bet airių katalikai nepasidavė.

Šį Airijos žemėlapį 1635 m. nubraižė vienas prancūzas. Po keturiolikos metų su didžiule kariuomene į Airiją įsiveržė Kromvelis malšinti Airių sukilimo. Daug airių buvo perkelta į nederlingas žemes vakaruose.

SVARBIAUSIOS DATOS

1556	Marija I įkuria protestantų kolonijas Airijoje
1580	Kolonijų vis daugėja
1598	Sukilimai Airijoje, ypač Alsteryje
1642	Airių sukilimas prieš anglų valdžią
1649	Kromvelis numalšina Airių sukilimą
1690	Boino mūšį laimi protestantai
1798	Vulfo Touno sukilimas

Jokūbas II buvo katalikas, todėl airiams trumpam atgimė viltis. Jis pamėgino sulyginti protestantų ir katalikų teises, bet anglai mieliau pasirinko karalių užsienietį.

BOINO MŪŠIS

Lemiamas mūšis įvyko netoli Drohedos 1690 m. Jokūbo II, neseniai nuversto nuo sosto Stiuarto, kariuomenė buvo mažesnė, negu protestantiška Vilhelmo III kariuomenė. Vilhelmo būriai persikėlė per Boino upę ir sutriuškino katalikų kariuomenę. Jokūbas II pabėgo į Prancūziją.

DIDYSIS ŠIAURĖS KARAS 1700-1721

Po karo su kitomis šiaurės Europos šalimis Švedija prarado beveik visas savo valdas, o Rusija tapo Europos didžiąja valstybe.

Šiame 17 a. paveiksle pavaizduotas Švedijos karalius Karolis XI (1655-1697) su šeima. Būsimąjį Karolį XII laiko jo motina, karalienė Eleonora.

Didysis šiaurės karas kilo tarp Švedijos ir kitų šiaurės Europos valstybių, kurioms vadovavo Rusijos caras Petras I. Kariaujama buvo dėl Baltijos jūros ir jos pakrančių. 1700 m. Švediją užpuolė Danija, Saksonija, Lenkija ir Rusija. Švedijos karaliui Karoliui XII buvo tik 18 metų, ir priešai tikėjosi pasinaudoti jo nepatyrimu. Bet pasirodė, kad Karolis – apsigimęs karvedys. Jis sumušė rusus Narvos mūšyje Estijoje, privertė Saksoniją, Lenkiją ir Daniją pasitraukti iš karo ir pasodino į Lenkijos sostą naują karalių. Po aštuonerių metų Karolis įsiveržė į Rusiją. Bet prasidėjo šalta 1708-1709 m. žiema, rusai traukėsi, pakeliui viską naikindami. Švedai pristigo maisto, o dar reikėjo nuolat atmušinėti rusų antpuolius. Pavasarį Karolio armija sumažėjo perpus. 1709 m. Poltavos mūšyje rusai sumušė švedus, ir Karolis XII pabėgo į Turkiją. 1714 m. jis grįžo į Švediją ir 1716 m. atrėmė įsiveržusius danus. Jis įsiveržė į Norvegiją ir ten 1718 m. žuvo. Likusi be Karolio, dvidešimties karo metų nustekenta Švedija 1721 m. pasirašė Ništato taikos sutartį.

Švedijos imperija didžiausios galybės laikais (17 a. 7 deš.). Švedija buvo didžiausia šiaurės Europos valstybė, turėjo stiprią kariuomenę ir didelį jūrų laivyną. 1708 m. ji įsiveržė į Rusiją.

▲ Šioje bronzinėje plokštėje pavaizduotas Narvos paėmimas. Narvos mūšyje 8000 švedų kariuomenė sutriuškino 40 000 rusų kariuomenę. Jaunas Švedijos karalius Karolis XII iškovojo puikią pergalę.

▶ 1709 m. Poltavos mūšyje netoli Kijevo (Ukraina) Švedijos galybė buvo palaužta. Petro I kariuomenė buvo didesnė ir geriau ginkluota, o švedai buvo pavargę, alkani ir toli nuo tėvynės.

Ispanijos įpėdinystės karas 1701-1713

Ispanijos karalius Karolis II neturėjo įpėdinio. Kai jis 1700 m. mirė, į Ispanijos sostą teises pareiškė pora karalių.

Džonas Čerčilis, Marlboro kunigaikštis (1650-1722), 1702 m. buvo paskirtas sąjungininkų karinių pajėgų vadu. Jis laimėjo Blenheimo, Ramiji, Odenardo ir Malplakė mūšius.

Kunigaikštis Eugenijus Savojietis (1663-1736) 1683 m. kovojo su turkais, apsupusiais Vieną. 1701 m. jis tapo vyriausiuoju Austrijos kariuomenės vadu ir kovėsi Blenheimo ir Odenardo mūšiuose.

Ispanijos sosto užsimanė ir Prancūzijos Burbonai, ir Austrijos Habsburgai. Prieš Karolio II mirtį jie pasirašė sutartį, kuria pasidalijo Ispanijos valdas. Bet Karolis mirdamas paliko sostą Pilypui Anžujiečiui, Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV vaikaičiui. Liudvikas XIV numojo ranka į ankstesnį susitarimą su Habsburgais ir parėmė Pilypą. Bet Prancūzijos ir Ispanijos sąjungos nenorėjo nė viena Europos valstybė.

1701 m. Vakarų Europa jau kariavo. Anglijos karalius Vilhelmas III sudarė didžiulę sąjungą prieš prancūzus su Nyderlandais, Austrija ir dauguma Vokietijos valstybių. 1704 m. Blenheime prancūzų kariuomenę sutriuškino sąjungininkų pajėgos, vadovaujamos Marlboro kunigaikščio. Jis laimėjo dar tris mūšius su prancūzais Ispanijos Nyderlanduose. 1706 m. austrų kariuomenė, vadovaujama kunigaikščio Eugenijaus Savojiečio, išvijo prancūzus iš Italijos.

Pagal 1713 m. Utrechto sutartį Prancūzija išsaugojo savo valdas. Austrija gavo Ispanijos Nyderlandus ir Neapolį, Anglija – Gibraltarą ir Niufaundlandą. Pilypas V liko Ispanijos karaliumi.

Paskui sąjungininkai įsiveržė į Ispaniją, bet Prancūzijos pajėgos juos atrėmė, ir Liudviko vaikaitis Pilypas V liko Ispanijos soste. Ilgas karas išsekino abi puses, ir 1713 m. buvo pasirašyta Utrechto taikos sutartis.

BLENHEIMO MŪŠIS

1704 m. Bavarijoje, Blenheime, kovėsi keturios kariuomenės ir keletas valstybių. Prancūzai ir bavarai traukė į Vieną. Marlboro kunigaikščio ir Eugenijaus Savojiečio kariuomenė užkirto jiems kelią Blenheime. Mūšyje krito 12 000 sąjungininkų ir 30 000 prancūzų bei bavarų. Tačiau Viena buvo išgelbėta.

KOLONIJOS AMERIKOJE 1600-1700

Naujakuriai plūste plūdo į Šiaurės Ameriką. Europiečiai ir nulėmė būsimąją Naujojo pasaulio gyvenseną.

▲ Viljamas Penas (1644-1718) buvo turtingas kvakeris, 1681 m. įkūręs Pensilvaniją. Jis mielai priglausdavo persekiojamus dėl tikėjimo arba nuskurdusius žmones.

▼ Kvakerių sekta atsirado Anglijoje 17 a. viduryje. Jie nepripažino pramogų, sakramentų, dvasininkų, o iš apeigų turėjo tik bendras pamaldas, per kurias, apimti mistinės ekstazės, imdavo drebėti, todėl ir buvo praminti kvakeriais (angliškai "quake" – drebėti).

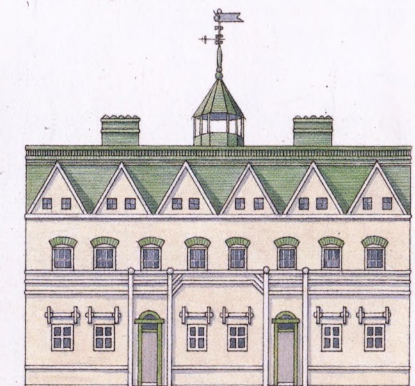
Pirmieji Šiaurės Amerikoje pradėjo kurtis prancūzai ir ispanai, bet netrukus žemyną tiesiog užtvindė emigrantai iš Anglijos ir Vokietijos. Dauguma jų buvo protestantų sektantai, Europoje persekioti už netradicinį Dievo garbinimą. Praėjus dvidešimčiai metų po pirmųjų puritonų atvykimo į Ameriką, Masačusetse jau gyveno 20 000 anglų. Kolonija sparčiai didėjo, jos sostine tapo Bostonas. Kai kurie kolonistai persikėlė į Rod Ailandą ir Konektikutą.

1625 m. Hadsono upės deltoje buvo įkurta olandų gyvenvietė Naujasis Amsterdamas. Kai 1664 m. jį užgrobė anglai ir pavadino Niujorku, mieste apsigyveno vokiečiai ir daug kitų tautų. Niujorkas netrukus tapo dideliu daugiataučiu pirklių ir amatininkų miestu. 1681 m. Anglijos karalius už skolas atidavė Pensilvaniją grupei kvakerių, vadovaujamų Viljamo Peno. Penas buvo svajotojas ir ketino sukurti naują, šventą visuomenę. Jis padėjo Europos vargšams įsikurti kolonijoje. Į Pensilvaniją pradėti naujo gyvenimo atvyko daug anglų, škotų, airių ir vokiečių.

Pietuose augo Šiaurės ir Pietų Karolinos bei Virdžinija, ypač po Anglijos pilietinio karo, kai karalius Karolis II savo šalininkus apdovanojo žeme Amerikoje. Jie įkūrė plantacijas, augino tabaką, medvilnę, ryžius, indigažolę ir turtėjo. Nuo 1619 m. naujakuriai atsiveždavo vergų iš Afrikos darbui plantacijose. Netrukus gyventojų daugumą sudarė vergai.

Naujakuriai sunkiai dirbo, kurdami naują gyvenimą. Čia pavaizduotas nedidelis ūkis Merilande (buvusioje Naujojoje Švedijoje). Naujakuriai laikė galvijus, kiaules, vištas, augino kviečius, daržoves, tabaką ir medvilnę.

Naujosios Anglijos puritonai labai vertino mokslą. 1636 m. Masačusetso vyriausybė Kembridže įkūrė Harvardo koledžą.

▼ 1619 m. Džeimstaune susirinko pirmieji Virdžinijos kolonijos atstovai su gubernatoriumi ir taryba kurti įstatymų.

PIONIERIAI

Pietvakariuose ispanai atkako į Naująją Meksiką ir 1609 m. įkūrė sostinę Santa Fė. Tai buvo tvirtovių, kasyklų ir faktorijų kolonija. Ispanams priklausė ir Florida, jie galėjo užimti visą Šiaurės Ameriką, bet Ispanijos jūrų viešpatavimas baigėsi, jai taip ir nepasinaudojus proga. Prancūzai įsikūrė prie Šv. Lauryno upės, Didžiųjų ežerų ir Misisipės. Apie 1700 m. Atlanto pakrantėje buvo 12 Anglijos kolonijų, kuriose gyveno per 250 000 anglų, o prancūzų tebuvo 20 000. Įvairiose srityse apsigyveno vokiečiai, olandai, švedai, čekai ir kitos tautos. Naująją Ameriką kūrė darbštūs paprasti žmonės, o ne vyriausybės tolimoje Europoje.

ČIABUVIAI

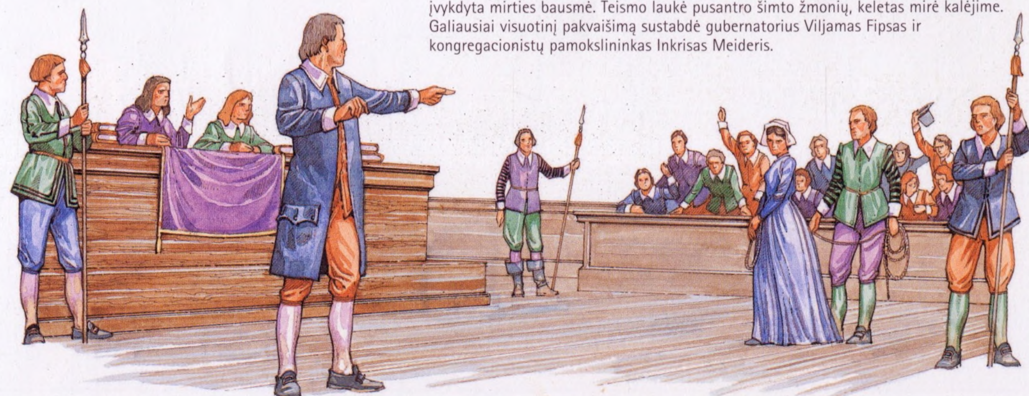
Iš pradžių ir indėnams, ir europiečių naujakuriams bendravimas buvo naudingas, kartais jie sugyvendavo taikiai. Bet atvykėliai netrukus ėmė grobti čiabuvių žemes. Būta žiaurių skerdynių, indėnai vis labiau nepasitikėjo atkilėliais ir vis nuožmiau priešinosi. 17 a. aštuntajame dešimtmetyje kilo karas. Jį laimėjo naujakuriai, ir indėnų pasipriešinimas buvo nuslopintas. Kai kurios gentys buvo išvarytos iš savo žemių, sumažėjo jų žmonių skaičius, sunyko kultūra. Ne vieną gentį kolonizatoriai visiškai sunaikino.

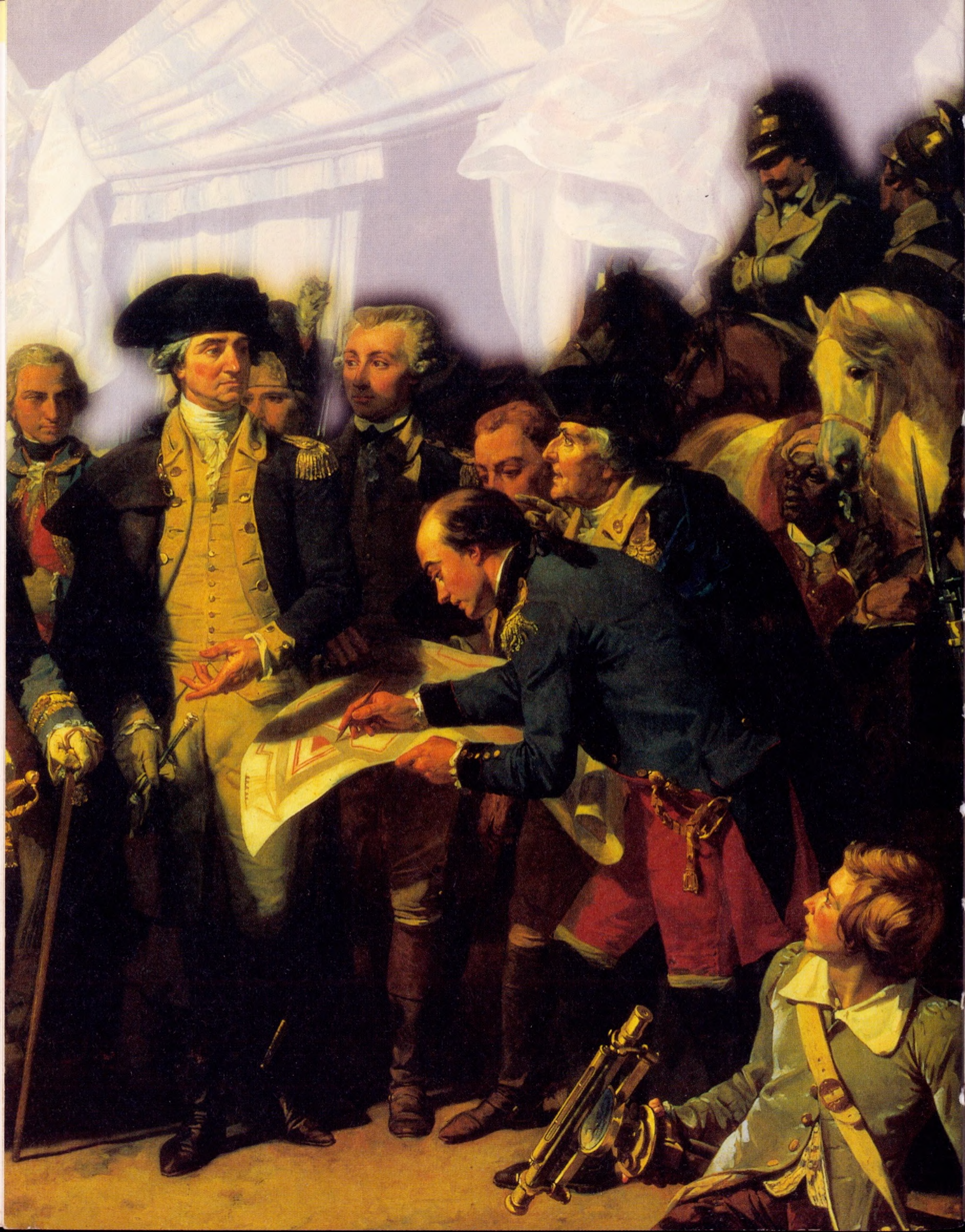

▼ Kailiai buvo vertinga prekė, naujakurių išvežama į Europą. Šiame paveikslėlyje pavaizduotas dviejų prancūzų kailių pirklių susitikimas su indėnais prie Aukštutinio ežero.

SEILEMO RAGANŲ TEISMAS

1692 m. kelios jaunos merginos iš Seilemo miesto (Masačusetsas) prisipažino, kad jas apkerėjo vergas Tituba iš Vest Indijos. Dauguma žmonių tais laikais buvo prietaringi, ir Seilemo puritonai persigando. 14 moterų ir 6 vyrams, apkaltintiems raganavimu, buvo įvykdyta mirties bausmė. Teismo laukė pusantro šimto žmonių, keletas mirė kalėjime. Galiausiai visuotinį pakvaišimą sustabdė gubernatorius Viljamas Fipsas ir kongregacionistų pamokslininkas Inkrisas Meideris.

REVOLIUCIJA IR NEPRIKLAUSOMYBĖ

1708-1835

18 a. dažnai vadinamas revoliucijų amžiumi. Nuo 1708 iki 1835 m. dažnai kildavo revoliucijos nuversti valdžiai, o kolonijos bandė išsikovoti nepriklausomybę. Vienoms kolonijoms pavyko, kitoms ne. Politinės revoliucijos kildavo todėl, kad žmonės buvo nepatenkinti valstybės valdymu. Be to, vyko pramonės, žemės ūkio, mokslo, technikos, medicinos ir meno, ypač literatūros, perversmai.

▲ Stiuartų sukilimas prieš Hanoverio dinastijos valdžią Anglijoje buvo nuslopintas. 1746 m. Kulodeno mūšyje Gražiojo princo Čarlio šalininkus sumušė anglai, vadovaujami karaliaus sūnaus, Kamberlando kunigaikščio.

◀ Generolai Rošambo ir Vašingtonas duoda įsakymą pulti apgultą Jorktauną per JAV nepriklausomybės karą 1781 m.

PASAULIS nuo 1708 iki 1835

Šiaurės Amerikoje Jungtinės Valstijos išsivadavo iš Didžiosios Britanijos valdžios ir tapo nepriklausomos, bet indėnus ištiko naujos nelaimės. Iš Europos atsikraustė daugybė žmonių, ir visi grobė indėnų žemes. Pietų ir Centrinėje Amerikoje kolonijos pradėjo kovoti su Ispanija ir Portugalija dėl nepriklausomybės ir laimėjo.

Europoje didžiosiomis valstybėmis tapo Prūsija ir Rusija, o Prancūzijoje 1789 m. prasidėjo revoliucija ir buvo nuversta monarchija.

Afrikoje naujas karalystes sukūrė fulaniai, zulai ir gandai. Šiaurės Afrikos valstybės išsivadavo iš Osmanų imperijos priespaudos. Mogolų imperija Indijoje žlugo, dėl įtakos šioje šalyje kovojo Anglija ir Prancūzija. Kinija užkariavo Tibetą, bet šalyje pamažu didėjo visuotinis nepasitenkinimas esama padėtimi. Japonija nutraukė bet kokius ryšius su Vakarais. Ramiajame vandenyne pasirodžius europiečiams, iškilo grėsmė tradicinei čiabuvių gyvenimo sanklodai.

ŠIAURĖS AMERIKA

18 a. susikūrė Jungtinės Amerikos Valstijos ir Kanada. 18 a. aštuntajame dešimtmetyje kilo JAV nepriklausomybės karas, nes Didžioji Britanija trukdė savo kolonijoms vystytis. JAV tapo pirmąja demokratine valstybe, valdoma pagal Konstituciją, ginančią visų žmonių (išskyrus indėnus ir vergus) teises. 1776 m. buvo priimta Nepriklausomybės deklaracija, ir naujoji respublika pradėjo skverbtis į vakarus, Ramiojo vandenyno link. Gyventojų vis daugėjo, nes iš karo draskomos Europos plūdo žmonės, svajojantys apie šviesesnę ateitį. Augo Amerikos miestai, plėtėsi prekyba, vystėsi kultūra. Britai stengėsi nepaleisti Kanados, bet ši galiausiai išsikovojo teisę pati tvarkyti savo reikalus. Tuo tarpu daug rytuose gyvenančių indėnų genčių buvo išvarytos iš savo žemių ir patraukė į vakarus. Pietuose medvilnės ir tabako plantacijose dirbo vergai, turtindami žemvaldžius ir aprūpindami Europą paklausiomis prekėmis.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

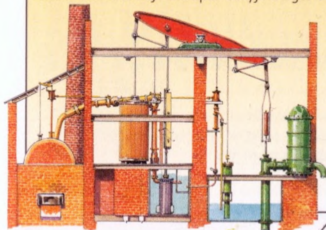
CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Kai Europoje kilo Napoleono karai, Lotynų Amerikos gyventojai susimąstė apie ateitį ir 19 a. pradžioje ėmė kovoti su ispanais ir portugalais dėl nepriklausomybės. Kasyklos ir plantacijos neteko reikšmės, ir Pietų Amerikos gyventojams reikėjo išsikovoti vietą sparčiai kintančiame pasaulyje. Bet nepriklausomybės sąjūdžiams vadovavo žemvaldžiai, todėl paprasti žmonės nieko nelaimėjo. Čiabuvius baltieji žiauriai išnaudojo.

EUROPA

Beveik visą 18 a. Europos visuomenėje didėjo praraja tarp turtuolių ir vargšų. Absoliutūs valdovai gyveno prašmatniuose rūmuose, o vis gausėjantis turtingas trečiasis luomas vadovavosi kitokia, pažangesne pasaulėžiūra. Visuomenė smarkiai pasikeitė. Miestai augo, bankininkai ir išradėjai darbavosi išsijuosę, plito užsienietiškos prekės ir iš svetur atklydusios idėjos. Napoleono karų laikais senoji santvarka didelėje Europos dalyje žlugo. Vis stiprėjo pinigų valdžia. Rusija užėmė Tolimuosius Rytus ir atsidūrė Kinijos pasienyje. Pramonės, prekybos, patrankų ir nutrūktgalviškumo dėka pasaulyje įsigalėjo Europa, ir jos įtaka vis didėjo.

AZIJA

Šiuo laikotarpiu Indiją pamažu užėmė britai. Kinija priešinosi permainoms, slopino naujas idėjas ir draudė ryšius su užsieniu. Japonija tebebuvo uždara, bet modernėjo sparčiau už Kiniją. Kitos Azijos šalys įsigijo naujų draugų ir priešų iš Europos, jie kišosi į šių valstybių reikalus, rūpindamiesi tik savo nauda. Dėl Centrinės Azijos varžėsi Rusija, Kinija ir Didžioji Britanija. Azijos stabilumas susvyravo, o jei jos valdovams pavykdavo atremti besiveržiančius europiečius, šie gebėdavo užvaldyti šalį kitais būdais.

EUROPA

AZIJA

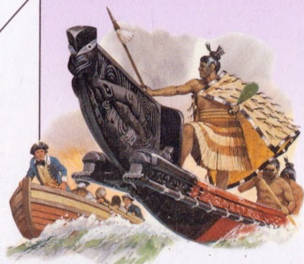
ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Po kapitono Kuko atradimų Australija ir Naująja Zelandija susidomėjo britų kolonizatoriai. Naujakuriai pradėjo keltis į Australiją 19 a. pradžioje. Karingi Naujosios Zelandijos maoriai priešinosi, bet bejėgiai Australijos aborigenai buvo lengvai įveikti.

AFRIKA

Nors europiečiams ir arabams priklausė keletas pakrantės kolonijų, prekiaudamos su europiečiais, sustiprėjo daugelis Afrikos šalių. Vienos gentys pajungė kitas, o kai kurios, kaip antai zulai ir ašančių kiltis, nuolat kariavo su kaimynais. Afrika buvo nevieninga, todėl europiečiai lengvai sukiršindavo vieną gentį su kita.

ARTIMIEJI RYTAI

Artimieji Rytai šiuo laikotarpiu nusilpo, nes Osmanų imperija nusmuko. Šiaurės Afrika ir Egiptas išsivadavo iš turkų osmanų valdžios. Persija laikėsi tvirtai ir nepasidavė svetimoms įtakoms.

AUSTRIJA IR PRŪSIJA 1711-1786

Austrijos imperija pamažu smuko, o Brandenburgas-Prūsija suklestėjo. Abi imperijos bandė primesti savo valdžią kitoms Vokietijos valstybėms.

Marija Teresė nuo 1740 iki 1780 m. buvo Habsburgų imperatorė. Ji globojo pramonę ir prekybą, padarė žemės reformą, centralizavo valstybę, pertvarkė švietimą ir kariuomenę.

▲ Frydrichas II Didysis, žiaurus, drąsus garbėtroška, nuo 1740 iki 1786 buvo Prūsijos elektorius. Jam valdant, Prūsija tapo stipria valstybe. Frydrichas II išlaisvino baudžiauninkus, Prūsijoje sulygino visų religijų išpažinėjų teises. Bet buvo didelis kariauninkas, todėl daug žmonių žuvo karuose.

Karolis VI, Austrijos erchercogas, 1711 m. tapo Šv. Romos imperijos imperatoriumi ir galingiausiu Europos valdovu, nes prie Austrijos teritorijos buvo prijungtos Šv. Romos imperijos žemės. 1740 m. Karolis mirė, ir pagal Austrijos sosto paveldėjimo įstatymą valdžia turėjo atitekti jo vyriausiajai dukteriai Marijai Teresei, nes vyriškos lyties įpėdinių nebuvo. Tačiau Bavarijos karalius Karolis, Ispanijos karalius Pilypas V ir Saksonijos karalius Augustas atsisakė pripažinti Marijos Teresės įpėdinystės teises.

Padėtis pasidarė dar sudėtingesnė, kai įsikišo kitos Europos valstybės. Austrijos įpėdinystės karas (1740-1748) prasidėjo, Prūsijai įsiveržus į Sileziją. Prūsiją parėmė Prancūzija, Bavarija, Saksonija, Sardinija ir Ispanija. O Didžioji Britanija, Vengrija ir Nyderlandai parėmė Mariją Teresę. Galiausiai buvo pripažinta Marijos Teresės teisė į sostą, Prūsija išlaikė Sileziją, o Austrija pradėjo silpti, nors tebebuvo didelė. Galingiausia šalimi Vokietijoje tapo Prūsija, o Šv. Romos imperija nusmuko. Po šimto metų, 1870-aisiais, Vokietiją suvienijo Prūsija, o Austrija nebuvo įtraukta.

Imperatoriaus vasaros rūmai Šionbrunas, pastatyti Vienoje tarp 1696 ir 1730 m., yra puikus puošnios rokoko architektūros pavyzdys.

BRANDENBURGAS-PRŪSIJA

Senoji Brandenburgo Hohencolernų dinastija paveldėjo Prūsiją 1618 m. Apie 1700 m. Brandenburgas-Prūsija tapo stipriausia protestantiška valstybe. Jos sostinė buvo Berlynas. Brandenburgo elektoriai (karaliai) sukūrė veiksmingą valstybės ūkio tvarkymo sistemą, todėl šalies pramonė suklestėjo. Prūsija iškilo, įžengus į sostą Frydrichui Vilhelmui I (valdė 1713-1740), kuris reformavo ir padidino kariuomenę. Jo įpėdinis, nuo 1740 m. valdęs Frydrichas II Didysis, turėjo galingiausią kariuomenę Vakarų Europoje ir grasino Austrijai, Prancūzijai ir Rusijai. Jam valdant, Prūsijos teritorija padvigubėjo, suklestėjo verslas ir pramonė, šalis tapo kultūros ir švietimo centru. Per kitus šimtą metų Prūsija prisijungė dar daugiau žemių ir vis labiau įsigalėjo Lenkijoje ir šiaurės Vokietijoje.

▶ 1745 m. Fontenua mūšyje (Belgija) Prancūzija sutriuškino Austriją ir jos sąjungininkes. Šiame paveiksle Prancūzijos karalius Liudvikas XV rodo į mūšio nugalėtoją, maršalą Saksą.

ŠKOTIJA: KLANŲ SUKILIMAI 1701-1746

18 a. pradžioje dalis šiaurės Škotijos klanų parėmė Stiuartų pretenzijas į Anglijos sostą. Įvyko du škotams pražūtingi sukilimai.

Gražusis princas Čarlis (Karolis Eduardas Stiuartas) buvo pusiau škotas, pusiau lenkas ir užaugo Romoje. Jis atvyko į Škotiją vadovauti Keturiasdešimt penktųjų metų sukilimui, bet Kalodeno mūšyje buvo sutriuškintas.

Flora Makdonald buvo anglams parsidavusio škotų žemvaldžio duktė, bet ji rėmė Gražųjį princą Čarlį ir padėjo jam pabėgti, perrengusi savo tarnaite.

▲ Škotų klanų karius Kalodeno mūšyje sutriuškino Kamberlando kunigaikštis. Jis įsakė išžudyti visus sužeistuosius. Po šio pralaimėjimo prasidėjo siaubingi valymai.

1688 m. Jokūbas II mirė, ir Stiuartų viltys įžengti į Anglijos sostą žlugo. Škotijos kalniečiai norėjo karaliaus škoto. Anglai stengėsi suardyti Škotijos aukštumų klanų sistemą, versdami klanų vadus gyventi toli nuo namų, Edinburge ar Londone. Įsikūrusiems mieste klanų vadams reikėjo daugiau pinigų, todėl jie padidino žemės mokestį ir pradėjo varyti žmones nuo žemės. Klanus sieję kraujo giminystės ryšiai nutrūko, paprasti klano nariai tapo žemės nuomininkais, klanai ėmė irti.

1714 m. mirė Anglijos karalienė Ona. Nauju karaliumi tapo jos pusbrolis iš Vokietijos, Hanoverio kunigaikštis Jurgis. Jis buvo Anglijos karaliaus Jokūbo I provaikis ir protestantas, bet užsienietis. Kai kam atrodė, kad škotas Jokūbas Stiuartas būtų tinkamesnis karalius. Jokūbas buvo ne tik Stiuartas, bet ir katalikas. Be to, daug škotų buvo nepatenkinti 1707 m. unija, sujungusia Škotiją su Anglija į Didžiosios Britanijos karalystę. Jokūbo šalininkai 1715 m. įsiveržė į Angliją ir buvo nugalėti Prestono mūšyje Lankašyre.

Jokūbo Stiuarto rėmėjai kovojo už anglų katalikybę ir škotų teisę būti savo likimo šeimininkais. Tačiau Penkioliktųjų metų sukilimas buvo nesėkmingas. Jokūbas Stiuartas iš Prancūzijos grįžo per vėlai: 26 kareiviai buvo nubausti mirtimi, 800 ištremti į Vest Indiją.

1745 m. prasidėjo antras didelis Stiuartų šalininkų sukilimas. Škotijoje slapta išsilaipino Jokūbo sūnus, vadinamas Gražiuoju princu Čarliu, ir ėmė vadovauti sukilimui. Užėmusi Škotiją, jo kariuomenė patraukė į Angliją. Stiuartų šalininkai pasiekė Derbį, bet toliau į pietus nepasistūmėjo. 1746 m. škotai buvo sutriuškinti Kalodeno mūšyje.

Gražusis princas Čarlis persirengęs pabėgo į Prancūziją. Anglai užvaldė Škotijos kalnų rajonus ir negailestingai keršijo. Škotijos aukštumų klanų vadai buvo išžudyti, paprasti klanų nariai nuginkluoti. Iki 1782 m. jiems buvo draudžiama segėti sijonėlius (kiltus) ir groti dūdmaišiu, o geilų kalba paskelbta už įstatymo ribų. Žmonės buvo prievarta išvaromi, o jų žemėse imta auginti avis, nes Anglijos gamykloms reikėjo vis daugiau vilnos. Klanų nariai buvo išvyti į miestus, Alsterį arba kolonijas.

▼ Gražusis princas Čarlis iš Prancūzijos slapčia atvyko į Hebridų salas prie šiaurės vakarų Škotijos vadovauti sukilimui.

ŽEMĖS ŪKIO PERVERSMAS 1650-1800

18 a. Europos kraštovaizdis kai kur, ypač Anglijoje, smarkiai pasikeitė. Žemės ūkis buvo pradėtas tvarkyti pažangiais moksliškais būdais.

Ši karikatūra vaizduoja ūkio darbininką, bandantį nusinešti į lauką visus naujus 18 a. išrastus padargus.

Europos ūkininkavimo metodai nesikeitė šimtus metų. Bet 18 a. žemvaldžiai, botanikai ir gyvulių augintojai (ypač Anglijoje) pradėjo ieškoti geresnių būdų ūkiui tvarkyti ir javams auginti. Miestai ir pramonė augo, ūkininkauti darėsi pelninga. Didėjant pelnui, žemvaldžiai lordai dar labiau susidomėjo naujovėmis ir eksperimentais. Taip prasidėjo žemės ūkio perversmas.

Buvo suprojektuoti nauji plūgai, o 1701 m. anglų ūkininkas Džetrou Talis išrado arklinę sėjamąją, kuri sėklas berdavo eilėmis ir lygiais tarpais, kad būtų lengviau ravėti. Taikant sėjomainą, buvo padidintas žemės derlingumas, o atrankos būdu veisiant gyvulius, pagerintos veislės. Žinoma, tokiems eksperimentams reikėjo lėšų ir didelių ūkių.

18 a. kaimo vaizdas pasikeitė. Anksčiau Anglijoje vyravo dideli atviri nuo viduramžių likę laukai. Kaimiečiai nuomodavo žemės rėžius ir dirbdavo greta kaimynų. Taip ūkininkaudami valstiečiai galėjo prasimaitinti, bet žemės ūkio produktų pertekliaus parduoti miestiečiams neturėdavo.

Daugelyje kaimų vargšai buvo išvaromi iš namų, nes namai, kaip ir žemė, priklausė lordams. Žemvaldžiams reikėjo žemės įkurti dideliems ūkiams, kuriuose būtų galima naudoti naujausią techniką.

▲ Tomas Viljamas Kukas (1752-1842), Lesterio grafas, buvo turtingas žemvaldys ir parlamento narys, visaip skatinęs žemės ūkio perversmą.

▶ Tomas Kukas savo dvare Houkem Hole kasmet rengdavo pasitarimą. Ūkininkavimo metodų aptarti susirinkdavo žemvaldžiai ir gyvulių augintojai iš visos Europos. Pats Kukas išvedė geresnes avių veisles.

Britanijos karališkoji žemės ūkio draugija kasmet po atviru dangumi rengdavo susirinkimus aptarti ūkininkavimo reikalams ir parodyti grynaveislių gyvulių. Šis susirinkimas netoli Bristolio įvyko 19 a. pradžioje.

APTVĖRIMAI

Aptvėrimai – tai bendruomeninių žemių padalijimas į atskirus sklypus. Vilnų kainos kilo, todėl žemvaldžiai ėmė auginti daugiau avių ir plėsti ganyklas, aptverdami bendruomenines žemes, iš pradžių tik ganyklas, vėliau – ir dirbamąją žemę. Parlamentas tarp 1759 ir 1801 m. išleido įstatymus, įteisinančius bendruomeninių žemių aptvėrimą. Anglijoje žemės ūkio perversmo laikais buvo aptverta trys milijonai hektarų žemės.

Daug valstiečių neteko žemės, darbo ir buvo priversti keltis į miestus. Turtingi žemvaldžiai įsitaisė didelius dvarus ir pasistatė puikius rūmus. Kai kuriuos dvarus garsūs dekoratyvinės sodininkystės meistrai, kaip antai Gabusis Lanselotas Braunas, paversdavo prašmatniais parkais. Šias permainas rėmė vyriausybė, irgi sudaryta iš žemvaldžių. O išvarytieji valstiečiai neteko pragyvenimo šaltinio ir virto valkatomis.

Eksperimentuojant buvo išvestos naujos, geresnės gyvulių veislės, pavyzdžiui, Anglijoje – didžiosios baltosios kiaulės.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1701	Džetrou Talis išranda eilinę sėjamąją
1730	Lordas Taunsendas įveda daugialaukę sėjomainą
1737	Linėjus sukuria augalų klasifikacijos sistemą
1754	Šarlis Bonė išleidžia veikalą apie maistinę įvairių žemės ūkio kultūrų vertę
1804	Prancūzų mokslininkas Siusiuras paaiškina, kaip auga augalai

Sėjomaina didino žemės derlingumą, ypač kas ketvirti metai sėjant dobilus: jie pagamina dirvoje organinių medžiagų, todėl kitus trejus metus derlius būna geresnis.

SEPTYNERIŲ METŲ KARAS 1756-1763

Septynerių metų karas buvo Europos valstybių karas dėl viešpatavimo Europoje, jūroje ir užjūrio kolonijose.

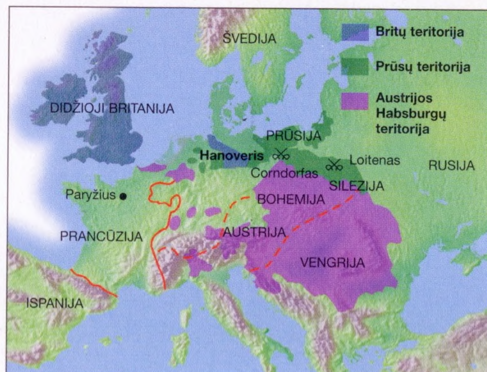
Četemo grafas Viljamas Pitas (1708-1778) nuo 1756 iki 1761 m. buvo Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras. Rūpinosi laivyno kūrimu. Jo laikais Didžioji Britanija viešpatavo jūroje.

▼ Septynerių metų karas surijo baisybę lėšų ir gyvybių ir išsekino visų kariaujančių šalių jėgas. Čia pavaizduotas prūsų mūšis su britais.

18 a. Austrija, Prūsija, Rusija ir Prancūzija bandė užvaldyti Europą. 1748 m. pasibaigęs Austrijos įpėdinystės karas problemų neišsprendė. Bet Europos šalys nebuvo pajėgios laimėti vienos, todėl sudarė sąjungas. Ilgainiui nusistovėjo netvari politinė pusiausvyra.

Austrija, Prancūzija, Švedija ir Ispanija sudarė sąjungą prieš Prūsiją, Didžiąją Britaniją (su Hanoveriu) ir Portugaliją. Austrija norėjo susigrąžinti Prūsijos užgrobtą Sileziją, o Anglija su Prancūzija kovojo dėl kolonijų Indijoje ir Kanadoje. Karas prasidėjo 1756 m. ir truko septynerius metus. Iš pradžių atrodė, kad laimės austrai ir prancūzai.

Britai, vadovaujami užsienio reikalų ministro Pito vyresniojo, sudarė sąjungą su prūsais. 1757 m. Prūsija laimėjo Rosbacho mūšį (įveikė Prancūziją), Loiteno mūšį (įveikė Austriją) ir Corndorfo mūšį (įveikė Rusiją), o britai nugalėjo prancūzus Plasio mūšyje (Indija) ir išstūmė juos iš Kvebeko (Kanada), todėl jėgos vėl pasidarė apylygės.

Septynerių metų kare įvairiais sumetimais dalyvavo daug valstybių. Labiausiai sekėsi Prūsijai ir Didžiajai Britanijai. Prūsija išlaikė Sileziją, o Didžioji Britanija tapo galingiausia jūrų valstybe ir išstūmė prancūzus iš Kanados ir Indijos.

KARO PABAIGA

1759 m. britų-prūsų kariuomenė nugalėjo prancūzus Mindeno mūšyje (Vokietija), o britų laivynas įveikė prancūzus Kiberono įlankoje. 1760 m. britai užėmė Monrealį (Kanada). 1761 m. Viljamas Pitas vyresnysis buvo priverstas atsistatydinti, nes nesutarė su karaliumi Jurgiu III dėl savo politikos. 1762 m. mirė Rusijos imperatorė Jelizaveta, o naujasis imperatorius Petras III pasitraukė iš karo. 1762 m. rudenį karo veiksmus su Prūsija nutraukė Austrija ir Prancūzija. 1763 m. buvo pasirašyta Paryžiaus taika. Didžiajai Britanijai atiteko Prancūzijos valdos Kanadoje ir Indijoje, o Prūsija pasiliko Sileziją.

1759 m. Kiberono įlankos (netoli Bretanės) mūšyje britų laivynas nugalėjo prancūzų laivyną, ir Didžioji Britanija tapo galingiausia jūrų valstybe.

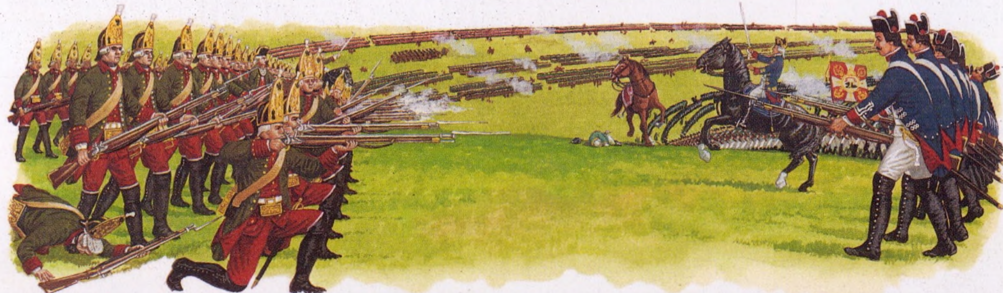

Šis medalis nukaltas 1756 m. Austrijos ir Prancūzijos sąjungai pažymėti.

SVARBIAUSIOS DATOS

1756	Prasideda Septynerių metų karas
1757	Plasio mūšis – britai įsitvirtina Indijoje
1757-1758	Prūsija kovoja dėl išlikimo -- pergalės Rosbacho ir Loiteno mūšiuose
1759	Britai užima Kanadą ir įsitvirtina jūroje
1759	Mindeno mūšį laimi britai su prūsais
1740-1748	Austrijos įpėdinystės karas
1760	Britai paima Monrealį (Kanada)
1762	Rusija pasitraukia iš karo
1763	Pasirašyta Paryžiaus taikos sutartis

▼ 1758 m. Corndorfo mūšyje kovėsi rusai su prūsais. Abi šalys patyrė didelių nuostolių, bet Prūsija atrėmė Rusiją.

ŠIAURĖS AMERIKA 1675-1791

18 a. viduryje Šiaurės Amerikos naujakuriai dėl žemės pradėjo kariauti su indėnais, o anglai – su prancūzais.

Džozefas Brantas, arba Tajendanega (1742-1807) buvo mohaukas. Jaunystėje jis kovojo su britais, paskui susidraugavo su anglų karininku, kuris jį išmokslino ir davė anglišką pavardę. Vėliau Brantas nuvyko į Londoną ir buvo priimtas karaliaus rūmuose.

Prancūzų ir anglų kolonistai vaidijosi daug metų. Iš pradžių kilo karaliaus Pilypo karas (1675-1676): Naujosios Anglijos vampanoagų gentys užpuolė naujakurius. Jų sukilimas pralaimėjo, bet vampanoagai spėjo išžudyti dešimtadalį suaugusių Masačusetso vyrų. 1689-1697 m. vykęs karaliaus Vilhelmo karas tarp anglų ir prancūzų naujakurių nė vienai pusei nedavė jokios naudos. Per karalienės Onos karą (1702-1713) anglai užėmė Akadiją (Naująją Škotiją) ir sunaikino ispanų Šv. Augustino tvirtovę Floridoje. Galiausiai per karaliaus Jurgio karą (1744-1748) britai užgrobė prancūzų tvirtovę Luisbergą, bet 1748 m. sugrąžino mainais į Madrasą Indijoje.

Šios kovos buvo susijusios su karais Europoje. Ir viena, ir kita pusė norėjo įsigalėti Šiaurės Amerikoje. Ir vieniems, ir kitiems padėjo indėnai. Jie dalyvavo visuose karuose tikėdamiesi, kad kolonistai atsižvelgs į jų paramą ir nebegrobs jų žemių. Bet kolonistai indėnų nelaikė žmonėmis ir visiškai su jais nesiskaitė. Pavyzdžiui, tarp 1730 ir 1755 m. šonių ir delavarų gentys buvo išvarytos iš savo žemių.

Europos valdų Šiaurės Amerikoje 1756 m. (Septynerių metų karo pradžioje) žemėlapis. 1763 m. Didžiajai Britanijai atiteko dauguma Prancūzijos valdų.

PONTIAKO SUKILIMAS

1763 m. prasidėjo indėnų sukilimas, pavadintas Pontiako sukilimu. Pontiakas buvo otavų genties ir algonkinų kilties vadas. Genčių sąjunga pradėjo pulti naujakurių gyvenvietes nuo Didžiųjų ežerų iki Virdžinijos. Buvo nužudyta apie 200 naujakurių. Britai atrėmė čiabuvių puolimus, ir 1766 m. Pontiakas sukilimą baigė. 1769 m. Ilinojuje jį nužudė britų papirktas indėnas.

AKADIJOS UŽGROBIMAS

1603 m. Akadijoje, arba Naujojoje Škotijoje, pirmąją koloniją įkūrė prancūzai. 17 a. britai kelis kartus buvo ją užpuolę. 1710 m. jie galiausiai Akadiją užgrobė, nors prancūzai išsaugojo Bretono Kyšulio salą. 18 a. šeštajame dešimtmetyje, iškilus naujo karo su Prancūzija grėsmei, britai išvarė apie 6000 prancūzų kilmės akadiečių. Dauguma išvyko į Luizianą ir įsikūrė prie Misisipės žiočių. O Naująją Škotiją apgyveno škotai kalnėnai, išvyti iš savo žemių po Stiuartų sukilimų.

Britai 1759 m. paėmė Kvebeką – tai buvo Naujosios Prancūzijos užkariavimo pradžia. Mūšis įvyko lauke už miesto, jame žuvo ir britų, ir prancūzų generolai, Džeimsas Vulfas ir markizas de Monkalmas.

KANADA

1754 m. prasidėjo prancūzų-indėnų karas (Septynerių metų karo dalis). Prancūzų kolonistai buvo įsikūrę Ohajo slėnyje, kurio pasigviešė britai. Prancūzai visur pristatė tvirtovių ir atsisakė išsikelti. Jie laimėjo keletą svarbių mūšių: 1755 m. – Fort Diukeino, 1756 m. – Fort Osvigou. Bet 1755 m. britai užgrobė Akadiją, 1759 m. – Kvebeką, o 1760 m. – Monrealį. 1763 m. Paryžiaus sutartimi Didžiajai Britanijai atiteko didžiuma Prancūzijos kolonijų, ir Naujoji Prancūzija (Žemutinė Kanada) tapo britų valda. Dabar britams priklausė visos žemės į rytus nuo Misisipės, o kai kurias prancūzų valdas jie atidavė ispanams už Floridą – ji tapo britų nuosavybe.

Britai sėkmingai kovojo su prancūzais, bet neįvertino Amerikos naujakurių ir 1781 m., po JAV nepriklausomybės karo (1775-1783), kai buvo įkurta nauja valstybė – Jungtinės Amerikos Valstijos, prarado trylika kolonijų. Apie 40 000 Didžiajai Britanijai ištikimų naujakurių iš JAV persikėlė į Kanadą. 1791 m. britų konstituciniu aktu Naujoji Prancūzija (pavadinta Kvebeku) buvo padalyta į Aukštutinę ir Žemutinę Kanadą: norėta sustiprinti Kanadą po JAV nepriklausomybės karo. Žemutinėje Kanadoje gyveno prancūzai, o Aukštutinėje Kanadoje – anglai.

1759 m. Kvebeko mūšyje žuvus generolui Monkalmui, prancūzai liko be karvedžio ir netrukus prarado Kanadą.

1775 m. Itanas Alenas su 83 žmonių būriu užpuolė britų įgulą Taikonderogos forte. Tai buvo viena pirmųjų karinių JAV nepriklausomybės karo operacijų.

SVARBIAUSIOS DATOS

- 1675-1676 Karaliaus Pilypo karas
- 1686-1697 Karaliaus Vilhelmo karas
- 1710 Anglai užima Akadiją
- 1739-1741 Britai kariauja su ispanų Florida
- 1743-1748 Karaliaus Jurgio karas
- 1755-1763 Prancūzų-indėnų karas
- 1763-1766 Pontiako sukilimas
- 1760 Kanada atitenka britams
- 1775 Prasideda JAV nepriklausomybės karas

PREKYBA SU KINIJA 1700-1830

Prekyba su Kinija buvo pelninga, bet šalies valdžia ribojo užsienio prekybą, vengdama "barbarų" įtakos. Europos pirkliai pradėjo ieškoti kitų būdų prasiskverbti į rinką.

Čianlongas (1711-1795) tapo Kinijos imperatoriumi 1735 m. Jis buvo filosofas, globojo menus, rašė eiles ir įkūrė daug bibliotekų.

18 a. kiniškas šilkas, medvilnė, arbata, lakuoti dirbiniai ir porcelianas buvo labai vertinami Europoje, bet brangūs ir reti. Portugalijos, Britanijos, Italijos ir Nyderlandų pirkliai stengėsi plėsti prekybą su Kinija. Bet galingi Kinijos imperatoriai, kontroliavę valdinių ryšius su svetimšaliais, prekyba su Europa nesidomėjo. Čianlongas, 60 metų valdęs šalį, buvo mokslininkas ir tradicijų saugotojas, dėl "barbarų" nesukęs galvos. Už viską europiečiai turėjo mokėti sidabru, nes kinų pirkliams buvo uždrausta kiniškas prekes keisti į užsienietiškas, o ir paklausos europiečių prekės Kinijoje neturėjo. Europiečiams buvo leista prekiauti tik Guangdžou (Kantono) uoste, jie ten turėjo įtvirtintus sandėlius ir prekiavo per kinus tarpininkus.

Kinija buvo didžiausia, valdant Čianlongui. Ji buvo užėmusi Tibetą ir dalį Centrinės Azijos. Plėtra kainavo brangiai ir nedavė jokios naudos, tik britams ir rusams sunkiau buvo brautis į Kiniją.

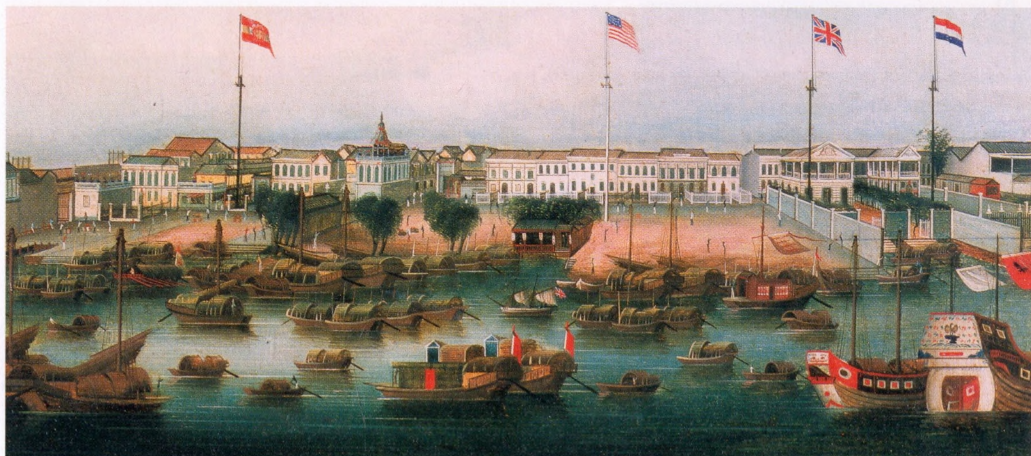
▲ Kinijos žemėlapiuose (apie 1800 m.) Kinija, "Vidurinė karalystė", pavaizduota pasaulio centre. Tuo metu šalis buvo uždara – nors pasaulis nenorėjo palikti jos ramybėje.

OPIJAUS PREKYBA

Netrukus Europos pirkliai rado būdą, kaip gauti didelius pelnus. Kinijoje opijus seniai naudotas kaip vaistas, ir pirkliai užmezgė ryšius su Kinijos narkotikų prekiautojais. Jie parduodavo daugybę opijaus (19 a. trečiajame dešimtmetyje – 5000 barelių per metus, barelis = 163,65 l), kurį atveždavo iš Birmos. Opijų jie keisdavo į kiniškas prekes, kurios turėjo didžiulę paklausą Europoje. 18 a. opijaus prekyba nuolat didėjo, nors Čingų dinastija bandė jai užkirsti kelią. 19 a. ketvirtajame dešimtmetyje opijaus vartojimas Kinijoje labai išplito, žlugdydamas visuomenę, ūkį ir darydamas Kinijai didžiulius nuostolius.

► 1793 m. britų diplomatas lordas Makartnis aplankė Kinijos imperatorių ir pasiūlė plėsti prekybą. Jo pasiūlymas buvo atmestas, todėl pirkliai pradėjo vežti į Kiniją opijų ir nelegaliai juo prekiauti. Ir kinai, ir britai niekino vieni kitus.

ČINGŲ DINASTIJA

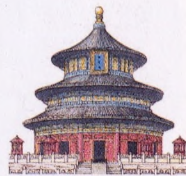
Čingų imperatorių nedomino prekybos plėtra, nes šalyje užteko bėdų. Ilgais taikos ir klestėjimo metais gyventojų smarkiai padaugėjo (apie 1800 m. jų buvo 400 milijonų), ir Kinijoje pradėjo trūkti maisto. Mokesčiai buvo didžiuliai, valdininkai – kyšininkai, o žmonės kraustėsi iš vienos šalies vietos į kitą.

Čingai buvo labai nutolę nuo žmonių, užsispyrę ir priešiški naujovėms. Prasidėjo maištai ir sukilimai, kuriuos dažnai rengdavo slaptos religinės draugijos, turinčios politinių tikslų. "Baltojo lotoso" sektos vadovaujamas sukilimas truko nuo 1795 iki 1804 metų. Čingų dinastijos valdžia silpnėjo. Užsieniečiai – rusai, japonai, tibetiečiai, etninės mažumos, be to, europiečiai su kliperiais ir kanonierėmis pamažu klibino Kinijos imperiją.

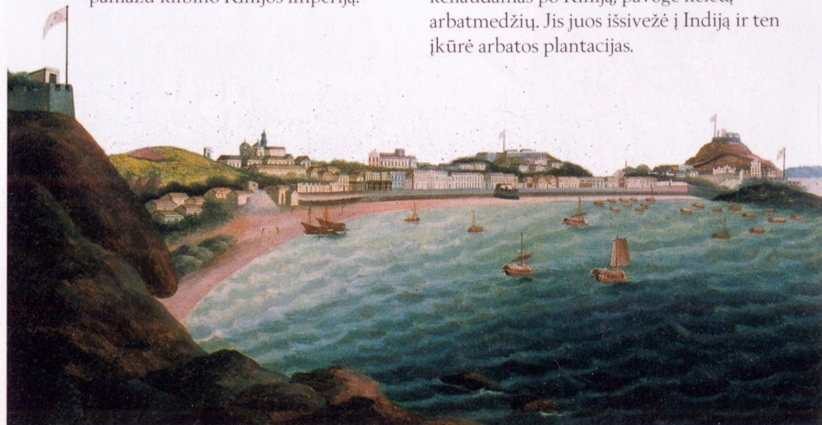
EUROPIEČIŲ KIŠIMASIS

Čingų imperatoriai tikėjo, kad Kinija – pasaulio centras. Jie vadino savo šalį "Vidurine karalyste, apsupta barbarų". 1793 m. į Pekiną atvyko Didžiosios Britanijos ambasadorius lordas Makartnis aptarti prekybos reikalų, bet imperatorius Čianlongas nesileido į kalbas. Po to užsieniečiai nusprendė pasiekti savo tikslą kitais būdais: pradėjo vežti į Kiniją opijų ir nelegaliai juo prekiauti. Apie 1800 m. daugelis kinų gyveno sunkiai ir rūkydami opijų panašiai kaip tabaką užsimiršdavo. Kai 1839 m. kinai bandė nutraukti kontrabandinę prekybą, atėmė ir sunaikino apie 1200 tonų opijaus, britai pradėjo karą. Kinija prarado net arbatos prekybos monopolį, nes 19 a. ketvirtajame dešimtmetyje anglas Robertas Forčunas, keliaudamas po Kiniją, pavogė keletą arbatmedžių. Jis juos išsivežė į Indiją ir ten įkūrė arbatos plantacijas.

Guangdžou (Kantonas) buvo vienintelė vieta Kinijoje, kur svetimšaliai pirkliai galėjo steigti faktorijas (prekybos kontoras ir gyvenvietes). Europiečiai neturėjo teisės iškelti kojos iš Guangdžou, o prekiauti buvo leidžiama tik tam tikrais mėnesiais.

▲ Čianlongui valdant, 1751 m. buvo atstatyta Dangaus šventykla. Medinė maldų salė buvo didžiulė ir puošni, o stogas dengtas mėlynomis čerpėmis.

◀ Makao buvo portugalų kolonija netoli Guangdžou, įkurta 1557 m., imperatoriui leidus. Tai buvo prekybos su Kinija ir Japonija centras.

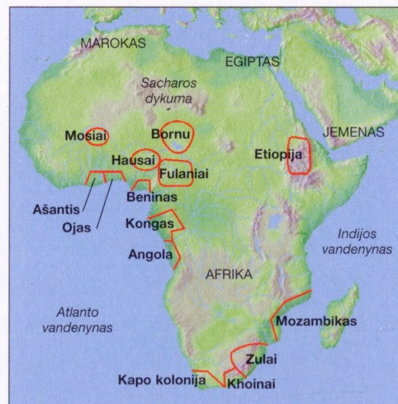
AFRIKA 1700-1830

Afrikai šiuo laikotarpiu darė didelę įtaką prekyba su europiečiais ir arabais, praturtinusi ir sustiprinusi daug Afrikos karalysčių.

1816 m. zulų vadu tapo Šaka. Jis išmokė juos karybos ir išplėtė zulų žemes pietryčių Afrikoje.

18 a. Afrikos žemynas buvo palyginti taikus. Šiaurėje Egiptas dar priklausė Osmanų imperijai, bet ji vis labiau smuko. Vakarinės pakrantės Ašančio gyventojai turtėjo iš vergų prekybos. Pietryčiuose portugalai įkūrė koloniją Mozambike. Rytinės pakrantės (dabartinės Kenijos) žemės buvo valdomos iš Omano, karalystės į šiaurę nuo Arabijos jūros. Iš pačių pietų, Kapo kolonijos Gerosios Vilties kyšulyje, olandų naujakuriai pradėjo skverbtis gilyn į žemyną.

Afrikoje atsirado daug naujų valstybių, vyko tautų kraustymasis. Pakrantėse europiečiai ir arabai turėjo nedideles kolonijas, bet darė įtaką žemynui prekyba, o ne užkariavimais.

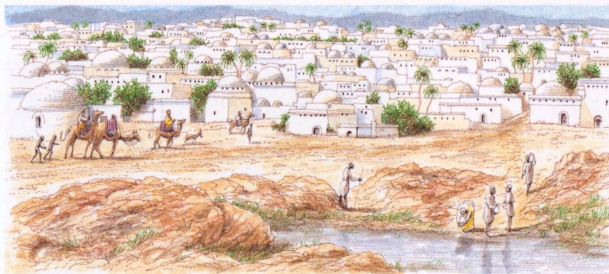
Zulų kariai buvo ginkluoti ietimis, vadinamomis asegajais. Jie turėjo puošnius skydus ir dėvėjo kovinius galvų apdangalus gąsdinti priešams ir atpažinti saviškiams mūšyje.

NAUJOS AFRIKOS VALSTYBĖS

18 a. iš vakarų Afrikos į Ameriką kasmet buvo išvežama vidutiniškai po 35 000 vergų. Bet šimtmečio pabaigoje britai nusprendė, kad taip elgtis nedera, ir 1787 m. sukūrė Siera Leonę – pabėgusių vergų prieglobstį. 1822 m. buvo sukurta Liberija išlaisvintiems JAV vergams. Dauguma Europos šalių nustojo prekiauti vergais 19 a. pradžioje, nors Portugalija – tik 1882 m.

Rytų Afrika ištuštėjo, nes Jao ir Njamvezio karalystės labai stengėsi parūpinti vergų prekybai. Vakarų Afrikoje vergų prekyba vertėsi Ašantis ir Ojas, tačiau 19 a. europiečiams jie pradėjo pardavinėti medieną, dramblio kaulą, odas, auksą ir vašką. Vakarų Afrikoje pradėta auginti žemės ūkio kultūras eksportui. Iš rytų Afrikos Omano arabai vis dar siųsdavo vergus į Arabiją ir Indiją.

Pietų Afrikos zulai, vadovaujami karaliaus Šakos, nuolat kariavo su kaimynais. Nuo 1818 iki 1828 m. žuvo tiek žmonių, kad šis laikotarpis buvo pavadintas mfekane – nelaimių metu. Į Ruandą atsikraustė tutsiai, į Keniją iš šiaurės – masajai.

▲ Hausų miestą Kaną šiaurės Nigerijoje 1809 m. užgrobė musulmoniškos Gobiro karalystės valdovas Osmanas dan Fodijas. Hausai buvo atversti į islamą, o jų žemės tapo dalimi musulmoniškos afrikiečių valstybės, vadinamos Sokotu.

AFRIKOS MUSULMONŲ VALSTYBĖS

Pietiniame Sacharos pakraštyje prasidėjo islamo atgimimas. Daug musulmonų tikėjo, kad ateis mahdis, išganytojas, ir nuves teisuolius į rojų. Įvairūs Afrikos kalifai, apsišaukę mahdžiais, sukūrė naujas, puikiai organizuotas valstybes Vakarų Afrikoje: Sokotą, Samorį, Tukulerą, mosių valstybę. Egipte įvyko sėkmingas sukilimas prieš mameliukus, ir 1811 m. valdovu tapo Mehmetas Ali Paša. Jis modernizavo šalį (buvo pradėtos kurti manufaktūros, atidarytos pirmosios pasaulietinės mokyklos).

Afrika sparčiai keitėsi. Ji vis dar priklausė afrikiečiams, bet jie nesugebėjo susivienyti prieš bendrą grėsmę, arabus ir europiečius, todėl buvo silpni.

Mehmetas Ali Paša (1769-1849) buvo Osmanų imperatoriaus vietininkas Egipte, bet jis pasirūpino, kad Egiptas faktiškai taptų nepriklausomas. Mehmetas Ali Paša sukūrė stiprią kariuomenę ir užgrobė teritorijų Arabijoje ir Sudane. Išsivaduoti iš vasalinės nepriklausomybės nuo Turkijos jam sutrukdė Europos valstybių įsikišimas.

MAMELIUKŲ IŠŽUDYMAS

Mameliukai kadaise buvo vergai. 9 a. musulmonų kariuomenė paėmė juos į nelaisvę Kaukaze ir Rusijoje. Dauguma jų buvo kaukaziečių kilmės ir iš pradžių sudarė Egipto sultonų asmens gvardiją. 13 a. jie tapo ministrais ir pareigūnais, nuvertė sultoną ir užgrobė valdžią. Mameliukai valdė Egiptą nuo 1249 iki 1517 m. Užkariavę Egiptą, turkai atėmė iš mameliukų valdžią, bet 18 a., Osmanų imperijai nusilpus, mameliukai vėl įsigalėjo. 1811 m. Mehmetas Ali Paša, paėmęs valdžią į savo rankas, pakvietė mameliukų diduomenę į pokylį Kaire ir išžudė.

RUSIJOS MODERNIZAVIMAS 1730-1796

Carai, valdę po Petro I, tęsė "vakarėjimo" ir užkariavimų politiką. Rusija virto Europos didžiąja valstybe.

Petras III valdė pusę metų. Jis buvo Petro I vaikaitis, bet nevykęs valdovas. Jo žmona Jekaterina II surengė rūmų perversmą ir užgrobė valdžią.

Kai Petras I 1725 m. mirė, jo žmona tapo imperatore Jekaterina I. Tačiau ji po kelerių metų mirė. Nuo 1730 m. dešimt metų valdė Ana Ivanovna. Valstybės reikalais ir valstiečių gerove ji nesirūpino, rūmuose sukiojosi pulkai užsieniečių, nuolat vyko puotos, skambėjo muzika ir eilės, o už imperatorės pramogas, kaip ir už karus Europoje, turėjo mokėti paprasti žmonės.

1741 m. įžengusi į sostą Petro I duktė Jelizaveta (1709-1762) skatino ekonomikos, mokslo, kultūros plėtotę, Septynerių metų kare kovojo su Prūsija. 1745 m. ji privertė Rusijos sosto įpėdinį Petrą III vesti neturtingą, bet aukštos kilmės vokiečių kunigaikštytę. 1762 m. Jelizaveta mirė, ir į sostą įžengė Petras III. Valstybės reikalus vietoj jo tvarkė rūmų diduomenė.

JEKATERINA II

Petras III buvo prastas valdovas, žmona Jekaterina jį niekino. Praėjus vos pusmečiui po karūnavimo, Petrą nuvertė nuo sosto ir nužudė imperatoriaus gvardija. Jekaterina pasiskelbė imperatore. Ji buvo apsišvietusi, globojo menus ir sykiu stiprino Rusijos ekonomikos pagrindą – baudžiavą.

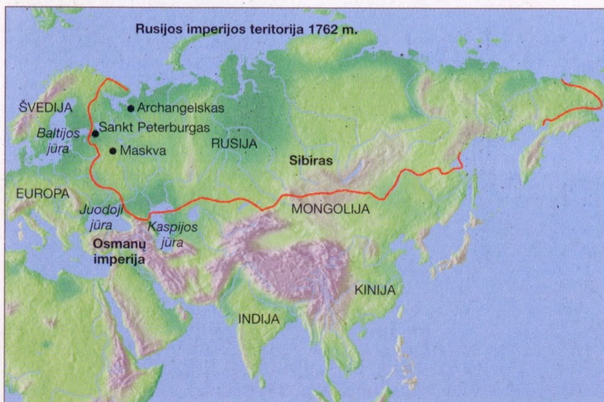
Jekaterina nuolat plėtė valstybės teritoriją, todėl Rusijoje ėmė stigti jaunų vyrų, tinkamų kariauti. Dėl baisaus neūkiškumo kiekvienam imperatorės pareigūnui, kad jis galėtų prabangiai gyventi, reikėjo dvaro su tūkstančiais baudžiauninkų, todėl Rusija šiaip taip laikėsi, tik užkariaudama vis naujas teritorijas. Jekaterina II įsakais stiprino bajorų valdžią, išplėtė jų teises, daug valstybinių žemių išdalino diduomenei. Dėl baudžiavinės priespaudos didėjimo 1773 m. prasidėjo valstiečių sukilimas, vadovaujamas Jemeljano Pugačiovo. Per keletą mėnesių sukilimas apėmė Pietų Uralą, Vakarų Sibirą, Kazanės ir Orenburgo gubernijas. Pugačiovas žadėjo panaikinti baudžiavą, mokesčius, karinę tarnybą, liepė naikinti dvarininkus. Sukilimas buvo žiauriai numalšintas, Pugačiovas ketvirčiuotas.

Jekaterina II (1729-1796) valdė Rusiją 34 metus. Kiti Europos valdovai gerbė Jekateriną už užsienio politikos laimėjimus ir jos bijojo.

▼ Rusijoje žiema – tinkamas metas kelionėms, nes rogėmis keliauti greičiau, negu vežimu. Jekaterina II keliaudavo arklių traukiamomis uždaromis rogėmis.

◄ Nuo 16 iki 18 a. Rusijos imperijos teritorija padidėjo du kartus. Jekaterinos II laikais Rusija užgrobė uostus Baltijos ir Juodosios jūrų pakrantėse.

Prabangiame Rusijos imperatorės dvare nieko netrūko, didikai buvo nutolę nuo tikrovės ir menkai nusimanė apie ją. 1787 m. Jekaterina II keliavo po šalį, norėdama pasižiūrėti, kaip gyvena valdiniai. Potiomkinas padarė keletą kilnojamų kaimų su sveikais, gražiai aprengtais aktoriais. Tikriems valstiečiams buvo uždrausta rodytis.

UŽSIENIO POLITIKA

Jekaterina II neketino dalytis valdžia, tačiau bajorams suteikė vietos savivaldą. Gubernijose ir apskrityse šaukiami bajorų susirinkimai rinkdavo vietos valdžią.

Jekaterinai II valdant Rusijos teritorija buvo smarkiai išplėsta. Prijungiant naujas žemes, daugiausia pasidarbavo generolaš feldmaršalas Grigorijus Potiomkinas ir generalisimas Aleksandras Suvorovas. Šiaurėje ir vakaruose naujos teritorijos buvo užimtos 1790 m., po karo su Švedija. Didžioji Lenkijos dalis buvo prijungta po jos padalijimo. Pietuose Rusija atėmė iš Osmanų imperijos Azovą, paskui Krymą, o 1792 m. – visą šiaurinę Juodosios jūros pakrantę. Osmanai nebekontroliavo Juodosios jūros, o Rusija sukūrė galingą laivyną. Rytuose Rusija sparčiai kolonizavo Sibirą.

Jekaterina II domėjosi naujomis politikos ir valdymo meno idėjomis, sukūrė komedijų, istorinių veikalų, susirašinėjo su prancūzų enciklopedistais ir juos rėmė. Tačiau buvo klastinga ir žiauri: įsakydavo išplakti net rūmininkus. Vargšai badmiriavo, o Jekaterina nė nemanė mažinti didžiulių mokesčių, nes karai ir ištaigingas gyvenimas kainavo brangiai.

SVARBIAUSIOS DATOS

1741	Jelizaveta tampa imperatore
1756-1763	Rusija įsitraukia į Septynerių metų karą
1761	Jekaterina II įžengia į sostą
1772	Pirmasis Lenkijos padalijimas
1783	Rusija prisijungia Krymą
1792	Rusija užima Juodosios jūros pakrantę
1793-1795	Antrasis ir trečiasis Lenkijos padalijimai
1796	Miršta Jekaterina II

Žiemos rūmų vidus Sankt Peterburge. Rūmuose augo atogrąžų gėlės, o čia pat lauke negyvai sušaldavo žmonės.

OKEANIJOS TYRINĖJIMAI 1642-1820

Palyginti su kitomis pasaulio dalimis, Okeanija pradėta tyrinėti gana vėlai. Pirmieji ją atrado ir ištyrė Tasmanas, Kukas ir kiti jūrų keliautojai.

Kapitonas Džeimsas Kukas (1728-1779) tarp 1768 ir 1779 m. tris kartus plaukė tyrinėti Ramiojo vandenyno. Atrado Draugijos salas, Didįjį Barjerinį rifą, Naująją Kaledoniją, Havajų salas, Naujųjų Hebridų salų pietinę grupę.

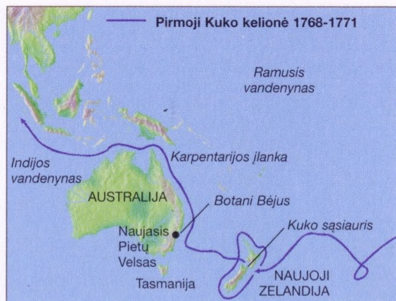
Žanas Fransua La Perūzas (1741-1788) 1785-1788 m. vadovavo mokslinei ekspedicijai po Ramųjį vandenyną. Aplankė Kanadą, Sibirą, Australiją. Išsiųsti į Paryžių kelionės užrašai ir žemėlapiai buvo išspausdinti po La Perūzo mirties (jis su laivais ir įgula dingo 1778 m.)

17 a. olandų jūrininkai tyrinėjo Ramiojo vandenyno pietinę dalį ir Indijos vandenyną. 17 a. trečiajame dešimtmetyje jie atrado Australijos šiaurinį ir vakarinį krantus ir pavadino šį žemyną Naująja Olandija.

1642 m. olandas Abelis Tasmanas (1603-1659) atrado Tasmanijos salą. Jis išvyko iš Mauricijaus ir nuplaukė taip toli į pietus, kad pražiopsojo Australiją. Labiau į rytus Tasmanas atrado Naujosios Zelandijos Pietų salą. Išsilaipinęs susikovė su čiabuviais maoriais ir grįžo į Bataviją olandams priklausančioje Indonezijos dalyje. Pakeliui atrado Tongos ir Fidžio salynus, o kitais metais – Australijos šiaurės vakarų krantą.

1688 ir 1699 m. anglų keliautojas ir piratas Viljamas Dampyras tyrė Australijos vakarų ir šiaurės vakarų pakrantes. Šie tyrinėtojai įrodė, kad Australija – žemynas. Bet Ramusis vandenynas tebebuvo menkai ištirtas, nes buvo per toli nuo Europos, be to, manyta, kad gamtinių išteklių tenykštėse žemėse nedaug, o prekybos jose neišplėtosi.

Šias žemes pirmasis moksliškai tyrė kapitonas Džeimsas Kukas, vadovavęs trims ekspedicijoms. Per pirmąją kelionę (1768-1771) jis apiplaukė Naująją Zelandiją, išmetė inkarą Botani Bėjuje (Australija) ir paskelbė Australiją Didžiosios Britanijos valda. Per antrąją kelionę (1772-1775) jis ištyrė daug Ramiojo vandenyno salų ir atrado Antarkties speigratį. Paskutinę kelionę jis pradėjo 1776 m. Kukas aplankė Naująją Zelandiją, Tahitį ir atrado Havajų salas, kur buvo havajiečių nukautas.

Per pirmąją kelionę iš Pietų Amerikos į Naująją Zelandiją Kukas įrodė, kad tarp jų nėra legendinio Pietų žemyno.

KAPITONO KUKO KELIONĖS

Per pirmą kelionę kapitonas Kukas aplankė Tahitį ir ištyrė sąsiaurį tarp Naujosios Zelandijos Šiaurės ir Pietų salų, atrado Didįjį Barjerinį rifą ir Australijos rytinį krantą. Per antrą kelionę apiplaukė Žemę iš vakarų į rytus, pirmasis iš tyrinėtojų aplankė Antarktidą, bet turėjo grįžti, nes kelią užkirto plaukiojantys ledkalniai. Kukas rūpinosi tinkama įgulos mityba, liepė jūreiviams valgyti daržoves ir vaisius, kad jie nesusirgtų skorbutu (ši liga atsiranda dėl vitamino C stokos). Jį lydėjo puikūs dailininkai ir mokslininkai, nes Kukas norėjo, kad jo atradimai būtų tinkamai aprašyti. Ypač reikšmingi Kuko ekspedicijos botanikų darbai. Per trečią kelionę Kuką 1779 m. Havajuose nužudė čiabuviai.

ČIABUVIAI

Naujosiose Kuko atrastose žemėse žmonės gyveno jau daug metų: Naujojoje Zelandijoje – maoriai, Australijoje – aborigenai. Ir vieni, ir kiti laikėsi senovinių papročių. Nieko nuostabaus, kad jie neapsidžiaugė, išvydę Kuką ir jo vyrus (tai buvo pirmieji jų pamatyti europiečiai).

Aborigenai gyveno Australijoje tūkstančius metų, pasklidę po visą didžiulį žemyną. Jie buvo medžiotojai ir rankiotojai, puikiai pažino gamtą ir naudojosi tomis žiniomis, kad išgyventų. Jie nepaprastai skyrėsi nuo europiečių. Baltiesiems atsikėlus į Australiją, aborigenus pradėta žudyti per pramogines medžiokles. Masinis senųjų Australijos gyventojų šaudymas buvo uždraustas tik 1920 m., kai jų liko nebedaug.

Manoma, kad maoriai atplaukė į Naująją Zelandiją iš Polinezijos apie 750 m. Jie buvo žemdirbiai, žvejai, medžiotojai, gyveno kaimais, keliavo jūromis ir kovojo su europiečiais, pradėjusiais grobti jų žemes.

Pirmieji kolonistai atvyko į Australiją 1788 m. Tai buvo kaliniai, ištremti iš Didžiosios Britanijos už nusikaltimus. Laisvieji naujakuriai atvyko 1793 m. Naujojoje Zelandijoje paskui medžiotojus ir pirklius sekė misionieriai. Pirmieji naujakuriai buvo škotai, airiai ir valai. Nuo jų atvežtų ligų (raupų, tymų, kokliušo) išmirė daug čiabuvių.

▲ Maoriai buvo patyrę jūrininkai ir nagingi amatininkai. Kanojas jie kruopščiai išpuošdavo šventais drožiniais. Kai atplaukė Kukas, Naujojoje Zelandijoje gyveno apie 100 000 maorių. Kilus karams su britų naujakuriais ir kariuomene, daug maorių žuvo.

SVARBIAUSIOS DATOS

1642-1644	Abelio Tasmano kelionės į Tasmaniją ir Naująją Zelandiją
1688-1699	Viljamas Dampyras tiria Australijos vakarų ir šiaurės vakarų pakrantes
1766-1768	Bugenvilis atranda Polineziją ir Melaneziją
1768-1771	Pirmoji Kuko kelionė
1772-1775	Antroji Kuko kelionė
1776-1779	Trečioji Kuko kelionė
1829	Britanija prisijungia visą Australiją
1840	Naujoji Zelandija tampa Britanijos kolonija

1779 m. per trečiąją kelionę po Ramųjį vandenyną kapitoną Kuką nužudė havajiečiai, kilus grumtynėms dėl pavogtos valties. Iš pradžių havajiečiai europiečius sutiko svetingai, bet po šio įvykio britams teko skubiai nešdintis.

JAV SUKŪRIMAS 1763-1789

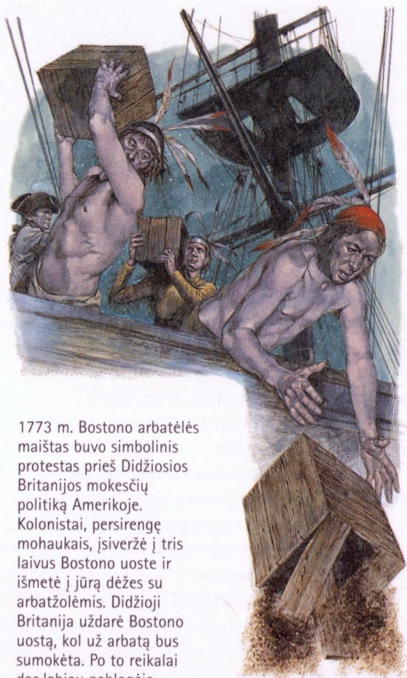
Trylikos Amerikos kolonijų gyventojai buvo nepatenkinti britų valdžia. Jie išsikovojo nepriklausomybę, ir atsirado nauja valstybė.

Džordžas Vašingtonas (1732-1799) buvo britų kariuomenės Amerikoje karininkas, paskui – amerikiečių ginkluotųjų pajėgų vyriausiasis vadas. 1789 m. jis tapo pirmuoju JAV prezidentu.

1763 m., pasibaigus Septynerių metų karui, buvo patenkinta ir britų valdžia Londone, ir anglų kolonistai Amerikoje. Buvo sumušta Prancūzija, užimta Kanada ir žemės vakaruose iki pat Misisipės. Prancūzų grėsmė išnyko, ir kolonistams nebereikėjo britų apsaugos.

Bet britai Naujajame pasaulyje buvo palikę didelę kariuomenę ir jai išlaikyti padidino mokesčius. Kolonistai pasipiktino naujais mokesčiais britų valdžiai, nes atstovų Didžiosios Britanijos parlamente neturėjo. Kolonijų atstovų suvažiavime buvo nutarta nebepirkti britų prekių. 1776 m. liepos 4 d. visų trylikos kolonijų atstovai priėmė Nepriklausomybės deklaraciją. Ji paskelbė Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybę.

1773 m. Bostono arbatėlės maištas buvo simbolinis protestas prieš Didžiosios Britanijos mokesčių politiką Amerikoje. Kolonistai, persirengę mohaukais, įsiveržė į tris laivus Bostono uoste ir išmetė į jūrą dėžes su arbatžolėmis. Didžioji Britanija uždarė Bostono uostą, kol už arbatą bus sumokėta. Po to reikalai dar labiau pablogėjo.

▲ Britų kariai buvo profesionalai, o amerikiečių – savanoriai. Bet jie kovojo savo žemėje ir už teisų reikalą. Kairėje – uniformuotas britų grenadierius, dešinėje – amerikiečių kareivis.

1775 m. Banker Hilo mūšis netoli Bostono buvo pirmas didelis JAV nepriklausomybės karo mūšis. Britai laimėjo, bet neteko dvigubai daugiau žmonių, negu kolonistai.

NEPRIKLAUSOMYBĖ

1776 m. buvo priimta JAV nepriklausomybės deklaracija, kurios pagrindą sudarė Tomo Džefersono parašytas projektas. Jai padarė įtaką švietėjų idėjos. Nepriklausomybės deklaracija skelbė: "Mes laikome akivaizdžiomis šias tiesas: visi žmonės gimsta lygūs ir Kūrėjo apdovanoti neatimamomis teisėmis; tarp šių teisių yra gyvybė, laisvė ir laimės siekimas".

JAV nepriklausomybės karas prasidėjo 1775 m. Iš pradžių geriau sekėsi britams, nors jie kariavo toli nuo tėvynės – beveik už 5000 km. Amerikiečiai kariavo savo žemėje ir tikėjo savo teisumu. Po šešerių metų, 1781-aisiais, britų kariuomenė, apsupta Džordžo Vašingtono pajėgų, kapituliavo Jorktaune (Virdžinija). 1783 m. Paryžiaus taikos sutartimi Didžioji Britanija pripažino JAV nepriklausomybę.

SVARBIAUSIOS DATOS

1763	Septynerių metų karo pabaiga. Į Šiaurės Ameriką atsiunčiami britų kareiviai
1764	Cukraus aktu apmokestinama įvežtinė melasa
1765	Antspaudų aktu apmokestinami dokumentai
1775	Prasideda JAV nepriklausomybės karas. Banker Hilo mūšis
1776	JAV nepriklausomybės deklaracija
1781	Britų kariuomenė pasiduoda Jorktaune
1783	Didžioji Britanija pripažįsta JAV nepriklausomybę
1787	Parašomas JAV konstitucijos projektas
1789	Įsigalioja JAV konstitucija. Džordžas Vašingtonas tampa pirmuoju JAV prezidentu
1801	Prezidentu tampa Tomas Džefersonas

JAV KONSTITUCIJA

1783 m., pasirašę taikos sutartį su britais, JAV gyventojai turėjo nuspręsti, kaip valdyti šalį. Jie nutarė, kad valstybei ir vyriausybei vadovaus prezidentas, renkamas ketveriems metams. Jis valdys, padedamas Kongreso (susidedančio iš Atstovų rūmų ir Senato, kurį sudaro valstijų atstovai) ir Aukščiausiojo teismo. Konstitucijos (pagrindinio valstybės įstatymo) projekte buvo trys svarbūs teiginiai apie valstybinę santvarką.

Pirma, JAV turėjo būti sąjunga – federacija. Kolonistai, kovoję su britais, nusprendė sykiu valdyti savo šalį. Antra, kiekviena valstija turi savo aukščiausius ir vietos valdžios organus ir tvarkosi, kaip nori. Trečia, nei prezidentas, nei Kongresas, nei Aukščiausiasis teismas atskirai negali kontroliuoti federacinės valdžios. Įstatymų leidimo, vykdomoji ir teismo valdžia veikia savarankiškai.

JAV konstitucijoje buvo aiškiai juntama Švieciamojo amžiaus idėjų, dar niekur praktiškai neišmėgintų, įtaka. Ši revoliucinga konstitucija įsigaliojo 1789 m. Jauna valstybė, kurios gyventojus slėgė sunki praeitis, tapo pirma iš tiesų demokratiška respublika, valdoma pagal bendrai priimtus įstatymus. Svarbiausia pasaulio valstybe ji tapo tik po 150 metų.

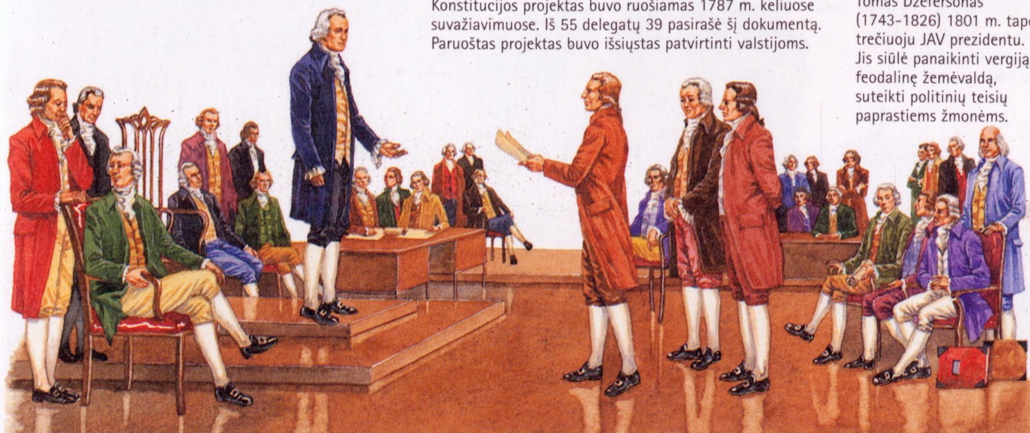
Laisvės medalis buvo nukaltas 1781 m. amerikiečių pergalei prieš britus pažymėti.

Filadelfijoje buvo nulietas Laisvės varpas – JAV nepriklausomybės simbolis.

Tomas Džefersonas (1743–1826) 1801 m. tapo trečiuoju JAV prezidentu. Jis siūlė panaikinti vergiją, feodalinę žemėvaldą, suteikti politinių teisių paprastiems žmonėms.

Konstitucijos projektas buvo ruošiamas 1787 m. keliuose suvažiavimuose. Iš 55 delegatų 39 pasirašė šį dokumentą. Paruoštas projektas buvo išsiųstas patvirtinti valstijoms.

PRANCŪZIJOS REVOLIUCIJA 1789-1799

1789 m. prancūzai nuvertė nuo sosto karalių, reikalaudami laisvės ir lygybės. Ši revoliucija visam laikui pakeitė Prancūziją.

Marija Antuanetė (1755-1793) buvo Liudviko XVI austrė žmona. Tauta manė, kad ji – pasipūtėlė ir švaistūnė.

▲ Maksimiljenas Robespjeras (1758-1794) buvo advokatas. 1793 m. tapo jakobinų (revoliucinės grupuotės) vadu. Vadovavo Visuomenės gelbėjimo komitetui ir telkė liaudį į kovą su užsienio priešais. 1794 m. buvo apkaltintas išdavyste ir nubaustas mirtimi.

Prancūzijos revoliucijos priežastys kaupėsi pamažu. Vyriausybė buvo netikusi, alkaną liaudį slėgė mokesčių našta, o bajorai ir dvasininkai gyveno visko pertekę, plito naujos švietėjų idėjos. Revoliuciją paspartino JAV nepriklausomybės karas.

18 a. Prancūziją ištiko ekonominė ir politinė krizė. Po dvejų nederliaus metų, 1787-ųjų ir 1788-ųjų, maisto trūko, jis buvo brangus, vyriausybė nežinojo, ko griebtis. Bankrutuojantis karalius Liudvikas XVI galėjo prasimanyti pinigų tik dviem būdais: skolindamasis arba didindamas mokesčius. Bet iš pradžių jam reikėjo aukščiausiojo atstovaujamo organo, Generalinių luomų, nešauktų 175 metus, pritarimo ir paramos. Tačiau pasirodė, kad sušauktų Generalinių luomų neįmanoma suvaldyti. Trečiojo luomo (miestiečių ir valstiečių) atstovai pakėlė maištą prieš bajorus ir dvasininkus, pasiskelbė Nacionaliniu susirinkimu ir pareikalavo reformų. Netrukus susirinkimas parengė naują konstituciją. Ji panaikino senąją tvarką ir luomus. Buvo konfiskuotos bažnyčios žemės, pertvarkyta vietos valdžia. Liudvikas XVI atsiuntė kareivių dalinius išvaikyti susirinkimo. Išgirdę apie tai, paryžiečiai sukilo. 1789 m. liepos 14 d. sukilėliai paėmė Bastiliją – karališkąjį kalėjimą Paryžiuje. Prasidėjo kruvina revoliucija. Sukilėliai reikalavo laisvės ir lygybės.

Liudvikas XVI (1754-1793) 1774 m. tapo karaliumi. Jis buvo neryžtingas, mėgo medžiokles ir prabangą, o valstybės reikalų tvarkyti nesugebėjo.

► 1789 m. liepos 14 d. paryžiečiai užėmė Bastiliją, tikėdamiesi rasti ginklų atsargas, bet rado tik keletą kalinių. Taip prasidėjo revoliucija. Kitos valstybės išsigando, kad ji neišplistų Europoje.

KOVA DĖL VALDŽIOS

Liudvikas XVI pabėgo, bet buvo suimtas ir įkalintas. 1792 m. monarchija buvo panaikinta, o kitais metais karalius su žmona Marija Antuanete nubausti mirtimi. Tuo metu revoliucinė vyriausybė kariavo su dauguma Europos valstybių, kurios bijojo, kad revoliucija nepersimestų į jas. Kaip paprastai būna per revoliucijas, kilo suirutė, prasidėjo kova dėl valdžios. Naujoji revoliucinė vyriausybė pradėjo kapoti galvas varžovams, tiek karaliaus šalininkams, tiek varguomenės atstovams, paskelbusi juos visus revoliucijos priešais. Tarp dviejų grupuočių, jakobinų ir žirondistų, vyko kova, kurią laimėjo jakobinai. Paskui jie įkūrė Visuomenės gelbėjimo komitetą, o šis karo su užsieniu laikotarpiui suformavo naują, turinčią nepaprastų įgaliojimų vyriausybę. Nuo 1793 m. rugsėjo iki 1794 m. liepos buvo žudomi visi, įtariami Respublikos išdavyste. Daug prancūzų rėmė terorą iš baimės.

Teroro laikais Paryžiuje buvo nužudyta dešimtys tūkstančių žmonių. Netrukus neribotą valdžią įgijo Robespjeras, bet ir jis 1794 m. buvo nuverstas ir nubaustas mirtimi.

DIREKTORIJA

1795 m. buvo parengta nauja konstitucija ir sudaryta nauja netvirta vyriausybė, vadinama direktorija. Vyko karas, prancūzų revoliucinė kariuomenė buvo užėmusi Nyderlandus ir pietinę Vokietiją. Jai vadovavo jaunas generolas Napoleonas Bonapartas. Jis įsiveržė į Italiją, Šveicariją, Egiptą, išpopuliarėjo, tapo galingas ir 1799 m., pašalinęs direktoriją, paėmė valdžią į savo rankas.

Sankiulotai (taip vadinami todėl, kad mūvėjo ne trumpas kaip bajorai, o ilgas kelnes) teroro laikais gatvėse prižiūrėjo viešąją tvarką. Jie sudarė Prancūzijos revoliucijos smogiamuosius dalinius.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1788	Sušaukiami Generaliniai luomai
1789	Nacionalinis susirinkimas, Bastilijos paėmimas
1789	Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija
1791	Nauja konstitucija ir Įstatymų leidžiamasis susirinkimas
1792	Revoliuciniai karai ir Prancūzijos Respublika
1793-1794	Teroras
1794	Robespjero diktatūra, įsiveržimas į Olandiją
1795-1799	Prancūziją valdo direktorija
1796	Napoleonas paskiriamas vyriausiuoju kariuomenės vadu
1799	Napoleonas užgrobia valdžią

TERORAS

1793 m. nubaudus mirtimi Liudviką XVI, Visuomenės gelbėjimo komitetas pradėjo žudyti įtartinus asmenis. Dėl akių buvo įkurtas revoliucinis tribunolas, bet jis tik masiškai baudė mirtimi visus suimtuosius. Galvos buvo kapojamos bajorams, karaliaus šalininkams, kunigams ir visiems, kuriuos kas nors įskundė. Atsikratęs varžovų Robespjeras kurį laiką valdė vienas, bet 1794 m. liepos mėnesį jam pačiam buvo nukirsta galva, ir terorui atėjo galas.

Prastuomenė švenčia teroro pabaigą, šokdama aplink medį, papuoštą Prancūzijos vėliavos spalvų rožėlėmis.

NAPOLEONO KARAI 1797-1815

Po Prancūzijos revoliucijos atkūręs tvarką Napoleonas bandė užkariauti visą Europą. Bet Didžioji Britanija nepasidavė, ir Napoleonas galiausiai buvo ištremtas.

Šioje 1803 m. karikatūroje pavaizduotas pasaulį apžergęs Napoleonas, kurį bando atremti mažutis Džonas Bulis (Didžioji Britanija).

Napoleonas gimė Korsikoje. Jis buvo antras italo advokato sūnus. Jaunystėje tarnavo Prancūzijos kariuomenėje, už drąsą ir sumanumą netrukus buvo paaukštintas, dvidešimt šešerių metų – pakeltas į generolus. Vadovavo daugeliui sėkmingų žygių, 1797 m. užgrobė šiaurės Italiją. Direktorijai pasirodė, kad jis per daug galingas ir per daug populiarus. Napoleonui buvo pasiūlyta įsiveržti į Didžiąją Britaniją. Jis pareiškė, kad naudingiau įsiveržti į Egiptą ir atkirsti Anglijai kelią į Indiją. Napoleonas iš tiesų išsilaipino Egipte, bet jo planai žlugo, kai 1798 m. anglų admirolas Nelsonas sunaikino prancūzų laivyną.

1799 m. Napoleonas grįžo į Prancūziją, nuvertė direktoriją ir užgrobė valdžią. Jis paskyrė tris konsulus šaliai valdyti, bet faktiškai visa valdžia priklausė pirmajam konsului – Napoleonui. Prancūziją jis valdė 15 metų, 1804 m. pasiskelbęs imperatoriumi.

Napoleonas padarė daug ilgalaikių reformų. Buvo suvienodinta teisė, civiliniame kodekse įtvirtinant piliečių lygybę prieš įstatymus, pertvarkyta valdymo sistema, grįžtant prie valdžios centralizacijos, švietimo sistema (steigiami licėjai, įkurtas imperatoriškasis universitetas), įsteigtas Prancūzijos bankas. Imperatorius buvo talentingas karvedys. Napoleono kariuomenė buvo didžiulė, nes Robespjeras įvedė karo prievolę visiems suaugusiems vyrams. 1799 m. kariuomenę sudarė 750 000 vyrų, o nuo 1803 iki 1815 m. ją papildė dar du milijonai. Su šiomis milžiniškomis pajėgomis Napoleonas bandė užkariauti Europą.

1799 m. Napoleonas (1769-1821) padarė karinį perversmą ir užgrobė valdžią. Prancūzijoje viešpatavo suirutė, todėl pirmuoju konsulu Napoleonas tapo labai lengvai.

Napoleonas norėjo sukurti visuomenę, kurioje būtų vertinami gabumai, o ne kilmė. 1802 m. jis įkūrė Garbės legioną "už ypatingus nuopelnus valstybei". Garbės legiono nariai gaudavo ordiną ir pensiją iki gyvenimo pabaigos.

MARENGO MŪŠIS

1800 m. Italijoje Napoleonas sumušė austrus prie Marengo. Jis įkvėpdavo karius savo pavyzdžiu, uždegdavo kovai kalbomis, naudojo naują karinių veiksmų taktiką, patrankas, didelę kariuomenę. Napoleonas modernizavo karybą. Jo karai griovė Europos valstybių tradicinę tvarką.

NAPOLEONO KARAI

1805 m. Napoleonas Austerlico mūšyje nugalėjo austrus ir rusus, 1806 m. Jėnos mūšyje – prūsus, 1807 m. Frydlando mūšyje antrą kartą įveikė rusus. Napoleonas kūrė naujas respublikas – Prancūzijos sąjungininkes ir valdė jas, pasodinęs į sostą savo giminaičius. Pavaldžioms Prancūzijai šalims jis uždraudė prekiauti su Didžiąja Britanija, tačiau vadinamoji kontinentinė blokada smukdė kitų Europos valstybių ekonomiką.

1805 m. Didžioji Britanija Trafalgaro jūrų mūšyje sumušė Prancūziją. Britų admirolas Horacijus Nelsonas (1758-1805) žuvo, bet po šios pergalės prancūzų planai užkariauti Didžiąją Britaniją žlugo. 1808 m. Napoleonas įsiveržė į Ispaniją, kur sukilę ispanai kovojo su prancūzų okupantais. Didžioji Britanija parėmė Ispaniją ir Portugaliją. Kunigaikščio Velingtono vadovaujama kariuomenė išsilaipino Pirėnų pusiasalyje, laimėjo Salamankos (1812) bei Vitorijos (1813) mūšius ir išstūmė prancūzus iš Ispanijos.

1812 m. Napoleono įsiveržimas į Rusiją baigėsi katastrofiškai – nuo šalčio ar iš bado mirė arba kovoje krito per 500 000 prancūzų. 1813 m. Leipcigo mūšyje Napoleono kariuomenę sutriuškino vieningos Europos valstybių pajėgos, kurioms vadovavo prūsų generolas Bliucheris. 1814 m. britų, rusų ir prūsų kariai įžengė į Prancūziją, ir Napoleonas buvo ištremtas. 1815 m. jis pabėgo, bet galutinai pralaimėjo Velingtonui ir Bliucheriui Vaterlo mūšyje Belgijoje. Napoleonas mirė 1821 m. nuošalioje Šv. Elenos saloje kaip Didžiosios Britanijos belaisvis.

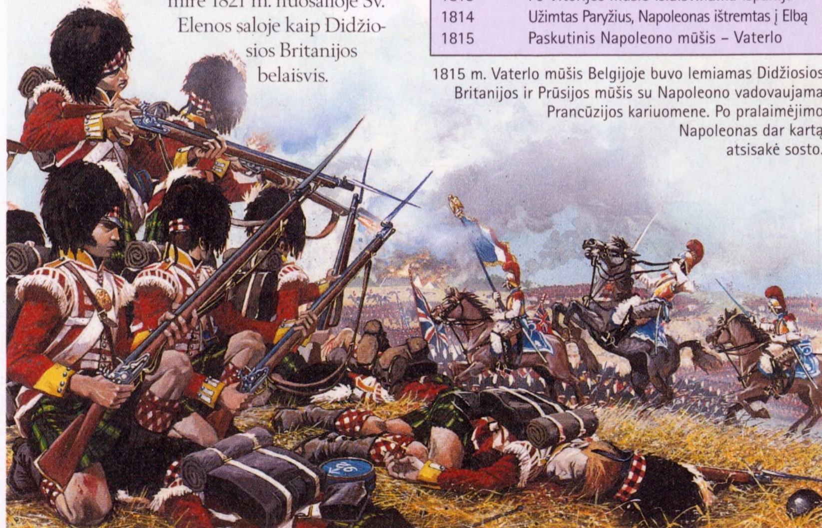
Napoleonas užpuolė Rusiją kaip Didžiosios Britanijos sąjungininkę. Kai jo pulkai pasiekė Maskvą, rusai ją buvo sudeginę. Prasidėjo šalta žiema, iškilo bado mirties grėsmė. Napoleonas įžengė į Rusiją su 510 000 karių, o pasitraukė tik su 10 000.

SVARBIAUSIOS DATOS

1796-1797	Napoleonas įsiveržia į Italiją
1798	Žygis į Egiptą
1799	Napoleonas užgrobia valdžią
1804	Napoleonas I pasiskelbia imperatoriumi
1805	Austerlico mūšis
1805	Trafalgaro mūšis
1807	Tilžės taikos sutartis su Rusija ir Prūsija
1812	Žygis į Rusiją
1813	Napoleonas pralaimi Leipcigo mūšį
1813	Po Vitorijos mūšio išlaisvinama Ispanija
1814	Užimtas Paryžius, Napoleonas ištremtas į Elbą
1815	Paskutinis Napoleono mūšis – Vaterlo

Velingtono kunigaikštis Artūras Velzlis (1769-1862) kovojo su Napoleonu Ispanijoje. Prancūzus jis išstūmė tik po ketverių metų. Po Napoleono karų Velingtonas dalyvavo Vienos kongrese. Jis tapo nacionaliniu didvyriu, o 1828 m. – Didžiosios Britanijos ministru pirmininku.

1815 m. Vaterlo mūšis Belgijoje buvo lemiamas Didžiosios Britanijos ir Prūsijos mūšis su Napoleono vadovaujama Prancūzijos kariuomene. Po pralaimėjimo Napoleonas dar kartą atsisakė sosto.

VERGIJOS PABAIGA 1792-1888

Europos kolonijų gerovę Amerikoje sukūrė vergai. Bet 18 a. viduryje daugelis žmonių nusprendė, kad vergija – nedoras dalykas.

Viljamas Vilberforsas (1759-1833) buvo parlamento narys nuo Halio, klestinčio vergų prekybos uosto. Jis ir kiti padorūs krikščionys nuo 1784 m. kovojo dėl vergijos panaikinimo. 1807 m. vergų prekyba Britų imperijoje buvo uždrausta.

Visą 18 a. Didžioji Britanija, Prancūzija ir Ispanija pelnėsi iš savo kolonijų. O kolonijų turtas buvo sukurtas vergų darbu. Danija, Švedija, Prūsija, Olandija ir Pjemontas taip pat vertėsi vergų prekyba. Afrikiečius europiečiams parduodavo vergų pirkliai arba vietos valdovai – jiems vergų prekyba buvo būdas nubausti nusikaltėliams, atsikratyti priešų, belaisvių ir praturtėti. Niekas tiksliai nežino, kiek vergų iš viso buvo parduota, bet istorikai apskaičiavo, kad nuo 1450 iki 1870 m. iš Afrikos išgabenta apie 45 milijonus vergų, nors iš jų gyvų liko tik 15 milijonų. Daugeliui europiečių vergų prekyba nepatiko, bet visi tuo metu manė, kad tai vienintelis būdas tiekti plantacijoms darbo jėgą.

Laimei, kai kurie išdrįso priešintis tvirtindami, kad vergija – pasityčiojimas iš Dievo įsakymų ir žmonių įstatymų. Prancūzų filosofas Ruso "Visuomenės sutartyje" 1764 m. rašė: "Žmogus gimsta laisvas, bet jis visur surakintas grandinėmis". Jo kūriniai įkvėpė Prancūzijos revoliuciją ir JAV nepriklausomybės karą. Laisvė pradėta laikyti žmogaus teise, o ne karaliaus dovana. Be to, Ruso idėjos skatino žmones kovoti dėl vergijos panaikinimo, dėl vergų, kurie patys kovoti negalėjo, teisių. Politikai, dvasininkai ir paprasti žmonės pradėjo ieškoti būdų padėti vergams. Bet vergijos duodamas pelnas buvo svaresnis už visus vergijos nedorumo įrodymus.

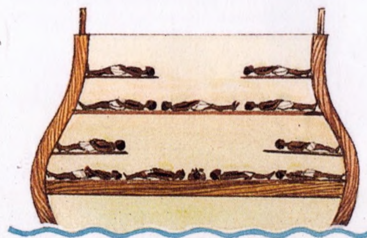
▲ Kai kurie vergai pabėgdavo iš plantacijų ir įkurdavo kaimus atokiose vietose. 1739 m. prieš britus sukilo grupė pabėgusių Jamaikos vergų, vadinamų maronais.

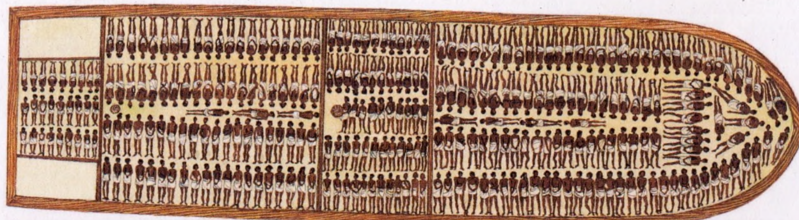

Prieš vergijos panaikinimą vergų laivai keliaudavo trikampiu maršrutu. Iš Europos prekes jie gabendavo į Afriką, iš Afrikos vergus – į Ameriką, o kolonijines prekes, pavyzdžiui, cukrų – atgal į Europą.

VERGŲ PREKYBOS PABAIGA

Tarp 1777 ir 1804 m. Jungtinių Valstijų šiaurinėje dalyje vergija buvo panaikinta. 1792 m. vergų prekyba nustojo verstis Danija, 1807 m. – Didžioji Britanija. Bet kontrabandinė vergų prekyba tebeklestėjo. Nuo 1815 m. britų laivynui buvo uždrausta gabenti vergus, bet kitur vergija išliko. 1791-1793 m. Prancūzijos Sen Domingo kolonijoje vyko vergų sukilimas, ir Prancūzija vergiją panaikino, bet tik iki 1803 m. 1831 m. Virdžinijoje prasidėjo vergų sukilimas, vadovaujamas Nato Ternerio. Po sukilimo baltieji JAV Pietų gyventojai dar žiauriau ėmė elgtis su vergais.

► Sąlygos vergus gabenančiuose laivuose buvo siaubingos, daug vergų mirdavo. Sukimšti triume ant lentynų ir grindų, jie beveik negalėdavo judėti.

ABOLICIONIZMAS

Britanijoje judėjimui dėl vergijos panaikinimo vadovavo Tomas Klarksonas (1760-1846) ir Viljamas Vilberforsas. 1807 m. Britanijoje buvo uždrausta verstis vergų prekyba. Tačiau vergai kurį laiką liko vergai. Vilberforsas mirė prieš pat išlaisvinant britų vergus. Europiečiai ėmė bjaurėtis vergija, o Didžiosios Britanijos laivynas trukdė šiai prekybai, sulaikydamas vergų laivus.

Kuboje, Kosta Rikoje, Brazilijoje ir JAV pietinėje dalyje vergija išliko. Didžiulėse plantacijose dirbo vergai, ir plantacijų savininkai nieko nenorėjo keisti. Europai irgi reikėjo pigios vergų išaugintos medvilnės ir tabako iš pietinių JAV valstijų.

JAV šiaurinės dalies gyventojai rėmė abolicionistus (kovotojus dėl vergijos panaikinimo), o pietiečiai nenorėjo išlaisvinti vergų. Po 1831 m. Virdžinijos vergų sukilimo pietinėse valstijose buvo priimti griežti įstatymai prieš vergus. 1863 m. vergija galiausiai buvo uždrausta JAV, 1886 m. – Kuboje, 1888 m. – Brazilijoje. Arabai liovėsi prekiauti vergais 1873 m.

◀ Virdžinijos vergų sukilimo vadas Natas Terneris (1800-1831), nužudęs savo šeimininką ir 57 baltuosius, paskatino 60 vergų sukilti. Jie laikėsi kelis mėnesius, bet galiausiai buvo sugauti ir pakarti.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1517	Ispanai pradeda prekiauti vergais
1592	Britai pradeda prekiauti vergais
1739	Jamaikos maronų sukilimas
18 a. 7 deš.	Vergų prekyba klesti
1791-1801	San Domingo vergų sukilimas
1792	Danai uždraudžia vergų prekybą
1807	Britai uždraudžia vergų prekybą
1834	Britų kolonijose panaikinama vergija
1865	13-ąja JAV konstitucijos pataisa panaikinama vergija
1888	Brazilijoje panaikinama vergija

Pietinių JAV valstijų ekonomika priklausė nuo vergų darbo. Vienas svarbiausių vergų darbų buvo rinkti medvilnę. Ji būdavo pelningai parduodama ir išvežama į Europos medvilnės fabrikus.

VERGŲ SUKILIMAS SAN DOMINGE

Prancūzijos revoliucijos idėjos plito ir anapus Atlanto. 1791 m. Paryžiaus Nacionalinis susirinkimas nusprendė suteikti San Domingo (dabar Haitis) vergams teisę balsuoti. Plantacijų šeimininkai nepakluso. Apie tai sužinoję vergai sukilo. Daug vergvaldžių buvo užmušta, namų sugriauta, cukranendrių ir kavos plantacijų sudeginta. Napoleonas nusiuntė į salą kariuomenę, prasidėjo ilgas pilietinis karas. 100 000 vergų vadovavo Tusenas Luvertiuras (1746-1803), buvęs vergas. 1801 m. jis pasiskelbė Haičio valdovu, o po dvejų metų mirė Prancūzijos kalėjime.

BRITAI INDIJOJE 1774-1858

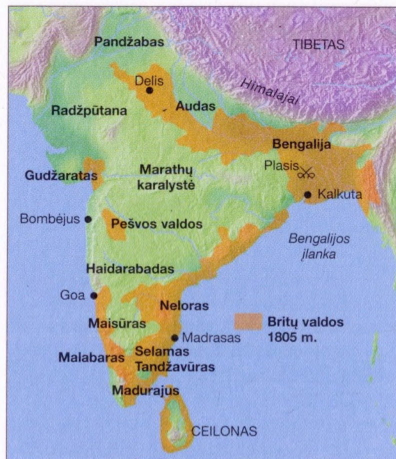
Anglų Ost Indijos bendrovė vis labiau įsigalėjo Indijoje. Britai tapo valdančiąja indų visuomenės klase.

Tipū tigras – mechaniškas žaislas, vaizduojantis tigrą, draskantį europietį. Jis buvo padarytas Maisūro kunigaikštystės sultonui Tipū Sahibui. Nuo 1767 iki 1799 m. Tipū kovojo su britais, kurie grobė jo žemes.

Apie 1750 m. britų Ost Indijos bendrovė kontroliavo labai pelningą prekybą tarp Britanijos, Indijos ir Tolimųjų Rytų. Jos pareigūnai buvo sumanūs verslininkai. Iš samdomų darbuotojų indų jie sužinojo, kokia padėtis Indijoje, perprato vietos papročius, išmoko įsiteikti indų kunigaikščiams ir sudarinėjo sandorius tiek su smunkančios Mogolų imperijos valdovų draugais, tiek su priešais. Daug britų Indijoje patys gyveno kaip kunigaikščiai. Dirbdami Ost Indijos bendrovėje, jie susikrovė pasakiškus turtus. Kai kurie iš tokių ištaigingai gyvenančių turtuolių (jie vadinami nabobais) Kalkutoje ir kituose miestuose statydinosi puikius rūmus, suprojektuotus britų architektų, ir puošdavo juos brangiais daiktais iš Anglijos, Indijos ir kolonijų. Kalkutoje jie keldavo puotas, rengdavo šokių vakarus ir arbatėles, lyg gyventų tėvynėje. Jų žmonos ir vaikai atkeliavo į Indiją ir čia gyveno britiškai.

Vieną kitą britą sudomino indų menas, kultūra ir architektūra, jie dažnai bent namie vilkėdavo indiškais drabužiais, tinkamesniais karštam klimatui už europietiškus. Tokie britai mokėsi Indijos kalbų, tyrinėjo hinduizmą ir indų šventuosius raštus, o grįžę į tėvynę, stengėsi supažindinti europiečius su Indijos tautų kultūra.

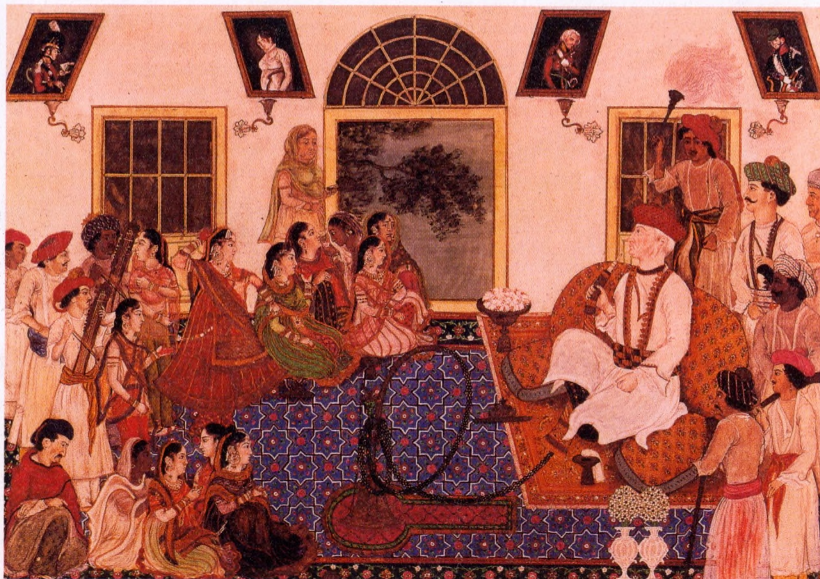

1805 m. britai užgrobė puikiais audiniais garsėjančią Bengaliją šiaurės rytų Indijoje ir klestinčias pietines pakrantes.

▲ Tipū Sahibas (1749-1799) turėjo dramblio kaulo šachmatus. Vienos figūros vaizdavo indų kunigaikščius ir karius, kitos – Ost Indijos bendrovės vadovus ir kareivius.

▶ Iš pradžių britai nesišalino indų. Šioje miniatiūroje pavaizduotas gubernatorius škotas seras Deividas Ochterlounis rūko huką ir gėrisi indiškais šokiais ir dainomis.

BRITAI PLEČIA VALDAS

Apie 1780 m. Ost Indijos bendrovei priklausė turtingiausios Indijos žemės, ir 1784 m. Didžiosios Britanijos vyriausybė nusprendė, kad daugiau plėstis neverta. Bendrovės vadovai taip nemanė. Pasinaudodama Indijos valdovų tarpusavio karais, bendrovė grobė žemes ir toliau. Apie 1800 m. Napoleonas sumanė sukurti imperiją Indijoje. Jo planai išgąsdino britus, ir vyriausybės politika pasikeitė. Nuo 1803 iki 1815 m. Ost Indijos bendrovė kovojo su marathais, kuriems priklausė centrinė Indija, ir galiausiai palaužė jų galią. Dažnai anglai iš pradžių sudarydavo su Indijos valstybėmis joms palankias prekybines sutartis, paskui įvesdavo kariuomenę "apsaugai", ir galiausiai nuo ekonominio pajungimo pereidavo prie karinio.

Ost Indijos bendrovė kariavo Birmoje, kurios valdovai ketino veržtis į Bengaliją, šiaurės vakarų pasienyje ir Afganistane, kuriam įtakos turėjo Rusija. 1843-1849 m. anglai prisijungė Sindhą ir Pandžabą. Kur tik nutrūkdavo dinastija ar nusilpdavo valstybė, ten tučtuojau prisistatydavo anglai. 19 a. ketvirtajame dešimtmetyje bendrovės gubernatorius iškilmingai panaikino kai kurias indiškas tradicijas ir pakvietė misionierių atversti indams į krikščionybę. Bendrovė tiesė kelius ir geležinkelius, kūrėsi manufaktūros ir pirmosios indų pramonės įmonės. Verslo reikalus britai Indijoje tvarkydavo tik anglų kalba, plėšdavo didikų rūmus ir šventyklas, pasisavindavo didžiąją dalį mokesčių, kurie buvo smarkiai padidinti. Jie atėmė turtus ir privilegijas iš vietos valdovų, paleido jų kariuomenę. Išnaudojimas vertė Indijos tautas priešintis.

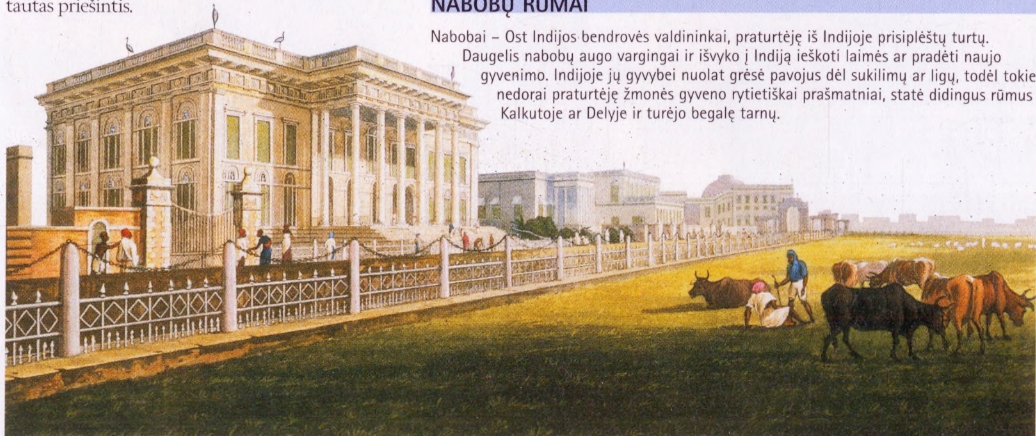
SIPAJŲ (INDŲ) SUKILIMAS

Sukilimą pradėjo sipajai, samdomi britų kariuomenės kariai indai. 1857 m. kilo siaubingas badas. Sukilime dalyvavo valstiečiai (jiems dar kartą buvo padidintas žemės mokestis), amatininkai, nusigyvenę dėl britų prekių konkurencijos, kunigaikštysčių ir dvarų netekusi diduomenė. Sipajai užėmė keletą miestų (Delį, Lakhnau, Kanpurą) ir išžudė ten visus britus. Tačiau britų kariuomenė buvo pranašesnė, o indus žudė daug išradingiau, negu sukilėliai – britus. Po Sipajų sukilimo Didžiosios Britanijos politika Indijoje pasikeitė. 1858 m. buvo likviduota Ost Indijos bendrovė, britai nutolo nuo indų ir stengėsi parodyti čiabuviams, kas čia ponai. Indija buvo turtingiausia europiečių kolonija, tačiau ją išlaikyti britams vis sunkiau sekėsi.

Kai kurie indų radžos (kunigaikščiai) parsidavė britams. Jų valdas saugodavo britų kareiviai, todėl tokie kunigaikščiai jausdavosi galingi. O britai išsiderėdavo palankias prekybos sąlygas ir faktiškai valdydavo tokio kunigaikščio žemes.

NABOBŲ RŪMAI

Nabobai – Ost Indijos bendrovės valdininkai, praturtėję iš Indijoje prisiplėštų turtų. Daugelis nabobų augo vargingai ir išvyko į Indiją ieškoti laimės ar pradėti naujo gyvenimo. Indijoje jų gyvybei nuolat grėsė pavojus dėl sukilimų ar ligų, todėl tokie nedorai praturtėję žmonės gyveno rytietiškai prašmatniai, statė didingus rūmus Kalkutoje ar Delyje ir turėjo begalę tarnų.

VIENIJIMASIS ir KOLONIZACIJA

1836-1913

Šiuo laikotarpiu pasaulio žemėlapis smarkiai pasikeitė – susidarė naujos valstybės, kai kurios senosios susivienijo. Kolonizatoriai dalijosi Afriką, Kinija nusmuko. Europoje vyko revoliucijos. JAV, Kanada ir Rusija užėmė tolimiausias pasienio žemes. Pasaulis staiga sumažėjo, nes atsirado geležinkeliai, telegrafas ir garlaiviai. Niujorkas, Bombėjus, Šanchajus, Buenos Airės, Johanesburgas tapo naujojo pasaulio centrais.

▲ Atsiradus geležinkeliams, Šiaurės Amerikoje susisiekimas pagerėjo, bet kilo ir pirmasis visuotinis streikas. Nuo vienos pakrantės iki kitos streikavo darbininkai, reikalaudami padoraus atlyginimo.

◄ Per Antrąjį būrų karą Pietų Afrikoje būrus (olandų kolonistus) 1902 m. sumušė britai.

PASAULIS nuo 1836 iki 1913

Šiaurės Amerikoje naujakuriai traukė į vakarus toliau apgyventi žemių. Čiabuvių gyvensenai iškilo grėsmė, nes iš jų buvo atiminėjamos žemės.

Afrikos šiaurės karalystėse religiniai karai sustiprino islamo įtaką. Europos tyrinėtojai ir pirkliai patraukė į žemes Afrikos centre. Trokšdamos pasinaudoti Afrikos gamtiniais ištekliais, Europos valstybės sparčiai steigė šiame žemyne kolonijas. Didėjo Europos prekybinių valstybių galia.

Azijoje europiečiai pajungė Indiją, Birmą, Pietryčių Aziją ir pradėjo prekiauti su Kinija ir Japonija. Europos valdų plėtra kituose žemynuose neužkirto kelio vidiniams nesutarimams, ir šalys ar imperijos nuolat kariavo dėl teritorijų ar įtakos.

ŠIAURĖS AMERIKA

Šiuo laikotarpiu JAV sustiprėjo. Dabar jos teritorija vakaruose driekėsi iki Teksaso ir Kalifornijos, o laukinius Vakarus pamažu apgyveno naujakuriai, padedami kareivių ir geležinkelių. Indėnus europiečiai išžudė arba suvarė į mažas uždaras rezervacijas. Naujieji amerikiečiai nevertino jų kultūros, ir ji pamažu nyko. 19 a. septintajame dešimtmetyje dėl politinių principų kilo pragaištingas, šiuolaikiškas JAV pilietinis karas. Vienas iš jo padarinių -- vergijos panaikinimas JAV. Rytų ir Vidurinių Vakarų miestai augo, darėsi pramoniniai, iš Europos atvyko dar daugiau naujakurių. Kanada buvo suvienyta ir taip pat skverbėsi į vakarus. Ji tapo klestinčia nepriklausoma Britanijos imperijos dominija. Apie 1900 m. Šiaurės Amerika praturtėjo ir sustiprėjo. JAV net tapo imperine valstybe. Jos bankininkai, bendrovės ir kariuomenė padės JAV valdyti pasaulį 20 a. antroje pusėje.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Lotynų Amerika vystėsi lėčiau, negu Šiaurės Amerika, iš dalies todėl, kad ją valdė diktatoriai, o politiką lėmė stambieji žemvaldžiai. Po 19 a. trečiojo dešimtmečio nepriklausomybės karų nuo septintojo iki devintojo dešimtmečio Pietų Amerikos valstybės kovojo tarpusavyje. Pradėti tiesti geležinkeliai, daugėjo gyventojų, valstybės turtėjo iš eksporto. Bet sena ispaniška gyvenimo sankloda tebevyravo: diktatoriška vyriausybė, turtingi žemvaldžiai su didžiuliais dvarais ir daugybė vargšų.

EUROPA

Šis šimtmetis priklausė Europai. Karai šiame žemyne beveik liovėsi, kariuomenė išsidangino į užjūrį ir imperijas kūrė kitur. Augo pramonės miestai, išraizgyti geležinkelių ir telegrafo laidų. Politikų, pramonininkų ir viduriniojo luomo įtaka vis didėjo. Nauja darbininkų klasė bruzdėjo, o 1905 m. kilo pirmoji, nesėkminga, darbininkų revoliucija Rusijoje. Susidarė palankios sąlygos medicinos tyrimo darbams. Toliau buvo daromi geografiniai atradimai. Pramonėje žmones ar gyvulius pakeitė mašinos. Europa valdė pasaulį ir turtėjo. Tačiau laikai daug kam buvo sunkūs: netrūko badmečių, streikų, ekonominių krizių ir masinių emigracijų. Galiausiai pradėta mokėti pensijas.

AZIJA

19 a. viduryje Kiniją ir Japoniją apniko bėdos. Į Kiniją įsiskverbė užsienio pirkliai, šalyje prasidėjo sukilimai. 1911 m. žlugo Čingų dinastija, stengusis atsiriboti nuo kitų valstybių. Japonija perėmė vakarietišką modernizavimo modelį. Nuslopinę 1857 m. sukilimą, britai valdė visą Indiją. Vakarai viešpatavo Rytams. Kai kuriems azijiečiams, vakariečių samdiniams, tai buvo naudinga, bet dauguma azijiečių tapo pigia darbo jėga plantacijose ir Azijos kolonijiniuose miestuose. Į Azijos šalis plūstelėjo pirkliai, misionieriai, kariai, bet savo tradicijas azijiečiai išsaugojo geriau, negu kiti pasaulio kraštai.

EUROPA

AZIJA

ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Britai užgrobė Australiją, Naująją Zelandiją ir daugumą aplinkinių salų. Čiabuviai buvo naikinami. Australijos ir Naujosios Zelandijos valstybės eksportavo auksą, vilną ir maisto produktus.

AFRIKA

Pirmiausia atvyko tyrinėtojai, paskui pirkliai, misionieriai ir valdytojai. 19 a. devintajame dešimtmetyje Europa pasidalijo ir užgrobė Afriką. Baltųjų valdomą Pietų Afriką praturtino aukso karštligė. Vergų prekyba baigėsi, dabar Europa išnaudojo visą Afriką. Pirmavo britai ir prancūzai.

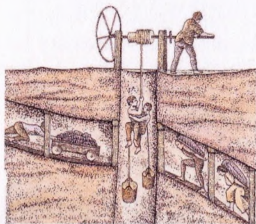
ARTIMIEJI RYTAI

Osmanų imperija toliau smuko, persai stengėsi atremti britų antpuolius. Artimieji Rytai virto senoviškai valdomu užkampiu, kurį aplenkė permainos. Kolonizatoriai irgi.

PRAMONĖS PERVERSMAS 1836-1913

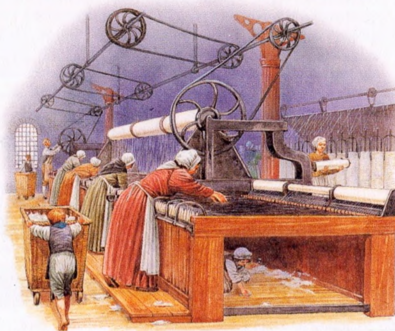
Pramonės perversmas – didžiulių permainų laikotarpis, kai žmonės pradėjo fabrikuose naudoti garu varomas mašinas.

Kasyklose ir fabrikuose dirbo daug vaikų, bet vaikų darbą dauguma šalių iki 1900 m. uždraudė.

18 a. daug Britanijos gyventojų dirbo namie, paprastai gamindami įvairias gėrybes rankomis. Daug ūkininkų ir samdinių dirbo žemę – taip jie pramisdavo ir pramaitindavo šeimą. Tačiau 19 a. viduryje viskas pasikeitė. Daug britų gyveno miestuose ir dirbo didžiuliuose fabrikuose arba parduotuvėse, kontorose, geležinkelyje ir kitur. Britų išradėjai pirmavo pasaulyje ir toliau kūrė naujus mechanizmus, kurie daug sparčiau atlikdavo darbą, pavyzdžiui, verpdavo arba ausdavo. Buvo mechanizuota geležies ir plieno gamyba, o iš šių metalų gaminamos kitos mašinos, ginklai ir įrankiai.

Permainų veiksniai buvo keturi: anglių kasyba, kanalų sistema, kapitalas (pinigai) ir pigi darbo jėga. Anglis buvo naudojama geležiai ir plienui lydyti ir kūrenama vandeniui užvirinti, o garas sukdavo variklius. Baržos kanalais gabendavo žaliavas ir gaminius. Pirkliai, plėšdami kolonijas, gaudavo lėšų įdėjimams. O prastai apmokami samdiniai traukė į miestus, ieškodami geriau apmokamo darbo.

Darbui fabrike labiau reikėjo įgūdžių, negu jėgos. Tokį darbą moterys gebėjo atlikti ne blogiau už vyrus, ir daugelis vienišų moterų tapo savarankiškos, nes užsidirbdavo pinigų.

Izambardas Kingdomas Brunelis (1806-1859), britų inžinierius, tiesė geležinkelius, statė tiltus, tunelius, uostus, akvedukus ir suprojektavo didžiausią to meto garlaivį.

▼ Nauji fabrikai buvo statomi prie kanalų ir geležinkelių, kad būtų lengviau atvežti žaliavų ir pateikti rinkai prekes. Fabrikų darbininkai gyvendavo sublokuotuose namuose.

VERSLO PAKILIMAS

Atsirado naujų anglių kasyklų, kurios tiekė anglis garo mašinoms ir koksą geležies liejykloms. 19 a. viduryje Didžiosios Britanijos kanalų ir geležinkelių sistema sujungė visus pagrindinius pramonės miestus. Naujos mašinos gamino prekes greičiau ir pigiau, negu anksčiau. Fabrikų ir kasyklų savininkai pelnė gerus pinigus, kurių dalį išleisdavo kitoms mašinoms pirkti, taip kurdami naujas darbo vietas. Indėlininkai laikė nedideles pinigų sumas bankuose, o šie skolindavo pramonininkams didžiules sumas. Taip besiformuojanti kapitalistinė sistema prasimanydavo pinigų fabrikų, kontorų ir namų statybai.

Daugelio žmonių darbas fabrikuose ir kasyklose buvo sunkus ir pavojingas. Vyrai, moterys ir vaikai dirbdavo po 13 ar daugiau valandų per parą, dažnai už mažą atlyginimą. Kol buvo priimti nauji darbo saugos įstatymai, daug darbininkų žuvo ar susižeidė, dirbdami nesaugiomis mašinomis. Bemaž neplanuojami, sparčiai augo miestai, todėl kai kurie rajonai liko be kanalizacijos ar švaraus vandens. Ligos, kuriomis užsikrečiama per nešvarų vandenį (cholera), nusinešdavo tūkstančius gyvybių.

Ilgainiui buvo išleisti įstatymai dėl trumpesnių darbo valandų ir vaikų darbo uždraudimo. Profesinės sąjungos, iš pradžių draudžiamos, kovojo dėl didesnio atlyginimo ir geresnių darbo sąlygų darbininkams. Pamažu reformatoriai iškovojo padoresnes darbo sąlygas ir teisę į mokslą visiems vaikams. Lūšnos buvo nugriautos, o fabrikų ir gyvenamųjų namų statybą reguliavo nauji įstatymai.

1877 m. Šiaurės Amerikoje prasidėjo pirmas visuotinis streikas. Geležinkelio darbininkai, kuriems buvo sumažinti atlyginimai, sustabdė traukinius. Galiausiai streiką numalšino kariuomenė.

1842 m. Džeimsas Neismitas (1808-1890) išrado garo kūjį garlaivių detalėms kalti ir štampuoti.

▶ Henris Besemeris (1818-1898) 1856 m. išrado naują pigų būdą plienui gaminti. Besemerio konverteryje (tokioje krosnyje) pro išlydytą ketų pučiamas karštas oras, ketuje esančios priemaišos sudega, ir lieka plienas.

SVARBIAUSIOS DATOS

1837	Į Didžiosios Britanijos sostą įžengia karalienė Viktorija
1838	Brunelis pastato garlaivį "Great Western"
1842	Džeimsas Neismitas išranda garo kūjį
19 a. 6 deš.	Britų pramoninius miestus sujungia geležinkeliai ir kanalai
1851	Krištoliniuose rūmuose įvyksta Pirmoji pasaulinė paroda
1868	Mančesteryje įvyksta pirmasis profesinių sąjungų suvažiavimas
1870	Iškastas Sueco kanalas, palengvėja kelionė į Indiją
1893	Įkurta Nepriklausomoji darbo partija
1900	JAV ir Vokietijoje pagaminama daugiau plieno, negu Didžiojoje Britanijoje

OPIJAUS KARAI 1830-1864

Europos pirkliai, pasinaudoję kvaišalais – opijumi, užmezgė prekybinius ryšius su Kinija – šalimi, kuri norėjo atsiriboti nuo kitų valstybių.

Tokie laivai, kaip šis britų prekybinis laivas Lintino uoste 1834 m., gabendavo opijų – europiečiai jį keitė į paklausias kiniškas prekes.

Kinai daug šimtmečių beveik nepalaikė ryšių su pasauliu anapus savo šalies sienų. Europos pirkliams labai rūpėjo prekyba su Kinija, nes puikus kiniškas šilkas ir porcelianas Europoje turėjo didžiulę paklausą. Tačiau Kinijos valdžia leido prekiauti tik viename uoste, Guangdžou (Kantone). Norėdami paversti Kiniją priklausoma valstybe, užsienio pirkliai pradėjo vežti į šalį opijų ir nelegaliai juo prekiauti, ir kinai buvo priversti keisti savo vertingąsias prekes į kvaišalus. Kinijos valdžia bandė kovoti su šia kontrabandine (neteisėta) prekyba, ir 1839 m. kinų pareigūnai Guangdžou vyriausiojo komisaro Lin Dze Siu nurodymu iškrėtė britų sandėlius ir sudegino rastas 20 000 dėžių opijaus.

Britai didžiai pasipiktino privačios nuosavybės nusavinimu, pasiuntė į Kiniją karo laivus ir apgulė uostą. Kinai atsisakė atlyginti už sunaikintą opijų ir nutraukė prekybą su britais. Prasidėjo pirmasis Opijaus karas (1839-1842).

Opijaus rūkytojo žmona viešai niokoja vyro pypkę. Kinijos imperatorius uždraudė pardavinėti ir rūkyti opijų dar 18 a. pradžioje.

NANKINO SUTARTIS

Britų karinės pajėgos buvo pranašesnės, Čingų vyriausybė nesugebėjo organizuoti gynybos. Britai apšaudė Guangdžou ir užgrobė Honkongą (Siangangą). Britai privertė kinus pasirašyti Nankino sutartį, kuria pastarieji pasižadėjo įsileisti į Kinijos uostus britų laivus, sumokėti kompensaciją ir įvesti britams palankius muitus. Be to, Didžiajai Britanijai atiteko Honkongas.

Iš dalies britai taip įžūliai elgėsi todėl, kad tuo metu Didžiosios Britanijos vidaus reikalų ministras buvo vikontas Henris Džonas Templis Palmerstonas. Jis nedvejodamas naudodavo jėgą, kai tik jam pasirodydavo, kad Didžiosios Britanijos interesams užsienyje iškilo grėsmė. Tiek ši, tiek kitos nelygiateisės sutartys privertė Kiniją vykdyti europiečių reikalavimus. Kinai bijojo, jog užsienio prekyba sustiprins svetimšalių įtaką šalyje.

Honkongo sala 1842 m. tapo Didžiosios Britanijos kolonija ir netrukus virto prekybos centru. 1860 m. buvo prijungtas Kouluno pusiasalis, o 1898 m. Naująją Teritoriją, arba Honkongą, Kinija buvo priversta 99 metams išnuomoti Britanijai.

NERAMUMAI

19 a. šeštajame dešimtmetyje Kinijoje prasidėjo neramumai (dažnai nagus prie jų būdavo prikišę britai), ir jais pasinaudojusi Didžioji Britanija pradėjo antrąjį Opijaus karą (1856-1860). Šį karą ji irgi laimėjo ir 1858 m. privertė Kiniją pasirašyti Tiandzino sutartį, kuri numatė leisti britams prekiauti dar penkiuose uostuose. Kitos valstybės, kaip antai Prancūzija ir Jungtinės Valstijos, irgi pasirašė su Kinija tokias nelygiateises sutartis: vakariečiams buvo leista laisvai keliauti po šalį, nuomotis Kinijoje namus, žemę, misionieriai galėjo netrukdomi skleisti krikščionybę. Vakarų įtaka Kinijoje stiprėjo. Į šalį plūstelėjo pirkliai ir misionieriai.

Milžiniška Čingų imperija pamažu iro. Badaujantys valstiečiai nuolat sukildavo. Taipingų sukilimą (1851-1864) pradėję žmonės norėjo nuversti mandžiūrus ir išdalyti žemę vargšams. Sukilimą padėjo numalšinti JAV, Britanija ir Prancūzija: jos išplėšė iš Kinijos įvairių lengvatų, todėl norėjo išsaugoti Čingų dinastiją, nes būgštavo, kad jai žlugus, sutartys nebus vykdomos.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1839	Kinų pareigūnai sunaikina britų opijaus atsargas
1839	Prasideda pirmasis Opijaus karas
1842	Kinija pasirašo Nankino sutartį
1842	Honkongas tampa britų valda
1844	Vanghijos sutartis su JAV
1851	Prasideda Taipingų sukilimas
1856	Prasideda antrasis Opijaus karas
1858	Kinija pasirašo Tiandzino sutartį
1898	Britai 99 metams išsinuomoja Naująją Teritoriją

▲ Daug pranašesnis Britanijos laivynas per Opijaus karus lengvai sunaikino kinų džonkas.

▼ Taipingų sukilimą (1851-1864) numalšino Čingai, padedami užsienio valstybių, nes pastarosios nenorėjo, kad Čingų dinastija būtų nuversta.

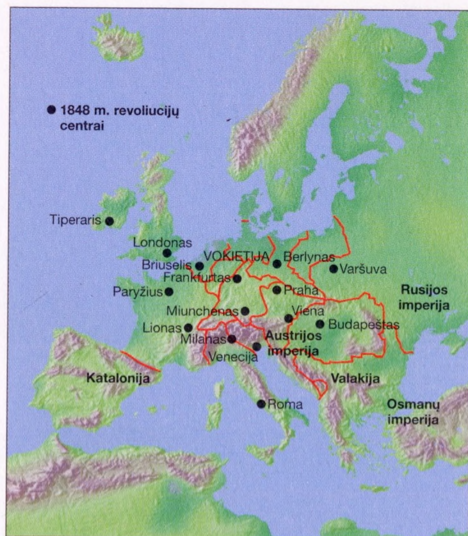
Revoliucijų metai 1848

1848 m. daugelį Europos šalių sukrėtė sukilimai. Jie atskleidė, kad žmonės nepatenkinti savo valdovais.

Šiame paveikslėlyje pavaizduotas Italijos revoliucionierius Džuzepė Madzinis (1805-1872) kalėjime. Jis kovojo už Italijos suvienijimą.

Tų sukilimų priežastys buvo panašios į Prancūzijos revoliucijos. Daugelio Europos šalių gyventojai pajuto, kad jie svarbesni už valstybę ir turėtų patys spręsti, kokios vyriausybės jiems reikia. Šie sukilimai būdavo greitai numalšinami, valdovai stengėsi atkurti senąsias politines sistemas, bet 1848 metų įvykiai parodė, jog permainos neišvengiamos.

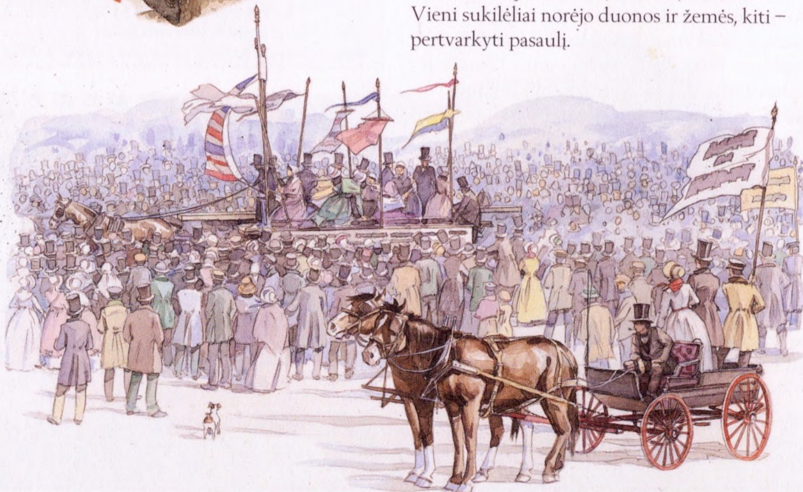

Revoliucijų idėjos Europoje gyvavo nuo 1815 m., ir 1848 m. daugumoje Europos šalių įvyko sukilimai. Žemėlapyje pažymėti patys didžiausi.

▲ 1848 m. vasario mėnesį Paryžiaus sukilėliai, reikalaudami "duonos arba mirties", įsiveržė į vyriausybinius pastatus. Jie nuvertė karalių Liudviką Pilypą, paskelbė respubliką ir išrinko prezidentu Liudviką Napoleoną, Napoleono Bonaparto sūnėną.

Vienas galingas 1848 metų revoliucijų postūmis buvo nacionalizmas – žmonių, kalbančių viena kalba, troškimas sukurti tautinę valstybę. Nacionalizmas ypač reiškėsi Vokietijoje ir Italijoje, padalytose į daugybę mažų valstybėlių, ir kai kuriose Austrijos imperijos dalyse. Sukilimus skatino tokie veiksniai kaip nederlius, skurdas, nedarbas. Vieni sukilėliai norėjo duonos ir žemės, kiti – pertvarkyti pasaulį.

► Britanijoje 1848 m. įvyko paskutinė, didžiausia čartistų demonstracija. Liaudies chartija pareikalavo politinių reformų, tarp jų teisės balsuoti visiems vyrams. Londone susirinko didelė minia, bet mitingas baigėsi taikiai.

ČARTIZMAS

Kai kuriose šalyse žmonės norėjo rinkimų reformų. Čartistai, Didžiosios Britanijos darbininkų sąjūdžio dalyviai, reikalavo visuotinės rinkimų teisės vyrams ir atlyginimo beturčiams parlamento nariams. 1838 m. gegužės mėnesį jie paskelbė "Liaudies chartiją" – įstatymo projektą parlamentui.

Šį prašymą pasirašė 1200 000 žmonių, 1839 m. birželio mėnesį jis buvo įteiktas parlamentui, bet po mėnesio atmestas. 1848 m. vasario mėnesį, po sukilimo Prancūzijoje, čartistai vėl parengė peticiją (kolektyvinį prašymą). Jį pasirašė per tris milijonus žmonių. 1848 m. balandžio 10 d. minios žmonių per visą Londoną nužygiavo į Parlamento rūmus įteikti peticijos. Parlamentas vėl ją atmetė, ir čartistų sąjūdis ėmė silpnėti.

1848 metų revoliucijos siekė įgyvendinti Prancūzijos revoliucijos tikslus. Visuomenėje įvyko didelių permainų, dauguma žmonių buvo raštingi ir iš laikraščių sužinodavo, kas darosi kitose šalyse. Policininkų buvo nedaug, sukilimus malšindavo kariuomenė. Dauguma 1848 metų revoliucijų pralaimėjo, tačiau valdovai suprato, kad verčiau padaryti liaudžiai nuolaidų, negu nuolat griebtis baudžiamųjų priemonių. Pradėtos rimtai svarstyti politinės ir socialinės reformos.

Po sukilimų Vienoje ir kituose miestuose 1848 m. kovo mėnesį atsistatydino Austrijos kancleris kunigaikštis Meternichas. 1848 m. gruodžio mėnesį imperatorius Ferdinandas atsisakė sosto Pranciškaus Juozapo naudai.

◀ Frankfurte irgi prasidėjo riaušės ir sukilimas, bet žmonėms ne iš karto pavyko priversti valdovus imtis permainų.

REVOLIUCIJOS EUROPOJE

Prancūzijoje buvo paskelbta Antroji respublika. Prezidentu buvo išrinktas monarchistas Liudvikas Napoleonas, būsimasis Napoleonas III. Susiskaldžiusioje Italijoje sukilimų buvo daug, bet iki 1848 metų pabaigos visi jie nuslopinti. Austrijos kancleris kunigaikštis Meternichas atsistatydino, imperatorius Ferdinandas atsisakė sosto sūnėno Pranciškaus Juozapo naudai.

Maištavo Berlynas, Viena, Praha, Budapeštas, Katalonija, Valakija, Lenkija ir Britanija. Frankfurte (Vokietija) buvo sušauktas Nacionalinis susirinkimas, jį sudarė visų Vokietijos valstybių atstovai. Nyderlanduose buvo priimta nauja konstitucija.

Belgijoje buvo išleistas "Komunistų partijos manifestas". Jį parašė Karlas Marksas ir Frydrichas Engelsas. Europos valstiečiai ir kariuomenė liko ištikimi monarchijai. Prūsijoje ir Italijoje maištai buvo nuslopinti, nors padaryta kai kurių reformų.

JAPONIJA 1853-1913

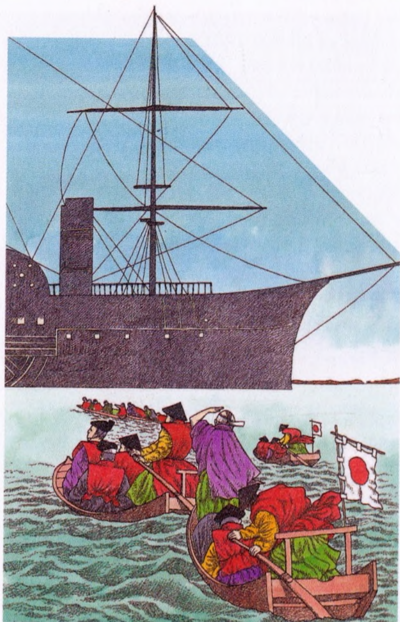
Valdant Tokugavoms, Japonija daugiau kaip 200 metų buvo atsiribojusi nuo kitų valstybių. 19 a. pradžioje ji irgi patyrė Vakarų įtaką.

1868 m. Meidži vyriausybė padarė švietimo reformų, ir 1914 m. japonai tapo labiausiai išsilavinusia tauta pasaulyje.

17 a. pirmojoje pusėje Japonijos valdovai nusprendė nutraukti ryšius su Vakarais. Jie bijojo, kad paskui krikščionių misionierius ateis ir europiečių kareiviai užgrobti Japonijos. Todėl valdovai beveik visiems užsieniečiams uždraudė atvykti į Japoniją, o japonams – keliauti už valstybės ribų, ir vakariečiai nepaprastu šio laikotarpio japonų meno grožiu galėjo gėrėtis tik 19 a. pabaigoje. 1853 m. tryliktasis JAV prezidentas Milordas Filmoras pasiuntė keturis karo laivus, vadovaujamus Metju Perio, į Japoniją užmegzti prekybinių ryšių.

Karo laivai nuleido inkarą Tokijo įlankoje. Grasindamas JAV kariniu jūrų laivynu, Peris privertė japonus atnaujinti prekybą su Vakarais. Jo garlaiviai ir kiti mechanizmai padarė japonams didelį įspūdį. 1854 m. JAV ir Japonija pasirašė Kanagavos sutartį. Pagal ją amerikiečių prekybiniai laivai galėjo įplaukti į du Japonijos uostus. Netrukus panašias nelygiateises sutartis Japonija sudarė su Didžiąja Britanija, Nyderlandais ir Rusija.

Juodi komodoro Perio laivai buvo pirmieji japonų pamatyti garlaiviai. Japonai suvokė, kad jų įveikti nepajėgs.

▲ Komodoras Metju Peris (1794-1858) privertė Japoniją atidaryti uostus ir suteikti muitų lengvatų JAV prekybininkams. Dėl JAV kišimosi į Japonijos reikalus Japonijoje įvyko revoliucija.

Tokugavų priešininkai ėmė piktintis, kam šiogunai pasirašė tokias sutartis, juolab, kad visuomenės nepasitenkinimą kėlė ir kitos šalies bėdos, kurių Tokugavos nesugebėjo įveikti.

► Japoniškame medžio raižinyje pavaizduotas Jokohamos uostas (Japonija) 19 a. pabaigoje. Pasirašiusi Kanagavos sutartį, Japonija suteikė JAV, o vėliau ir kitų Vakarų šalių pirkliams prekybos Japonijoje laisvę.

ATKURIAMA IMPERATORIAUS VALDŽIA

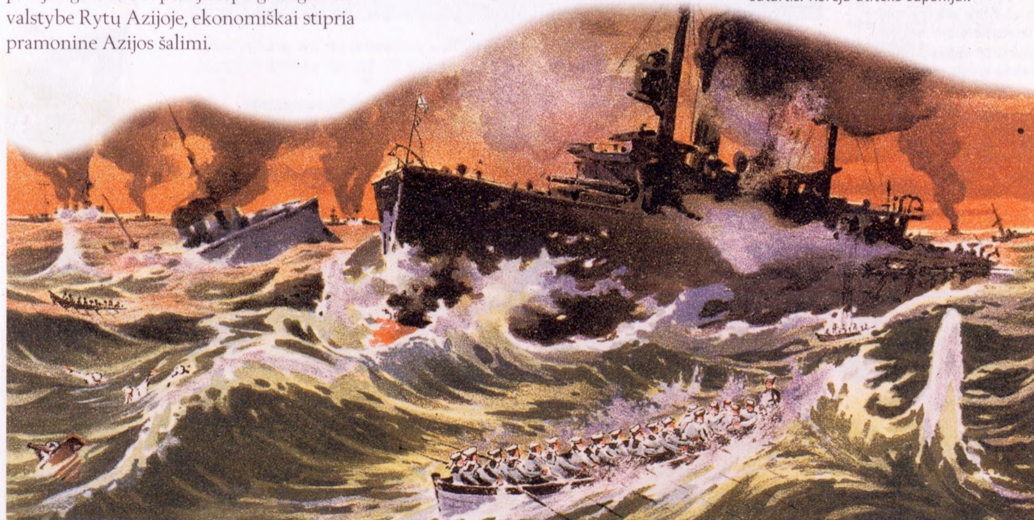
Japonai nebenorėjo gyventi atsiriboję nuo išorinio pasaulio. 1868 m. Tokugavos buvo nuversti, atkurta imperatoriaus Mucuhito valdžia. Imperatorius nusprendė nebesilaikyti praeities tradicijų ir pradėjo rengti šalį atgimimui.

Japonai norėjo išsaugoti kai kurias tradicijas, bet pradėjo mokytis ir iš pramoninių Vakarų šalių. Jie visada mokėjo derinti tradiciją ir naujoves. Japonai pakeitė valdžią, pertvarkė mokyklas ir 1914 m. tapo bene labiausiai išsilavinusia pasaulio tauta. Jie pradėjo įsivežti mašinas, todėl ėmė sparčiai vystytis pramonė. Vyravo tekstilės pramonė (medvilninių audinių gamyba). Buvo paskelbta luomų lygybė. Daugelis japonų perėmė europiečių papročius ir drabužius. O svetimšaliai išmoko gerbti Japonijos sėkmę ir kultūrą.

Pradėję stambiosios mašininės gamybos kūrimą, japonai nusprendė, kad savo salose nebetelpa. Jie pabandė užgrobti Korėją, todėl 1894 m. kilo karas su Kinija. 1904-1905 m. dėl tos pačios Korėjos ir Mandžiūrijos Japonija kariavo su Rusija ir galiausiai 1910 m. Korėją prisijungė. Po to Japonija tapo galingiausia valstybe Rytų Azijoje, ekonomiškai stipria pramonine Azijos šalimi.

▲ Rusų kariai bėga po Mukdeno mūšio, kuriame Japonija 1905 m. kovo mėnesį iškovojo lemiamą pergalę. Po šio mūšio karo veiksmai sausumoje baigėsi.

▼ 1905 m. gegužės mėnesį Cušimos mūšyje japonai, vadovaujami admirolo Togo, sunaikino rusų laivyną. Rugsėjo mėnesį buvo pasirašyta Portsmuto taikos sutartis. Korėja atiteko Japonijai.

JAV PILIETINIS KARAS 1861-1865

Apie 19 a. vidurį Jungtinės Valstijos susiskaldė. Pietinės valstijos panoro atsiskirti nuo šiaurinių.

Generolas Julisis Grantas (1822-1885) 1863 m. buvo paskirtas šiauriečių kariuomenės vyriausiuoju vadu. Tai buvo talentingas ir ryžtingas karvedys.

Robertas E. Li (1807-1870) buvo Pietų valstijų konfederatų kariuomenės vyriausiasis vadas. Laimėjo keletą mūšių.

Apie 1850 m. Jungtinių Valstijų Šiaurė turėjo išvystytą pramonę ir geležinkelių tinklą, o Pietūs tebebuvo žemės ūkio kraštas. Medvilnės ir tabako plantacijose dirbo vergai. Šiaurėje vergija buvo uždrausta.

Kuriant įstatymus naujoms valstijoms ir teritorijoms Amerikos vakaruose, tarp Šiaurės ir Pietų prasidėjo nesutarimai. Abolicionistai šiauriečiai reikalavo panaikinti vergiją visose Jungtinėse Valstijose. Pagal Kanzaso-Nebraskos aktą (1854) naujakuriai turėjo patys spręsti, uždrausti vergiją savo valstijoje ar ne.

1860 m. JAV prezidentu buvo išrinktas Abraomas Linkolnas (1809-1865). Jis priklausė respublikonų partijai, kuri reikalavo uždrausti vergiją. Daug pietinių valstijų nepanoro būti valdomos tokios vyriausybės ir 1860 m. gruodžio mėnesį paskelbė, kad atsiskiria nuo JAV ir sudaro Amerikos konfederacijos valstijas. Jos išsirinko prezidentą Džefersoną Deivisą (1808-1889). Jungtinių Valstijų vyriausybė pareiškė, kad pietinės valstijos neturi teisės taip elgtis, o pietiečiai buvo įsitikinę, kad federacinė vyriausybė kišasi ne į savo reikalus. Amerikos konfederacijos valstijų konstitucija įteisino vergiją. Plantatoriai manė, kad paleidus vergus į laisvę, Pietų ekonomika žlugs.

Junionistų kareivis

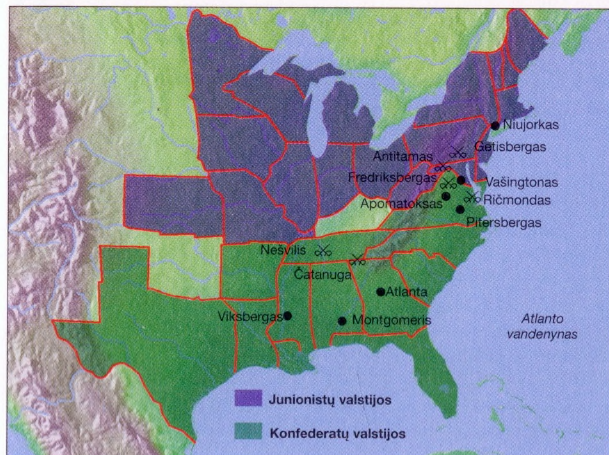
Konfederatų kareivis

Junionistai vilkėjo mėlyna JAV kariuomenės uniforma. Konfederatų uniforma buvo pilka.

GETISBERGO MŪŠIS

1863 m. nuo liepos 1 iki 3 dienos vyko Getisbergo mūšis – didžiausias per JAV pilietinį karą. Šiauriečių generolas Džordžas Midas laimėjo lemiamą pergalę. Po šio mūšio sėkmė nusigręžė nuo pietiečių, nors jie kovojo narsiai.

◀ Jungtinių Valstijų žemėlapis JAV pilietinio karo pradžioje. 11 iš 34 JAV valstijų sudarė Konfederaciją. Dauguma mūšių vyko šalies rytuose ir pietryčiuose.

▲ 1864 m. gegužės mėnesį Spotsilvanijoje (Virdžinija) dar vieną mūšį laimėjo junionistai. JAV pilietiniame kare žuvo per 600 000 žmonių.

PRIEŠININKAI

23 šiaurinės, arba junionistų (Sąjungos) valstijos turėjo daugiau kareivių, ginklus gaminančių gamyklų, geležinkelių ir pinigų. Be to, šiauriečiai turėjo didelį laivyną ir blokavo pietiečių uostus, kad Pietums negalėtų padėti užsienis. 11 pietinių valstijų (Konfederacija) buvo daug silpnesnės, bet turėjo talentingų karvedžių, daug fortų ir ginklų sandėlių. 1861 m. balandžio 12 d. prasidėjo pilietinis karas. Pietiečių pajėgos užėmė Samterio fortą Pietų Karolinoje. Iš pradžių konfederatų kariuomenei sekėsi geriau.

1861 m. pirmuosius mūšius, kaip antai Fredriksbergo ir Čanselorsvilio, laimėjo pietiečiai, bet 1863 m. junionistai laimėjo Getisbergo mūšį. Junionistų kariuomenė, vadovaujama generolo Džordžo Mido, sulaikė į šiaurę besiveržiančius konfederatus, kuriems vadovavo generolas Robertas E. Li. Žuvo ar buvo sužeista per 21 000 konfederatų kareivių ir per 22 000 junionistų kareivių.

Junionistų vėliava

Konfederatų vėliava

Per JAV pilietinį karą konfederatai turėjo ir savo vėliavą.

Pirmą kartą istorijoje geležinkeliai buvo plačiai naudojami karo reikmėms. Traukiniai kareivius, ginkluotę ir maisto atsargas greitai nugabendavo į reikiamą vietą.

Harieta Tabmen (1820-1913) buvo pabėgusi vergė. Ji dažnai keliaudavo į Pietus ir padėdavo vergams pabėgti.

PILIETINIO KARO PABAIGA 1865

1865 m. vergija buvo panaikinta, priėmus 13-tą JAV konstitucijos pataisą. Šalis buvo suvienyta, bet atsirado naujų bėdų.

Per kapituliaciją generolas Li neatidavė generolui Grantui savo kardo, kaip buvo įprasta. Kardas kabėjo jam prie šono.

1864 m. generolas Grantas užėmė Pietų sostinę Ričmondą. Generolo Šermano kariuomenė nužygiavo per Džordžiją ir kitas Pietų valstijas iki Atlantos ir ją užėmė. Po šios pergalės Šermanas patraukė vandenyno pusėn, pakeliui griaudamas miestus ir naikindamas ūkius. Pristigęs karių, ginklų, maisto ir pinigų Li 1865 m. balandžio 9 d. kapituliavo, ir JAV pilietinis karas baigėsi. Nuo ligų, kaip antai šiltinės, mirė dukart daugiau žmonių, negu krito mūšiuose. Iš viso JAV neteko per 600 000 žmonių. 1865 m. balandžio 14 d. Vašingtone buvo nužudytas Abraomas Linkolnas.

JAV pilietinis karas išsprendė du esminius klausimus. Pirma, patvirtino, kad Jungtinės Amerikos Valstijos – viena šalis ir kad valstijos neturi teisės atsiskirti. Antra, panaikino vergiją pietinėse valstijose. Po JAV pilietinio karo pradėta ginčytis, kaip pertvarkyti Pietus. Buvo siūloma atidaryti mokyklas ir tiesti geležinkelius. Abraomo Linkolno įpėdinis, respublikonas Andrus Džonsonas (vienintelis Pietų senatorius, per pilietinį karą ištikimas federacinei valdžiai) paruošė Pietų rekonstrukcijos programą, kuri faktiškai išsaugojo plantatorių valdžią. Vergija buvo panaikinta, tačiau vergai negavo žemės.

1865 m. balandžio 9 d. generolas Li pasidavė generolui Grantui Apomatokso teismo rūmuose. Jo kariai buvo išsekę ir badavo.

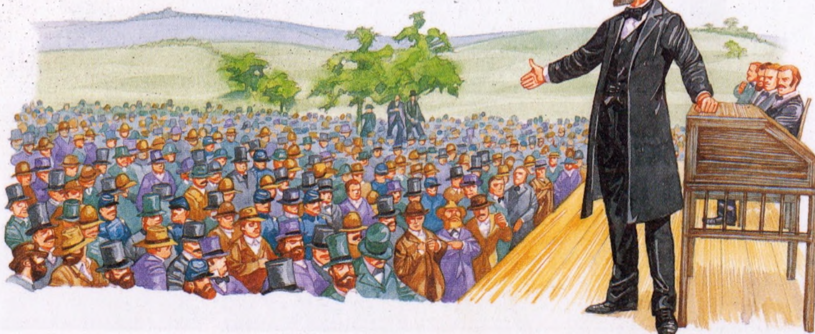
Plantatoriai visaip priešinosi Pietų rekonstrukcijos programai. Daugelis buvusių vergų, kariavusių junionistų pusėje, grįžo namo, nes tikėjosi, kad Pietuose gyvenimas pasidarė laisvesnis. Tačiau plantatoriai 1866 m. kovai su negrų lygiateisiškumu įsteigė ginkluotas rasistines kukluksklano organizacijas ir pradėjo žudyti bei gąsdinti "negrynakraujus" amerikiečius. Šiaurės kariuomenė buvo išvesta, rekonstrukcija pasibaigė, ir Pietuose įsitvirtino demokratai.

Abraomas Linkolnas (1809-1865) buvo 16-tasis Jungtinių Valstijų prezidentas. Daug žmonių mano, kad jis buvo geriausias iš visų prezidentų. Linkolnas reikalavo pilietinių ir politinių teisių visiems žmonėms, buvo vergijos priešininkas.

GETISBERGO KALBA

1863 m. prezidentas Abraomas Linkolnas buvo pakviestas pasakyti kalbos Getisbergo mūšio lauke. Pagerbdamas žuvusiuosius, Linkolnas dvi minutes sakė kalbą, kuri šiandien laikoma tobula. Abraomas Linkolnas apibendrino svarbiausią ginčijamą klausimą, dėl kurio ir kilo karas, – laisvos valstybės išlikimą.

KANADA 1763-1913

Pagal 1763 m. taikos sutartį Kanada atiteko Didžiajai Britanijai. 1791 m. konstituciniu aktu Kanada buvo padalyta į anglų gyvenamą ir prancūzų gyvenamą teritorijas.

Lui Žozefas Papino (1786-1861) buvo Kanados Reformų šalininkų partijos narys. Jis reikalavo Kanados savivaldos ir vadovavo Aukštutinės Kanados 1837 m. sukilimui.

Viljamas Lajonas Makenzis (1795-1861) vadovavo Aukštutinės Kanados reformistams, o 1837 m. – Aukštutinės Kanados sukilimui.

19 a. ketvirtajame dešimtmetyje Kanadoje sustiprėjo sąjūdis prieš Didžiosios Britanijos valdžią. 1837 m. prasidėjo sukilimas tiek Aukštutinėje (vadovavo Viljamas Lajonas Makenzis), tiek Žemutinėje Kanadoje (vadovavo Lui Papino). Sukilėliai reikalavo savivaldos, bet buvo nevieningi, o jų vadai neryžtingi. Didžiosios Britanijos kariuomenė sukilimą numalšino. Į Kanadą buvo atsiųstas lordas Daremas ištirti sukilimo priežasčių. Jis pasiūlė suvienyti Aukštutinę ir Žemutinę Kanadą ir sudaryti naują vyriausybę, pavaldžią vietos parlamentui.

1840 m. Sąjungos aktu abi kolonijos buvo suvienytos ir pavadintos Kanados provincija. Vis dėlto daugeliui kanadiečių atrodė, kad reformos nepakankamos. Jie manė, kad Jungtinės Valstijos gali įsiveržti į Kanadą, jei ši bus silpna. 1867 m. Didžiosios Britanijos parlamento aktu buvo sukurta keturių Kanados provincijų federacija, pavadinta Kanados dominija. Kvebeko kanadiečiams prancūzams buvo suteiktos lygios teisės su anglais, valstybinėmis kalbomis paskelbtos anglų ir prancūzų.

Kailių prekybos centras Vinipegas 1870 m. tapo Manitobos provincijos sostine, nors buvo mažas miestelis.

VAKARINĖS TERITORIJOS

Didžiulė teritorija vakaruose priklausė Hadsono įlankos bendrovei. 1870 m. ji perdavė šiaurės vakarų žemes Kanadai, o 1898 m. buvo prijungtas Jukonas. 1896 m. prie Jukono upės dešiniojo intako Klondaiko radus aukso, kilo garsioji aukso karštligė ir dešimtys tūkstančių aukso ieškotojų patraukė per Uolinius kalnus į Jukono teritoriją. 1885 m. nutiestas Kanados Ramiojo vandenyno geležinkelis suvienijo šalį. Priešingai nei Jungtinių Amerikos Valstijų geležinkelių tinklas, Kanados geležinkeliai sudarė bendrą sistemą nuo Šv. Lauryno upės iki Ramiojo vandenyno.

◄ 1867 m. Šiaurės Amerikos aktu, kurį priėmė Didžioji Britanija, buvo sukurta Kanados dominija iš Naujosios Škotijos, Naujojo Bransviko, Ontarijo (buvusios Aukštutinės Kanados) ir Kvebeko (buvusios Žemutinės Kanados) provincijų.

▲ Kanados Ramiojo vandenyno geležinkelis buvo užbaigtas 1885 m. Jis sujungė rytinę ir vakarinę pakrantes ir sutrumpino kelionę iš vieno šalies galo į kitą nuo penkių mėnesių iki penkių dienų.

ITALIJA 1833-1878

Italijos valstybė atsirado aristokrato grafo Kamilo Kavuro ir žmogaus iš liaudies Džuzepės Garibaldžio pastangomis.

Viktoras Emanuelis II Savojietis (1820-1878) buvo Pjemonto ir Sardinijos karalystės valdovas. 1861 m. jis buvo paskelbtas visos Italijos karaliumi "iš Dievo malonės ir tautos valia".

▼ Pjemonto karalystė 1859-1860 m. stengėsi suvienyti Italiją. 1860 m. Prancūzijai buvo atiduota Nica ir Savoja.

19 a. pradžioje Italiją sudarė daug mažų valstybėlių. Išskyrus Pjemonto ir Sardinijos karalystę bei popiežiaus valdomą Romą, visos kitos valstybės buvo užgrobtos užsieniečių. 19 a. ketvirtajame dešimtmetyje ėmė stiprėti nacionalinio išsivadavimo sąjūdis risordžimentas (atgimimas). 1848 m. daugelyje Italijos miestų ir valstybių vyko sukilimai prieš užsienio valdžią. 1849 m. į Pjemonto (ir Sardinijos) karalystės, šiaurinės valstybės, sostą įžengė Viktoras Emanuelis II. Jo sostine tapo Turinas. Viktoras Emanuelis buvo mėgstamas, nes rėmė parlamentinės santvarkos ir ūkininkavimo laisvės šalininkus. Jis buvo meiliai vadinamas "galantiškuoju karaliumi".

1848 m. sukilimas Venecijoje truko ilgiausiai. Išsekinti bado ir ligų venecijiečiai pasidavė 1849 m. rugpjūčio mėnesį.

TALENTINGAS POLITIKAS

Grafas Kamilas Kavuras, italų aristokratas, gerbiantis kitų žmonių nuomones ir įsitikinimus, 1852 m. tapo Pjemonto karalystės vyriausiuoju ministru. 1858 m. jis sudarė sąjungą su Prancūzija, ir 1859 m. Pjemonto karalystė drauge su prancūzais sumušė austrus. Austrija užleido Lombardiją Prancūzijai, o ši perdavė ją Pjemontui mainais į Savoją ir Nicą. Taip beveik visa šiaurės Italija buvo prijungta prie Pjemonto karalystės.

1860 m. pietų Italijoje, kuri tuo metu priklausė Abiejų Sicilijų karalystei, prasidėjo sukilimas. Jam vadovavo Džuzepė Garibaldis. Jis išvadavo Siciliją ir Pietų Italiją iš Neapolio Burbonų. Garibaldžio vyrai, kurių buvo apie tūkstantį, vadinosi Tūkstantine arba "raudonmarškiniais", nes vilkėjo raudonais marškiniais. Tūkstantinė buvo sudaryta iš italų ir svetimšalių savanorių. Visą Siciliją jie užėmė per tris mėnesius.

Kavuras būgštavo, kad Garibaldis su savo revoliuciniu būriu gali pulti Romą. Tokiu atveju popiežiui į pagalbą būtų atskubėjusi Austrija arba Prancūzija. Kavuras įsiveržė į Popiežiaus sritį (bet ne į Romą), o paskui su savo kariuomene patraukė į pietus. Garibaldžio kariai užėmė Neapolį ir galiausiai susitiko su Kavuro kariuomene.

Džuzepė Garibaldis (1807-1882) kovojo dėl Italijos išvadavimo ir suvienijimo. "Raudonmarškiniai" 1860 m. užkariavo Abiejų Sicilijų karalystę, ir ji tapo Italijos karalystės dalimi.

Grafas Kamilas Kavuras (1810-1861), Italijos vienybės kūrėjas. Jis nesikratė Garibaldžio Tūkstantinės pagalbos.

SUTARTIS IR SUVIENIJIMAS

Grafas Kavuras su Garibaldžiu ir jo "raudonmarškinių" Tūkstantine pasirašė nuodugnią sutartį, kuria Šiaurės Italijos karalystė perėmė Siciliją, Neapolį ir Popiežiaus sritį. 1861 m. vasario mėnesį Turine susirinko pirmasis Italijos parlamentas, o po mėnesio Viktoras Emanuelis II buvo paskelbtas visos Italijos karaliumi.

Išskyrus dvi nedideles sritis, Italijos vienijimas buvo baigtas. Venecija tebepriklausė Austrijos imperijai, o Romą valdė popiežius, bet buvo užėmusi Prancūzija. Venecija atiteko Italijai po Austrijos pralaimėjimo austrų kare su prūsais (1866). Romos popiežius Pijus IX labai nenorėjo nusileisti kažkokiam šiauriečių karaliui. Per Prancūzijos-Prūsijos karą (1870) prancūzai buvo priversti išvesti kariuomenę iš Romos, nes jos prireikė kitur, ir italų kariuomenė iškart užėmė Romą. Šis miestas tapo Italijos sostine. Popiežius Pijus nenorėjo tartis ir pasiskelbė Vatikano kaliniu. 1878 m. jis mirė. Romos gyventojai norėjo vieningos Italijos, todėl Pjemonto karalystės valdovams atiteko visiškai suvienyta šalis.

SVARBIAUSIOS DATOS

19 a. 4 deš.	Madzinis įkuria revoliucinę organizaciją "Jaunoji Italija"
1848	Europoje kyla revoliucijos
1849	Viktoras Emanuelis II tampa Pjemonto ir Sardinijos karaliumi
1852	Kavuras tampa Pjemonto vyriausiuoju ministru
1859	Pjemontas ir Prancūzija sumuša Austriją
1860	Garibaldžio kariai užima Siciliją
1861	Susirenka pirmasis Italijos parlamentas
1870	Prie Italijos prisijungia Roma

▼ 1860 m. Viktoras Emanuelis II ir Garibaldis susitiko Teane, į šiaurės rytus nuo Neapolio. Tai buvo Italijos vienijimo pradžia.

VOKIETIJA 1848-1871

19 a. antrojoje pusėje Vokietijos valstybė Prūsija pranoko Prancūzijos karinę galią. Ėmė kurtis nauja Vokietija.

Otas fon Bismarkas (1815-1898), Prūsijos ministras pirmininkas, 1867 m. sukūrė Šiaurės Vokietijos sąjungą. Į ją įėjo 22 valstybės.

▲ Napoleonas III (1808-1873) 1852 m. tapo Prancūzijos imperatoriumi. Per Prancūzijos-Prūsijos karą Sedano mūšyje jis buvo paimtas į nelaisvę, o 1871 m. ištremtas.

Pralaimėjus 1848 m. revoliucijoms, Vokietijos sąjunga, sudaryta iš 40 valstybių, suiro. Dvi stipriausios valstybės, Austrija ir Prūsija, pradėjo varžytis dėl viešpatavimo Vokietijoje. Iš pradžių Prūsijos prekyba ir pramonė atsiliko, bet 19 a. šeštajame dešimtmetyje išaugo. Prūsijos stiprėjimu rūpinosi kaizeris ir naujasis ministras pirmininkas Otas fon Bismarkas.

Austrija ir Prūsija pradėjo karą su Danija, kuri valdė Šlėzvigo ir Holšteino kunigaikštystes. Nors abi kunigaikštystės priklausė Danijai, dauguma jų gyventojų buvo vokiečiai. Danija buvo sumušta, abi kunigaikštystės atiteko Vokietijos valstybėms, bet netrukus Austrija ir Prūsija susivaidijo dėl jų valdymo.

KAS VADOVAUS VOKIETIJAI?

1866 m. Bismarkas panaikino Vokietijos sąjungą, ir Austrija paskelbė karą Prūsijai, neabejodama pergale. Tačiau ji natsižvelgė į Prūsijos kariuomenės dydį ir įgūdžius. Prūsai sutriuškino austrus Sadovos mūšyje (1866 m. liepos 3 d.), ir šie, bijodami netekti Vengrijos, pasirašė taikos sutartį. Po Austrijos-Prūsijos karo Bismarkas sukūrė Šiaurės Vokietijos sąjungą, kurios galingiausia narė buvo Prūsija.

Prahos taika – puikus Bismarko diplomatijos ir valstybės valdymo meno pavyzdys. Jis žinojo, kad nereikia žeminti Austrijos, nes jam reikėjo sąjungininko, o ne priešo. Todėl Habsburgai prarado tik Šlėzvigo ir Holšteino kunigaikštystes, kurių jiems ir taip nelabai reikėjo, ir Veneciją. Užtat Prūsija įsigalėjo Vokietijoje.

▶ 1870 m. rugsėjo mėnesį per Prancūzijos-Prūsijos karą prūsų kariuomenė apsupo Paryžių. Užuot puolę miestą, prūsai laukė. Vargšai netrukus pradėjo mirti badu, o turtuoliai – maitintis Tiuilri zoologijos sodo žvėrimis.

SEDANO MŪŠIS

1870 m. rugsėjo 1-2 dienomis šiaurės rytų Prancūzijoje vyko Sedano mūšis. Prūsų buvo dvigubai daugiau, negu prancūzų. Prancūzijos karo ministras Lebefas tvirtino, kad Prancūzija puikiai pasiruošusi karui, bet mūšiui prasidėjus paaiškėjo, kad ne visi prancūzų šauliai turi šautuvus. Žuvo ir buvo sužeista apie 17 000 prancūzų (vokiečiai neteko apie 9000 žmonių). 85 000 prancūzų (ir imperatorius Napoleonas III) buvo paimta į nelaisvę.

PRANCŪZIJOS-PRŪSIJOS KARAS

Prancūzijos imperatoriui Napoleonui III didėjanti Prūsijos galybė kėlė nerimą. Tuo metu atsilaisvino Ispanijos sostas, ir Prūsija parėmė karaliaus giminaičio princo Leopoldo Hohencolerno kandidatūrą. Bismarkas paspendė Napoleonui III spąstus – 1870 m., šiek tiek apdorojęs tekstą, paskelbė spaudoje Prancūziją įžeidžiančią Emso telegramą, gautą iš Prūsijos karaliaus Vilhelmo I. Joje karalius pranešė Bismarkui atsisakęs pažadėti prancūzams, kad Ispanijos soste nesėdės Hohencolernas. Prancūzija paskelbė karą Prūsijai, o Prūsiją parėmė pietų Vokietijos valstybės.

Prūsija nugalėjo Prancūziją. 1871 m. gegužės 10 d. buvo pasirašyta Frankfurto taikos sutartis. Prūsijai atiteko Elzasas ir Lotaringija. Vokietija buvo suvienyta ir paskelbta imperija (Antrasis reichas). Vokietijos imperatoriumi tapo Prūsijos karalius Vilhelmas I.

▲ Šiaurės Vokietijos sąjunga, vadovaujama Prūsijos, buvo sukurta 1867 m. Jai priklausančios valstybės vidaus reikalus tvarkė savarankiškai, bet užsienio politikai ir ginkluotosioms pajėgoms vadovavo federacinė vyriausybė.

SVARBIAUSIOS DATOS

1852	Napoleonas III tampa Prancūzijos imperatoriumi
1862	Bismarkas tampa Prūsijos ministru pirmininku
1864	Danija ketina prisijungti Šlėzvigą ir Holšteiną
1866	Šlėzvigą ir Holšteiną užima Prūsija
1867	Sukuriama Šiaurės Vokietijos sąjunga
1870	Prasideda Prancūzijos-Prūsijos karas
1870	Prancūzija pralaimi Sedano mūšį
1870	Prūsija apsupa Paryžių
1871	Frankfurto taika
1871	Versalyje paskelbiamas Antrasis reichas
1873	Tremtyje miršta Napoleonas III

◀ Ši karikatūra vaizduoja Bismarką ir kaizerį Vilhelmą, 1871 m. jojančius į Paryžių ant kiaulės – Napoleono III.

AFRIKOS DALYBOS 1880-1912

Didžiuodamosi savo technikos laimėjimais ir vertybėmis, Europos valstybės puolė dalytis pasaulio ir pertvarkyti jo pagal vakarietišką modelį.

▲ Ši karikatūra vaizduoja Vokietijos erelį, pasiruošusį atsiplėšti kuo daugiau Afrikos. Vokietija buvo viena iš Europos valstybių, ieškančių naujų žemių.

19 a. pabaigoje Europos valstybės liovėsi rietis dėl teritorijų ir prekybos Europoje. Staiga atsiradus naujai galingai Vokietijai, vadovaujamai Oto fon Bismarko, europiečiai ekonominės naudos pradėjo ieškoti kitur. Dabar Europos šalys viena per kitą puolė grobti kolonijų Afrikoje. Šis reiškinys vadinamas Afrikos dalybomis.

Veikliausios buvo Britanija ir Prancūzija, bet Vokietija, Belgija ir Italija nelabai atsiliko. Dėl vakarų Afrikos kolonijų tarp britų ir prancūzų dažnai kildavo nesutarimų. Kadaise britams pakako vieno kito pakrantės miesto ar uosto, bet amžiaus pabaigoje jie buvo užgrobę visą Ganą ir Nigeriją, be to, valdė Sierą Leonę ir Gambiją.

SUECO KANALAS

1869 m. atidarytas Sueco kanalas sutrumpino kelionę jūra iš Didžiosios Britanijos į Indiją nuo trijų mėnesių iki trijų savaičių. Egipto chedivui labai trūko pinigų, ir 1875 m. britai nupirko iš jo Sueco kanalo akcijas.

1871 m. žurnalistas H.M. Stenlis prie Tanganikos ežero susitiko daktarą Deividą Livingstoną. Ilgai buvo manoma, kad Livingstonas, ieškojęs Nilo ištakų, žuvo.

Britanijos ir Prancūzijos santykiai pablogėjo, kai britai 1882 m. užėmė Egiptą, kuriame prasidėjo sukilimas prieš europiečius. 1885 m. žuvo generolas Gordonas ir daug britų kareivių, kai Chartumą paėmė sukilėliai, vadovaujami Mahdžio Sudaniečio. 1898 m. mahdistų kariuomenė buvo sumušta, Sudanas tapo Didžiosios Britanijos kolonija. Italai įsiveržė į Eritrėją (dabar priklauso Etiopijai), o Belgijos karalius Leopoldas užgrobė Kongą.

▼ 19 a. antrojoje pusėje įvairios Europos valstybės pradėjo dalytis Afriką.

Europiečiai Afrikoje keitė šautuvus į auksą ir dramblio kaulą.

KOLONIJINĖ PLĖTRA

1884 m. Berlyno konferencijoje Afrikos dalybos buvo oficialiai įteisintos. Europos valstybės raikė Afriką kaip pyragą. Nepriklausomos liko tik Liberija ir Etiopija, atrėmusi italų puolimą. Europiečiai nepaisė Afrikos tautų, kai nustatinėjo valstybių sienas. Afrikoje atsirado naujų valdymo formų, bet afrikiečiai negalėjo balsuoti. Afrikos tautos buvo negailestingai išnaudojamos, kolonizatoriai susigrobė geriausią žemę.

SVARBIAUSIOS DATOS	
1869	Atidaromas Sueco kanalas
1875	Britanija nusiperka Sueco kanalo akcijas iš Egipto
1876	Belgijos karalius Leopoldas II užima Kongą
1882	Britai užima Egiptą, norėdami apsaugoti Sueco kanalą
1884	Europos valstybės susitinka Berlyne dalytis Afrikos
1885	Mahdis apgula Chartumą
1894-1905	Prancūzai užgrobia Timbuktu, Malį, vakarų Afriką
1898	Britai sumuša Mahdžio kariuomenę Umdurmane
1899	Britanija ir Egiptas pradeda valdyti Sudaną
1912	Pietų Afrikoje įsteigiamas Afrikos Nacionalinis Kongresas

▲ Užgrobę Malį vakarų Afrikoje, prancūzai 1893 m. Timbuktu iškėlė Prancūzijos vėliavą. Skverbtis tolyn jiems labai trukdė čiabuvių mandžių priešinimasis.

◀ Sueco kanalas, iškastas prancūzų diplomato ir inžinieriaus Ferdinando Lesepso, smarkiai sutrumpino kelionę iš Britanijos į Indiją. 1875 m. britų vyriausybė, vadovaujama Dizraelio, sužinojo apie Egipto chedivo bankrotą ir nupirko iš jo kanalo akcijas už 4 milijonus svarų sterlingų.

AIRIJA 1800-1913

Didžioji Britanija panaikino muitus, ir silpna Airijos pramonė neišlaikė konkurencijos. Svarbiausio maisto produkto – bulvių – nederlius sukėlė badmečius. Išmirė apie milijoną žmonių, dar apie milijoną emigravo.

Danielis O'Konelis (1775-1847) vadovavo katalikų kovai dėl lygių teisių. Jis buvo pirmas airių katalikas, 1828 m. išrinktas į Didžiosios Britanijos parlamentą ir dirbęs parlamente nuo 1829 iki 1847 m.

▲ Per Bulvių badą (1845-1849) išmirė tūkstančiai airių valstiečių. Dėl nederliaus jie negalėjo sumokėti nuomos. Kilo šiltinės epidemija.

Dauguma airių šiaip taip versdavosi dirbdami mažus nuomojamos žemės sklypelius. Anglų žemvaldžiai reikalaudavo didelės nuomos, grasindami nuvaryti nuo žemės. Airių valstiečiai gyveno pusbadžiu. Maždaug pusė mito vien bulvėmis. Dėl Britanijos priimto Grūdų įstatymo kviečiai buvo labai brangūs, nes įvežtiems grūdams būdavo uždedamas muitas. Galingi Airijos žemvaldžiai anglai rėmė Grūdų įstatymą, nes gerai pasipelnydavo iš kviečių, auginamų jų žemėse Airijoje. Visi tie kviečiai buvo eksportuojami į Angliją. Jei bulvės būtų neužderėjusios, žmonės nebūtų galėję nusipirkti grūdų, nes dėl muito jie buvo labai brangūs.

1845 ir 1846 m. Airiją ištiko didelė bėda – bulvių maras sunaikino derlių. Airija išaugindavo pakankamai grūdų žmonėms išmaitinti, bet visi grūdai ir toliau buvo vežami į Angliją. Dėl Grūdų įstatymo airiai negalėjo įsivežti grūdų iš užsienio. Nebuvo kuo pakeisti bulvių, ir daug airių mirė badu.

1882 m. gegužės 6 d. Fenikso parke Dubline Airijos reikalų ministrą lordą Frederiką Kavendišą ir jo pavaduotoją T.H. Berką nužudė kovotojai už Airijos laisvę. Penki iš jų buvo pakarti.

BRITAMS NĖ MOTAIS

Išmirė apie milijoną airių, dar apie milijoną emigravo. Britų ministras pirmininkas seras Robertas Pilis panaikino Grūdų įstatymą, todėl duona pamažu atpigo. Bet airius gelbėti buvo per vėlu. Badmetis sužlugdė bet kokias anglų ir airių susitaikymo viltis. 1870 m. airiai pareikalavo atskiro parlamento (jis buvo panaikintas 1801 m.)

▶ Dauguma airių sunkiai dirbo ir gyveno pusbadžiu. Jų namai nelabai skyrėsi nuo tvartų, kuriuose Airijos anglų žemvaldžiai laikė galvijus.

Bulvių bado metais daugeliui airių teko rinktis: mirti badu arba išvykti iš šalies. Per penkerius metus į Angliją, Škotiją, Velsą ir ypač į Jungtines Valstijas išvyko per milijoną žmonių. Manoma, kad nuo grįžtamosios ir dėmėtosios šiltinės 1846-1847 metais mirė apie 350 000 airių.

Čarlzas Stiuartas Parnelis vadovavo sąjūdžiui už Airijos savivaldą ir Žemės lygai, kuri reikalavo, kad žemė būtų išdalinta airių valstiečiams.

Airių respublikonų broliją (fenijus) 1858 m. įkūrė Džeimsas Stivensas (1825-1901). Ši organizacija kovojo už Airijos nepriklausomybę.

AIRIŲ KOVOS VADOVAI

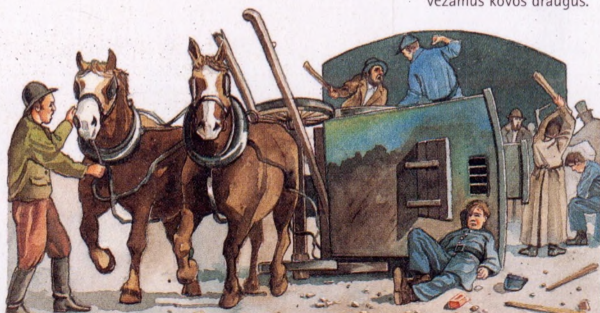
Airių politikai, ypač Čarlzas Parnelis (1846-1891), vis atkakliau kovojo dėl šalies savivaldos. Parnelis 1875 m. buvo išrinktas į parlamentą, o 1879 m. įkūrė Airijos žemės lygą, valstiečių nuomininkų organizaciją. Jis reikalavo sumažinti nuomą ir priešinosi nuomininkų nuvijimui nuo žemės. Airių politikų spaudžiama, Didžiosios Britanijos vyriausybė buvo priversta padaryti kai kurių reformų, ypač dėl teisės turėti žemės.

Tačiau tos reformos buvo pavėluotos. Airiai norėjo homrulio (savivaldos). 1886 ir 1893 m. atmetęs Airijos savivaldos įstatymą, Didžiosios Britanijos parlamentas 1913 m. jį galiausiai priėmė. Tačiau 1914 m. prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir įstatymo vykdymas buvo atidėtas.

SVARBIAUSIOS DATOS

1801	Britai panaikina Airijos parlamentą
1829	Danielis O'Konelis išrenkamas į parlamentą
1845	Bulvių maras sukelia badą
1846	Bulvių maras sukelia dar didesnį badą
1846	Šiltine miršta 350 000 airių
1875	Čarlzas Parnelis išrenkamas į parlamentą
1879	Parnelis tampa Žemės lygos vadovu
1912	Trečiasis homrulio įstatymas priimamas, bet nevykdomas

▼ Fenijai Britanijoje kartais griebdavosi smurto. 1867 m. jie užpuolė policijos furgoną Mančesteryje ir išvadavo juo vežamus kovos draugus.

PIETRYČIŲ AZIJA 1800-1913

19 a. pabaigoje Pietryčių Azijoje viešpatavo olandai, prancūzai ir britai. Jie turtėjo, nors žemės ūkio kultūras, kurios duodavo didžiulį pelną, augino čiabuviai.

Gyvybės medžio freska iš Saravako, kuris dabar priklauso Malaizijai.

Kaučiuko pakavimas Kolombe (Ceilonas) 19 a. pabaigoje. Pietryčių Azijoje kaučiukmedžius įveisė britai, atvežę sėklų iš Brazilijos.

Pietryčių Aziją kolonizavę europiečiai įkūrė plantacijas, kuriose dirbo vietos gyventojai. Indokinijoje prancūzams priklausė Kambodža, Laosas ir Vietnamas. 19 a. prancūzai pamažu skverbėsi į šio regiono gilumą, nors vietos gyventojai nuožmiai priešinosi. Aname partizaniniam karui iki 1888 m. vadovavo imperatorius Ham Ngi.

Olandai įsitvirtino Indonezijoje 17 a. trečiajame dešimtmetyje. Jie jau buvo užgrobę Indonezijos prekybą, o nuo 19 a. ketvirtojo dešimtmečio užgrobė ir žemės ūkį. Valstiečiai buvo priversti auginti tokias žemės ūkio kultūras, kokių reikėjo olandams, ypač kavamedį ir indigažolę (iš jos gaminami tamsiai mėlyni dažai). Apie 1900 m. Indonezijoje prasidėjo nacionalinio išsivadavimo judėjimas. Indoneziečiai bandė patobulinti švietimo sistemą ir atkovoti bent dalį prekybos ir verslo teisių.

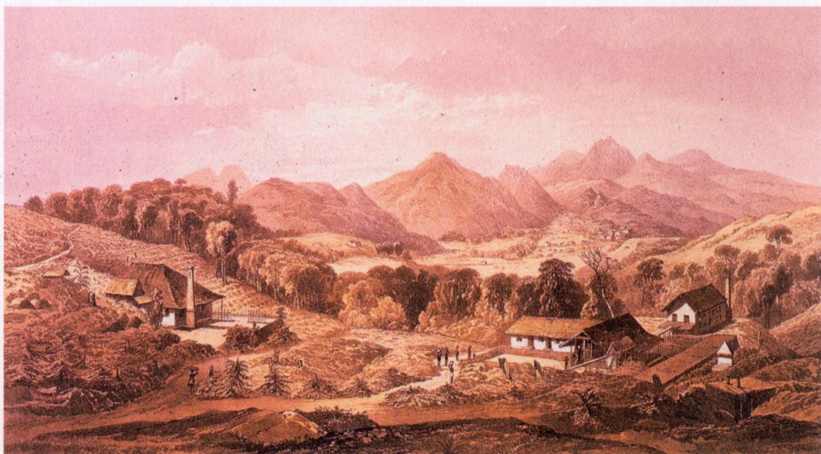
Britų Ost Indijos bendrovė turėjo savo kariuomenę ir laivyną.

18 a. pabaigoje savo teritoriją pradėjo plėsti Birma, bet anglai apdairiai ją užgrobė sykiu su Malajos pusiasaliu, nes norėjo apsaugoti Indiją – vertingiausią Britanijos karūnos brangenybę. Birma priešinosi britų valdžiai, tarp 1824 ir 1885 m. vyko keletas kruvinų karų, bet 1886 m. Didžioji Britanija įsitvirtino visoje šalyje ir pavertė ją Indijos provincija. Tik 1937 m. Birma buvo atskirta nuo Indijos ir gavo ribotą savivaldą.

Malajoje buvo ramiau, nes britai valdė per vietos sultonus. 19 a. pradžioje britų Ost Indijos bendrovė įkūrė faktorijas, o 1826 m. Singapūrą, Malaką ir Penangą sujungė į Streits Setlmentso koloniją.

▲ Indonezijos kunigaikščiai ir olandų kolonizatoriai pelnėsi iš salose auginamų žemės ūkio kultūrų. Paprastų indoneziečių gyvenimą tokia ribota žemdirbystė labai apsunkino.

▶ Viena pelningiausių žemės ūkio kultūrų buvo arbata. Arbatmedžiai buvo auginami didžiulėse britų plantacijose Indijoje.

▲ 19 a. pabaigoje Pietryčių Azijoje viešpatavo trys Europos valstybės: Prancūzija, Britanija ir Nyderlandai. Nepriklausomas buvo tik Siamas.

BRITŲ ĮTAKA

Vėliau britai užgrobė daugumą Malajos sultonatų ir 1896 m. sukūrė Malajos federacines valstybes. Jų sostine tapo Kvala Lumpuras. 19 a. sparčiai didėjo kaučiuko paklausa, o vienintelė jo tiekėja buvo Pietų Amerika. Brazilijoje surinktos kaučiukmedžio sėklos buvo nugabentos į Kju parką (Londonas) ir sudaigintos. 1877 m. 2000 sodinių buvo išvežti į Ceiloną, Malaiziją, Indoneziją ir ten kuo puikiausiai prigijo.

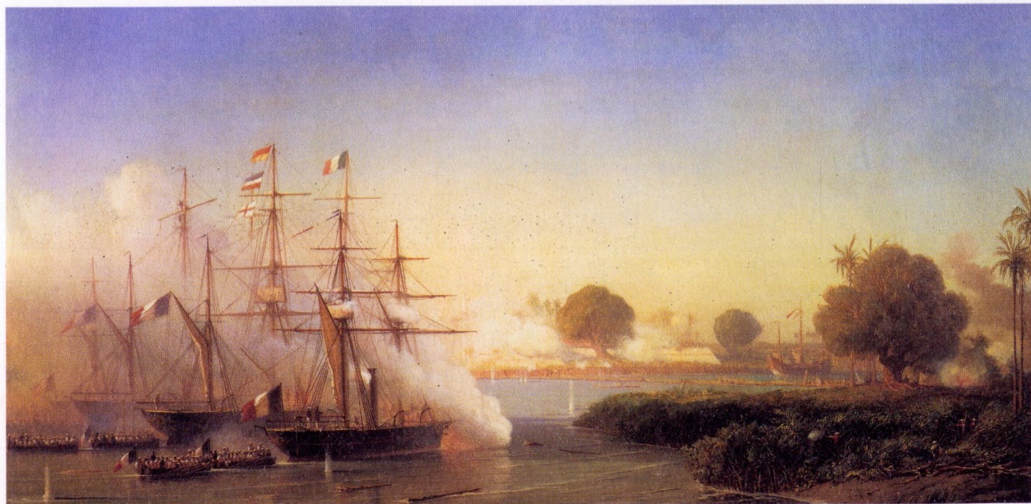
19 a. devintajame dešimtmetyje britų inžinieriai ir architektai Pietryčių Azijoje statydino tiltus, gamyklas, visuomeninius pastatus, tiesė kelius ir geležinkelius. Jie pasinaudojo Britanijos pramonės perversmo patirtimi. Žaliavos iš kolonijų buvo keičiamos į pramonės prekes, klestėjo bankininkystė, į kolonijas buvo eksportuojamas kapitalas (investuojamas į gamtos išteklių gavybą).

Britai sumanė, kaip patobulinti alavo ir kitų Malajoje rastų metalų gavybą. 19 a. pabaigoje Pietryčių Azijoje gyveno ir prekiavo, kareiviavo, valdininkavo, inžinieriavo daugybė europiečių.

SVARBIAUSIOS DATOS

1813	Ost Indijos bendrovė netenka prekybos monopolio
1819	Ost Indijos bendrovės valdininkas Tomas Raflesas prikalbina bendrovės vadovus įsigyti Singapūrą
1824	Britai ir olandai sutartimi pasidalija įtakos sferas
1859	Prancūzų laivynas užgrobia Saigoną
1867	Singapūras ir Streit Setlmentsas tampa atskira Didžiosios Britanijos kolonija
1877	Kju parke iš brazilišku sėklų išauginami kaučiukmedžio sodiniai
1884–1885	Prancūzijos-Kinijos karas
1885	Tiendzino sutartimi Kinija užleidžia prancūzams Anamą ir Tonkiną
1886	Britai prisijungia Aukštutinę Birmą
1887	Vietnamas, Kambodža ir Laosas sujungiami į Indokinijos sąjungą
1898	JAV atima iš Ispanijos Filipinus

▼ 19 a. prancūzai pamažu nukariavo Indokiniją. 1859 m. vasario 17 d. jų pajėgos užgrobė Saigoną (Anamas). 1862 m. prancūzai pasirašė sutartį su vietos valdovu Tu Doku.

BRITANIJOS IMPERIJA 1815-1913

19 a. Britanija išplėtė ir sustiprino savo imperiją. Tiek žemių nebuvo užgrobusi jokia kita pasaulio valstybė.

Kai 1837 m. mirė Vilhelmas IV, į Anglijos sostą įžengė jo aštuoniolikmetė dukterėčia Viktorija. Ji valdė ilgiausiai iš britų monarchų – 63 metus (mirė 1901 m.).

Kolonizatorių britų kariuomenėje dažnai tarnaudavo samdomi kariai iš šalių, kurios priklausė Britanijos imperijai.

Didžiausio klestėjimo laikais, valdant karalienei Viktorijai, Britanijos imperijai priklausė ketvirtis pasaulio žemių ir gyventojų. Tarp Napoleono karų pabaigos (1815) ir Pirmojo pasaulinio karo pradžios (1914) Britanija įsigijo daugybę naujų kolonijų visame pasaulyje. 19 a. Didžioji Britanija buvo galingiausia jūrų valstybė, o jos pramonė – pažangiausia pasaulyje.

Imperija turėjo valdų abiejuose pusrutuliuose, todėl buvo vadinama "imperija, kurioje niekada nenusileidžia saulė". Karibų jūros ir Ramiojo vandenyno salų, Afrikos, Azijos, Australijos, Naujosios Zelandijos kolonijas valdė Didžiosios Britanijos monarchas, gyvenantis Londone. Britai užėmė svarbius uostus, kaip antai: Gibraltarą, Honkongą, Singapūrą, Adeną, todėl galėjo kontroliuoti pagrindinius jūros kelius – kelią pro Pietų Afriką į Indiją arba Sueco kanalu (per Egiptą) į Pietryčių Azijos prieskonių ir kaučiukmedžių plantacijas.

ŽALIAVOS

Kolonijos tiekė metropolijai žaliavą pramonei, o kadangi britams nuolat reikėjo kolonijinių prekių, kaip antai: šilko, prieskonių, kaučiuko, medvilnės, arbatos, kavos ir cukraus, pamažu į Didžiosios Britanijos įtakos sferą pateko labai daug šalių. Kelios valstybės tapo kolonijomis, Britanijai nusipirkus bankrutavusią prekybos bendrovę.

Šalies, į kurią britai atvyko kaip pirkliai, o pasiliko kaip valdovai pavyzdys – Indija. Tai buvo labiausiai branginama imperijos kolonija. 19 a. viduryje Indiją vis dar valdė britų Ost Indijos bendrovė. Po 1857 m. sukilimo Didžiosios Britanijos vyriausybė padarė kai kurių valdymo pertvarkymų. 1858 m. ji panaikino Ost Indijos bendrovę ir perėmė Indijos valdymą. Be to, britai Indijoje ėmė elgtis atsargiau ir vietos reikalus patikėjo tvarkyti indų kunigaikščiams.

▼ Tarp 1870 ir 1913 m. Britanijos imperija dar labiau išsiplėtė, užgrobusi žemių Afrikoje ir Pietryčių Azijoje. 1913 m. Britanijos imperijos teritoriją sudarė 31 879 000 km², joje gyveno 427 mln. gyventojų.

IMPERIJOS PLĖTRA

1883 m. Britanija pavertė savo kolonija Egiptą, neva norėdama apsaugoti Sueco kanalą ir kelią į Indiją. Po sukilimo Egipto pietuose, vadovaujamo apsišaukėlio mesijo Mahdžio Sudaniečio, Britanija 1898 m. užėmė Sudaną. Visą imperiją išraizgė prekybiniai keliai. Kiekvienam uostui britai paskyrė po įgaliotinį. Įgaliotiniai tiekė vietos gaminius eksportui ir ieškojo rinkų britų pramonės prekėms. Didžiosios Britanijos laivynas gynė britų interesus ir rūpinosi jūros kelių saugumu.

Britų įtakos sferoms priklausė Centrinė ir Pietų Amerika (ten jie turėjo kolonijų) bei Kinija (ten jie buvo įsteigę faktorijų). Karalienė Viktorija, 1876 m. tapusi Indijos imperatore, rėmė užsienio politiką, kurios tikslas buvo imperijos plėtra. Kuo daugiau britų išvykdavo į šalis, priklausančias imperijai, tuo daugiau laisvės gaudavo tos šalys. Daugelis kolonijų, kaip antai: Kanada, Australija, Pietų Afrika, tapo dominijomis. Jos turėjo savivaldą.

IMPERIJOS IRIMAS

19 a. pabaigoje kai kurios kolonijos panoro atsiskirti. 1867 m. savivalda buvo suteikta Kanadai, 1901 m. – Australijai. Abi šalys tapo dominijomis, nors tebepriklausė Britanijos imperijai. Kolonijų politinis ir ekonominis savarankiškumas sustiprėjo, ryšiai su imperija pradėjo trūkinėti. Pasibaigė Britanijos ekonominio pranašumo laikotarpis. Vokietija ir Jungtinės Valstijos pramonės gamybiniu pajėgumu jau prilygo Didžiajai Britanijai, Prancūzija irgi neatsiliko.

Didžiosios Britanijos vyriausybė 1850 m. priėmė Australijos kolonijų aktą. Juo Australijai buvo suteikta ribota savivalda. 1901 m. Naujasis Pietų Velsas, Kvinslandas, Viktorija, Pietų Australija, Vakarų Australija ir Tasmanija tapo Australijos Sandrauga.

SVARBIAUSIOS DATOS

1824	Brisbane (Australija) įkuriama kalinių kolonija
1829	Britanija prisijungia vakarų Australiją
1837	Viktorija tampa Anglijos karaliene
1850	Britanijos vyriausybė Australijos kolonijų aktu suteikia ribotą savivaldą Australijai
1852	Naujoji Zelandija gauna vidaus savivaldą
1857	Sipajų sukilimas prieš britų valdžią Indijoje
1867	Šiaurės Amerikos aktu suteikiama savivalda Kanadai
1875	Britanija perima iš Egipto Sueco kanalo kontrolę
1876	Karalienė Viktorija tampa Indijos imperatore
1884	Britanija prisijungia Naujosios Gvinėjos pietrytinę dalį
1890	Britanijos protektoratu tampa Zanzibaras
1901	Sukuriama Australijos Sandrauga
1901	Miršta karalienė Viktorija
1907	Naujoji Zelandija gauna dominijos teises

◀ 19 a. karikatūroje pavaizduotos Britanijos kolonijos, nuolat erzinančios imperijos liūtą.

▼ 1897 m. Viktorija minėjo savo valdymo deimantinę sukaktį. Tarp garbės svečių buvo Indijos kunigaikščių, Afrikos vadų, Pietų jūrų salų gyventojų ir kinų iš Honkongo.

JAV: LYGUMŲ KARAI 1849-1913

Amerikos Viduriniųjų Vakarų lygumos kadaise atrodė begalinės. Tačiau 19 a. čia dėl žemės kilo žiaurūs karai.

Poniai buvo vieni iš Lygumų genčių. Jie vertėsi buivolų medžiokle.

Generolas Džordžas Kasteris (1839-1876) žuvo Litl Bighorno mūšyje.

Sėdintis Jautis (1831-1890) buvo dakotų (sijų) šamanas ir karo vadas.

Amerikos vakarų Didžiosiose Lygumose gyveno daug indėnų genčių. Ši milžiniška žolės jūra plytėjo nuo Misisipės rytuose iki Uolinių kalnų vakaruose ir nuo Kanados šiaurėje iki Teksaso pietuose. Iki 17 a. daug Lygumų genčių vertėsi žemdirbyste. Indėnai augino kukurūzus, pupeles ir kitas žemės ūkio kultūras, be to, lankais ir strėlėmis medžiojo bizonus. Jų gyvenimas Lygumose pradėjo keistis 17 a., kai ispanai į Amerikos pietvakarius atgabeno arklius.

Raiti indėnai lengvai pasivydavo bizonus. Bizonų mėsa buvo pagrindinis jų maistas, iš kaulų ir ragų jie darydavo įrankius ir ginklus, o iš odų – būstus ir drabužius. Didesnės indėnų gentys buvo pavadintos Lygumų gentimis. Pirmi baltaodžiai naujakuriai išstūmė kai kurias gentis iš jų žemių į rytus nuo Misisipės.

Į VAKARUS

Po pilietinio karo vyriausybė skatino naujakurius keltis į vakarus. Žmonės važiuodavo per lygumas, upes ir kalnus gurguolėmis, kad būtų lengviau apsiginti nuo užpuolikų. Kartais kelionė trukdavo aštuonis mėnesius.

Indėnų gyvenimas priklausė nuo bizonų. Daug šių žvėrių dėl mėsos išnaikino darbininkai, tiesdami geležinkelius. Išnykus bizonų kaimenėms, atėjo galas ir indėnams.

NAUJAKURIAI VERŽIASI Į VAKARUS

Valdžia skatino žmones keltis į vakarus. Pagal 1862 m. Homstedų aktą šeima galėjo pusvelčiui įsigyti 65 hektarus žemės, pažadėjusi jos neparduoti penkerius metus. Naujakuriams, kurie kasė šulinius ir sodino medžius, buvo duodama dar daugiau žemės. Šiuo aktu ūkininkai buvo raginami kurtis Didžiosiose Lygumose.

Valdžia skatino tiesti geležinkelius, kad žmonėms būtų lengviau patekti į neapgyventus rajonus. Geležinkeliams buvo skiriama tiek daug žemės, kad kai kurie geležinkeliai buvo nutiesti tik žemei gauti. 1869 m. geležinkeliai sujungė rytinę pakrantę su vakarine.

KOVA DĖL IŠLIKIMO

Nutiesus geležinkelius, Amerikos gyvenimas pasikeitė. Į indėnų žemes plūstelėjo dar daugiau naujakurių. Susidūrė dvi skirtingos kultūros. Sutartys, kurias indėnai pasirašydavo su kolonistais dėl žemės, dažniausiai nei vieniems, nei kitiems nieko nereiškė. Indėnai nesuprato, kad žemė gali būti privati nuosavybė, ir traukdavo medžioti į pagal sutartį jiems nebepriklausančius plotus. Antra vertus, baltieji naujakuriai, ypač aukso ieškotojai, sutarčių irgi nebuvo linkę paisyti. Indėnai buvo priversti kovoti dėl išlikimo. Jie prisipirko šautuvų ir puolė naujakurių ūkius, gurguoles, geležinkelius, net JAV kavaleriją.

Nuo 1866 m. prasidėjo karai. JAV prezidentas Raderfordas B. Heizas 1877 m. pasakė: "Daugelis, o gal ir visi karai su indėnais kilo dėl sulaužytų pažadų ir neteisybių". Kad indėnai išnyktų, pakako iššaudyti bizonus, nes jie buvo pagrindinis Lygumų genčių maistas. 1860 m. dar buvo apie 15 milijonų bizonų, o 1885 m. beliko 2000. Lygumų genčių likučiai buvo suvaryti į rezervacijas nederlingose žemėse. Baltaodžiai tikėjosi, kad jie pradės verstis žemdirbyste ir galbūt kaip nors pramis.

Indėnai buvo įpratę medžioti ir nenorėjo ūkininkauti. Jie nebuvo pripažinti JAV piliečiais ir beveik neturėjo pilietinių teisių. Aršiuose mūšiuose su kareiviais krito tūkstančiai indėnų. Paskutinis mūšis įvyko Vundid Ni, kai 470 JAV kavalerijos raitelių apsupo 340 už rezervacijos ribų išėjusių sijų ir nužudė per 200 (tarp jų buvo moterų ir vaikų). Netrukus gentys buvo suvarytos į rezervacijas, ir indėnų gyvensena visam laikui pasikeitė.

Virdžinija Sitis Nevadoje buvo įkurtas tik 1859 m., apylinkėse radus aukso ir sidabro. 1876 m. jis virto miesteliu, bet aukso ir sidabro gysloms išsekus, žmonės išvyko.

1848 m. Kalifornijoje buvo rasta aukso. Po kelių mėnesių prasidėjo aukso karštligė, o 1855 m. San Francisko mieste gyveno 50 000 žmonių (aukso karštligės pradžioje San Francisko gyventojų buvo tik 800).

▲ Galimybė greitai praturtėti traukė žmones į auksingus Amerikos rajonus. 19 a. šeštajame ir aštuntajame dešimtmetyje į Kaliforniją atkeliavo daug kinų.

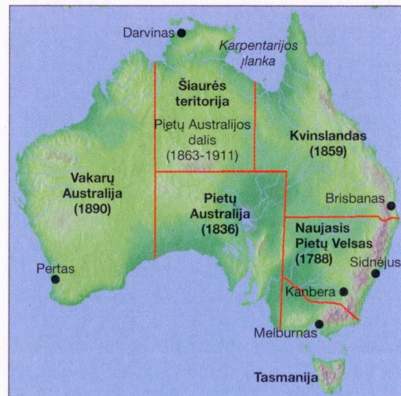
◀ 19 a. ketvirtajame dešimtmetyje čikasavų gentis buvo priversta išsikelti į rezervaciją Oklahomoje. Jiems buvo pažadėta, kad ši žemė bus jų, kol "žels žolė ir tekės upės". Tačiau vidurinė ir vakarinė dalis krito į akį baltiesiems naujakuriams, ir šie 1906 m. ją užgrobė. Stumiami iš savo žemių čikasavai sukilo, bet sukilimą numalšino JAV kavalerija.

AUSTRALIJA 1788-1913

Australijos senbuvių gyvensenai iškilo grėsmė. Baltieji naujakuriai skverbėsi gilyn į jų žemes.

Aborigenai gyveno giminių nėmis bendruomenėmis. Žemę jie laikė šventa. Atėmus iš aborigenų žemes, išnyko daugelis jų kalbų ir papročių.

Iki 1890 m. Britanijos vyriausybė suteikė kolonijoms savivaldą. Naujasis Pietų Velsas iš pradžių užėmė visą rytinę Australiją, bet paskui buvo padalytas.

19 a. atsirado nauja Australijos valstybė. Iš Didžiosios Britanijos į Australiją, dažniausiai į Sidnėjų, buvo išsiųsta per 174 000 kalinių. Juos britai gabeno į užsienį atlikti bausmės, nes Britanijos kalėjimai buvo perpildyti. Kaliniai gyvendavo kalėjimo stovyklose. Vežti nusikaltėlius į kolonijas pradėta Elžbietos I laikais, nes nuo seno viena iš bausmių buvo tremtis. Kalinius vežti į Australiją liautasi tik 1868 m.

Daugeliui kalinių su Britanija buvo susiję liūdni prisiminimai, todėl atlikę bausmę jie dažnai pasilikdavo Australijoje. Pirmosios gyvenvietės buvo įkurtos pakrantėje, bet ilgainiui tyrinėtojai ėmė skverbtis ir į vidines sritis. Jiems įkandin sekė pionieriai, ieškodami ganyklų vis didėjančioms avių bandoms. Augant vilnos pramonei, reikėjo vis daugiau žemės. Avių augintojai – skvoteriai – savavališkai užimdavo žemes ganykloms. Pirmieji naujakuriai pamažu traukė į Australijos centrą, pakeliui grobdami žemes ir žudydami senuosius Australijos gyventojus – aborigenus.

▲ Robertas O'Hara Berkas (1820-1861) ir Viljamas Vilsas (1834-1861) pirmieji perėjo Australiją iš pietų į šiaurę. 1860 m. jų vadovaujama 18 vyrų grupė iškeliavo iš Melburno į Karpentarijos įlanką. Grįždami atgal, visi išmirė badu, liko gyvas tik vienas žmogus.

ABORIGENAI

Pirmieji Australijos gyventojai, aborigenai, prieš 50 000 metų atvyko iš Pietryčių Azijos. Jie buvo klajokliai, vertėsi medžiokle, žvejyba ir rankiojimu. Turėjo ietį, lanką su strėlėmis ir bumerangą. Grupei arba genčiai vadovavo vyriausias vyras. Rašto jie neturėjo, bet turėjo tradicinius tikėjimus ir tautosaką (dainas, šokius, sakmes), kurią labai brangino.

Kai Australijoje įsikūrė britai, 1791 m. gubernatorius Filipas įsakė aborigenus šaudyti, nes kolonizatoriams reikėjo jų žemių avims auginti. 18 a. pabaigoje aborigenų buvo per 300 000. Netrukus jų beliko 45 000.

► Atvykę į Australiją, emigrantai iš pradžių gyveno dideliuose mediniuose namuose. Paveikslėlyje pavaizduotame name turėjo tilpti per 70 žmonių.

Van Dimeno žemėje, vėliau pavadintoje Tasmanija, aborigenai buvo išnaikinti (paskutinis mirė 1876 m.). Vieni išmirė nuo atvežtų ligų, o kiti buvo išžudyti.

AUKSO KARŠTLIGĖ

1851 m. į Australiją iš viso pasaulio ėmė plūsti žmonės, nes Naujajame Pietų Velse ir Viktorijoje buvo rasta aukso. Šis reiškinys vadinamas aukso karštlige. Viktorijos sostinė Melburnas tapo turtingu miestu, Australijos gyventojų skaičius padvigubėjo. 1854 m. Eurekos stovyklos auksakasiai atsisakė mokėti valdžiai mokestį už leidimą ieškoti aukso. Vyriausybė atsiuntė kariuomenę, 24 aukso ieškotojai žuvo.

▲ 1851 m. tūkstančiai žmonių iš visur patraukė į Australiją išgirdę, kad čia rasta aukso. Visi tikėjosi susikrauti turtus.

NERAMUMAI

Skvoteriai irgi užkliuvo naujiesiems emigrantams ir buvusiems kaliniams – jiems reikėjo žemės sklypų pavieniams ūkiams. Daugelis žemės negavo, nes avių augintojai priešinosi. Sykiu stiprėjo tautinis judėjimas. 1901 m. Australija įgijo dominijos teises. Kolonijų vadovai suvokė, kad kolonijas reikia sujungti į vieną valstybę, nes kiekviena turėjo savo įstatymus ir vyriausybę. Susivienyti trukdė kolonijų tarpusavio konkurencija, bet 1890 m. po aršių ginčų buvo nutarta kurti federacinę valstybę, panaikinti vidaus muitus ir suvienodinti įstatymus. 1901 m. sausio 1 d. buvo sukurta Australijos Sandrauga. Jos sostine tapo naujai įkurtas Kanberos miestas.

▶ Nedas Kelis (1855-1880) ir jo gauja buvo pabėgę nusikaltėliai. Jie plėšdavo bankus. Kelį išgarsino šarvai, kuriuos jis pats nusikalė. 1880 m. Kelis buvo pakartas.

SVARBIAUSIOS DATOS

1797	Australijoje pradedamos auginti avys
1836	Įkuriamas Adelaidės miestas
1851	Naujajame Pietų Velse prasideda aukso karštligė
1854	Sukyla Eurekos stovyklos auksakasiai
1855	Van Dimeno žemė pavadinama Tasmanija
1860	Berkas ir Vilsas išvyksta į kelionę per Australiją
1868	Britanija liaujasi siųsti kalinius į Australiją
1880	Sučiumpamas ir pakariamas plėšikas Nedas Kelis
1901	Sukuriama Australijos Sandrauga

AVININKYSTĖ

1797 m. kolonistai Australijoje pradėjo auginti avis. 19 a. pirmojoje pusėje Australija eksportuodavo daugiausia vilnos pasaulyje. Žemė buvo nederlinga, todėl avims reikėjo didelių ganyklų, kad būtų sveikos ir sočios. Užimdami žemes, skvoteriai stūmė aborigenus į pusdykumes Australijos centre.

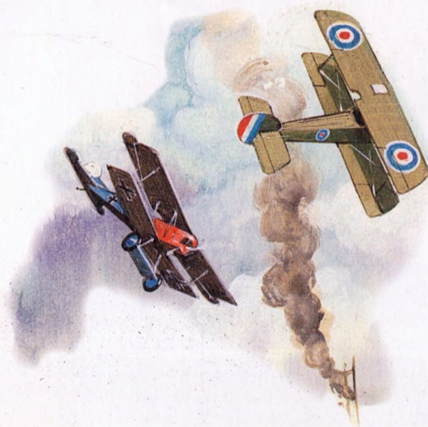

PASAULIS KARIAUJA

1914-1949

Tarp 1914 ir 1949 metų pasaulis išgyveno sparčių, didelių ir skausmingų permainų laikotarpį. Po Didžiojo karo kilo pasaulinė gripo epidemija. 1917 m. Rusijoje įvyko revoliucija, ir pasaulyje susikūrė pirmoji socialistinė valstybė. Paskui prasidėjo Didysis nuosmukis, kilo pasaulinė ekonominė krizė, daugybė žmonių neteko darbo. Po Antrojo pasaulinio karo paaiškėjo, kad pasaulyje viešpatauja nebe Europa, o JAV ir SSRS.

▲ Per Pirmąjį pasaulinį karą pirmą kartą buvo plačiai panaudoti lėktuvai. Jie žvalgė priešų kariuomenę ir mėtė bombas.

◀ 1945 m. po nacistinės Vokietijos pralaimėjimo Berlyno griuvėsiuose susitiko nugalėtojai: maršalas Žukovas (SSRS), generolas Eizenhaueris (JAV) ir feldmaršalas Montgomeris (Britanija).

PASAULIS nuo 1914 iki 1949

Pirmasis pasaulinis karas, Didysis nuosmukis ir Antrasis pasaulinis karas turėjo pasauliui didelę įtaką. Šiaurės Amerikoje JAV tarp dviejų karų atsiribojo nuo kitų valstybių, bet Antrajame pasauliniame kare prisidėjo prie Sąjungininkų. Pietų Amerikoje, Argentinoje ir Brazilijoje, valdžią paėmė dešiniųjų vyriausybė.

Europoje (Airijoje, Ispanijoje, Graikijoje) siautėjo pilietiniai karai, po revoliucijos Rusijoje irgi kilo pilietinis karas. Artimuosiuose Rytuose po Pirmojo pasaulinio karo žlugo Osmanų imperija, o 1948 m. buvo įkurtas Izraelis – žydų valstybė.

Italijai nepavyko sukurti imperijos Afrikoje. Daug šalių pareikalavo nepriklausomybės. Indija tapo nepriklausoma, bet buvo padalyta – nuo jos atsiskyrė Pakistanas. Kiniją suskaldė pilietinis karas. Japonijos plėtra buvo viena iš Antrojo pasaulinio karo priežasčių, Ramiajame vandenyne vyko mūšiai. Karą baigė atominė bomba – mokslo laimėjimas.

ŠIAURĖS AMERIKA

JAV nuo Europos buvo toli ir į senojo žemyno reikalus nesikišo tol, kol buvo įtraukta į Pirmąjį pasaulinį karą. Tada ji suvokė savo galią. Amerikos Vakarai buvo modernizuoti, JAV tapo didžiule pramonine valstybe su daugybe gyventojų. Ji buvo daugelio naujovių (masiškai gaminamų automobilių, Holivudo filmų ir naujų technologijų) tėvynė. Bet po 1929 m. Volstrito kracho, kai žlugo Amerikos fondų birža, prasidėjo pasaulinė ekonominė krizė, nes JAV su kitomis pasaulio dalimis siejo glaudūs finansiniai ryšiai. JAV daug žmonių prarado darbą, turtą ir viltį. Prezidentas Ruzveltas paskelbė Naująjį kursą, mėgindamas valstybine ūkio kontrole įveikti ekonominę krizę. Naujasis kursas buvo veiksmingas, "amerikietiška svajonė" vėl atgijo. Tuo metu Japonija ir Vokietija pradėjo karą Azijoje ir Europoje. JAV nesikišo, kol japonai subombardavo JAV karinę jūrų bazę Perl Harbore. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje JAV tapo supervalstybe, kaip ir būsimas jos priešas SSRS.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

20 a. ketvirtajame dešimtmetyje Brazilijoje ir Argentinoje įvyko revoliucijos, o Paragvajus kariavo su Bolivija. Vėliau Brazilija, Čilė ir Argentina pradėjo modernizuoti pramonę ir tapo palyginti klestinčios. Pietų Amerikos ekonomika žlugo, prasidėjus pasaulinei ekonominei krizei, ir atsigavo negreit. Pietų Amerika nedalyvavo Antrajame pasauliniame kare, bet patyrė didžiulę JAV įtaką. Jungtinės Valstijos kišosi į Pietų Amerikos valstybių politiką. Lotynų Amerikoje įsigalėjo Amerikos bendrovės, tačiau įtakingiausia visame žemyne tebebuvo Katalikų bažnyčia.

EUROPA

Žlugus Habsburgų ir Osmanų imperijoms, žemėlapyje atsirado daug naujų valstybių. Airija ir Lenkija tapo nepriklausomos. Po Rusijos revoliucijos SSRS virto didžiule valstybe. Diktatoriškai valdoma Stalino, ji pradėjo kurti stambiąją mašininę gamybą ir atskirus valstiečių ūkius pertvarkė į stambius kolektyvinius. Vokietija, pralaimėjusi Didįjį karą, vėl sustiprėjo, valdžią paėmus Hitleriui, o per Antrąjį pasaulinį karą užkariavo didelę dalį Europos. Ekonominis nuosmukis susilpnino Europą, ji troško taikos ir linko taikstytis su nacistais. Tačiau ir šiais sunkiais laikais Europoje buvo stengiamasi sukurti švietimo, draudimo ir socialinio aprūpinimo sistemas. Po Antrojo pasaulinio karo daug Europos šalių buvo nuniokotos, ir amerikiečiai suteikė joms ekonominę pagalbą atsikurti. Užsienio kolonijos pasiskelbė nepriklausomomis šalimis, pradėta skaitytis su viešąja nuomone. Į 20 a. šeštąjį dešimtmetį Europa įžengė, sutrikdyta ankstesnių dešimtmečių smurto.

AZIJA

Po 1911 m. Kinijos revoliucijos žmonių gyvenimas nepagerėjo. 20 a. ketvirtajame dešimtmetyje Kinijoje įsigalėjo diktatūra, kuriai priešinosi Mao Dzedongo komunistai. 1937 m. į Kiniją įsiveržė ir ją nusiaubė japonai. Mao komunistai juos atrėmė ir 1948 m. paėmė valdžią į savo rankas. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Japonija tapo stipria karine pramonine valstybe. Jos veržlią plėtrą karo metais sustabdė dvi atominės bombos ir JAV okupacija. Indija karo išvengė, bet indai panoro išsivaduoti iš britų valdžios, ir 1947 m. Indija gavo nepriklausomybę. Indonezija ir Filipinai irgi tapo nepriklausomi.

EUROPA

AZIJA

ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Naujakurių atvykdavo vis daugiau. Australija ir Naujoji Zelandija turtėjo, eksportuodamos žemės ūkio produktus ir metalus. Oklandas, Sidnėjus ir Melburnas tapo pasaulinės reikšmės miestais. Po Antrojo pasaulinio karo čia atsikėlė daug emigrantų iš Europos. Polinezija nukentėjo nuo karo – taip salos buvo įtrauktos į šiuolaikinį pasaulį.

AFRIKA

Kolonizatoriai sparčiai modernizavo Afriką. Pietų Afrika tapo stipria baltųjų valdoma šalimi. Antrasis pasaulinis karas žemynui neturėjo poveikio (išskyrus šiaurės Afriką).

ARTIMIEJI RYTAI

Žlugus Osmanų imperijai, Artimuosiuose Rytuose susikūrė daug valstybių, valdomų britų ir prancūzų. Atradus naftą, Irakas, Iranas, Kuveitas ir Saudo Arabija tapo ekonomiškai reikšmingi. Po Antrojo pasaulinio karo arabų šalys išsivadavo iš britų ir prancūzų valdžios ir tapo nepriklausomos. Tarp jų susikūrė žydų valstybė – Izraelis.

Pirmojo pasaulinio karo pradžia 1914

1914 m. birželio mėnesį Sarajeve buvo nužudytas erchercogas Pranciškus Ferdinandas, Austrijos-Vengrijos sosto paveldėtojas. Po to prasidėjo kruviniausias karas Europos istorijoje.

Britų mobilizaciniame Pirmojo pasaulinio karo pradžios plakate buvo pavaizduotas karo ministras lordas Kičeneris.

Valdant kaizeriui Vilhelmui II (1859-1941), Vokietija sukūrė karinį laivyną, prilygstantį Anglijos laivynui.

Vokietija, pavydėdama Britanijai prekybos ir kolonijų, pradėjo kurti laivyną (didžiausią pasaulyje kariuomenę ji jau turėjo). Kaizerio Vilhelmo II agresyvi užsienio politika ir noras prisigrobti daugiau užjūrio kolonijų kėlė nerimą kitoms Europos valstybėms. Iki 1914 m. Britanija ir Vokietija varžėsi, kuri pastatys daugiau ir geresnių laivų. Tarp Europos valstybių didėjo konkurencija dėl prekybos, kolonijų, karinės galios, ir jos sudarė gynybines sąjungas.

SĄJUNGOS

Svarbiausios sąjungos buvo 1882 m. sudaryta Trilypė sąjunga (Vokietija, Italija ir Austrija-Vengrija) ir 1907 m. sudaryta Trilypė santarvė, arba Antantė (Prancūzija, Britanija ir Rusija). Trilypės sąjungos narės įsipareigojo suteikti karinę paramą viena kitai, jei jas užpultų kitos didžiosios valstybės. Ši sąjunga siekė blokuoti Rusijos karo veiksmus Balkanuose. Antantė buvo nukreipta prieš Trilypę sąjungą. Abi grupuotės varžėsi dėl viešpatavimo Europoje ir pasaulio perdalijimo.

1914 m. birželio 28 d. serbų draugijos "Juodoji ranka" narys Gavrila Principas nušovė Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinį erchercogą Pranciškų Ferdinandą d'Este.

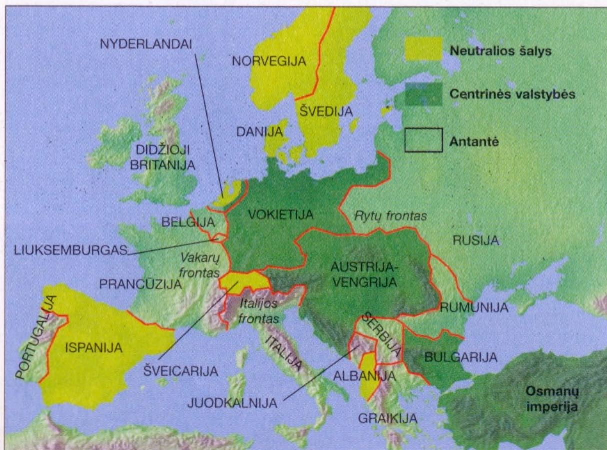
KARO PRADŽIA

Karas prasidėjo po to, kai 1914 m. birželio 28 d. serbų teroristas Gavrila Principas Sarajeve nušovė Habsburgų erchercogą Pranciškų Ferdinandą ir jo žmoną. Austrija liepos 28 d. paskelbė Serbijai karą. Rusijos caras Nikolajus II pradėjo telkti kariuomenę ir paskelbė karą Austrijai-Vengrijai. Rugpjūčio 1 d. Vokietija paskelbė karą Rusijai. Vokiečiai įveikė rusus Tanenbergo mūšyje ir mūšyje prie Mozūrijos ežerų. Pietuose Austrijos-Vengrijos kariuomenė rugsėjo mėnesį pralaimėjo keletą mūšių rusams.

KARAS DVIEM FRONTAIS

Vokietija visada bijojo karo dviem frontais, todėl pradėjo veikti pagal Šlyfeno planą. Jį sudarė Vokietijos generalinio štabo viršininkas generolas Šlyfenas. Vokietija ketino per šešias savaites nugalėti Prancūziją, o paskui visas jėgas skirti kovai su Rusija.

Rugpjūčio 3 d. Vokietija paskelbė karą Rusijos sąjungininkei Prancūzijai. Įžengusi į neutralią Belgiją, kad galėtų užpulti prancūzus iš šiaurės, vokiečių kariuomenė susidūrė su belgų pasipriešinimu. Todėl jų puolimas sulėtėjo, ir Prancūzijos kariuomenės generolas Žofrė spėjo pergrupuoti pajėgas.

◀ 1914 m. Europa pasidalijo perpus. Britanija, Prancūzija ir Rusija, vadinamos Antante, susivienijo drauge kovoti prieš Centrines valstybes (Vokietiją, Austriją-Vengriją ir jų sąjungininkes). Kariauta Rytų fronte ir Vakarų fronte.

VOKIETIJA ĮSIVERŽIA Į PRANCŪZIJĄ

Po to britai prisiminė Londono sutartį (1839), kuria pažadėjo ginti Belgijos neutralumą. Ta dingstimi Britanija rugpjūčio 4 d. paskelbė Vokietijai karą. Gindama Belgiją, Didžioji Britanija pasiuntė 100 000 ekspedicinių pajėgų karių į Prancūziją stabdyti vokiečių puolimo Monse ir Šarlerua.

Vokiečių spaudžiamas Žofrė pasitraukė už Marnos upės. Rugsėjo 8 d. persigrupavę prancūzai perėjo į puolimą ir sulaikė vokiečius. Po to abi pusės perėjo į gynybą, ir nepraėjus nė trims mėnesiams nuo Lamanšo iki Šveicarijos sienos driekėsi apkasų linija.

Karo metais Britanija, Prancūzija ir Rusija buvo vadinamos Sąjungininkais. Vokietija, Italija, Austrija-Vengrija ir jų sąjungininkės buvo vadinamos Centrinėmis valstybėmis. Šiame kare abi pusės panaudojo iki tol nežinomus ginklus: nuodingąsias dujas, naikintuvus, tankus, povandeninius laivus, manydamos, kad jie padės sutrumpinti karą. Tačiau karas truko ketverius metus ir dažnai virsdavo skerdynėmis. Apskaičiuota, kad jis kainavo 40 milijardų svarų sterlingų, jame žuvo ar buvo sužeista apie 30 milijonų žmonių.

◀ 1914 m. Britanija buvo vienintelė šalis, neturinti karo prievolininkų rezervo. Tačiau kareivių šaukimo punktus užplūdo savanoriai.

Prancūzų kariuomenė turėjo ginti nuo priešo šimtus kilometrų pasienio zonos.

SVARBIAUSIOS DATOS

Birželio 28	Nužudytas erchercogas Pranciškus Ferdinandas
Liepos 28	Austrija paskelbia Serbijai karą, Rusija telkia kariuomenę
Rugpjūčio 1	Vokietija paskelbia karą Rusijai
Rugpjūčio 3	Vokietija paskelbia karą Prancūzijai
Rugpjūčio 4	Vokietija įsiveržia į Belgiją
	Britanija paskelbia karą Vokietijai
Rugsėjo 8	Prancūzų laimėtas Marnos mūšis išgelbsti Paryžių nuo vokiečių

1914 m. Vokietijos kariuomenė buvo didžiausia ir geriausiai parengta pasaulyje.

1914 m. Britanijos kariuomenė buvo mažiausia, bet ją sudarė profesionalai.

◀ 1914 m. rugpjūčio mėnesį, paveikti propagandinių šūkių ir skatinami patriotizmo, milijonai įvairaus amžiaus vyrų visoje Europoje savanoriais išėjo į kariuomenę.

PIRMOJO PASAULINIO KARO MŪŠIAI 1914-1917

Vakarų fronte buvo gausiai liejamas kraujas, bet fronto linija beveik nepakito. Milijonai kareivių žuvo, o jokių lemiamų permainų neįvyko.

Dujokaukės buvo išrastos Pirmojo pasaulinio karo metais apsaugoti kariams nuo nuodingųjų dujų.

Vakarų frontas nusitęsė per Belgiją ir šiaurės rytų Prancūziją. Nuo 1914 iki 1918 m. mūšiuose krito tūkstančiai žmonių.

Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo kaunamasi keliuose frontuose. Vakarų fronte vokiečiai kovėsi su prancūzais, o Rytų fronte – vokiečiai su rusais. Vyko mūšiai jūrose ir Artimuosiuose Rytuose – ten Antantė kovojo su Osmanų imperija. Afrikoje britai ir prancūzai puolė vokiečių kolonijas.

Vakarų fronte prancūzai, britai ir tūkstančiai vyrų iš visų Britanijos imperijos kampelių nuo 1914 m. rugsėjo mėnesio įsikūrė apkasuose. Už kelių šimtų metrų, vadinamų "niekieno žemė", buvo vokiečių apkasai. Prasidėjus puolimui, žūdavo milijonai žmonių, nes abi pusės turėjo kulkosvaidžius. Siaubingų skerdynių vietomis tapo Ipras, Verdenas ir Soma. Vienas baisiausių buvo Pasandalio mūšis: kovota per liūtį purvyne, vanduo sėmė karius iki juosmens. Per 102 dienas Sąjungininkai pasistūmėjo tik aštuonis kilometrus, o žmonių žuvo 400 000.

Ketverius metus Vakarų fronto linija keitėsi ne daugiau kaip 32 kilometrais. Spygliuotų vielų užtvaros, kulkosvaidžiai, rankinės granatos, toliašaudės patrankos niekais paversdavo puolimą. Tankai, pirmą kartą panaudoti 1916 m., nebijojo spygliuotų vielų ir kulkosvaidžių, bet dažnai gedo. Lėktuvams sekėsi geriau, jie žvalgė priešo kariuomenę, artileriją ir mėtė bombas. Rytų frontas nusitęsė nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Čia irgi nusistovėjo apkasų linijos, kur nuo 1914 m. rugsėjo mėnesio įsitvirtino rusai.

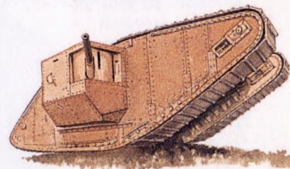
▲ Praėjus vos 12 metų po brolių Raitų pirmojo skrydžio sklandytuvu, lėktuvai tapo nauju žvalgybiniu ir koviniu ginklu. Per Pirmąjį pasaulinį karą aviacija ištobulėjo.

► 1914 m. rugsėjo mėnesį vokiečių puolimas Paryžiaus kryptimi buvo sustabdytas prie Marnos upės. Prancūzijos vyriausybė pabėgo į Bordo. Rugsėjo 6 d. Sąjungininkų kariuomenė perėjo į kontrpuolimą ir Marnos mūšyje privertė vokiečius atsitraukti už Eno upės.

Vakarų fronte vyko apkasų, saugomų spygliuotų vielų užtvarų ir kulkosvaidžių, karas. Sąlygos buvo pasibaisėtinos: purvo ligi kelių, nuolatinė artilerijos ugnis, šūviai iš priedangos ir antskrydžiai. 1916 m. mūšiuose prie Somos ir Verdeno (Prancūzija) žuvo per du milijonus žmonių, nors nė vienai pusei nepavyko užkariauti daugiau kaip kelių šimtų metrų.

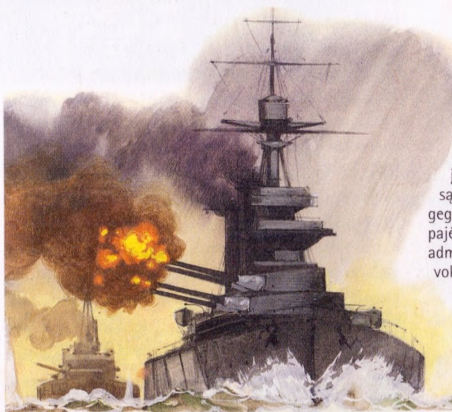

▲ Tankai, sukonstruoti dviejų britų mokslininkų, pirmą kartą buvo panaudoti Somos mūšyje 1916 m. Tankai buvo aprūpinti kulkosvaidžiais, bet dažnai gedo.

KARAS JŪROSE

Per Pirmąjį pasaulinį karą įvyko tik du svarbūs jūrų mūšiai. Per pirmąjį, įvykusį 1914 m., Britanijos karališkasis laivynas nugalėjo vokiečius netoli Folklando salų. 1916 m. įvyko Jutlandijos mūšis. Nugalėtojas liko neaiškus, nors tiek vokiečiai, tiek britai skelbėsi mūšį laimėję. Tačiau vokiečių laivynas grįžo į Kylio uostą ir stovėjo tenai iki karo pabaigos, o tada pasidavė Sąjungininkams.

Vokiečių povandeniniai laivai skandino laivus, plaukiančius į Britaniją ir Prancūziją. Jie nuskandino šimtus Sąjungininkų laivų, Britanijai grėsė badas. Bet kai 1917 m. vokiečiai nuskandino amerikiečių laivą "Housatonic", JAV paskelbė Vokietijai karą.

Jutlandijos mūšis buvo didžiausias Pirmojo pasaulinio karo jūrų mūšis. Jis įvyko prie Skagerako sąsiaurio 1916 m. gegužės 31 d. Anglų pajėgoms vadovavo admirolas Dž. Dželikou, vokiečių – admirolas R. Šeras. Mūšyje dalyvavo 151 britų laivas ir 99 vokiečių laivai. Tiek anglų, tiek vokiečių laivynas patyrė didelių nuostolių.

DARDANELŲ OPERACIJA

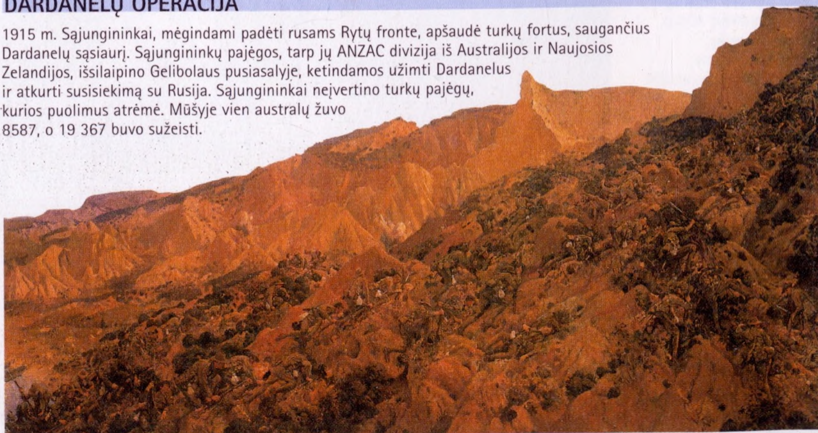
1915 m. Sąjungininkai, mėgindami padėti rusams Rytų fronte, apšaudė turkų fortus, saugančius Dardanelų sąsiaurį. Sąjungininkų pajėgos, tarp jų ANZAC divizija iš Australijos ir Naujosios Zelandijos, išsilaipino Gelibolaus pusiasalyje, ketindamos užimti Dardanelus ir atkurti susisiekimą su Rusija. Sąjungininkai neįvertino turkų pajėgų, kurios puolimus atrėmė. Mūšyje vien australų žuvo 8587, o 19 367 buvo sužeisti.

Turkų karininkas

Australijos eilinis

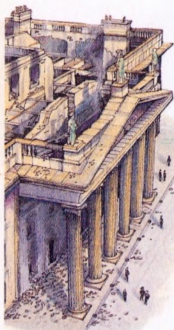

AIRIJA NERIMAUJA 1916-1923

Homrulio įstatymas buvo priimtas, bet nevykdomas. Be to, airiai norėjo visiško savarankiškumo, o ne vien savivaldos. 1916 m. prasidėjo Velykų sukilimas (dar vadinamas Airių sukilimu). 1921 m. buvo paskelbta Airijos nepriklausomybė.

Džeimsas Konolis (1868-1916) vadovavo Airijos pilietinei armijai. Po Velykų sukilimo sunkiai sužeistas Konolis buvo sušaudytas.

▲ 1916 m. respublikonai užėmė Dublino centrinį paštą ir paskelbė Airijos nepriklausomybę. Sukilimas vyko nuo balandžio 24 iki balandžio 30 d. Didžiosios Britanijos kariuomenė apšaudė paštą toliašaudžiais pabūklais, ir jis užsidegė.

Airiai norėjo savivaldos, ir 1912 m. Didžiosios Britanijos parlamentas priėmė homrulio įstatymą. Airijai buvo suteikta teisė turėti savo parlamentą tvarkyti vidaus reikalams, bet britai būgštavo, kad įstatymu nepatenkinti Šiaurės Airijos protestantai sukils, todėl atidėjo įstatymo įgyvendinimą šešeriems metams.

Airijos respublikonai norėjo visiškos nepriklausomybės. Daug airių rėmė šinfeinerių partiją (Sinn Fein,"Mes patys"). Kai kas priklausė kitoms politinėms organizacijoms – Airijos respublikonų brolijai, Airijos savanoriams ar Airijos pilietinei armijai.

1916 m. Velykų antrą dieną Airijos savanorių ir Airijos pilietinės armijos nariai, vadovaujami Padriko Pirso ir Džeimso Konolio, užėmė visuomeninius pastatus Dubline, centriniame pašte įkūrė štabą ir paskelbė Airiją nepriklausoma respublika. Buvo sudaryta laikinoji vyriausybė, vadovaujama Pirso. Po 6 dienų britų kariuomenė Velykų sukilimą numalšino. Pirsas, Konolis ir dar 12 sukilimo vadų buvo sušaudyti, daugelis sukilimo dalyvių ištremti. Per 1918 m.

1921 m. buvo pasirašyta sutartis, pagal kurią Airija tapo Didžiosios Britanijos dominija. 1949 m. Airija tapo nepriklausoma respublika.

rinkimus šinfeineriai iškovojo 73 vietas iš 105, skirtų Airijai Britanijos parlamente, tačiau dirbti jame atsisakė.

1919 m. šinfeineriai sušaukė Dubline savo parlamentą ir paskelbė Airijos nepriklausomybę. Po to prasidėjo karas tarp kraštutinių pažiūrų šinfeinerių – Airijos respublikonų armijos (IRA) ir Didžiosios Britanijos kariuo-

▶ Šioje nuotraukoje matote automobilio, panaudoto barikadai gatvės mūšyje, liekanas po 1916 m. Velykų sukilimo Dubline. Vienoje barikadų pusėje buvo respublikonai, kitoje – britų ginkluotosios pajėgos.

◀ Maiklas Kolinzas (1890-1922), viduryje, dalyvavo 1916 m. Velykų sukilime, buvo britų kalinamas. Jis tapo partijos "Šin Fein" vadovu, 1918 m. buvo išrinktas į Airijos parlamentą ir 1921 m. tarėsi su Britanija dėl taikos sutarties sąlygų. 1922 m. tapo laikinosios vyriausybės vadovu. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį Kolinzas pakliuvo į pasalą ir žuvo.

▲ Eimonas de Valera (1882-1975) gimė JAV. Britai jį suėmė ir įkalino už dalyvavimą Velykų sukilime. 1926 m. įkūrė "Fiene Fol" partiją. Nuo 1937 iki 1957 m. jis tris kartus buvo Airijos ministras pirmininkas. Paskui tapo prezidentu (iki 1973 m.).

menės bei sukarintos policijos ("juodai rudų"). Karas baigėsi 1921 m.

ANGLIJOS-AIRIJOS TAIKOS SUTARTIS

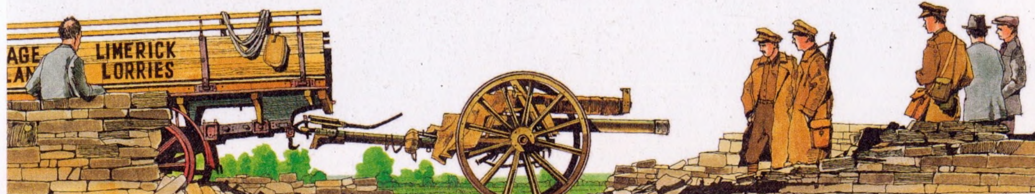
Didžiosios Britanijos vyriausybė padalijo Airiją. Beveik visa šalis tapo Britanijos dominija ir buvo pavadinta Airijos laisvąja valstybe. Šešios protestantiškos Šiaurės Airijos grafystės (didžioji dalis Alsterio) liko Didžiajai Britanijai. Britai pareikalavo išperkamųjų mokesčių už buvusias anglų žemvaldžių valdas. Airijoje liko britų karinės bazės. Nuo Šiaurės Airijos pramonės atribota žemės ūkio šalis patyrė ekonominį nuosmukį.

Nepatenkinta sutartimi IRA 1922 m. pradėjo pilietinį karą su vyriausybe, bet 1923 m. pralaimėjo. 1926 m. Eimonas de Valera įkūrė "Fiene Fol" (Fianna Fáil, "Likimo kareiviai") partiją. 1932 m. "Fiene Fol" laimėjo parlamento rinkimus. De Valeros vyriausybė pradėjo ekonomines ir politines reformas: buvo panaikinta parlamento priesaika Britanijos karaliui, padidintas pajamų mokestis, suteiktos paskolos ūkininkams. 1937 m. priimtoje konstitucijoje Airija buvo pavadinta respublika, nors Didžioji Britanija ją pripažino tik 1945 m. 1948 m. Airija išstojo iš Tautų Sandraugos.

SVARBIAUSIOS DATOS

1916	Velykų sukilimą po savaitės nuslopina britai
1918	Per rinkimus į parlamentą daugumą Airijai skirtų vietų iškovoja "Šin Fein" partija
1919	Šinfeineriai paskelbia Airijos nepriklausomybę. Pilietinio karo pradžia.
1922	Airijos laisvoji valstybė tampa Britanijos dominija
1923	Pilietinio karo pabaiga
1926	Įkurta "Fiene Fol" partija
1937	Pagal naująją konstituciją Airija pavadinta respublika

▼ Per pilietinį karą abi pusės buvo gerai ginkluotos. Ši patranka buvo naudojama Limeriko grafystėje ir priklausė vyriausybės šalininkams.

RUSIJOS REVOLIUCIJA 1917-1924

Daugelį metų valdomi netikusios vyriausybės, Rusijos žmonės sukilo prieš carą ir jo patarėjus ir 1917 m. lapkričio mėnesį užgrobė valdžią.

1917 m. caras Nikolajus II (1868-1918) buvo priverstas atsisakyti sosto. Bolševikai suėmė jį ir jo šeimą ir 1918 m. visus sušaudė.

Grigorijus Rasputinas (1871-1916) buvo caro Nikolajaus II ir jo žmonos Aleksandros patarėjas. Jie manė, kad Rasputinas – šventas žmogus, galintis išgydyti ligotą caraitį. Paprasti rusai Rasputino nekentė.

1904 m. po pralaimėto karo su Japonija visoje Rusijoje prasidėjo darbininkų streikai ir sukilimai. Naujasis caras Nikolajus II paskelbė manifestą apie rinkimus į parlamentą – patariamąjį įstatymų leidimo organą, vadinamą dūma. Rinkimų teisės daugelis visuomenės sluoksnių negavo, todėl į vyriausybę reformų šalininkai nepateko. Carizmo priešininkai buvo suimti, vadovai pabėgo į užsienį. Rusai nusprendė, kad caras nutolo nuo liaudies, o jo patarėjai papirkti. Per Pirmąjį pasaulinį karą paaiškėjo, kad ir taikos metu prastai valdžiusi vyriausybė visiškai nesugeba eiti savo pareigų. Kareiviai, pasiųsti į frontą, neturėjo vilties nei likti gyvi, nei laimėti. Maisto ir kuro trūko, miestiečiai pradėjo badauti. Ekonomika žlugo. 1917 m. kovo mėnesį sostinėje Sankt Peterburge, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje

Kai 1917 m. kovo mėnesį Petrograde kilo maištas, dauguma kareivių atsisakė paklusti įsakymams ir prie durtuvų pririšo raudonas vėliavas kaip ženklą, kad remia sukilėlius.

pavadintame Petrogradu, prasidėjo maištas (vadinamas Vasario revoliucija, nes tuo metu Rusijos kalendorius buvo kitoks). Riaušininkus paprastai išvaikydavo kariuomenė, bet dabar kareiviai atsisakė tai daryti. Kai kariuomenė prisidėjo prie maištininkų, caras Nikolajus II atsisakė sosto, jo patarėjai atsistatydino. Buvo sudaryta laikinoji vyriausybė, vadovaujama kunigaikščio G. Lvovo.

1917 m. lapkričio 6 d. ginkluoti darbininkai ir bolševikų vadovaujami kareiviai ir jūreiviai užpuolė Žiemos rūmus Petrograde. Caro vyriausybės buveinės beveik niekas negynė, ir ji kaipmat atsidūrė bolševikų rankose.

◀ Vladimiras Leninas (1870–1924) marksistu tapo 1887 m., kai už bandymą nužudyti carą jo brolis buvo nubaustas mirtimi.

Levas Trockis (1879–1940) Spalio revoliucijos laikais tapo įtakingiausiu žmogumi po Lenino. Už pergalę Rusijos pilietiniame kare bolševikai turėjo būti dėkingi karo reikalų komisaro Trockio talentui. Po Lenino mirties jis tikėjosi tapti generaliniu partijos sekretoriumi, bet Stalinas jį sužlugdė.

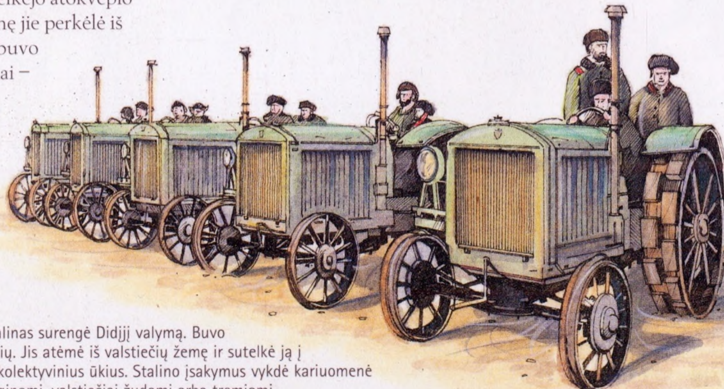
Josifas Stalinas (1879–1953) į bolševikų partiją įstojo 1903 m. 1922 m. jis tapo Komunistų partijos generaliniu sekretoriumi, o 1924 m. – SSRS vadovu.

BOLŠEVIKAI UŽGROBIA VALDŽIĄ

Laikinoji vyriausybė ketino tęsti karą, bet tauta kariauti nebenorėjo. Ministrą pirmininką kunigaikštį Lvovą pakeitė Aleksandras Kerenskis. Po Vasario revoliucijos bolševikai tvirtai pasiryžo užgrobti valdžią. Balandžio mėnesį bolševikų vadovas Leninas grįžo iš tremties Vokietijoje.

Bolševikai norėjo padaryti Rusiją komunistine valstybe. 1917 m. lapkričio mėnesį jie, vadovaujami Lenino, užgrobė valdžią Petrograde. 1918 m. kovo mėnesį naujoji vyriausybė pasirašė Bresto taikos sutartį su Vokietija, nes bolševikams reikėjo atokvėpio įtvirtinti savo valdžiai. Sostinę jie perkėlė iš Petrogrado į Maskvą. Žemė buvo atiduota valstiečiams, fabrikai – darbininkams, bankus ėmė kontroliuoti valstybė, Bažnyčios nuosavybė buvo nusavinta.

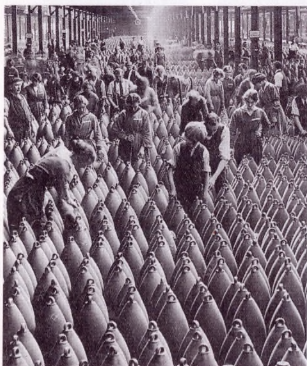
Dėl valdžios Rusijoje susipešė "raudonieji" bolševikai ir "baltieji" antikomunistai. 1918 m. prasidėjo Rusijos pilietinis karas. 1922 m. bolševikų Raudonoji armija sumušė baltuosius. Apie 100 000 žmonių žuvo, du milijonai emigravo. Tais pačiais metais Rusijos imperijos pavadinimas buvo pakeistas į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą (SSRS). Sovietų Sąjungai iki mirties 1924 m. vadovavo Leninas, po to dėl valdžios ėmė kovoti Levas Trockis ir Josifas Stalinas. Stalinas laimėjo ir iki 1953 m. lėmė sovietų politiką.

▶ 1924 m. tapęs SSRS vadovu Stalinas surengė Didįjį valymą. Buvo suimta ir nužudyta milijonai žmonių. Jis atėmė iš valstiečių žemę ir sutelkė ją į valstybei priklausančius stambius kolektyvinius ūkius. Stalino įsakymus vykdė kariuomenė ir slaptoji policija. Kaimai buvo deginami, valstiečiai žudomi arba tremiami.

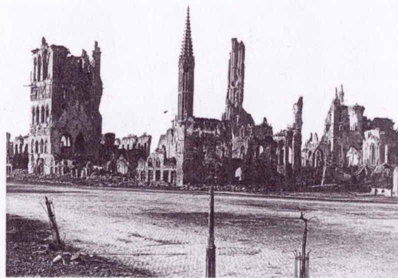
PIRMOJO PASAULINIO KARO PADARINIAI 1918-1923

Sudariusi taikos sutartį su Rusija, 1918 m. Vokietija pradėjo puolimą Vakarų fronte. Atvykę amerikiečiai padėjo atremti puolimą, ir Vokietija paprašė taikos.

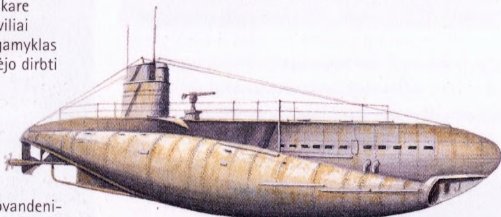
Pirmajame pasauliniame kare dalyvavo ir civiliai gyventojai. Į gamyklas vietoj vyrų atėjo dirbti moterys.

1917 m. į karą įsitraukė JAV. Kai ji atsiuntė savo kariuomenę į Europą, Sąjungininkai ėmė planuoti puolimą Vakarų fronte. 1918 m. Rusija pasitraukė iš karo, todėl Rytų fronto nebebuvo. 1918 m. Vakarų fronte kovojo per 3,5 milijono vokiečių kareivių. Kovo mėnesį jie pralaužė Antantės gynybą ir patraukė Paryžiaus link. Liepos mėnesį prancūzai juos sustabdė, o rugpjūčio mėnesį britų tankai prie Amjeno pralaužė vokiečių frontą. Kariuomenę į Prancūziją nusiuntė JAV, ir vokiečiai ėmė trauktis.

Po Pirmojo pasaulinio karo daugybė Belgijos ir Prancūzijos sričių buvo nusiaubtos. Šioje nuotraukoje – Ipro miesto (šiaurės vakarų Belgija) griuvėsiai.

Spalio mėnesį frontas priartėjo prie Vokietijos sienos. Dėl jūrų blokados Vokietijos gyventojai badavo. Lapkričio 11 d. rytą 11 valandą Pirmasis pasaulinis karas baigėsi, Vokietija pasirašė paliaubas. Kaizeris Vilhelmas II atsisakė sosto. Žuvo beveik 10 milijonų žmonių, daugiau kaip 20 milijonų buvo sužeista. Dauguma buvo jauni vyrai. Karo metais vyrų darbus dirbo moterys. Jos išsikovojo daugiau teisių ir laisvės, negu prieš karą, daug kur gavo teisę balsuoti. Tačiau gausybė moterų liko vienišos, nes labai daug vaikinų žuvo kare.

► Vokiečių povandeniniai laivai Sąjungininkų laivus skandindavo torpedomis – savaeigiais sprogstamaisiais sviediniais. Povandeninis karas Vokietijai buvo toks sėkmingas, kad 1917 m. Britanijai ėmė grėsti badas.

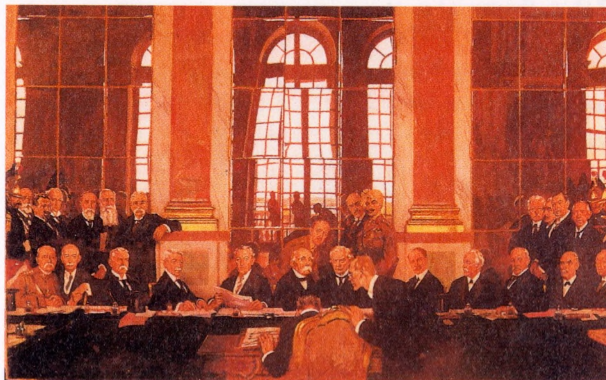
► 1917 m. sausio 31 d. vokiečiai paskelbė pasauliui pradedą povandeninį karą. Iškilo grėsmė JAV laivams. Vasario mėnesį vokiečių povandeniniai laivai nuskandino JAV laivą, ir prezidentas Vilsonas 1917 m. balandžio mėnesį paskelbė karą Vokietijai. 1918 m., kai vokiečiai Vakarų fronte pradėjo paskutinę puolamąją operaciją, į Europą atvyko JAV kariuomenė ir sutrikdė jėgų pusiausvyrą.

VERSALIO SUTARTIS

Taikos sutartį su nugalėtomis valstybėmis parengė Paryžiaus taikos konferencija. Ji vyko visus 1919 metus. Šalys nugalėtojos susirinko aptarti taikos sąlygų, bet pagrindinius sprendimus priėmė Jungtinės Valstijos, Britanija ir Prancūzija. Buvo parengtos penkios taikos sutartys.

Svarbiausia buvo Versalio taikos sutartis. Ja Vokietija buvo baudžiama už karo sukėlimą. Vokietija Antantės šalims turėjo sumokėti didžiules reparacijas (karo nuostolių atlyginimą), neteko dalies žemių su septyniais milijonais gyventojų ir visų kolonijų, o sausumos kariuomenę turėjo sumažinti iki 100 000 profesionalių karių. Vokietijos ekonomika žlugo, prasidėjo hiperinfliacija. Kitos šalys irgi buvo prasiskolinusios, o dar reikėjo naujų paskolų atstatymui. Kilo politinė ir ekonominė suirutė.

Po karo išnyko visos imperijos: Vokietijos, Austrijos-Vengrijos, Rusijos ir Osmanų. Vietoj jų atsirado daug naujų valstybių. Nemažai šalių gavo papildomų teritorijų.

Versalio sutartis, pasirašyta 1919 m. birželio 28 d., visą kaltę dėl karo suvertė Vokietijai.

TAUTŲ SĄJUNGA

Paryžiaus taikos konferencijoje buvo įkurta Tautų Sąjunga. Ji turėjo užtikrinti taiką ir saugumą pasaulyje. Tačiau jos įtaka buvo menka, nes ginkluotųjų pajėgų Tautų Sąjunga neturėjo. Jungtinės Valstijos Europos reikalais nebesidomėjo, o 53 narės nuolat vaidijosi. Todėl ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje į Tautų Sąjungą niekas nebekreipė dėmesio.

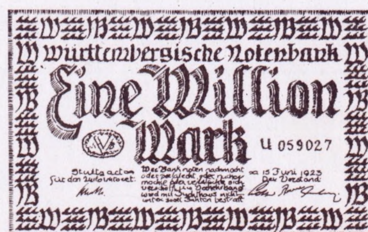

Po 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijos Vokietija sugrąžino atimtas žemes Prancūzijai ir Belgijai. Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija ir Jugoslavija tapo nepriklausomomis valstybėmis.

HIPERINFLIACIJA

Per karą Vokietijos ekonomika buvo visiškai sužlugdyta. Šalis neturėjo iš ko mokėti reparacijų, kurių reikalavo Antantės šalys. Versalio sutartį vokiečiai laikė neteisinga ir nepateisinama. Kadangi Vokietija turėjo padengti visus karo nuostolius, 20 a. trečiajame dešimtmetyje šalyje prasidėjo hiperinfliacija: pinigų perkamoji galia labai sparčiai smuko. Kepalėlis duonos kainavo pilną karutį Vokietijos markių.

Dėl hiperinfliacijos šis milijono markių banknotas, išspausdintas Vokietijoje 20 a. trečiajame dešimtmetyje, buvo beveik bevertis.

FAŠIZMO ATSIRADIMAS 1922-1939

20 a. ketvirtajame dešimtmetyje kai kuriose Europos šalyse įsigalėjo valdymo sistema, vadinama fašizmu. Daugeliui žmonių atrodė, kad fašizmas – išeitis iš ekonominės krizės.

Benitas Musolinis (1883-1945) 1922 m. tapo Italijos fašistiniu diktatoriumi.

▼ Jaunų Italijos fašistų Triumfo maršas 1935 m. spalio mėnesį Romoje.

Fašistinės idėjos sulaukė pritarimo po Pirmojo pasaulinio karo, o pirma fašistinė vyriausybė buvo sudaryta Italijoje 1922 m.

Žodis "fašizmas" kilęs iš *fasces* – taip romėnai vadino virbų ryšulį su kirviu, aukšto pareigūno ženklą. Fašistai buvo įsitikinę, kad klesti tik griežta drausme ir besąlygišku piliečių paklusnumu paremta valstybė. Visuomeninis ir asmeninis piliečių gyvenimas buvo visiškai kontroliuojamas, tačiau daugelis manė, jog fašizmas pajėgs panaikinti nedarbą, todėl nekreipė dėmesio, kad žmogaus teisės nuolat pažeidinėjamos.

Fašistai manė, kad tikslas pateisina priemones. Švietimas, religija, spauda, menas ir mokslas turėjo tarnauti valstybei. Fašistines vyriausybes palaikė karinės pajėgos ir slaptoji policija. Fašistai skirstė žmones į rases, kovojo su komunizmu, skatino nacionalizmą ir rasizmą (kitų rasių niekinimą). Vokietijoje atpirkimo ožiu tapo žydų tauta.

ITALIJA IR BENITAS MUSOLINIS

Italijos fašistų partiją 1919 m., kilus ekonominei suirutei ir komunistų grėsmei, įkūrė Benitas Musolinis. Jo sekėjai oficialiai buvo vadinami *Fasci de Combattimento*, o neoficialiai – "juodmarškiniais" dėl juodos uniformų spalvos. 1922 m. Musolinis pasinaudojo didėjančiais neramumais, visuotiniu streiku ir užgrobė valdžią. Pasivadinęs dučė (vadu), jis tapo ministru pirmininku, o 1928-1929 m. primetė šaliai vienpartinę vyriausybę.

Norėdama atkeršyti už 1896 m. pralaimėjimą, Musolinio kariuomenė per 1935-1936 m. užėmė Abisiniją (Etiopiją), o paskui Italija sudarė su Vokietija Ašies paktą. 1939 m. gegužės mėnesį Musolinis ir Vokietijos fašistinis diktatorius Adolfas Hitleris sudarė karinę sutartį, vadinamą Plieno paktu. Musolinis prarado populiarumą, kai Italija buvo sumušta Antrajame pasauliniame kare. 1943 m. fašistinė diktatūra Italijoje buvo nuversta, ir karalius Viktoras Emanuelis III pasodino Musolinį į kalėjimą. Vėliau dučę išvadavo vokiečių kareiviai ir leido jam valdyti hitlerininkų užimtą Italijos šiaurę. 1945 m. Musolinį suėmė ir nubaudė mirtimi italų partizanai.

VOKIETIJA IR ADOLFAS HITLERIS

Versalio sutarties reikalavimai Vokietijai buvo per dideli. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje dėl ekonominės krizės šalyje vis daugėjo bedarbių. Silpnai Veimaro respublikai kėlė pavojų komunistai ir Adolfo Hitlerio nacionalsocialistai (vadinami naciais). Hitleris žadėjo panaikinti nedarbą ir skurdą, paversti Vokietiją, pažemintą po Pirmojo pasaulinio karo, didžia valstybe. Pasinaudoję ekonomine ir politine suirute, Hitleris ir jo nacionalsocialistų partija gaudavo vis daugiau balsų per rinkimus. 1933 m. sausio mėnesį prezidentas Hindenburgas paskyrė Hitlerį reicho kancleriu. Tapęs fiureriu (vadu), Hitleris sunaikino priešininkus ir įsakė nužudyti milijonus žydų, čigonų ir kitų "nevisaverčių". 1939 m. jis įtraukė Vokietiją į Antrąjį pasaulinį karą, o jį pralaimėjęs nusišovė.

◄ Seras Osvaldas Moslis (1896-1980) atsistatydino iš Ramzio Makdonaldo vadovaujamos vyriausybės ir 1932 m. įkūrė Didžiosios Britanijos fašistų sąjungą. Jo šalininkai skatino antisemitizmą (neapykantą žydams), ir Londono Ist Ende jiems neblogai sekėsi.

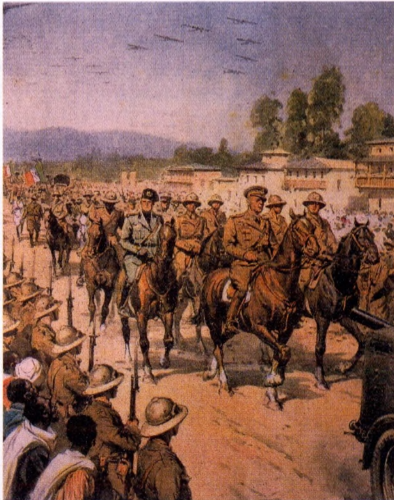

Šį antifašistinį plakatą Ispanijoje išleido Katalonijos socialistų partija.

FAŠIZMO PLĖTRA

Kai kuriose kitose šalyse tarpukariu dėl ekonominių sunkumų ir komunizmo grėsmės įsigalėjo fašistinės vyriausybės. Ispanijoje 1923 m. valstybės perversmą padarė generolas Migelis Primas de Rivera. Jis valdė iki 1930 m. 1933 m. jo sūnus Chosė Antonijas Primas de Rivera įkūrė fašistinę Falangos partiją. Falangistai per Ispanijos pilietinį karą (1936-1939) rėmė generolą Fransiską Franką. Palaikomas fašistinės Vokietijos ir Italijos, Frankas 1939 m. tapo Ispanijos diktatoriumi. Jis valdė šalį iki mirties 1975 m.

Fašizmas prieš Antrąjį pasaulinį karą įsitvirtino Portugalijoje, Austrijoje, Balkanų šalyse ir Pietų Amerikoje. Argentiną 20 a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje valdė Chuanas Peronas su žmona Eva. Portugalijos diktatorius nuo 1932 m. iki 1968 m. buvo Antonijas Salazaras. 1931 m., pasinaudojęs ekonominiu nuosmukiu ir masiniu nedarbu, fašistinę Naująją partiją Anglijoje įkūrė buvęs ministras seras Osvaldas Moslis. Moslio partijos mitingai liūdnai pagarsėjo muštynėmis tarp jo šalininkų ir priešininkų.

Musoliniui knietėjo atkeršyti už gėdingą Italijos pralaimėjimą Etiopijai (Abisinijai) 1896 m., ir 1936 m. italų kariuomenė, vadovaujama generolo Badoljo, užėmė Etiopijos sostinę Adis Abebą. Italija prisijungė Etiopiją, ši pasiskundė Tautų Sąjungai, bet tada Italija iš Tautų Sąjungos išstojo.

Chosė Antonijas Primas de Rivera (1903-1936) 1933 m. įkūrė Ispanijos fašistų partiją – Ispanijos falangą.

SVARBIAUSIOS DATOS

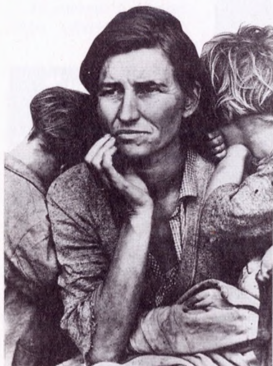
1919	Musolinis įkuria Italijos fašistų partiją
1922	Musolinis tampa Italijos ministru pirmininku
1923	Primas de Rivera užgrobia valdžią Ispanijoje
1928	Musolinis tampa Italijos diktatoriumi
1933	Chosė Antonijas Primas de Rivera įkuria Ispanijos falangą. Hitleris paskiriamas Vokietijos kancleriu
1936	Italija užgrobia Abisiniją
1939	Generolas Frankas tampa Ispanijos diktatoriumi. Prasideda Antrasis pasaulinis karas

Adolfas Hitleris 1919 m. įstojo į Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partiją. Per 1933 m. politinius neramumus jis buvo paskirtas kancleriu.

DIDYSIS NUOSMUKIS 1929-1939

Po Pirmojo pasaulinio karo JAV prasidėjo ekonomikos pakilimas. Didysis 1929 m. fondų biržos krachas Niujorko Volstrite staiga sužlugdė ekonomiką ir sukėlė didžiausią visų laikų krizę.

Ketvirtajame dešimtmetyje tūkstančiai nuskurdusių amerikiečių iš rytinės pakrantės kaimiškųjų rajonų patraukė ieškoti darbo į vakarus, į Kaliforniją.

1936 m. spalio mėnesį 200 vyrų iš šiaurės rytų Anglijos Džerou miestelio išžygiavo į Londoną nešini peticija, kurioje buvo prašoma atsižvelgti į sunkią darbininkų būklę, uždarius Džerou laivų statyklą.

Didžiojo nuosmukio priežastys susijusios su Pirmojo pasaulinio karo pabaiga. 1919 m. Versalio sutartimi Vokietija buvo priversta mokėti nugalėjusioms valstybėms didžiules reparacijas. Daug vokiečių neteko visų santaupų, nes pinigai nuvertėjo. Britanijoje, Prancūzijoje ir Jungtinėse Valstijose pramonę reikėjo suderinti su taikaus meto prekyba. Namo grįžo milijonai kareivių ir pradėjo ieškoti darbo. Profesinės sąjungos ragino darbininkus streikuoti, jei darbdaviai mažins atlyginimus. Pirmas visuotinis streikas Britanijoje įvyko 1926 m. Maisto produktų kainos taip nukrito, kad daug ūkininkų bankrutavo ir prarado žemę.

Trečiojo dešimtmečio Amerikos ekonomikos pakilimą iš dalies lėmė Londono grąžintos kelių milijardų dolerių karinės paskolos. Prezidentų Hardingo ir Kulidžo ekonominė politika irgi skatino pakilimą. Akcijų kursas JAV buvo dirbtinai keliamas, nežabotai spekuliuojant vertybiniais popieriais.

Volstrito krachas 1929 m. spalio mėnesį Niujorke sukėlė paniką. Akcijų kursas taip nukrito, kad daugelis žmonių prarado visus pinigus.

VOLSTRITO KRACHAS

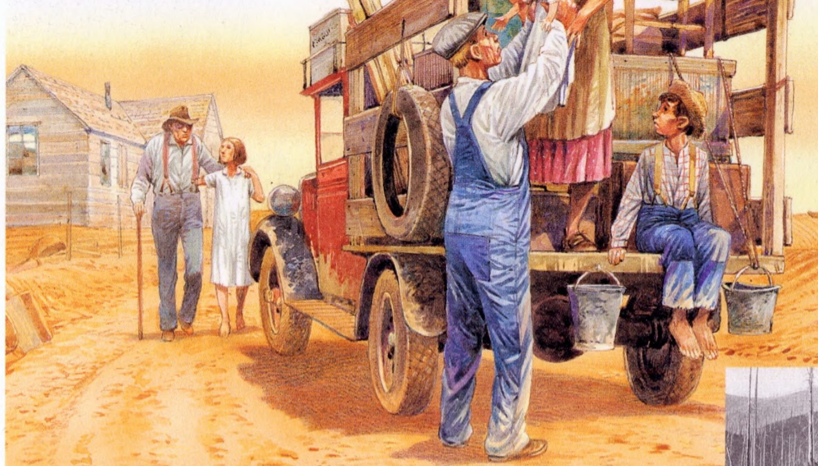
Būgštaudami, kad kai kurios bendrovės ir bankai pasirodys nemokūs, 1929 m. spalio mėnesį akcijų savininkai puolė jų pardavinėti. Per vieną dieną Niujorko biržoje buvo parduota 13 milijonų akcijų. Taip prasidėjo Didysis nuosmukis, apėmęs visą pasaulį.

Milijonai žmonių prarado visus pinigus. Bankai ir bendrovės bankrutavo, augo nedarbas. 1933 m., sunkiausiais ekonominės krizės metais, vien Jungtinėse Valstijose buvo 12 milijonų bedarbių. Tiems, kurie tebeturėjo darbą, atlyginimai buvo sumažinti perpus, daugiau kaip 85 000 įmonių liovėsi dirbusios.

Padėtį dar labiau pablogino sausra, ištikusi šalies žemdirbystės rajonus. Dirva virto dulkėmis, jas išpustė vėjas, todėl niekas neužderėjo. Tūkstančiai ūkininkų su šeimomis buvo priversti palikti savo žemę ir ieškoti laimės vakarinėje pakrantėje.

DULKIŲ DAUBA

Dėl ilgos ketvirtojo dešimtmečio sausros dirva pietinėje JAV Didžiųjų Lygumų dalyje išdžiūvo. Ši sritis buvo praminta Dulkių dauba. Iki 1933 m. vėjas išpustė šimtus milijonų tonų viršutinio dirvos sluoksnio, ir žemė tapo nederlinga. Iš Dulkių daubos pabėgo tūkstančiai nuskurdusių šeimų.

Franklinas D. Ruzveltas (1882-1945) 1928 m. buvo išrinktas Niujorko gubernatoriumi, 1932 m. – JAV prezidentu, o 1933 m. pasiūlė Naujojo kurso programą kovai su skurdu ir nedarbu.

RUZVELTO NAUJASIS KURSAS

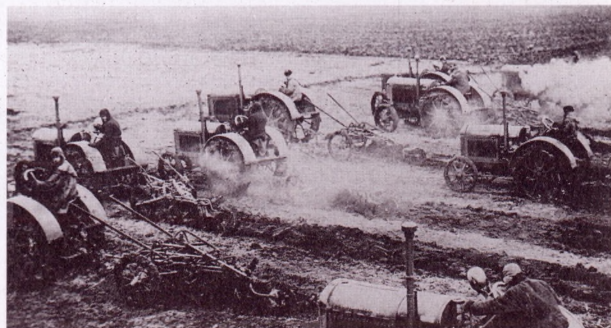
Dvejus pirmus Didžiojo nuosmukio metus JAV vyriausybė ir prezidentas Huveris nesiėmė beveik jokių priemonių tikėdamiesi, kad ekonomika netrukus atsigaus. 1932 m. prezidentu buvo išrinktas Franklinas D. Ruzveltas. 1933 m. jis pateikė ekonominių ir socialinių reformų programą krizei įveikti, pavadintą Naujuoju kursu. Ruzvelto vyriausybės politika stengtasi šiek tiek sumažinti baisiausią skurdą, remti bankus ir apsaugoti žmonių santaupas. Buvo plėtojami viešieji darbai, gelbstint bedarbius nuo bado, nustatytos mažiausias darbo užmokestis, reguliuojamos žemės ūkio produktų kainos. Naujasis kursas nepasiekė visų tikslų, ir tik 1939 m., prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir didėjant kariniams užsakymams, Didysis nuosmukis baigėsi.

PASAULINIS NUOSMUKIS

Volstrito krachas sužlugdė tarptautinių paskolų sistemą, sukurtą karinėms reparacijoms tvarkyti. Europa ir Šiaurės Amerika patyrė tiesioginį poveikį. Kitos pasaulio dalys irgi smarkiai nukentėjo, nes jų prekyba ir ūkis priklausė nuo maisto produktų ir žaliavų pardavimo Europai ir Šiaurės Amerikai. Žlugus šioms rinkoms, daug žmonių visame pasaulyje neteko darbo. Prasidėjo neramumai, kai kuriose šalyse į valdžią atėjo fašistai.

▲ Pagal Ruzvelto Naujojo kurso programą ketvirtajame dešimtmetyje buvo pradėti plėtoti viešieji darbai. Šioje nuotraukoje JAV Miškų tarnybai Oregone sodinius iškasa Civilinės gamtosaugos korpuso nariai.

▶ Nors SSRS išvengė pasaulinės ekonominės krizės padarinių, ją dėl Stalino penkmečio planų ištiko kitokios bėdos. Per pirmąjį penkmetį 1928-1932 m. buvo numatyta sukolektyvinti žemės ūkį. Turtingiausi valstiečiai buvo nužudyti arba ištremti į Sibirą, o kiti priversti dirbti kolūkiuose. Žemės ūkio gamyba sumažėjo trečdaliu. 1933 m. šalyje kilo badas.

VEIMARAS IR HITLERIS 1919-1939

Adolfas Hitleris pasinaudojo ekonomine ir politine suirute trečiojo dešimtmečio Vokietijoje fašizmo idėjoms skleisti. 1933 m. jis paėmė valdžią.

Feldmaršalas Paulis fon Hindenburgas (1847-1934) 1925 ir 1932 m. buvo išrinktas Veimaro respublikos prezidentu. Paskyręs Hitlerį reicho kancleriu, jis perdavė valdžią fašistams.

Adolfas Hitleris (1889-1945) gimė Austrijoje. Kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, jis narsiai kovėsi fronte, dukart buvo apdovanotas Geležiniu kryžiumi. 1920 m. Hitleris tapo nacistų partijos lyderiu.

1918 m. po Vokietijos pralaimėjimo kaizeris Vilhelmas II atsisakė sosto ir pabėgo į Nyderlandus. Vokietija tapo respublika. Naujoji vyriausybė posėdžiavo Veimare, o ne Berlyne. Nuo 1919 iki 1933 m. Vokietija vadinosi Veimaro respublika. 1919 m. sausio mėnesį buvo išrinktas pirmasis prezidentas, Frydrichas Ebertas. Jo vadovaujama Veimaro respublikos vyriausybė priėmė gėdingas Versalio sutarties sąlygas. 1922-1923 m. Veimaro respublika atsilaikė prieš keletą perversmų: pirmąjį bandė padaryti bolševikai, paskutinį (vadinamąjį Alaus pučą) – fašistai, vadovaujami iki tol negirdėto austro Adolfo Hitlerio.

1925 m. Ebertas mirė. Prezidentu buvo išrinktas generolas feldmaršalas Paulis fon Hindenburgas, tuomet 78 metų. 1926 m. Vokietija įstojo į Tautų Sąjungą. Tačiau trečiojo dešimtmečio pradžios pasaulinė ekonominė krizė skaudžiai atsiliepė Vokietijai, ypač priklausomai nuo Amerikos paskolų.

ADOLFO HITLERIO IŠKILIMAS

Kiti prezidento rinkimai turėjo įvykti 1932 m. Vokietijoje keli milijonai žmonių neturėjo darbo, šimtai žemdirbių ir verslininkų buvo sužlugdyti, pinigai nuvertėję, kainos pakilusios. Prezidentu vėl buvo išrinktas Hindenburgas. Hitleris, kurio Nacionalsocialistų partija per rinkimus gaudavo vis daugiau balsų, tapo populiariausiu vadovu po Hindenburgo. 1933 m. sausio mėnesį Hindenburgas paskyrė Hitlerį kancleriu, nes 1932 m. rinkimus į reichstagą laimėjo nacistai.

Vasario mėnesį reichstage kilo gaisras. Hitleris pareiškė, kad tai raudonųjų sąmokslas, ir paskelbė naujus rinkimus, kuriuose nacistai gavo 44 procentus balsų. 1933 m. balandžio mėnesį Hitleris tapo Vokietijos diktatoriumi, turinčiu neribotą valdžią. Vokietijai buvo primesta vienpartinė vyriausybė (populiarius varžovus ir priešininkus Hitleris įsakė išžudyti 1934 m. birželio 30 d. – Ilgųjų peilių naktį, o menkesnes partijas išvaikė). Vokietija išstojo iš Tautų Sąjungos.

1934 m. rugpjūčio mėnesį mirus Hindenburgui, Hitleris užėmė ir prezidento postą. Jis tapo Trečiojo reicho (Vokietijos imperijos) fiureriu (vadu). Veimaro respublika žlugo. Vokietija pradėjo persiginklavimą: atėjo metas atkeršyti už žeminančią Versalio sutartį.

NIURNBERGO SUVAŽIAVIMAS

Vokiečių kareiviai žygiuoja su vėliavomis per nacistų partijos suvažiavimą Niurnberge 1933 m. Nacistų propaganda darė vokiečiams įspūdį, nes išplėtus karinę pramonę ir pradėjus tiesti geležinkelius, sumažėjo bedarbių, gyvenimas sparčiai gerėjo.

▲ Vokiečių kariams užėmus Sudetų kraštą, 1938 m. į Vildenau miestelį atvykęs Hitleris buvo sutiktas kaip didvyris.

1933 m. vasario 27 d. kilo paslaptingas gaisras reichstage. Ta dingstimi Hitleriui buvo suteiktos visos nepaprastosios padėties teisės, o Vokietijoje surengti nauji rinkimai.

ANTISEMITIZMAS

Apkaltinę dėl Vokietijos nelaimių žydus ir bolševikus, Hitleris ir nacistai pradėjo juos persekioti. 1935 m. Niurnbergo įstatymai atėmė iš žydų Vokietijos pilietybę ir uždraudė mišrias žydų ir nežydų santuokas. Žydai buvo priversti gyventi atskiruose kvartaluose – getuose ir nešioti geltonas žvaigždes, kad visi galėtų juos atpažinti.

1938 m. lapkričio mėnesį per Krištolinę naktį visoje Vokietijoje buvo plėšiamos žydų krautuvės ir deginamos sinagogos. Apie 30 000 žydų buvo suimta, ir Vokietijoje prasidėjo masinis žydų naikinimas. Per kitus septynerius metus į koncentracijos stovyklas buvo išvežta šeši milijonai žydų.

VOKIETIJOS KARINĖ PLĖTRA

1935 m. Vokietija nustojo paisyti 1919 m. Versalio sutarties nuostatų dėl nusiginklavimo. 1936 m. jos kariuomenė užėmė Reino kraštą, Vokietijos sritį, demilitarizuotą po Pirmojo pasaulinio karo. Vokietija sudarė sąjungą su fašistine Italija ir Japonija. Vokiečių pajėgos dalyvavo ir Ispanijos pilietiniame kare, rėmė generolo Fransisko Franko fašistus.

▲ Nuo 1941 m. rugsėjo visi Vokietijos žydai turėjo nešioti geltoną plaštakos dydžio Dovydo žvaigždę.

SVARBIAUSIOS DATOS

1919	Pirmuoju Veimaro respublikos prezidentu tampa Frydrichas Ebertas
1921	Adolfas Hitleris tampa nacistų partijos vadovu
1925	Ebertas miršta; Hindenburgas tampa prezidentu
1933	Hitleris paskiriamas kancleriu
1934	Hindenburgas miršta, Hitleris tampa fiureriu. Ilgųjų peilių naktis
1935	Iš žydų atimama Vokietijos pilietybė
1936	Vokietijos kariuomenė užima Reino kraštą. Vokietija sudaro sąjungą su Italija ir Japonija
1938	Vokietija prisijungia Austriją ir Sudetų kraštą
1939	Vokietija prisijungia Čekoslovakiją ir įsiveržia į Lenkiją. Prasideda Antrasis pasaulinis karas

▶ Paėmęs valdžią, Hitleris sunaikino visus priešininkus. Spaudos, radijo, teatro spektaklių ir kino filmų turinys buvo valstybės kontroliuojamas. 1933 m. gegužės mėnesį Berlyne studentai ir nacistai sudegino draudžiamas knygas.

ISPANIJOS PILIETINIS KARAS 1936-1939

Ispanijos pilietinis karas buvo kova tarp dviejų priešingų ideologijų – fašizmo ir komunizmo. Fašizmas laimėjo. Ispaniją 36 metus valdė diktatorius.

Fransiskas Frankas (1892-1975) nuo 1939 m. iki mirties valdė Ispaniją. Jis neįtraukė šalies į Antrąjį pasaulinį karą, todėl po karo suklestėjo šalies ekonomika, pakilo pragyvenimo lygis.

▲ Ispanijos pilietinio karo metais padėti respublikonams atvyko internacionalinės brigados – savanorių kariuomenė. Šį britų plakatą, raginantį aukoti pinigus ispanų respublikonams remti, nupiešė Rolandas Penrouzas.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Ispanija pasiuntė karių ekspediciją į Maroką sustiprinti savo padėčiai šiaurės Afrikoje. 1921 m. ispanų dalinius sumušė berberų vadas Abd al Karymas, ir tik 1927 m. Ispanijai pavyko nugalėti berberus. 1923 m. po pralaimėjimo Maroke Ispanijoje kilo neramumai, ir generolas Primas de Rivera padarė valstybės perversmą. Šalyje įsigalėjo fašistinė diktatūra.

Primas de Rivera valdė Ispaniją iki 1930 m., paskui buvo priverstas atsistatydinti. Kitais metais karalius Alfonsas XIII atsisakė sosto, ir buvo paskelbta Antroji respublika. Per penkerius konstitucinės vyriausybės metus šalis tapo bemaž nevaldoma. Kilo maištai Asturijoje ir Katalonijoje, žemės reforma nebuvo vykdoma, o bažnyčios nepavyko atskirti nuo valstybės. 1936 m. buvo išrinkta kairioji Liaudies Fronto vyriausybė.

Naująją vyriausybę, kuriai vadovavo Manuelis Asanja, sudarė socialistai, komunistai ir respublikonai. Buvo ketinama padaryti žemės reformą, palengvinti darbininkų ir valstiečių būklę, atkurti demokratines laisves.

Pilietiniame kare kovėsi ir vyrai, ir moterys. Šios respublikonės gina barikadą 1936 m. Barselonos gatvėje. Respublikonams padėjo SSRS.

Bet vyriausybė tuo metu jau beveik nekontroliavo padėties.

FAŠIZMAS PRIEŠ SOCIALIZMĄ

1936 m. liepos 17 d. Maroke kilo Ispanijos generolų maištas. Generolo Fransisko Franko vadovaujama kariuomenė, remiama falangistų, įsiveržė į Ispaniją. Dešiniuosius rėmė fašistinės Italijos ir Vokietijos vyriausybės. 1936 m. pabaigoje fašistai užėmė beveik visą vakarų ir pietų Ispaniją.

▶ Fašistus rėmė Hitleris ir Musolinis. Karo korespondento Roberto Kapos nuotraukoje įamžinti fašistai Kordobos fronte 1936 m. rugsėjo mėnesį.

RESPUBLIKONAI PRIEŠ FAŠISTUS

Respublikonai, remiami Sovietų Sąjungos, įsitvirtino miestiškose šiaurės ir rytų Ispanijos srityse ir Barselonos, Bilbao, Madrido, Valensijos miestuose. Bilbao fašistai užėmė 1937 m. Remdami nacionalistus, vokiečių "Kondoro" legiono lėktuvai 1937 m. balandžio 27 d. subombardavo baskų miestą Gerniką. Žuvo šimtai civilių gyventojų (nors užnugaryje belaisvius ir civilius žudė tiek respublikonai, tiek fašistai).

Pilietiniame kare fašizmas susigrūmė su komunizmu. Ginti Ispanijos Respublikos iš įvairių šalių atvyko savanoriai. SSRS parėmė respublikonus tankais, lėktuvais ir šaudmenimis (Ispanijos Respublika už juos mokėjo auksu).

Ispanijos pilietiniame kare žuvo apie 750 000 žmonių. 1939 m. sausio mėnesį fašistai paėmė Barseloną, kovo mėnesį – Madridą. Generolas Frankas tapo Ispanijos diktatoriumi ir pasivadino kaudilju: taip Ispanijoje nuo seno buvo vadinamas karo vadas, paskui – ir politinis vadovas.

Frankas uždraudė visas partijas (išskyrus Ispanijos falangą), profesines sąjungas, streikus, grąžino žemes buvusiems savininkams. Ispanija išstojo iš Tautų Sąjungos. Per Antrąjį pasaulinį karą Ispanija pasiskelbė neutrali. Po Franko mirties 1975 m. buvo atkurta monarchija ir demokratija.

▲ 1936 m. Madrido gatvėse generolo Franko daliniai kaunasi su respublikonais. 1939 m. Madridui pasidavus, pilietinis karas baigėsi.

▼ 1937 m. vokiečiai subombardavo baskų šventąjį miestą Gerniką. Tais pačiais metais Pablas Pikasas nutapė paveikslą "Gernika", kuriame įtaigiai pavaizdavo karo siaubą ir nežmoniškumą.

VOKIETIJOS PLĖTRA 1938-1939

Bandydamos išsaugoti taiką Europoje, Britanija ir Prancūzija nuolaidžiavo Hitleriui ir leido jam prisijungti Austriją ir Čekoslovakiją.

1938 m. rugsėjo mėnesį pasirašęs Miuncheno susitarimą Britanijos ministras pirmininkas Nevilis Čemberlenas iš lėktuvo išlipo, mosuodamas popieriumi, kuris, pasak jo, atnešiąs "taiką mūsų laikais".

▲ Artūras fon Zeis-Inkvartas (1892-1946), Austrijos nacistų lyderis, buvo vyriausybės narys. Jis pakvietė vokiečius užgrobti Austrijos ir prijungti jos prie Trečiojo reicho. Britanija ir Prancūzija dėjosi nepastebėjusios 1938 m. kovo mėnesio anšliuso.

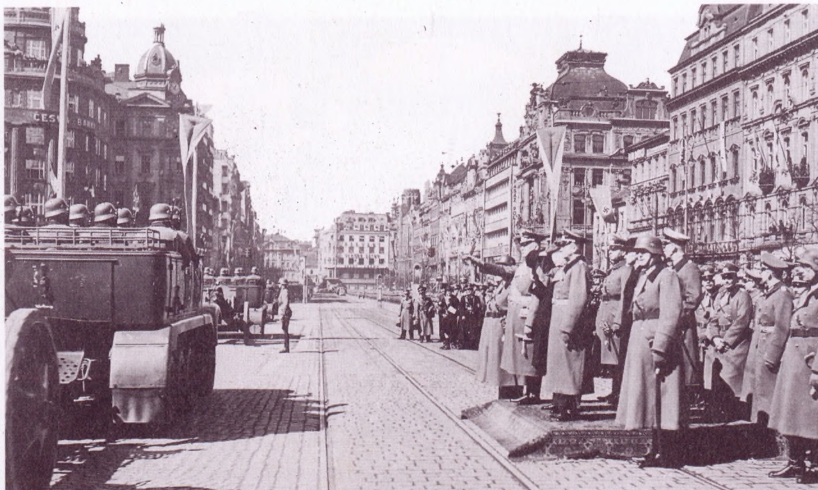
Vienas Hitlerio tikslų buvo prijungti Austriją prie Vokietijos. 1919 m. Versalio sutartis tokį susivienijimą draudė, Prancūzija ir kitos valstybės būgštavo, kad Vokietija pasidarys per daug galinga. Tačiau ketvirtojo dešimtmečio pradžioje daug vokiečių ir austrų norėjo, kad jų valstybės susivienytų. 1934 m. Austrijos nacių bandymas padaryti perversmą žlugo. 1938 m. Hitleris susitiko su Austrijos kancleriu Kurtu fon Šušnigu ir grasindamas karu privertė pripažinti Austriją Vokietijai pavaldžia valstybe. Šušnigas atsistatydino, užleidęs postą Austrijos nacistų lyderiui Artūrui fon Zeis-Inkvartui. 1938 m. kovo 12-osios naktį Vokietijos kariuomenė okupavo Austriją. 1938 m. kovo 13 d. buvo oficialiai paskelbta apie anšliusą (vok. "prijungimas").

Hitleris norėjo atgauti žemes, kuriose gyveno daug vokiečių, pagal Versalio sutartį atitekusias kitoms valstybėms. Viena iš tokių sričių buvo Sudetų kraštas Čekoslovakijoje. Europos šalių vyriausybės tikėjosi išsaugoti taiką, tenkindamos Vokietijos reikalavimus. 1938 m. rugsėjo mėnesį buvo pasirašyta Miuncheno sutartis. Pagal šią sutartį Sudetų kraštas atiteko Vokietijai.

1938 m. vokiečių kariuomenė įžengia į Vieną. Visas vokiškai kalbančias tautas Hitleris norėjo suvienyti ir paskelbti Didįjį Vokietijos reichą.

Vakarų valstybės Hitleriui taikė nuolaidų politiką, nes labai norėjo išvengti karo. Bet Hitleriui Sudetų krašto nebepakako, ir 1939 m. kovo mėnesį vokiečių kariuomenė užgrobė Čekoslovakiją. Europos valstybės apsiribojo protestais.

▶ 1939 m. balandžio mėnesį vokiečių kariuomenė įžengė į Prahą. 1938 m. Čekoslovakija buvo priversta grąžinti Vokietijai Sudetų kraštą. Tačiau Hitleriui to buvo per maža, ir 1939 m. kovo 15 d. vokiečių kariuomenė įsiveržė į Čekoslovakiją.

ANTROJO PASAULINIO KARO PRADŽIA 1939

Dėl Europos šalių nuolaidų politikos Hitleris darėsi vis įžūlesnis, bet kai jis įsiveržė į Lenkiją, Prancūzija ir Didžioji Britanija paskelbė Vokietijai karą.

Vinstonas Čerčilis (1874-1965) 1940 m. tapo Didžiosios Britanijos ministru pirmininku ir per Antrąjį pasaulinį karą vadovavo Britanijos vyriausybei.

Visoms trims Ašies valstybėms, Vokietijai, Italijai ir Japonijai, reikėjo daugiau žemių. Po įsiveržimo į Čekoslovakiją Hitleris tikėjosi, kad Europos valstybės nekliudys jo planams toliau plėsti teritoriją. Norėdamas atsikratyti karo dviem frontais (vakaruose ir rytuose) grėsmės, 1939 m. rugpjūčio mėnesį jis pasirašė nepuolimo sutartį, Molotovo-Ribentropo paktą, su Sovietų Sąjunga. Abi valstybės slapčia susitarė pasidalyti Rytų Europą. Nepaisydamas Nevilio Čemberleno, prezidento Ruzvelto ir popiežiaus prašymų, Hitleris 1939 m. rugsėjo 1 d. įsiveržė į Lenkiją. Po dviejų dienų Didžioji Britanija ir Prancūzija paskelbė Vokietijai karą, bet puolimo nepradėjo. Sovietų Sąjungos daliniai, pasirašę nepuolimo sutartį su Vokietija, įsiveržė į Lenkiją iš rytų. Lenkiją pasidalijo Vokietija ir SSRS. 1940 m. balandžio mėnesį Vokietija užėmė Daniją ir Norvegiją, gegužės mėnesį – Belgiją ir Nyderlandus, birželio mėnesį – Prancūziją.

Birželio mėnesį Italija paskelbė karą Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai. Į Prancūziją pasiųstos Britanijos pajėgos patyrė didelių nuostolių ir buvo priverstos pasitraukti į Diunkerką, o iš ten buvo evakuotos į Angliją. Užgrobęs beveik visą Europą, Hitleris ruošėsi įsiveržti į Britaniją. Jungtinės Valstijos nesikišo. 1940 m. liepos mėnesį Liuftvafė (Vokietijos karinės oro pajėgos) pradėjo bombarduoti Britaniją.

1939 m. Vokietijos kariuomenė užpuolė prastai pasirengusius lenkus. Trečiasis reichas užėmė vakarų Lenkiją (rytinę užėmė SSRS), daug lenkų buvo išvežta į Vokietiją priverčiamiesiems darbams.

"Messerschmitt" (vokiečių)

"Spitfire" (britų)

▲ Nuo 1940 m. liepos iki spalio Vokietijos karinės oro pajėgos bombardavo Didžiosios Britanijos miestus. Britanijos karališkosios oro pajėgos (RAF) sunaikino 1733 Liuftvafės lėktuvus, pačios prarado 915. Iki spalio 31 d. mūšį už Britaniją laimėjo britai.

► 1940 m. gegužės 10 d. vokiečiai įsiveržė į Olandiją ir Belgiją. Į Prancūziją pasiųsta sustabdyti vokiečių britų kariuomenė patyrė didelių nuostolių ir pasitraukė į Prancūzijos uostą Diunkerką. Nuo gegužės 29 iki birželio 4 d. iš Diunkerko rajono buvo evakuota 335 000 britų, belgų ir prancūzų karių.

KARAS VAKARUOSE 1939-1945

Po Vokietijos pergalių Europoje ir šiaurės Afrikoje Antrajame pasauliniame kare įvyko persilaužimas – Sąjungininkai laimėjo al Alameino ir Stalingrado mūšius, ir galiausiai Vokietija buvo nugalėta.

Ervinas Romelis (1891-1944) buvo Vokietijos šarvuočių ir tankų dalinių vadas. Šiaurės Afrikoje paaiškėjo, kad vokiečių tankai geresni už pasenusius britų tankus.

Bernardas Montgomeris (1887-1976) vadovavo britams šiaurės Afrikoje ir Europoje. Jo 8-osios armijos pergalė al Alameino mūšyje sužlugdė vokiečių planus užimti Egiptą.

Georgijus Žukovas (1896-1974) buvo sovietų Raudonosios armijos vadas.

Dvaitas D. Eizenhaueris (1890-1969) vadovavo Sąjungininkų ekspedicinėms pajėgoms. 1952 m. jis tapo JAV prezidentu.

Mūšis už Britaniją truko iki 1940 m. spalio 31 d. ir privertė Hitlerį atsisakyti įsiveržimo į Didžiąją Britaniją planų. Jis iki 1941 m. gegužės mėnesio nuolat bombardavo britų gamyklas, miestus ir laivų statyklas, bet gyventojų pasipriešinimo palaužti nepajėgė. JAV rėmė britus ginklais, šaudmenimis ir maistu.

VOKIEČIAI PUOLA

Tuo tarpu italai įsiveržė į Graikiją ir šiaurės Afriką. Britų kariuomenė šiaurės Afrikoje atrėmė italus, bet 1941 m. balandžio mėnesį italams į pagalbą atėjo Hitlerio pajėgos ir užėmė Graikiją bei Jugoslaviją. Vokiečiai išvijo britus iš Graikijos, o į šiaurės Afriką pasiuntė didžiules pajėgas, vadovaujamas generolo Romelio. Jis išstūmė britus atgal į Egiptą.

1941 m. birželio mėnesį, įkvėptas karinės sėkmės Vakaruose ir norėdamas įsigyti naftos atsargų, Hitleris užpuolė Sovietų Sąjungą. Rusų kariuomenė atsitraukė iki Leningrado, Maskvos ir Kijevo. Tačiau per atšiaurią rusišką žiemą vokiečiai prarado didelę dalį neseniai užkariautos teritorijos.

Atokvėpio valandėlę Karališkųjų karinių oro pajėgų lakūnai ilsisi šalia "Spitfajerio" naikintuvo. Vokiečiai atsisakė išsilaipinimo Britų salose planų dėl Didžiosios Britanijos oro pajėgų pranašumo.

PERSILAUŽIMAS

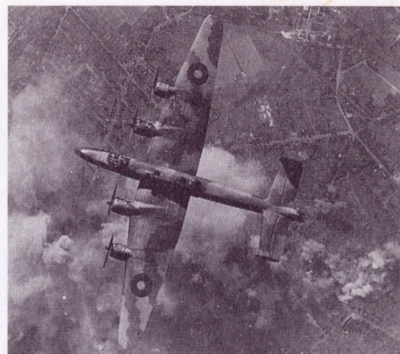
1941 m. rugpjūčio mėnesį Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis ir JAV prezidentas Franklinas D. Ruzveltas pasirašė Atlanto chartiją – bendradarbiavimo deklaraciją. Gruodžio mėnesį, kai Japonija užpuolė JAV karinę bazę Perl Harborą, į karą įsitraukė JAV. Į šiaurės Afriką Sąjungininkai pasiuntė kariuomenę sustabdyti Romelio puolimo. 1942 m. lapkričio mėnesį Didžiosios Britanijos kariuomenė laimėjo lemiamą al Alameino mūšį. Vokiečiai ir italai buvo išstumti iš Egipto. Rytuose rusai prie Stalingrado sutriuškino vokiečius ir perėjo į kontrpuolimą. Šios dvi Sąjungininkų pergalės buvo karo Vakaruose persilaužimo pradžia.

Vokiečių minosvaidininkų padalinys dengia pėstininkus Stalingrado mūšyje. 1942 m. lapkričio mėnesį sovietai netikėtai perėjo į kontrpuolimą, ir vokiečiai pradėjo trauktis.

1941 m. Vokietija buvo užkariavusi beveik visą Europą, išskyrus Didžiąją Britaniją, ir ėmė rengtis kovoms šiaurės Afrikoje. Nuo 1940 m. birželio šiaurės Prancūzija buvo okupuota vokiečių, tik pietų Prancūziją valdė maršalo Peteno vadovaujama Viši vyriausybė, bendradarbiaujanti su fašistais.

Britų "Halifax" bombonešis 1944 m. skrenda virš taikinio – Vane-Aikelio naftos perdirbimo gamyklos Rūre. Nuo 1943 m. Sąjungininkų oro pajėgos be paliovos bombardavo Vokietijos miestus.

Po Prancūzijos okupacijos 1940 m. "Laisvosios Prancūzijos" sąjūdžio vadovu tapo generolas Šarlis de Golis. 1945 ir 1959 m. jis buvo išrinktas Prancūzijos prezidentu.

1942 ir 1943 m. vokiečių povandeniniai laivai skandino laivus, gabenančius maistą ir ginklus Britanijai. Su šia grėsme ėmė kovoti karo laivai ir lėktuvai. 1943 m. Britanija ir JAV pradėjo bombarduoti Vokietijos miestus. Liepos mėnesį britų ir amerikiečių pajėgos išsilaipino Sicilijoje, o rugsėjo mėnesį – Italijoje. Musolinis buvo nuverstas, Italija kapituliavo.

KARO PABAIGA

Rytų fronte sovietų kariuomenė pamažu stūmė vokiečius iš SSRS. 1944 m. birželio 6 d., Išlaisvinimo dieną, kai Sąjungininkai išsilaipino Normandijoje (Prancūzija), Europoje susidarė antrasis frontas. Vokiečiai pradėjo kontrpuolimą, bet Sąjungininkai jį sustabdė. 1945 m. sausio mėnesį vokiečiai vėl pradėjo trauktis. Sovietų kariuomenė žygiavo Berlyno link. Sąjungininkai pasiekė Vokietijos sieną 1944 m. gruodžio mėnesį. Kitų metų kovo mėnesį jie forsavo Reiną, o sovietai balandžio mėnesį pradėjo Berlyno operaciją. Balandžio 30 d. nusižudė Hitleris. 1945 m. gegužės 7 d. Vokietija pasirašė besąlyginės kapituliacijos aktą.

ŠOA

Sąjungininkai netrukus sužinojo apie didžiausią istorijoje genocidą (taip vadinamas žmonių naikinimas dėl jų tautybės ar religijos): nacistai nužudė apie 12 milijonų "nevisaverčių" žmonių – žydų, čigonų, homoseksualistų. Iš jų pusė buvo žydai. Europos žydų naikinimas per Antrąjį pasaulinį karą vadinamas holokaustu, arba hebrajiškai šoa.

1944 m. birželio 6 d. Normandijoje išsilaipino Sąjungininkų jūrų desantas. 1200 karo laivų ir 4100 desantinių laivų atplukdė 132 500 kareivių, o vokiečių pozicijas sausumoje puolė 10 000 lėktuvų. Įsiveržimas buvo sėkmingas, ir Sąjungininkai pradėjo vyti vokiečius iš Prancūzijos.

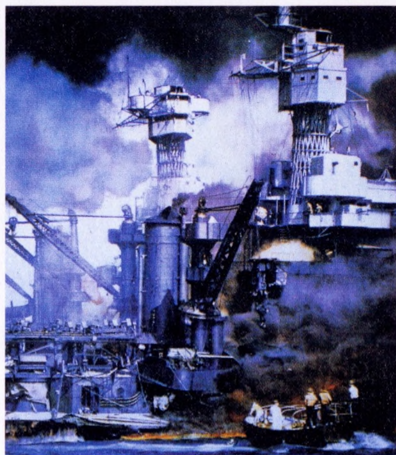
KARAS RAMIAJAME VANDENYNE 1941-1945

Japonams užpuolus Perl Harborą, JAV įsitraukė į Antrąjį pasaulinį karą. Iš pradžių japonams sekėsi, bet galiausiai jie buvo išstumti iš užkariautų Ramiojo vandenyno salų.

Admirolas Jamamotas Isoroku (1884-1943) organizavo Perl Harboro užpuolimą. 1943 m. balandžio mėnesį jis skrido į Saliamono salas ir žuvo, kai jo lėktuvą numušė amerikiečių naikintuvai.

Nuo 1940 m. rugsėjo mėnesio Japonija prisidėjo prie Vokietijos ir Italijos, bet karo veiksmuose nedalyvavo. 1937 m. Japonija įsiveržė į Kiniją. Nuo to laiko JAV vis griežčiau reikalavo, kad Japonija išvestų kariuomenę iš Kinijos. Karas Ramiajame vandenyne prasidėjo 1941 m. gruodžio 7 d.. Tada Japonijos lėktuvai iš šešių lėktuvnešių užpuolė Perl Harborą, JAV karinę bazę Havajuose. Žuvo per 2400 amerikiečių kareivių ir jūreivių, 18 laivų buvo sunaikinta arba smarkiai apgadinta. Japonai prarado vos 100 žmonių. Tą pačią dieną Japonijos kariuomenė įsiveržė į Tailandą. Kitą dieną JAV Kongresas paskelbė karą Japonijai, o po trijų dienų Vokietija ir Italija paskelbė karą JAV.

Po japonų atakos dega kreiseriai "Tennessee" ir "West Virginia". Perl Harborą puolė 355 japonų lėktuvai.

JAPONŲ KAMIKADZĖS

Kamikadzė reiškia "dieviškasis vėjas" – taip japonai vadino taifūną, 1281 m. paskandinusį įsibrovėlių mongolų laivyną. Baigiantis karui Ramiajame vandenyne, vis daugėjo japonų lakūnų savižudžių, pasiryžusių mirti už imperatorių. Savo lėktuvą, prikrautą sprogmenų, jie sudaužydavo į priešo karo laivą. Dąugiau kaip pusė iš 2900 kamikadzių žuvo gindami Okinavos salą. Kamikadzės dažniausiai skrisdavo "Zero" naikintuvais.

▲ Kamikadzės, lakūnai mirtininkai, prieš pakildami į orą atlikdavo tam tikras apeigas. Jie nešiojo specialų šalį.

▼ Pirmą kartą kamikadzės atakavo JAV laivyną 1944 m. spalio 25 d. Leitės įlankoje. Per karą jie nuskandino apie 300 Sąjungininkų laivų.

▲ Po pergalės Midvėjaus mūšyje amerikiečiai 1942 m. rugpjūčio mėnesį užėmė Gvadalkanalio salą. 1943 m. lapkričio mėnesį į Gvadalkanalio įlanką atplaukė ir išlipo į krantą Naujosios Zelandijos kareiviai.

1941 m. gruodžio 10 d. japonų naikintuvas Siamo įlankoje nuskandino britų šarvuotlaivį "Prince of Wales" ir linijinį kreiserį "Repulse". Japonija nuskandino ir sugadino tiek amerikiečių ir britų karo laivų, kad manė, jog visiškai kontroliuoja Ramųjį vandenyną. Per penkis mėnesius japonai užkariavo Birmą, Honkongą, Singapūrą, Malają, didžiąsias Indonezijos salas, Tailandą ir Filipinus. Be to, japonai įsiveržė į Naująją Gvinėją. Iškilo grėsmė šiaurinei Australijos pakrantei. Kadangi bemaž visa Australijos kariuomenė kovėsi Europoje, Australija kreipėsi pagalbos į Jungtines Valstijas.

JAPONŲ NUOSTOLIAI JŪROJE

Tačiau Perl Harbore buvo paskandinti ne visi JAV laivai. Per užpuolimą trys JAV lėktuvnešiai buvo jūroje, netrukus prie jų prisidėjo du nauji. 1942 m. japonų viltys plėstis toliau po dviejų didelių jūros mūšių žlugo. Koralų jūros mūšyje (1942 m. gegužės 4-8 d.) vienos pusės laivai nematė kitos pusės laivų: kovėsi lėktuvai, pakilę nuo lėktuvnešių. Mūšio nelaimėjo nei vieni, nei kiti, bet japonai nusprendė į Australiją nebesiveržti. Birželio mėnesį japonai ketino užgrobti mažą, bet svarbų Midvėjaus atolą, kuriame buvo JAV karo laivyno ir aviacijos bazė, ir Aleutų salas. Tačiau amerikiečiai iššifravo japonų slaptąjį radijo kodą ir pasiruošė puolimui.

Midvėjaus mūšyje (1942 m. birželio 4-6 d.) amerikiečiai padarė japonų laivynui tokių didelių nuostolių, kad japonai ėmė trauktis. Tai buvo lemiama pergalė, karo Ramiajame vandenyne persilaužimas. Japonija buvo priversta pereiti į gynybą.

Per kitus trejus metus JAV atkariavo Gilberto, Maršalo, Karolinų ir Marianų salas. Iš jų lėktuvai skrisdavo bombarduoti Japonijos miestų. 1944 m. rugsėjo mėnesį JAV pajėgos pradėjo Filipinų operaciją, o Didžiosios Britanijos 4-oji armija iki metų pabaigos išvadavo dalį Birmos. Po aršių mūšių JAV kariuomenė 1945 m. pirmoje pusėje užėmė Okinavos ir Ivodžimos salas.

▼ Išstumti japonus iš Birmos džiunglių buvo sunku. Iš pradžių japonų užnugaryje kovojo nedidelės britų pajėgos, vadovaujamos generolo Vingeito.

SVARBIAUSIOS DATOS

1941	Gruodžio 7 d. – japonai užpuola JAV karinę bazę Perl Harbore. JAV paskelbia karą Japonijai. Japonai paskandina britų karo laivus Siamo įlankoje
1942	Japonai užgrobia Honkongą, Birmą, Tailandą, Singapūrą, Malają, Filipinus ir didžiąsias Indonezijos salas. Koralų jūros, Midvėjaus, Gvadalkanalio mūšiai
1944	Leitės įlankos mūšis. JAV kariuomenė atsiima Filipinus
1945	JAV užima Okinavos ir Ivodžimos salas ir numeta atomines bombas ant Hirošimos ir Nagasakio. Rugpjūčio 14 d. Japonija kapituliuoja

TAIKA RAMIAJAME VANDENYNE 1945-1948

JAV kariuomenė atsidūrė prie pat Japonijos, bet japonai buvo pasiryžę kovoti iki paskutinio kraujo lašo. Tačiau kai JAV numetė atomines bombas ant Hirošimos ir Nagasakio, Japonija kapituliavo.

1945 m. rugsėjo 2 d. Japonijos atstovai JAV karo laive "Missouri" laukia generolo Daglaso Makarturo, kad pasirašytų besąlyginės kapituliacijos aktą.

Užimant Okinavos salą, žuvo 100 000 japonų ir 12 000 amerikiečių kareivių. Po šitokios netekties Sąjungininkų vadai būgštavo, kad įsiveržę į Japoniją, praras dar daugiau žmonių. Jie apskaičiavo, kad gali netekti bent milijono kareivių, nes suprato, kad japonai gins tėvynę iš paskutiniųjų.

Jungtinėse Valstijose 1944 m. prezidentu buvo trečią kartą išrinktas Ruzveltas. Amerikos mokslininkai slapta kūrė naują siaubingą ginklą – atominę bombą. 1945 m. balandžio 12 d. Ruzveltas mirė, ir jo įpėdinis Haris Trumenas įsakė numesti naująją atominę bombą ant Japonijos.

JAPONIJA KAPITULIUOJA

Trumenas įrodinėjo, kad atominės bombos užbaigs karą ir išgelbės tūkstančius Sąjungininkų kareivių gyvybių. 1945 m. liepos pabaigoje Sąjungininkai pareikalavo besąlyginės Japonijos kapituliacijos, priešingu atveju grasino akmens ant akmens nepalikti. Japonija šį reikalavimą atmetė. 1945 m. rugpjūčio 6 d. ant Hirošimos buvo numesta atominė bomba. Žuvo apie 130 000 žmonių. Po trijų dienų ant Nagasakio miesto buvo numesta antra atominė bomba. Žuvo apie 750 000 žmonių. Tūkstančiai mirė vėliau nuo žaizdų ir spindulinės ligos. Rugpjūčio 14 d. Japonija paskelbė kapituliuojanti.

Kai japonai 1945 m. rugsėjo 2 d. pasirašė besąlyginės kapituliacijos aktą, Antrasis pasaulinis karas baigėsi. Jame žuvo per du milijonus japonų, 100 jų miestų buvo nušluota nuo žemės paviršiaus, pramonė sunaikinta. Prieškarinį lygį Japonijos pramonė pasiekė tik po dešimties metų.

HIROŠIMA, TAIKOS MIESTAS

Atominę bombą, 5 tonų "Mažylį", ant Hirošimos numetė JAV bombonešis B-29, pavadintas "Enola Gay" lakūno motinos garbei. Po kelių dienų bombonešis "Bockstar" numetė antrą bombą, "Storulį", ant Nagasakio. Hirošima – pirmasis pasaulio miestas, sugriautas atominės bombos, karo žiaurumo ir beprasmiškumo simbolis.

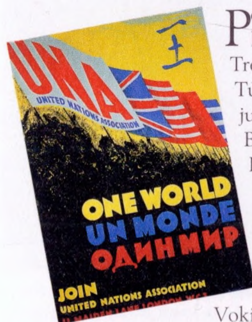

"Boeing B-29 Superfortress" buvo didžiausias Antrojo pasaulinio karo laikų bombonešis.

JUNGTINĖS TAUTOS 1945-1948

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje nugalėtojai Sąjungininkai suskaldė Vokietiją į keturias zonas. Buvo įkurtos Jungtinės Tautos taikai pasaulyje saugoti.

1945 m. balandžio 25 d. San Franciske buvo įsteigtos Jungtinės Tautos. Jų tikslas buvo saugoti pasaulyje taiką ir tarpininkauti, sprendžiant tarpvalstybines problemas.

Po Jaltos konferencijos įvyko Potsdamo konferencija, kurioje Sąjungininkų Didysis Trejetas sutarė, kad Vokietija bus padalyta. Tuo metu Ruzveltas jau buvo miręs, naujuoju JAV prezidentu tapo Haris Trumenas. Britanijai atstovavo ministras pirmininkas Klementas Atlis. Dalis Vokietijos teritorijos buvo atiduota Lenkijai ir SSRS. Vokietijos ir Japonijos užkariautoms šalims buvo grąžinta nepriklausomybė. Sovietų Sąjungos įtaka padidėjo, nes Bulgarija, Vengrija, Rumunija, Čekoslovakija ir Rytų Vokietija tapo komunistinėmis. JAV žadėjo paremti visas laisvas tautas, kurioms iškilo grėsmė (Trumeno doktrina), ir priėmė Maršalo planą sugriautam Vakarų Europos ūkiui atkurti: amerikiečiai teikė ekonominę pagalbą.

JUNGTINĖS TAUTOS

Terminas "Jungtinės Tautos" (JT) pirmą kartą buvo paminėtas Didžiosios Britanijos ministro pirmininko V. Čerčilio ir JAV prezidento F. Ruzvelto 1942 m. sausio mėnesį pasirašytoje Atlanto chartijoje. Joje abi šalys išdėstė savo politikos principus, kurių tikėjosi laikytis ir po karo. Jos skatino nenaudoti jėgos, sprendžiant tarptautines problemas. 1945 m. Atlanto chartija buvo įtraukta į JT pagrindinių veiklos principų deklaraciją. Jungtinės Tautos buvo stipresnės už Tautų Sąjungą, nes turėjo Saugumo Tarybą (ST), kuri rinkdavosi, iškilus pasaulyje karo grėsmei, ir prireikus siųsdavo karines pajėgas taikai palaikyti. JT būrius sudarė įvairių šalių kariai. 1948 m. JT priėmė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, bet ji teisinės galios neturėjo.

1945 m. vasario mėnesį Jaltos konferencijoje Didysis Trejetas, kuriam atstovavo Sąjungininkų vadovai Čerčilis, Ruzveltas ir Stalinas, nusprendė po karo suskaldyti Vokietiją į keturias zonas.

▲ 1945 m. Potsdamo konferencijoje buvo nutarta į Sąjungininkų rankas pakliuvusius nacistų vadus perduoti Tarptautiniam karo nusikaltimų tribunolui. Hermanas Geringas, Joachimas fon Ribentropas ir Rudolfas Hesas buvo pripažinti kaltais. Geringas nusižudė pats. Hesas buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos ir 1987 m. mirė Špandau kalėjime. Ribentropas ir dar devyni karo nusikaltėliai 1946 m. spalio 16 d. buvo pakarti.

► 1948 m. birželio 25 d. Sovietų Sąjunga užblokavo visą kelių ir upių susisiekimą su Vakarų Berlynu, norėdama priversti Prancūziją, Britaniją ir JAV užleisti jai vakarinę miesto dalį. Didžioji Britanija ir JAV 15 mėnesių (kol blokada buvo atšaukta) lėktuvais gabeno maistą dviem milijonams Vakarų Berlyno gyventojų.

IZRAELIS 1948-1949

Žydai vis atkakliau reikalavo atskiros valstybės, iš Europos plūdo pabėgėliai, ir britai buvo priversti išvesti savo kariuomenę iš Palestinos. Izraelis tapo tikrove.

Dovydas Ben Gurijonas (1886-1973) gimė Lenkijoje, jaunystėje išvyko į Palestiną, o 1930 m. tapo "Mapai", sionistų darbo partijos, vadovu. 1948 m. jis paskelbė Izraelio valstybę ir tapo jos pirmuoju ministru pirmininku.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Palestina priklausė Osmanų imperijai. Joje gyveno arabai ir vis gausėjo žydų, laikančių Palestiną istorine tėvyne. Žlugus Osmanų imperijai, Palestiną valdė britai pagal Tautų Sąjungos mandatą. 1917 m. Didžioji Britanija pažadėjo žydams padėti sukurti savarankišką valstybę Palestinoje. Tačiau Europoje ketvirtajame dešimtmetyje reikalai taip pablogėjo, kad žydai pradėjo masiškai emigruoti į Palestiną.

Nuo 1922 iki 1939 m. žydų bendruomenė Palestinoje išaugo nuo 83 000 iki 445 000 žmonių, o Tel Avivas tapo žydų didmiesčiu, kuriame gyveno 150 000 žmonių. Arabams tai nepatiko, ir jie ėmė puldinėti žydų gyvenvietes. Po Antrojo pasaulinio karo į Palestiną norėjo atsikelti dar daugiau žydų. Spaudžiami arabų ir nenorėdami prarasti Artimųjų Rytų naftos, britai apribojo žydų emigraciją. Po to žydų teroristai pradėjo pulti ir arabus, ir britus.

1920 m. buvo sukurta slapta žydų savigynos organizacija – "Hagana". Vėliau atsirado ir daugiau tokių grupuočių, kaip antai "Irgunas" ir Šterno būrys. Šios organizacijos manė, kad britai išdavė sionistus (žydų valstybės sukūrimo šalininkus) ir sulaužė pažadą sukurti žydų valstybę Palestinoje. Britai neketino greitai pasitraukti, todėl teroro žygis prieš britus ir arabus tęsėsi. Tokie žydų vadovai, kaip Chaimas Veismanas ir Dovydas Ben Gurijonas, buvo nusiteikę taikiau.

Naująją Izraelio valstybę supo arabų šalys. 1948 m. gegužės 14 d. Libanas, Sirija, Irakas, Jordanija ir Egiptas (Arabų lyga) paskelbė karą Izraeliui. Izraelis jas sumušė ir išplėtė teritoriją.

▲ 1947 m. JT pasiūlė Palestinos padalijimo planą, kurį žydai priėmė, bet arabai atmetė (nors pagal jį būtų gavę Palestinos valstybę) ir pradėjo karą. Izraelis nukariavo 80 procentų Palestinos, o arabai liko be valstybės. Atsirado pabėgėlių problema, nes arabai ėmė bėgti iš Izraelio užimtų žemių.

► Po Antrojo pasaulinio karo į Palestiną patraukė žydų pabėgėliai iš Europos. 1947 m. į Haifos uostą atplaukė laivas "Jewish State" su 2000 nelegalių žydų emigrantų (tokiems britai drausdavo išlipti į krantą, gaudydavo ir išsiųsdavo atgal).

Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais daugybė žydų pabėgėlių iš Europos troško įsikurti Palestinoje. Britai neketino leisti tokio žydų imigracijos lygio, nes nenorėjo sugadinti santykių su arabais (kuriems priklausė nafta). Jungtinės Valstijos spyrė Didžiąją Britaniją įleisti 100 000 pabėgėlių, bet britai atsisakė. Netrukus žydų teroristinės organizacijos pradėjo karą su britų pajėgomis.

Nepriklausomybės karo metais žydų "Haganos" milicininkai stebi kelią į Jafą. Šias pozicijas jie užėmė 1948 m. balandžio 17 d., palaužę atkaklų arabų pasipriešinimą.

NAUJOJI IZRAELIO VALSTYBĖ

Spręsti Palestinos problemą buvo patikėta Jungtinėms Tautoms. 1947 m. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja patvirtino planą padalyti Palestiną į atskiras žydų ir arabų valstybes bei tarptautinę zoną Jeruzalėje, šventame žydų, musulmonų ir krikščionių mieste. Žydai sutiko, arabai ne.

1948 m. gegužės 14 d. Didžioji Britanija atsisakė mandato Palestinai valdyti ir išvedė kariuomenę. Tą pačią dieną žydai, kuriems vadovavo "Mapai" partijos lyderis Dovydas Ben Gurijonas, paskelbė Izraelio valstybę ir tiek Jungtinių Valstijų, tiek Sovietų Sąjungos vyriausybės ją tučtuojau pripažino.

Kaimynai arabai užpuolė Izraelį, bet buvo sumušti. Į gretimas šalis pabėgo beveik milijonas Palestinos arabų. Deryboms tarp arabų ir žydų vadovavo JT Palestinos taikdarių komisija, bet paaiškėjo, kad arabai reikalauja Izraelio pasitraukti už 1947 m. JT nustatytų padalijimo sienų (kurios 1947 m. jiems buvo nepriimtinos), nežadėdami pripažinti naujosios valstybės. Paliaubas arabai laikė atokvėpiu prieš karą, kurį pradės patogiu metu. Taip Izraelis ir kariauja su dauguma arabų šalių iki šiandien.

"Haganos", žydų savigynos organizacijos, nariai atidžiai stebi sugriautą žydų kvartalą tarp Jafos ir Tel Avivo, tykodami arabų plėšikautojų.

▲ 1949 m. Akabos įlankoje, Elate, buvo iškelta Izraelio vėliava. Tai piečiausias Izraelio taškas ir vienintelis uostas Raudonojoje jūroje.

TAUTŲ SANDRAUGA 1914-1949

1931 m. šalys, priklausančios Britanijos imperijai, susivienijo į Tautų Sandraugą. Per šešiasdešimt metų jos visos tapo nepriklausomos.

Per abu pasaulinius karus Tautų Sandraugos nariai kovėsi Britanijos pusėje. Šioje nuotraukoje matote Rodezijos askarų (arabiškai "askar" - kareivis) rikiuotės pratybas 1943 m.

20 a. pradžioje santykiai tarp Didžiosios Britanijos ir imperijai priklausančių šalių pradėjo keistis. Kai kurios didesnės valstybės tapo dominijomis. Jos turėjo savivaldą, bet ryšių su Britanija nenutraukė ir pagal tradiciją pripažino Anglijos karalių valstybės vadovu. Kiekvieną dominiją valdė gubernatorius, vietos gyventojas. Jis atstovavo Anglijos karaliaus valdžiai.

20 a. trečiajame dešimtmetyje dominijos panoro aiškiau apibrėžti savo santykius su Britanija. 1931 m. Vestminsterio statutu buvo pripažinta ypatinga buvusių kolonijų padėtis ir savarankiškumas, o dominijos apibūdintos kaip "autonomiškos (savavaldės) bendruomenės, priklausančios Britanijos imperijai... vienodos padėties... vienijamos ištikimybės Didžiosios Britanijos karaliui ir saistomos narystės Britanijos Tautų Sandraugoje". Priėmus šį statutą, Britanijos imperija buvo pradėta vadinti Britanijos Tautų Sandrauga, o daugelis kolonijų pareikalavo nepriklausomybės.

1932 m. dominijoms buvo suteiktos palankesnės prekybos su Britanija sąlygos, negu šalims, kurios Tautų Sandraugai nepriklausė. Kanada, Australija, Naujoji Zelandija ir Pietų Afrika tapo dominijomis dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Airijos laisvoji valstybė 1921 m. irgi tapo dominija. Po Antrojo pasaulinio karo Britanijos Tautų Sandrauga buvo pavadinta Tautų Sandrauga, o Indijai (1947), Ceilonui (1948) ir Birmai (1948) suteikta nepriklausomybė. Indija, Pakistanas ir Ceilonas įstojo į Sandraugą, Birma neįstojo, o Airijos Respublika 1949 m. išstojo.

NEPRIKLAUSOMOS TAUTŲ SANDRAUGOS NARĖS

Antigva ir Barbuda 1981
Australija 1901
Bahamos 1973
Bangladešas 1972
Barbadosas 1966
Belizas 1981
Botsvana 1966
Brunėjus 1984
Didžioji Britanija 1931
Dominika 1978
Gajana 1966
Gambija 1965
Gana 1957
Grenada 1974
Indija 1947
Jamaika 1962
Kanada 1931
Kenija 1963
Kipras 1960
Kiribatis 1979
Lesotas 1966
Malaizija 1957
Malavis 1964
Maldyvai 1965
Malta 1964
Mauricijus 1968
Namibija 1990
Naujoji Zelandija 1907
Nauru 1968
Nigerija 1960
Pakistanas 1947
Papua Naujoji Gvinėja 1975
Pietų Afrika 1994
Saliamono salos 1978
Seišeliai 1976
Sent Kristoferis ir Nevis 1983
Sent Lusija 1979
Sent Vinsentas ir Grenadinai 1979
Siera Leonė 1961
Singapūras 1965
Svazilandas 1968
Šri Lanka (Ceilonas) 1948
Tanzanija 1961
Tonga 1970
Trinidadas ir Tobagas 1962
Tuvalu 1978
Uganda 1962
Vakarų Samoa 1962
Vanuatu 1980
Zambija 1964
Zimbabvė 1980

▼ Tautų Sandraugos ministrai pirmininkai su karaliumi Jurgiu VI Bakingamo rūmuose Londone 1949 m. balandžio mėnesį. Tada vyko Tautų Sandraugos ministrų pirmininkų konferencija.

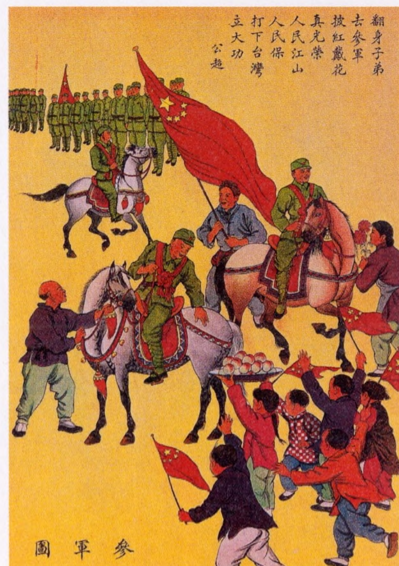
KOMUNISTINĖ KINIJA 1945-1949

Po Japonijos pralaimėjimo 1945 m. kinų nacionalistai ir komunistai tęsė pilietinį karą. 1949 m. buvo paskelbta Kinijos Liaudies Respublika.

Komunistai Kinijoje ėmėsi žemės ūkio kolektyvizavimo. Tai reiškia, kad valstiečiai buvo verčiami atsisakyti nuosavų ūkių ir stoti į kolektyvinius, kur žemė, trobesiai ir padargai priklausė bendruomenei. Ką auginti, nuspręsdavo kiekvieno kaimo komitetai. Jaučius kinai pakeitė traktoriais, kuriuos vadino "geležiniais jaučiais".

1936 m. kinų Liaudies partijos (Gomindano) vadovas Čang Kaiši buvo priverstas bendradarbiauti su komunistais, nes reikėjo atremti japonus, puolančius Mandžiūriją. Ši sąjunga išsilaikė iki 1945 m., todėl per Antrąjį pasaulinį karą kinai kovojo su japonais Sąjungininkų pusėje, o Didžioji Britanija ir JAV juos rėmė. Po Japonijos kapituliacijos 1945 m. sąjunga suiro, 1946 m. prasidėjo pilietinis karas. Gomindanininkai buvo silpni ir susiskaldę, o Mao Dzedongą rėmė liaudis. Be to, komunistai turėjo didelę kariuomenę ir 1949 m. paėmė Tiandziną ir Beidzingą (Pekiną). Iš ten jie patraukė į pietus, sumušė Čang Kaiši ir gomindanininkus ir užvaldė visą kraštą. 1949 m. buvo paskelbta Kinijos Liaudies Respublika, bet daug šalių jos nepripažino.

Iki 1953 m. daugelyje Kinijos rajonų buvo padaryta žemės reforma. 1956 m. beveik visi valstiečiai priklausė žemės ūkio kooperatyvams. Šiame 1949 m. Kinijos komunistų partijos plakate pavaizduotas valstiečių ir kareivių bendradarbiavimas.

Komunistų partijos mitingas Šanghajuje. Fone – vadų portretai. 1949 m. paėmę valdžią, komunistai ėmė kontroliuoti spaudą ir nacionalizavo pramonę.

USA
NASA
Discovery

ŠIUOLAIKINIS PASAULIS

1950-dabartis

Nuo 1950 m. prasideda naujausioji istorija. Kai kurie įvykiai galbūt atsitiko mūsų akivaizdoje, galbūt matėme pranešimus apie juos per televizorių ar per internetą. Per pastaruosius 50 metų įvyko milžiniškų visuomenės, technikos ir aplinkos pokyčių. Politikai, istorikai, politologai nustatė keletą esminių tolesnės pasaulio raidos krypčių: aplinkos tarša, gyventojų daugėjimas, kintantis šeimos modelis, didėjanti praraja tarp turtuolių ir vargšų, plintantis pasaulinis terorizmas.

▲ 20 a. paskutiniajame dešimtmetyje Britanijos ir JAV lėktuvnešiai padėjo palaikyti tvarką įvairiuose karo židiniuose, kaip antai: Artimuosiuose Rytuose ir Jugoslavijoje.

◀ 1995 m. liepos mėnesį kosmoplanas "Discovery" dvidešimt pirmą kartą pakilo iš Kenedžio kosminio centro.

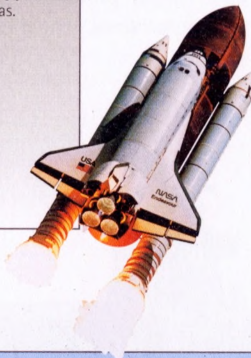
PASAULIS nuo 1950 iki dabar

Šiuo laikotarpiu tarp komunistinių šalių, vadovaujamų SSRS, ir kapitalistinių Vakarų, vadovaujamų JAV, vyko šaltasis karas. SSRS ir JAV varžėsi ir dėl kosmoso užkariavimo. SSRS pirmoji pasiuntė žmogų į kosmosą, o JAV – į Mėnulį. Pertvarkos SSRS laikais šaltasis karas baigėsi, bet atsirado netikrumas dėl ateities. Daugelis tautų pareikalavo teisės laisvai spręsti savo likimą.

Vakaruose Europos Sąjunga siekė ūkinio, piniginio ir politinio susivienijimo. Afrikos šalys tapo nepriklausomos, bet jas ištiko didžiulės bėdos: sausra ir badas. Pietryčių Azijoje tobulėjo technika ir vystėsi pramonė, o Japonijos ekonomika suklestėjo labiausiai. Kinijoje vyko kultūrinė revoliucija, o Indokiniją siaubė karai.

ŠIAURĖS AMERIKA

Per pastaruosius penkiasdešimt metų turtingiausia buvo JAV. Jungtinių Valstijų vakarinė pakrantė buvo kino ir lėktuvnešių pramonės centras, bet rytinė pakrantė irgi neatsiliko. JAV pirmavo branduolinio ginklavimosi varžybose ir nenusileido SSRS, užkariaudama kosmosą. Šeštajame dešimtmetyje vis gerėjo žmonių gyvenimas, bet po septintojo dešimtmečio mokesčių reformos kovos su neturtu ir "didžiosios visuomenės" sukūrimo programa žlugo, sustiprėjo negrų kova dėl pilietinių teisių. Jungtinių Valstijų masinė kultūra paplito Europoje. Klestėjo Amerikos muzika, kinas, technika, nors šalies ramybę sudrumstė karas Vietname ir korupcija (vyriausybės paperkamumas). Devintajame dešimtmetyje kompiuterinių technologijų ir laisvosios rinkos dėka prasidėjo ekonominis pakilimas. Atsirado kosmoplanai. Baigėsi šaltasis karas. Paskutiniajame 20 a. dešimtmetyje JAV ekonomiką pradėjo vytis Rytų Azijos šalių ekonomika. Sudėtingame pasaulyje JAV atliko policininko vaidmenį. Jos tarptautinė politika kai kam labai nepatiko, ir Jungtinės Valstijos vis dažniau tapdavo teroristų taikiniu. 2001 m. islamo fundamentalistų grupuotė "Al Kaida" pagrobė lėktuvų ir sudaužė juos Niujorke ir Vašingtone.

ŠIAURĖS AMERIKA

CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

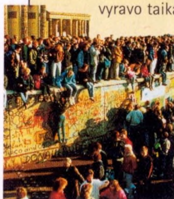
CENTRINĖ IR PIETŲ AMERIKA

Iki aštuntojo dešimtmečio Lotynų Amerikoje kovojo dešinieji diktatoriai ir kairieji revoliucionieriai. Didžiausios problemos buvo skurdas, kariniai perversmai ir partizaniniai karai. Žemynui turtėjant, valdžią paėmė liberalesnės vyriausybės, ir gyvenimas pasidarė lengvesnis. Katalikų bažnyčia prarado įtaką. Atsirado naujų bėdų: drėgnųjų atogrąžų miškų naikinimas, korupcija, narkotikų prekyba. Baigėsi pilietiniai karai Peru ir Nikaragvoje, o paskutiniajame 20 a. dešimtmetyje industrializuota Lotynų Amerika pradėjo daryti pasauliui vis didesnę įtaką.

EUROPA

Sužlugdyta Antrojo pasaulinio karo Europa per šeštąjį, septintąjį ir aštuntąjį dešimtmetį atsigavo. Įkūrus Europos Ekonominę Bendriją, prasidėjo ilgas Europos vienijimo procesas. Europa plėtojo ekonomikos modelį, gerbdama socialines teises. Buvo remiamos šeimos, mažinami mokesčiai ir mokamos pašalpos vargšams, daug lėšų skiriama moksliniams tyrimams, švietimui. Tačiau 20 a. paskutiniajame dešimtmetyje valstybės globėjos socialinės apsaugos sistemos tapo per brangios. 1956 m. sukilo vengrai, 1968 m. – čekai ("Prahos pavasaris"), bet šiaip Europoje vyravo taika. Didžiausias laimėjimas buvo šaltojo karo pabaiga. Vokietija susivienijo, o Jugoslavijoje kilo karas, ir ji suskilo į penkias atskiras valstybes. Po 1986 m. katastrofos Černobylio atominėje elektrinėje pasireiškė aplinkosaugos problemos. Svarbiausia ekonominė ir politinė organizacija tapo Europos Sąjunga. Jos narių vis daugėjo, buvo įvesta bendra valiuta.

AZIJA

Šiuo laikotarpiu Azija atsigavo. Mao valdymas Kinijoje sukėlė ne tik pragaištingų padarinių, būta ir laimėjimų. Devintajame dešimtmetyje Kinijoje pradėtos daryti reformos, ir ji vėl tapo rinkos ekonomikos valstybe. Galingiausia Azijos šalimi ekonomikos ir technologijų atžvilgiu tapo Japonija, aštuntojo dešimtmečio pradžioje paskatinusi ekonomikos vystymąsi Pietryčių Azijoje. Indija pradėjo modernizuoti pramonę aštuntajame dešimtmetyje, nors nesutarimai su Pakistanu vis nesibaigė. Azijai didelį poveikį padarė kolonijinės sistemos suirimas, Vietnamo karas, atgaivintos islamo ir konfucianizmo vertybės, globalizacija, Vidurinei Azijai – SSRS žlugimas.

EUROPA

AZIJA

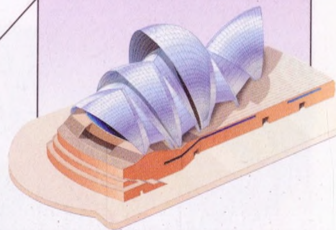
ARTIMIEJI RYTAI

AFRIKA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

AUSTRALIJA IR NAUJOJI ZELANDIJA

Australija ir Naujoji Zelandija apsiprato su Azijos kaimynyste ir tapo galingomis bei turtingomis valstybėmis. Polinezija virto ne tik turistų rojumi, bet ir atominių bombų bandymų vieta.

AFRIKA

Septintajame dešimtmetyje beveik visos valstybės tapo nepriklausomos, bet Afrikoje prasidėjo karai, badas, socialinės krizės, atsirado korupcija. Užsienis nuolat kišosi į Afrikos valstybių reikalus ir jas išnaudojo. Apartheido žlugdomoje Pietų Afrikoje paskutiniajame dešimtmetyje buvo padarytos reformos, ir susikūrė nauja daugiarasė visuomenė. Afrika tebeskursta, derlingi žemės plotai pamažu virsta dykumomis, daugybė žmonių serga AIDS.

ARTIMIEJI RYTAI

Perteką naftos Artimieji Rytai šiuo laikotarpiu smarkiai praturtėjo ir sykiu patyrė didelių sunkumų. Karingi islamo fundamentalistai rūpinosi pažemintaisiais ir nuskriaustaisiais, bet nenorėjo sekti Vakarais ir ketino laikytis tik Korano įstatymų. Karai ir užsienio valstybių kišimasis į šio regiono šalių reikalus buvo įprastas dalykas.

ŠALTASIS KARAS 1945-1989

Šaltasis karas buvo įtemptų santykių tarp Rytų ir Vakarų laikotarpis. Jis prasidėjo 1945 m., ir virš pasaulio ilgai tvyrojo atominio karo grėsmė.

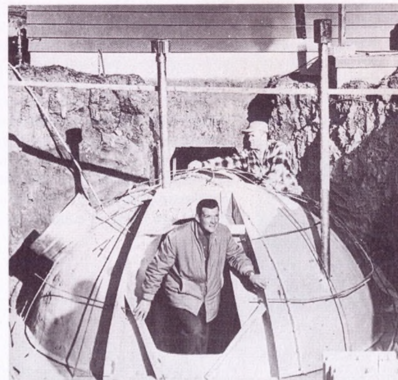

1962 m. karikatūroje, nupieštoje per Karibų krizę, pavaizduotas SSRS vadovas Nikita Chruščiovas (1894-1971, kairėje) ir JAV prezidentas Džonas F. Kenedis. Laikydami pirštus virš branduolinių ginklų paleidimo mygtukų, jie lenkia vienas kito ranką. Abu sėdi ant branduolinių ginklų.

SSRS ir JAV per Antrąjį pasaulinį karą kartu kovojo su Vokietija ir Japonija, bet 1945 m. tapo varžovėmis, o paskui – priešais. Šios supervalstybių varžybos buvo pavadintos šaltuoju karu. JAV ir SSRS kovojo viena su kita, naudodamos karinius blokus, prekybinius draudimus ir vietos karus.

Abi supervalstybės sukaupė didžiules branduolinių ginklų atsargas. Taikūs, draugiški ryšiai tarp tautų nutrūko. Sovietų daliniai visiškai atskyrė SSRS nuo pasaulio. Britų politikas Vinstonas Čerčilis, 1946 m. kovo 5 d. sakydamas kalbą Fultone (Misurio valstija, JAV), taikliai pavadino sieną tarp Rytų ir Vakarų geležine uždanga.

Šaltasis karas daug metų lėmė pasaulinę politiką. Jungtinės Valstijos vadovavo NATO (Šiaurės Atlanto sutarties organizacijai), karinei sąjungai, Vakarų valstybių įkurtai kaip atsvara komunistinėms valstybėms. SSRS vadovavo Varšuvos Sutarties organizacijai, Rytų Europos socialistinių valstybių karinei sąjungai.

Septintajame dešimtmetyje padidėjus branduolinio karo grėsmei, daugelis amerikiečių įsirengė slėptuves.

BERLYNAS, SUSKALDYTAS MIESTAS

1945 m. JAV, Prancūzija ir Britanija užėmė Vakarų Vokietiją, o SSRS – Rytų Vokietiją. Sostinė Berlynas Rytų Vokietijoje irgi buvo padalytas, ir 1948 metais sovietai mėgino uždrausti į Vakarų Berlyną keliauti žmonėms ir gabenti krovinius. Vakarų valstybės maisto produktus į užblokuotą Berlyną gabendavo lėktuvais, kol 1949 m. gegužės mėnesį sovietai blokadą nutraukė. Nuo 1949 iki 1958 m. iš Rytų Berlyno į Vakarų Berlyną pabėgo trys milijonai žmonių. 1961 m. rugpjūčio 13 d. Rytų Vokietija uždarė visus praėjimus tarp Rytų ir Vakarų Berlyno. Per miesto centrą nusidriekė Berlyno siena, įtvirtinimų ir užtvarų sistema. Abipus jos plytėjo "niekieno žemė".

▲ 45 km ilgio betoninė Berlyno siena, padalijusi miestą, 1989 m. lapkričio mėnesį buvo nugriauta.

▶ 1949 m. dauguma Europos šalių priklausė katram nors kariniam blokui. Varšuvos Sutarties organizacija rėmė SSRS, NATO – JAV.

KARIBŲ KRIZĖ

JAV ir SSRS taip ir nepradėjo karo, bet kartais trūkdavo nedaug. 1962 m. spalio mėnesį pasaulis visą savaitę baimingai laukė, ar neprasidės branduolinis karas, nes JAV prezidentas Džonas F. Kenedis gavo amerikiečių žvalgybos lėktuvo nuotraukas, kuriose buvo matyti Kuboje dislokuotos SSRS vidutinio nuotolio raketos. Iš Kubos paleistos raketos būtų pasiekusios ir sunaikinusios daug JAV miestų. Spalio 22 d. prezidentas įsakė kariniam JAV laivynui blokuoti Kubą ir ruošėsi ją pulti. Laimei, spalio 28 d. Nikita Chruščiovas, sovietų vadovas, nusileido ir išgabeno raketas iš Kubos. Karibų krizė baigėsi.

◀ Frensis Garis Pauersas, amerikiečių žvalgybos lėktuvo "U-2" lakūnas, pateko į nelaisvę, kai sovietų raketos 1960 m. gegužės mėnesį netoli Sverdlovsko numušė jo lėktuvą. 1962 m. Pauersas buvo grąžintas Jungtinėms Valstijoms mainais į sovietų šnipą Rudolfą Abelį.

ŠALTOJO KARO PABAIGA

Devintajame dešimtmetyje, prasidėjus Gorbačiovo pertvarkai, šaltojo karo įtampa sumažėjo. 1987 m. gruodžio mėnesį JAV prezidentas Reiganas ir SSRS vadovas Gorbačiovas sutarė pašalinti vidutinio nuotolio balistines raketas. 1989 m. Vidurio ir Rytų Europoje žlugo komunistiniai režimai, kai tik SSRS nustojo juos remti. 1991 m. SSRS subyrėjo į 15 respublikų. Šaltasis karas baigėsi. 1999 m. kovo 12 d. Vengrija, Lenkija ir Čekija įstojo į NATO. Įstojimo ceremonija įvyko Hario S. Trumeno memorialinėje bibliotekoje Independense (Misurio valstija, JAV).

▼ Čekų studentai bando sulaikyti sovietų tankus 1968 m. rugpjūčio mėnesį Prahoje. 1968 m. Čekoslovakija bandė demokratizuoti komunistinę sistemą (šis bandymas buvo pavadintas "Prahos pavasariu"), tačiau reformas panaikino Varšuvos Sutarties šalių įsiveržimas, nes SSRS būgštavo, kad politinių permainų gali užsimanyti ir kitos socialistinės šalys.

▶ Šaltojo karo metais susikūrė daug įvairių organizacijų (pavyzdžiui, "Taikos laido sąjunga"), kurios bandė daryti įtaką vyriausybei, ragindamos neplatinti branduolinių ginklų.

◀ "Kampanijos už branduolinį nusiginklavimą" šalininkai 1983 m. surengė Londone demonstraciją, protestuodami prieš balistinių raketų "Cruise" ir "Trident" dislokavimą (išdėstymą) Britanijoje.

KOSMOSE 1957-dabartis

Kosmoso tyrimai prasidėjo 1957 m., kai SSRS paleido "Sputnik 1", pirmąjį pasaulyje dirbtinį Žemės palydovą. 1969 m. pirmasis žmogus nusileido Mėnulyje.

"Sputnik 1" paleido Rusija 1957 m. spalio 4 d. Jame buvo tik radijo siųstuvas. Palydovas skriejo aplink Žemę šešis mėnesius, o paskui sudegė atmosferoje.

Antrojo pasaulinio karo metais technika taip ištobulėjo, kad mokslininkai suvokė, jog kada nors žmogus galės keliauti po kosmosą. Šaltasis karas tarp JAV ir SSRS skatino tirti kosmosą. Abi supervalstybės manė, kad pirmauti vykdant kosmines programas – garbės dalykas. Be to, ketinta kosmosą panaudoti ir kaip branduolinio karo areną, pavyzdžiui, JAV ruošėsi kurti kosminį priešraketinį skėtį atskriejančioms priešo balistinėms raketoms sunaikinti.

Iš pradžių pirmavo sovietai: 1957 m. spalio mėnesį jie sėkmingai paleido pirmąjį dirbtinį Žemės palydovą "Sputnik 1". Netrukus (po keturių mėnesių) pirmąjį savo palydovą "Explorer 1" paleido ir JAV. Sovietai vėl nušluostė nosį amerikiečiams 1961 m., kai rusų kosmonautas Jurijus Gagarinas tapo pirmuoju į kosmosą pakilusiu žmogumi. Abi šalys pasiuntė į Mėnulį ir Venerą kosminius zondus, buvo atlikta daug pilotuojamų skrydžių, išeita į atvirą kosmosą, paleisti ryšių palydovai.

Rusų kosmonautas Jurijus Gagarinas erdvėlaivio "Vostok 1" kabinoje. 1961 m. balandžio 12 d. jis pirmasis pasaulyje apskriejo Žemę.

JAV vykdė "Apollo" programą. Pilotuojami erdvėlaiviai "Apollo" tyrė Mėnulį. Nuo 1969 m. liepos iki 1972 m. gruodžio Mėnulyje nusileido šeši erdvėlaiviai. Paskutinius tris kartus erdvėlaiviais į Mėnulį buvo nugabenti keturračiai mėnuleigiai.

"Gemini" programos tikslas buvo ištirti, kaip žmogaus organizmą veikia kosmoso sąlygos, ir pasirengti skrydžiams į Mėnulį. 1966 m. lapkričio mėnesį E. Oldrinas tris kartus išėjo iš erdvėlaivio į atvirą kosmosą.

Šaltojo karo pabaiga ir ekonominė aštuntojo dešimtmečio krizė paskatino supervalstybes sumažinti lėšas kosmoso tyrimams. Tačiau sovietai įgijo vertingos labai ilgų skrydžių kosminėse stotyse patirties. Dabar abi šalys bendradarbiauja konstruodamos Tarptautinę kosminę stotį.

ŽMOGUS MĖNULYJE

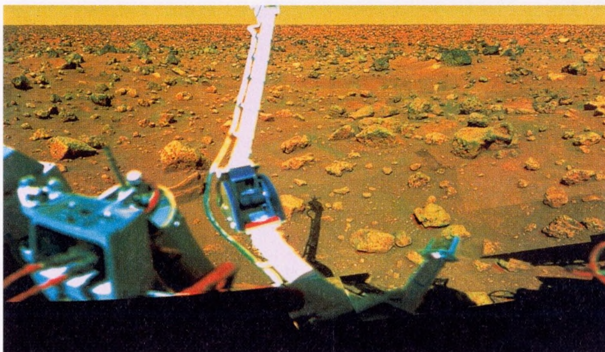
1961 m. JAV prezidentas Džonas F. Kenedis pareiškė, kad Jungtinės Valstijos išlaipins žmogų Mėnulyje iki 1970 m. 1969 m. liepos 20 d. "Apollo 11" erdvėlaiviu į Mėnulį nuskrido Nilas Armstrongas, Edvinas Oldrinas ir Maiklas Kolinzas. Armstrongas ir Oldrinas išlipo Mėnulyje rinkti uolienų pavyzdžių, o Maiklas Kolinzas liko valdymo bloke ir skriejo aplink Mėnulį. Armstrongas, išlipdamas iš nuleidžiamojo aparato į Ramybės jūrą Mėnulyje, pasakė: "Mažas žingsnelis žmogui, milžiniškas žingsnis žmonijai".

◄ "Apollo 11" buvo paleistas 1969 m. liepos 16 d. iš Kanaveralio kyšulio (Florida). Po keturių dienų jis nusileido Mėnulyje.

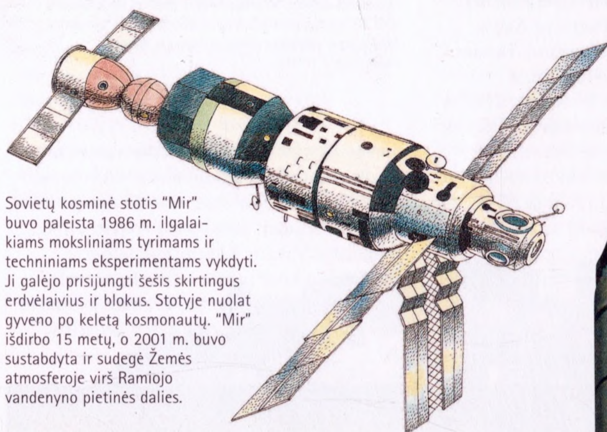

KOSMOPLANAI

JAV Nacionalinei aeronautikos ir kosminės erdvės tyrimo agentūrai (NASA) reikėjo daugkartinio naudojimo kosminio aparato taisyti sugedusiems palydovams ir statyti bei aptarnauti kosminėms stotims. Kosmoplanas su dideliu naudinguoju kroviniu kyla kaip raketa, o leidžiasi kaip lėktuvas. 1981 m. paleidus pirmąjį kosmoplaną, prasidėjo naujas kosmoso tyrimų etapas. Nuo to laiko kosmoplanai gabeno įvairius naudinguosius krovinius ir taisė paleistus į kosmosą zondus ir palydovus. 1995 m. kosmoplanas "Atlantis" susijungė su rusų kosmine stotimi "Mir", ir rusų bei amerikiečių įgulos dirbo drauge.

▲ Šią dulkėto, akmeningo Marso paviršiaus nuotrauką 1975 m. padarė vienas iš JAV "Viking" erdvėlaivio nuleidžiamųjų aparatų (dalis jo matyti pirmame plane).

Sovietų kosminė stotis "Mir" buvo paleista 1986 m. ilgalaikiams moksliniams tyrimams ir techniniams eksperimentams vykdyti. Ji galėjo prisijungti šešis skirtingus erdvėlaivius ir blokus. Stotyje nuolat gyveno po keletą kosmonautų. "Mir" išdirbo 15 metų, o 2001 m. buvo sustabdyta ir sudegė Žemės atmosferoje virš Ramiojo vandenyno pietinės dalies.

KOSMOSO GELMĖS

Nepilotuojami kosminiai zondai praskrido pro visas Saulės sistemos planetas (o kai kuriose ir nusileido), išskyrus Plutoną. Sovietų zondai 1975 m. sėkmingai nusileido Veneroje ir perdavė į Žemę nuotraukas. 1976 m. du amerikiečių kosminiai aparatai "Viking" nusileido Marse ir šešerius metus tyrinėjo šią planetą. 1977 m. JAV paleido du "Voyager" erdvėlaivius, kurie skriejo Saulės sistemoje, naudodamiesi "laidynės reiškiniu" (kosminį aparatą nuo vienos planetos į kitą nukreipia planetų gravitacijos laukai). Šiuo metu 'Voyager" erdvėlaiviai tolsta į tarpžvaigždinę erdvę, bet jie perdavė vertingų duomenų ir spalvotų Jupiterio, Saturno, Urano ir Neptūno nuotraukų.

Hablio kosminis teleskopas, JAV 1990 m. paleistas į orbitą, perdavė ryškių objektų, esančių už milijardų šviesmečių, vaizdų ir suteikė naudingos informacijos apie visatą.

▶ Kyla JAV kosmoplanas "Endeavour" (1993 m. birželis). Pirmasis daugkartinio naudojimo kosmoplanas "Columbia" buvo paleistas 1981 m. balandžio mėnesį.

PASAULINIS ŪKIS 1950-dabartis

Pramoninėse pasaulio šalyse nuo 20 a. vidurio gyvenimas smarkiai pagerėjo, bet daug vargingesnių šalių skursta ir dabar.

Europos Ekonominė Bendrija buvo įsteigta Romoje 1957 m. kovo 25 d. Europos Sąjungai, EEB įpėdinei (čia pavaizduota jos vėliava), šiuo metu priklauso 15 narių, 2004 m. turi įstoti dar 10.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD) buvo įkurta apsaugoti ekonomiškai silpnoms šalims nuo galingų rinkos veiksnių ir skatinti ekonomikos plėtrą.

Po Antrojo pasaulinio karo JAV ir daugelio Vakarų Europos šalių ekonomika sparčiai augo. Reikėjo atkurti nuniokotos Europos ūkį. Visi turėjo darbą, atlyginimai nemažėjo, vartojimas smarkiai išaugo. Vakarų Europos gyventojų perkamoji galia padidėjo dvigubai. Aukštas pragyvenimo lygis buvo įprastas dalykas ir Australijai bei Naujajai Zelandijai, be to, Pietryčių Azijos valstybėms: Honkongui, Singapūrui, Taivanui.

1973 m. pradėjo kilti naftos kainos, ir klestėjimas baigėsi. 1960 m. buvo įkurta Naftą eksportuojančių šalių organizacija (OPEC). Jai priklauso Alžyras, Venesuela, Indonezija, Nigerija, Gabonas, Kuveitas, Ekvadoras, Irakas, Iranas, Kataras, Libija, Saudo Arabija. Ši organizacija siekia kontroliuoti naftos kainas, gavybos ir pardavimo kvotas, eksploatacijos išlaidas ir ginti gamintojų interesus.

Nuo 1973 iki 1974 m. OPEC narės keturis kartus pabrangino naftą, ir pasaulyje prasidėjo energetikos krizė. Ypač skaudžiai naftos kainų augimas atsiliepė vargingesnėms valstybėms. Iki 1981 m. nafta pabrango beveik dešimt kartų, todėl neturtingos šalys buvo priverstos imti paskolas iš Vakarų. Klestinčiose šalyse energetikos krizė sukėlė infliaciją, nes naftos kainos turėjo įtakos prekių kainoms, o mažiau išvežant prekių, visur ėmė didėti nedarbas.

▼ Niujorko fondų biržoje 1987 m. spalio mėnesį buvo karštligiškai prekiaujama akcijomis. Tais metais viso pasaulio fondų biržose smarkiai krito akcijų kursas.

BENDROS RINKOS

Visame pasaulyje kaimyninės valstybės arba šalys, turinčios bendrų ekonominių interesų, pradėjo kurti galingas tarptautines asociacijas. Kai kurios valstybių grupės įsteigė ir ekonomines bendrijas, vadinamas bendra rinka. Bendra rinka suvokiama kaip bendra muitų sistema: šalys narės parduoda ir perka prekes viena kitai lengvatinėmis sąlygomis. Susitariama bendrai gintis nuo ekonominės konkurencijos iš šalies.

Azijoje įsikūrė Azijos ir Ramiojo vandenyno taryba (APEC) ir Pietryčių Azijos valstybių asociacija (ASEAN). Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis (NAFTA) įteisino JAV, Kanados ir Meksikos laisvosios prekybos zoną. Septynetas, arba G7, yra septynių svarbiausių pramoninių šalių grupė, nuolat susirenkanti aptarti pasaulio ekonomikos (G7 priklauso Didžioji Britanija, Italija, Japonija, JAV, Kanada, Prancūzija ir Vokietija).

Suirus Sovietų Sąjungai, buvusioms komunistinėms šalims teko varžytis su kitomis trečiojo pasaulio šalimis. Anksčiau klestinčios Vakarų šalys teikdavo pagalbą skurdžioms valstybėms, bet dabar nė nemanė dalytis savo turtais ar patirtimi.

20 a. paskutiniajame dešimtmetyje nustatyta, kad pasaulio naftos atsargos sudaro 700 milijardų barelių. Iš jų 360 milijardų barelių priklauso Artimiesiems Rytams.

Europos Parlamento sesijos vyksta Strasbūre (viršuje), Liuksemburge arba Briuselyje. Europos Parlamentą sudaro 626 deputatai. Juos penkeriems metams visuotiniais tiesioginiais rinkimais renka ES šalių narių piliečiai. Europos Parlamentas rengia Europos įstatymus, kasmet priima ES biudžetą ir kontroliuoja Europos Komisijos ir Europos Tarybos veiklą.

▲ 2002 m. sausio mėnesį 12 Europos Sąjungos narių atsisakė savos valiutos ir pradėjo naudoti bendrą piniginį vienetą – eurą.

KARAI AZIJOJE 1950-1988

Pralaimėjus Japonijai ir suirus kolonijinei sistemai, visoje Azijoje prasidėjo karai tarp politinių konkurentų. Supervalstybės nebuvo bešališkos ir kišosi į atgavusių nepriklausomybę šalių reikalus.

JTO pajėgose, nustūmusiose Šiaurės Korėjos kariuomenę iki pat sienos su Kinija, buvo ir Australijos karių.

Šeštajame dešimtmetyje daug Rytų šalių dar nebuvo atsigavusios po japonų įsiveržimo Antrojo pasaulinio karo metais. Žmonėms reikėjo taikos ir ramybės, bet ne viena valstybė kariavo. Karai visiškai sužlugdė pramonę ir žemės ūkį. Rytų šalys nebenorėjo būti tolimų Europos valstybių kolonijomis. O senieji šeimininkai kolonizatoriai neketino jų paleisti iš rankų.

Vietname, Laose, Tailande, Kambodžoje, Indonezijoje, Malaizijoje, Birmoje ir Filipinuose prasidėjo karai. Juos dar labiau apsunkino politiniai grupuočių, kovojančių dėl nepriklausomybės, nesutarimai. Padėtis pasidarė grėsminga, kai supervalstybės (SSRS, Kinija ir JAV) ėmė siūlyti kuriai nors iš kariaujančių pusių pinigų, ginklų ar techninių patarėjų.

1945 m. Vietnamas pasiskelbė nepriklausoma valstybe. Prancūzai nenorėjo atsisakyti šios kolonijos ir pradėjo Indokinijos karą. 1954 m. nuo kovo 12 iki gegužės 7 d. vyko lemiamas Dien Bien Fu mūšis, kurį prancūzai pralaimėjo.

KORĖJOS KARAS

Japonijai pralaimėjus Antrąjį pasaulinį karą, SSRS ir JAV kariuomenės užėmė Korėjos pusiasalį ir jį pasidalijo. Šiaurinė zona tapo komunistine, pietinė – kapitalistine. Korėjos karas prasidėjo 1950 m. birželio mėnesį, kai Šiaurės Korėja užpuolė Pietų Korėją. Jungtinių Tautų Organizacijos Saugumo Taryba įgaliojo nares padėti Pietų Korėjai. JAV ir dar 16 šalių pasiuntė kariuomenę į Pietų Korėją, kurią jau beveik visą buvo užėmusi komunistinė Šiaurės Korėja. 1950 m. rugsėjo mėnesį JTO pajėgos, vadovaujamos generolo Daglaso Makarturo, pradėjo puolimą Inčone, netoli Seulo, atkariavo Pietų Korėją ir įsiveržė į Šiaurės Korėją. Lapkričio mėnesį jie pasiekė Šiaurės Korėjos sieną su Kinija. Tada įsikišo Kinijos kariuomenė ir privertė JTO pajėgas pasitraukti į pietus. 1953 m. liepos 27 d. buvo pasirašytos paliaubos.

▼ Tarp 1946 ir 1988 m. daugelyje Azijos šalių besivaržančios politinės grupuotės sukėlė karus.

▲ Nuo 1948 iki 1960 m. britų pajėgos buvo siunčiamos į Malają kovoti su partizanais komunistais. Šioje nuotraukoje matote karius, prigulusius pailsėti džiunglėse.

Per Vietnamo karą (1964-1975) šalis buvo siaubingai nuniokota. Žuvo tūkstančiai civilių gyventojų, daug žmonių pabėgo į kaimynines šalis. 1976 m. Vietnamas susivienijo, ir įsivyravo taika.

Ho Ši Minas (1892-1969) 1920 m. įstojo į Prancūzijos komunistų partiją. Nuo 1954 m. iki mirties jis buvo Šiaurės Vietnamo prezidentas. Vadovavo kovai dėl nepriklausomybės su prancūzais ir amerikiečiais.

VIETNAMO KARAS

Kai 1954 m. Vietnamo komunistai sumušė prancūzus, šalis buvo laikinai padalyta į Šiaurės ir Pietų Vietnamą. Sumanyti rinkimai neįvyko, ir šiauriečiai komunistai pradėjo teikti pagalbą Pietų Vietnamo komunistams, Vietkongui, kad šie nuverstų Ngo Din Djemo vyriausybę.

1965 m. Jungtinės Valstijos pasiuntė pirmuosius dalinius padėti pietiečiams, o 1969 m. Vietname jau buvo daugiau kaip pusė milijono amerikiečių karių. 1969 m. išrinktas JAV prezidentu Ričardas Niksonas pradėjo mažinti kariuomenę Vietname. 1973 m. buvo pasirašyta taikos sutartis, ir amerikiečiai pasitraukė iš Vietnamo. Kare žuvo apie du milijonus vietnamiečių ir daugiau kaip 57 000 amerikiečių.

PILIETINIS KARAS KAMBODŽOJE

Kambodžoje partizanų daliniai, "Raudonieji khmerai", vadovaujami Pol Poto, nuvertė Lon Nolo vyriausybę. 1975 m. jie atėmė valdžią iš princo Norodomo Sihanuko, ir Pol Potas tapo ministru pirmininku. "Raudonieji khmerai" sunaikino Kambodžą: inteligentai buvo išžudyti, miestiečiai išvaryti į kaimo komunas, kaimai apiplėšti. 1979 m. Pol Potą nuvertė Vietnamo kariuomenė.

SVARBIAUSIOS DATOS

1950	Šiaurės Korėja įsiveržia į Pietų Korėją
1953	Korėjos karas baigiasi
1954	Vietnamo komunistai sumuša prancūzus. Vietnamas padalijamas
1963	Kambodžoje prasideda pilietinis karas
1965	Į Vietnamą pasiunčiami pirmieji JAV daliniai
1969	Ričardas Niksonas tampa JAV prezidentu
1973	JAV kariuomenė pasitraukia iš Vietnamo
1975	Pol Potas paima valdžią Kambodžoje
1979	Pol Potą nuverčia Vietnamo pajėgos
1993	Pirmi laisvi rinkimai Kambodžoje per 20 metų

▲ 1969 m. tapęs JAV prezidentu, Ričardas Niksonas (1913-1994) dėl siaubingų nuostolių (JAV Vietnamo karui išleido 150 milijardų dolerių) nusprendė išvesti kariuomenę iš Vietnamo.

◀ Kambodžos "Raudoniesiems khmerams" vadovavo Pol Potas (1926-1998). Nuo 1963 m. jie kovojo dėl valdžios ir 1975 m. ją užgrobė. Per trejus Pol Poto valdymo metus numarinta badu arba užmušta kapliu nuo dviejų iki keturių milijonų žmonių.

TERORIZMAS 1952-dabartis

Per pastaruosius penkiasdešimt metų vis daugėja žmonių, smurtu siekiančių tam tikrų politinių tikslų, dažnai – paimti valdžią.

1981 m. kai kurie Airijos respublikonų armijos nariai, kalintys Šiaurės Airijoje už terorizmą, paskelbė bado streiką. Vienam iš jų mirus, Šiaurės Airijoje kilo kruvinos riaušės.

Kai kurios grupuotės smurtu (teroru) bando atkreipti į save dėmesį ir įbauginti politinius priešininkus. Šalininkai juos dažnai vadina kovotojais už laisvę. Teroristai žudo žmones, grobia lėktuvus, sprogdina valdžios atstovus, kitos tikybos ar rasės žmones, svetimšalius, tiesiog pašalaičius. Terorizmo priežastys įvairios. Vieni taip skleidžia politines idėjas, kiti (nacionalistai) reikalauja sukurti atskirą valstybę tautai, kuri jos neturi. Pavyzdžiui, Palestinos išsivadavimo organizacija grobė ir sprogdino žmones, pastatus, norėdama atkreipti dėmesį į palestiniečius, likusius be tėvynės.

Ispanijoje teroristinę kampaniją septintajame dešimtmetyje pradėjo organizacija "Euskadi Ta Askatasuna" (ETA), kovojanti už baskų tautos nepriklausomybę. Šiaurės Airijoje Airijos respublikonų armija (IRA) aštuntajame dešimtmetyje griebėsi teroristinių aktų, protestuodama prieš britų valdžią šioje provincijoje.

Aštuntajame dešimtmetyje Vakarų Vokietiją terorizavo "Raudonosios armijos frakcija" (RAF). Jos nariai plėšė bankus, o 1977 m. pagrobė ir nužudė verslininką Hansą Martiną Šlejerį. Jie prisidėjo ir prie palestiniečių teroro aktų, kaip antai Izraelio sportininkų išžudymo per Miuncheno olimpines žaidynes 1972 m. 1978 m. Italijoje "Raudonosios brigados" pagrobė ir nužudė buvusį ministrą pirmininką Aldą Morą.

2001 m. islamo fundamentalistų organizacija "Al Kaida" įvykdė stulbinančių teroristinių aktų JAV, 2002 ir 2003 m. – Balyje, Saudo Arabijoje ir Maroke. JAV ir daug kitų valstybių paskelbė karą terorizmui.

1995 m. balandžio mėnesį Oklahoma Sičio (JAV) federalinės vyriausybės pastatą sugriovė sprogusi bomba. Teroristas, JAV pilietis, taip protestavo prieš federalinius mokesčius ir įstatymus.

▼ 1988 m. virš Škotijos miesto Lokerbio sprogo amerikiečių keleivinis lėktuvas. Žuvo 270 žmonių. Spėjama, kad bombą padėjo teroristai.

BADAS AFRIKOJE 1967-dabartis

Badas ir sausra – Afrikos palydovai nuo senovės. Neseniai tapusiose nepriklausomomis šalyse padėtį dar labiau pablogino pilietiniai karai.

1985 m. popmuzikantas Bobas Geldofas organizavo "Gyvosios pagalbos" (Live Aid) koncertus. Bado Etiopijoje aukoms padėti buvo surinkta 50 milijonų svarų sterlingų.

Nuo seno Afrika į pietus nuo Sacharos kentėjo badą. Ištikdavo sausros, nusialindavo žemė, todėl maisto visą laiką trūko. 20 a. antrojoje pusėje, kai Afrika tapo nepriklausoma, naujai susikūrusiose valstybėse prasidėjo pilietiniai karai, ir žmones dar labiau prispaudė badas.

NERAMUMAI IR BADAS

Šiuo laikotarpiu baisiausią badą kentė šalių, kuriose kilo neramumai, gyventojai. Nigerijos rytinėje dalyje gyveno krikščionys ibai. Juos engė musulmonų dauguma: hausai ir fulaniai. Galiausiai ibų kantrybė trūko (jų buvo nužudyta tūkstančiai), ir 1967 m. gegužės mėnesį Rytų sritis pasiskelbė nepriklausoma Biafros Respublika. Liepos mėnesį prasidėjo pilietinis karas. Nigerija, remiama Didžiosios Britanijos ir SSRS, 1970 m. numalšino sukilimą šioje provincijoje. Manoma, kad per kelerius metus badu mirė apie milijoną Biafros gyventojų, nes Nigerija atimdavo Biafrai siunčiamus maisto produktus.

Devintojo dešimtmečio pilietinis karas Mozambike beveik visiškai sužlugdė sveikatos apsaugos ir švietimo sistemas bei maisto produktų gamybą. Per dešimtmetį beveik milijonas žmonių mirė badu, pusė milijono pabėgo į kaimynines šalis. Per 1991-1993 metų pilietinį karą Somalyje badu mirė apie 300 000 žmonių, nes tiekti maisto produktus buvo pavojinga.

Etiopija daug metų kentė nuo sausrų ir bado. Nuo 1977 iki 1991 m. mirė badu ir žuvo pilietiniame kare keli milijonai etiopų.

Milijonai žmonių mirė badu Etiopijoje, nes šalį nustojo šelpti SSRS, užėjo sausra, o aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje siautėjo pilietinis karas. Vakarų žiniasklaida pasirūpino, kad visas pasaulis sužinotų apie katastrofą. Tarptautinės labdaros organizacijos, kaip antai: Raudonasis kryžius, Oksfordo komitetas bado aukoms šelpti (Oxfam), ir įvairių šalių vyriausybės stengėsi palengvinti gyvenimą bado aukoms.

▼ Zaire dėl nuolatinių karinių perversmų ir pilietinių karų užsienio šalpos darbuotojams gyventi buvo pavojinga. 1994 m. iš kaimyninės Ruandos plūstelėjo šimtai tūkstančių pabėgėlių. Tarptautinės labdaros organizacijos jiems suteikė pagalbą.

▲ Užsienio pagalba neapsiribojo maisto produktų tiekimu badaujančiai Afrikai. Kartais bendruomenėms reikėjo tiekti ir geriamąjį vandenį.

KARAI ARTIMUOSIUOSE RYTUOSE 1956-dabartis

1948 m. susikūrus Izraelio valstybei, Artimuosiuose Rytuose atsirado karo židinys. Įtampa niekada neatslūgo, keletą kartų kilo karas.

Šešių dienų karas truko nuo 1967 m. birželio 5 iki birželio 10 d. Izraelis puolė pirmas, sunaikino Egipto lėktuvus, o paskui paėmė į nelaisvę Sinajuje likusius Egipto kareivius.

▼ Jom Kipuro karas prasidėjo 1973 m. spalio mėnesį. Egiptas ir Sirija netikėtai užpuolė Izraelį per didžiausią žydų šventę Jom Kipurą, nes Izraelis atsisakė grąžinti žemes, užgrobtas per Šešių dienų karą.

Šimtus metų žemes aplink Jeruzalę žydai laikė savo istorine tėvyne. Po Antrojo pasaulinio karo daug žydų pabėgėlių įsikūrė Palestinoje, nors joje jau gyveno arabai. 1948 m. susikūrus Izraelio valstybei, gretimos arabų šalys jį užpuolė. Izraelis jas atrėmė, bet nuo to laiko šiame regione nuolat kyla karai. 1956 m. Egiptas nacionalizavo Sueco kanalą. Izraeliui iškilo grėsmė, ir jis okupavo Sinajaus pusiasalį, o Didžioji Britanija ir Prancūzija užėmė beveik visą kanalo zoną. Pasaulis pasipiktino, tiek JAV, tiek SSRS pareikalavo baigti karą. Izraelio, britų ir prancūzų daliniai buvo išvesti iš Egipto, stebint JTO kariuomenei.

Septintajame dešimtmetyje vis didėjo įtampa tarp Izraelio ir Egipto, Jordanijos bei Sirijos. Šias arabų šalis rėmė kitos: Irakas, Kuveitas, Saudo Arabija, Alžyras ir Sudanas. Abi priešiškos pusės nebuvo linkusios tartis ir ruošėsi karui. 1967 m. gegužės mėnesį Egiptas užblokavo Akabos sąsiaurį Izraelio laivams.

Nuo 1948 m. Izraelis ir arabų šalys ne kartą kariavo. Kai kurios teritorijos iki šiol ginčytinos.

1980 m. Irakas įsiveržė į Iraną. Šalys aštuonerius metus kariavo, bet nieko nelaimėjo. 1990 m. rugpjūčio 16 d. pasirašyta taikos sutartis.

ŠEŠIŲ DIENŲ KARAS

1967 m. Sirijos artilerija apšaudė žydų gyvenvietes nuo Golano aukštumų. Egiptas sutelkė kariuomenę prie Izraelio sienos. 1967 m. birželio mėnesį Izraelio karinės oro pajėgos netikėtai užpuolė Egiptą ir per šešias dienas užėmė Gazos ruožą ir Sinajaus pusiasalį iki Sueco kanalo, Vakarų Krantą, dalį Jeruzalės ir Golano aukštumas.

IRAKO KARAI

1979 m. Irano šachą, bandžiusį šalyje diegti vakarietiškas tradicijas, nuvertė islamo fundamentalistai musulmonai šiitai, vadovaujami ajatolos Chomeinio. 1980 m. į Irano Chuzistano teritoriją (joje gausu naftos) įsiveržė Irakas, būgštaudamas, kad islamo revoliucija nepersimestų į jo žemes. Iranas ir Irakas bombardavo vienas kito miestus ir naftos versloves. Kare žuvo daugiau kaip milijonas žmonių, beveik du milijonai buvo sužeista, abiejų šalių nuostoliai sudarė apie 400 milijardų dolerių. Karas baigėsi 1988 m. rugpjūčio mėnesį, nei vieni, nei kiti nieko nelaimėjo.

SVARBIAUSIOS DATOS

1948	Paskelbiama Izraelio nepriklausomybė. Kyla karas su kaimyninėmis arabų šalimis
1956	Sueco krizė
1964	Libane įkuriama Palestinos išsivadavimo organizacija
1967	Šešių dienų karas
1973	Jom Kipuro karas
1979	Nuverčiamas Irano šachas
1980	Irakas įsiveržia į Iraną
1988	Baigiasi Irano-Irako karas
1990	Irakas įsiveržia į Kuveitą
1991	Irakas išvejamas iš Kuveito
2003	Irake nuverčiamas Sadamas Huseinas

Arabų šalių nesutarimai dažnai kyla dėl šio regiono naftos telkinių. 1990 m. Irakas įsiveržė į Kuveitą, nes jam reikėjo prieigos prie jūros. JTO Saugumo Taryba pareikalavo, kad Irakas tučtuojau išvestų kariuomenę. Sadamas Huseinas atsisakė, bet Jungtinių Amerikos Valstijų vadovaujamos tarptautinės pajėgos sumušė jo kariuomenę. Kuveito miestas buvo išvaduotas per pirmas penkias dienas, tūkstančiai Irako kareivių paimti į nelaisvę. Traukdamiesi irakiečiai padarė didelę žalą aplinkai: padegė beveik visus Kuveito naftos gręžinius.

Kiti nesutarimai šiame regione kyla dėl religijos. Islamo kryptys dvi, sunizmas ir šiizmas. Sunitai svarbiausiais religinio mokymo šaltiniais laiko Koraną ir suną – pasakojimus apie Mahometą, šiitai pripažįsta tik Koraną, o musulmonų dvasios vadovais laiko Mahometo žento Alijaus palikuonis (imamus).

Sadamas Huseinas valdė Iraką nuo 1979 iki 2003 m. Jis įvėlė savo šalį į brangiai kainavusį karą su Iranu (1980-1988), o 1990 m. rugpjūčio mėnesį įsiveržė į Kuveitą. 2003 m. JAV vadovaujamos tarptautinės pajėgos jį nuvertė.

▼ Kai Irakas 1990 m. įsiveržė į Kuveitą, JAV karinės pajėgos pasistengė apginti savo sąjungininką. Per Persijos įlankos karą (1991 m. sausis-vasaris) Irakas triuškinamai pralaimėjo.

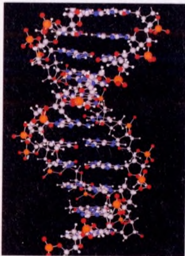

MOKSLO PERVERSMAS 1950-dabartis

Antrojoje 20 a. pusėje sparčiai vystėsi mokslas ir technika. Kompiuteriai iš esmės pakeitė žmonijos gyvenimą.

Lazeriai buvo išrasti septintojo dešimtmečio pradžioje. Jie naudojami akių chirurgijoje, kartografijoje (žemėlapiams braižyti), statyboje ir raketų valdymo sistemose.

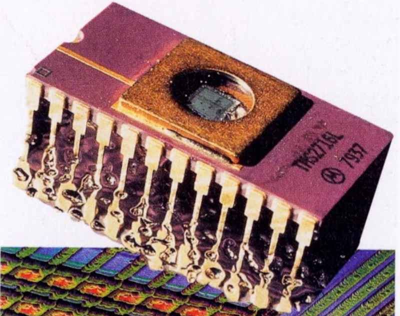

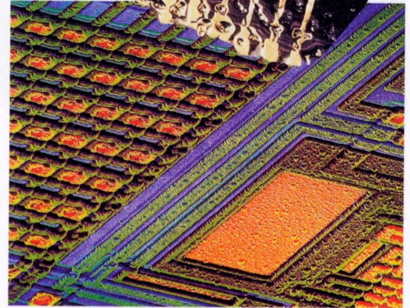
▲ Dvigubą DNR spiralę, panašią į sraigtiškas kopėčias, 1953 m. atrado Frensis Krikas ir Džeimsas Votsonas. Šiuose biopolimeruose užkoduota genetinė informacija. Atradus DNR, mokslininkams paaiškėjo daugelio ligų priežastys.

Mokslininkai ir verslininkai ištobulino amžiaus pradžios atradimus ir juos pritaikė praktiškai. Verslininkai ir pramoninkai suprato, kad bendradarbiauti su universitetais ir kitomis mokslo įstaigomis finansiškai naudinga, ir pradėjo jas aprūpinti lėšomis.

ELEKTRONIKA

Vienas iš didžiųjų atradimų buvo silicio lustas, plonytis lakštelis, kurio masinė gamyba pigi. Jis pakeitė senus griozdiškus ir trapius įrenginius, todėl pasidarė įmanoma kurti mažesnius ir galingesnius elektroninius prietaisus. Mikroprocesoriai, sudėtingos elektros grandinės viename mažame lustelyje, imti plačiai naudoti kompiuteriuose, kosminėse raketose, robotuose ir telefonuose. 20 a. pabaigoje silicio lustas turėjo įtakos beveik visų žmonių gyvenimui.

Mikroprocesorius buvo sukurtas JAV 1971 m. ir padarė technologijos perversmą. Silicio lustas – maža silicio plokštelė su tūkstančiais užgarintų elektroninių elementų.

▶ Paskutinįjį 20 a. dešimtmetį krovimo ir transportavimo, gaminių apdirbimo ir surinkimo darbus įmonėse atliko kompiuterių kontroliuojami robotai. Pradėjus naudoti pramoninius robotus, daug žmonių neteko darbo.

KOMPIUTERIŲ AMŽIUS

Elektronikos raida sukėlė ryšių perversmą. Fotokopijavimo aparatai ir faksai paspartino darbą, nes kontorų tarnautojai galėjo greičiau apdoroti informaciją ir tučtuojau susisiekti su kitomis įstaigomis visame pasaulyje. Plintant elektroniniams ryšiams, pasidarė lengviau gauti informaciją. 20 a. pabaigoje kiekvienas žmogus, turintis kompiuterį ir telefoną, gali bendrauti su visu pasauliu, naudodamasis internetu.

Elektronika padarė dar vieną pramonės perversmą. 20 a. paskutiniajame dešimtmetyje daugumą gamybinių procesų įvairiose pramonės šakose kontroliavo kompiuteriai. Nuobodžius, įkyrius surinkimo linijų darbus atliko elektroninės mašinos, vadinamos robotais. Kompiuterinės technologijos ėmė kontroliuoti ir prekių apskaitą, platinimo ir valdymo sistemas.

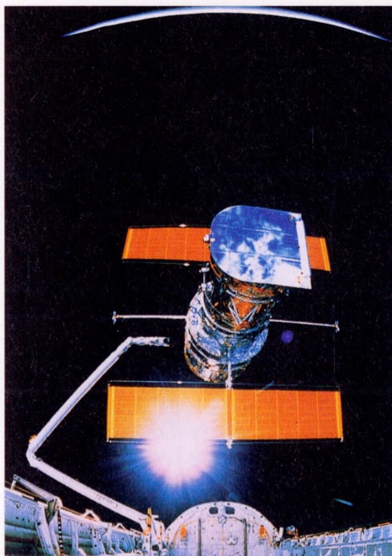
MEDICINOS PERVERSMAS

Lazeriai buvo sukurti septintajame dešimtmetyje. Jie naudojami chirurgijoje vietoj skalpelio. Lazerinis skalpelis visiškai sterilus, be

to, suvirina smulkias kraujagysles.

Šeštajame dešimtmetyje britų ir amerikiečių mokslininkai nustatė DNR sandarą. Dezoksiribonukleino rūgštis saugo nurodymus, būtinus gyvam organizmui kurti ir reguliuoti. DNR molekulės dalelės, lemiančios organizmo savybes, vadinamos genais. Genų inžinerija – skirtingų organizmų DNR dalių sujungimas ne organizme ir suleidimas bakterijoms ar kitoms ląstelėms. Taip galima gauti daug tiriamo geno kopijų. Genų inžinerija naudojama gaminti vaistams, kurti geresnėms augalų ir gyvūnų veislėms, įleidžiant svetimų genų į lytines ląsteles, gydyti paveldimoms ligoms.

Genų inžinerija kelia ir daug abejonių. Galimas daiktas, kad maisto produktai iš genetiškai pakeistų augalų ir gyvūnų kenkia žmonių sveikatai. Iš vieno organizmo ląstelių pradėjus kurti genetiškai vienodus padarus (tai vadinama klonavimu), iškilo grėsmė, kad bus klonuojami ir žmonės. Tai reiškia, kad žmogus kaip rūšis gali išsigimti.

◄ Hablio kosminį teleskopą, galintį aptikti 50 kartų blausesnius objektus, negu Žemės teleskopai, JAV komoplanas "Discovery" paleido į orbitą 1990 m. balandžio mėnesį.

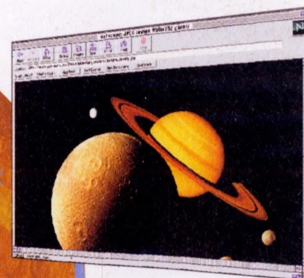
▲ Pirmasis ryšių palydovas buvo paleistas 1960 m. 1964 m. atsirado geosinchroniniai palydovai. Jie skrieja ypatinga orbita, vadinama geosinchronine, maždaug per 35 900 km virš pusiaujo. Tokia orbita skriejantis palydovas visada "kabo" virš tos pačios žemės paviršiaus vietos.

PASAULINIS ŽINIATINKLIS

Pasaulinis žiniatinklis išrastas paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, kad vartotojai galėtų greitai naršyti po tinklą. Pele spragtelėjęs "karštus taškus" (jautriąsias dėmes) ekrane, vartotojas gauna ištisus puslapius žodinės ir vaizdinės informacijos iš viso pasaulio kompiuterių. Kiekviename puslapyje yra savi "karšti taškai", atverčiantys kitus puslapius.

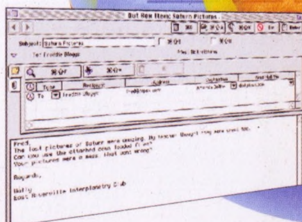
▼ Paieškų varikliai labai paspartina tinklalapių ir konkrečios informacijos žiniatinklyje paieškas.

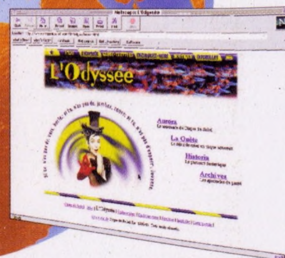
▼ Žmonės gali stebėti tiesioginę naujausio JAV erdvėlaivio skrydžio transliaciją iš NASA.

▲ Per internetą galima užsisakyti ir apmokėti daug prekių ir paslaugų.

► Elektroniniu paštu žmonės gali pasiųsti laiškus ir nuotraukas vienas kitam į kitą pusrutulį per kelias minutes.

◄ Internete galima rasti duomenų apie koncertus, filmus, zoologijos sodus, cirkus ir daug kitų pramogų.

GAMTOSAUGA 1950-dabartis

Priešingai nei kitos rūšys, žmonės yra pajėgūs sunaikinti visą planetą. Jie tik visai neseniai suvokė, kad gamtai gresia pražūtis.

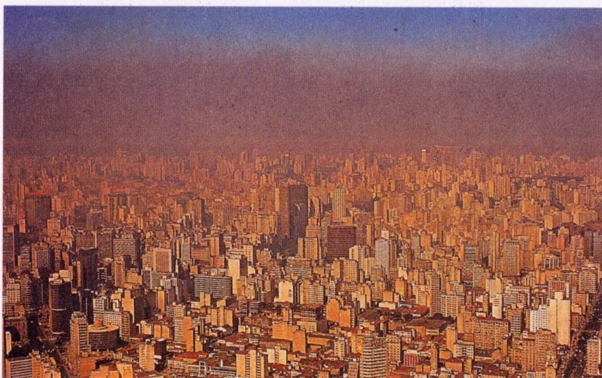

1989 m. kovo 24 d. naktį 300 m ilgio tanklaivis "Exxon Valdez" užplaukė ant seklumos Prins Viljam Saunde (Aliaska). Per dvi dienas iš laivo ištekėjo 35 000 tonų naftos - tai didžiausias naftos nuotėkis Amerikos istorijoje. Nuo tokios taršos žūva daug žuvų, jūros gyvių ir paukščių.

20 a. antrojoje pusėje žmonės suvokė, kad Žemei iškilo pavojus dėl jų nemokšiškumo ir godumo. Didelę grėsmę kėlė aplinkos teršimas ir grobuoniškas ūkininkavimas. Iš pradžių piktinosi tik keletas gamtininkų, pavyzdžiui, biologė Reičelė Karson. Šeštajame dešimtmetyje išleista jos knyga "Tylusis pavasaris" padarė milžinišką įspūdį. Joje buvo aprašyta, kokią didžiulę žalą daro pesticidai. 1973 m. JAV (ir daugelyje kitų šalių) buvo uždrausta DDT. Po to buvo įkurtos aplinkosaugos organizacijos, kaip antai: "Žemės draugai" ir "Žalioji taika" (Greenpeace). Pamažu pasaulis suprato, kaip smarkiai pakenkta aplinkai.

Daugelyje pasaulio vandenynų vietų žuvys bemaž išgaudytos, ir mokslininkai mano, kad žvejyba turi būti uždrausta ne mažiau kaip penkeriems, o dar geriau – dešimčiai metų, jei žmonės nenori, kad vertingos žuvų rūšys visiškai išnyktų. Automobilių išmetamieji vamzdžiai ir fabrikų kaminai išskiria į orą nuodingas dujas. Kai kurios iš jų susimaišo su debesimis, ir susidaro rūgštusis lietus, kenkiantis augalams. Daugelyje didmiesčių, pavyzdžiui, Los Andžele (Kalifornija), oras taip užterštas, kad virš miesto tvyro smogas – tirštas dūmų ir išmetamųjų dujų rūkas, kenkiantis sveikatai.

▼ San Paulą (Brazilija) gaubia smogas, susidaręs iš automobilių išmetamųjų dujų, paveiktų kaitrių saulės spindulių. Smogas kenkia ne tik žmonėms, bet ir gyvūnams bei augalams, be to, gadina medžiagas.

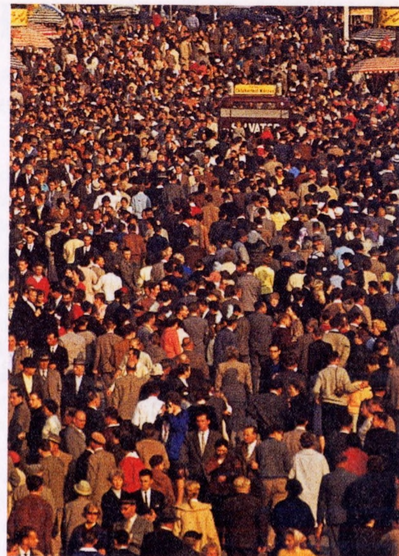
1991 m. traukdamasi iš Kuveito, Irako kariuomenė padegė šimtus naftos gręžinių. Prireikė metų jiems užgesinti. Dykuma buvo siaubingai užteršta.

APLINKOSAUGA

Aštuntajame dešimtmetyje britų mokslininkai, dirbantys Antarktidoje, pastebėjo, kad ozono sluoksnis virš jų plonėja. Ozono sluoksnis – labai svarbi gyvybei žemėje dujų užtvara, nepraleidžianti kenksmingos ultravioletinės saulės spinduliuotės. Netrukus buvo nustatyta, kad šį apsauginį sluoksnį naikina freonais vadinami chemikalai: šaldalas, aerozolių slegiamasis komponentas. Netrukus daug šalių šiuos chemikalus uždraudė.

Apie 1980 m. kai kurios valstybės išleido įstatymus aplinkai apsaugoti, bet mokslininkai manė, kad tokių priemonių išgelbėti Žemei nuo pražūties per maža ir jų imtasi per vėlai. Žmonių nuomonė ir elgsena keitėsi lėtai, nes jie iš pradžių netikėjo, kad padėtis tokia bloga. Atsirado neteršiančių aplinkos gaminių, bet jie buvo brangūs ir nepelningi.

Žmonės patikėjo, kad naujos technologijos gali būti pražūtingos, tik po tokių ekologinių katastrofų kaip Harisbergo (JAV) ir Černobylio (SSRS) atominių elektrinių avarijos, nuodingųjų dujų nuotėkis Bhopalio (Indija) chemijos gamykloje ir dažni naftos išsiliejimai į jūrą.

Viešoji nuomonė pamažu privertė vyriausybes mažinti oro, vandens ir žemės taršą. Buvo išleisti aplinkosaugos įstatymai, skatinantys perdirbti antrines žaliavas ir taupiai naudoti Žemės gamtinius išteklius.

▲ Pietų Amerikoje ūkininkai iškerta didžiulius drėgnųjų atogrąžų miškų plotus, nes jiems reikia žemės ganykloms.

Tačiau skurdžiose pasaulio šalyse žmones iki šiol maitina miškai – jie iškertami medienai, žemė kurį laiką dirbama, bet greit nualinama. Tada ūkininkai keliasi į kitą vietą ir vėl kerta mišką. Tų šalių vyriausybės nepaiso ekonomiškai stiprių valstybių prašymų nenaikinti miškų.

▲ 1900 m. žemėje gyveno milijardas žmonių, 1990 m. – šeši milijardai. 2050 m. žemėje gyvens beveik 10 milijardų žmonių.

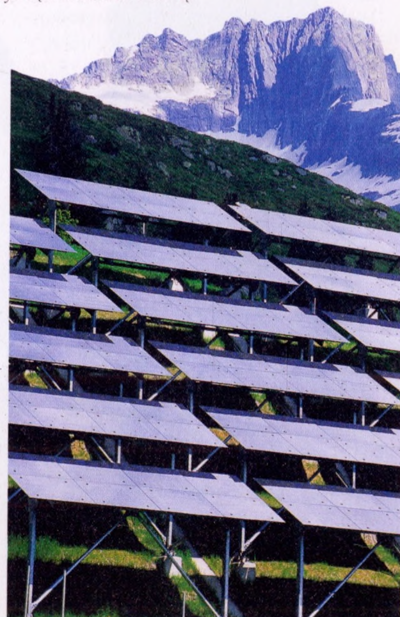
ATSIKURIANTI ENERGIJA

Beveik visą pasaulio elektrą gamina jėgainės, kūrenamos iškastiniu kuru: anglimis, nafta ir dujomis. Šio kuro atsargos nėra begalinės, todėl bandoma ieškoti energijos šaltinių, kurie nepasibaigtų. Vandens energija, saulės energija ir vėjo energija irgi gali gaminti elektrą, be to, nuolat atsikuria ir neteršia aplinkos.

▼ Vėjo turbinos statomos atviroje vietoje. Jas suka ir elektrą gamina vėjas.

▶ Saulės baterijos paverčia saulės šviesą elektra. Saulės energija visiškai neteršia aplinkos.

AZIJOS ŠALIŲ EKONOMIKA 1970-dabartis

Pietryčių Azijos valstybių ekonomika, padedama Vakarų, atsigavo labai sparčiai, ir jos augimo tempai netrukus pralenkė Europos ir JAV.

Japonai gamina puikius elektroninius prietaisus (televizorius, kompiuterius, fotoaparatus), o Japonijos automobilių pramonė didžiausia pasaulyje. Japonų firmos pirmauja, kuriant naujas technologijas.

Japonija turėjo atkurti sužlugdytą ekonomiką po pralaimėjimo Antrajame pasauliniame kare. Ji nusprendė tvarkytis kitaip, negu Kinija, ir sparčiai vystyti pramonę kapitalistiniais metodais. Amerikiečiai, okupavę Japonijos salas, skatino demokratinius pertvarkymus. Šaltojo karo metais Japonija buvo JAV reikalinga strategiškai, todėl amerikiečiai investuodavo į Japonijos ekonomiką po dešimt milijonų dolerių per savaitę. Japonai padarė pramonės ir žemės ūkio reformų, smarkiai patobulino švietimo sistemą. Imperatoriaus valdžia buvo apribota, parlamento teisės išplėstos. Moterys gavo rinkimų teisę.

Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje Japonijos ekonomika augo sparčiausiai pasaulyje. Japonija neturi gamtinių išteklių, bet jos piliečiai labai darbštūs – tai viena iš šalies ekonomikos klestėjimo priežasčių. Japonų pragyvenimo lygis aukštas, vidutinė gyvenimo trukmė ilgiausia pasaulyje.

Kaip ir kitose pasaulio fondų biržose, Tokijo fondų biržoje 1987 m. spalio mėnesį pradėta karštligiškai pardavinėti akcijas. Per vieną dieną parduotas milijardas akcijų.

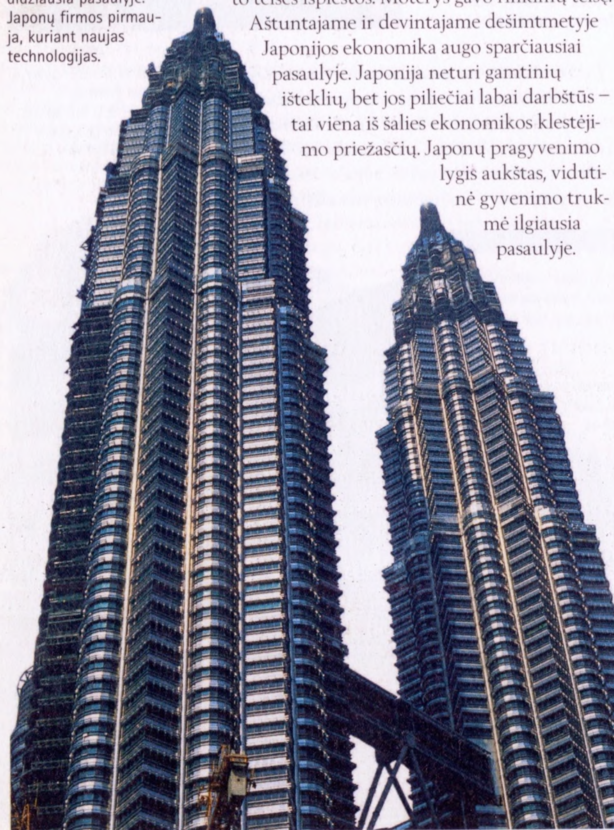
KITŲ ŠALIŲ EKONOMIKOS

Pietų Korėja suklestėjo vėliau, nes per Korėjos karą jos gamyklos buvo sugriautos, o iš šiaurės atplūdo daugybė pabėgėlių. Tačiau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir devintajame dešimtmetyje Pietų Korėjos industrializacija didėjo 10 procentų per metus – Vakarų šalys apie tokius tempus galėjo tik svajoti. Ir šiai šaliai pagelbėjo JAV, be to, Pietų Korėjai padėjo Japonija. Svarbiu Pietryčių Azijos finansų ir prekybos centru tapo Honkongas, į jo pramonę užsienio šalys investavo kelis milijardus dolerių. Didžiuma Honkongo pramonės produkcijos eksportuojama.

Malaizija eksportuoja tiek žaliavas ir metalus (naftą, gamtines dujas, alavą, kaučiuką, palmių aliejų, medieną), tiek pramonės prekes (elektroninę aparatūrą, puslaidininkius).

Septintajame dešimtmetyje savo pramone susirūpino Singapūras. Netrukus pragyvenimo lygis šalyje smarkiai pakilo. Singapūras turi didelį prekinį laivyną, o Singapūro uostas judriausias pasaulyje. Šalis eksportuoja naftos produktus, kaučiuką, elektros prekes.

Paskutiniojo 20 a. dešimtmečio pradžioje pasaulinės ekonomikos nuosmukis paveikė ir šias šalis. Japonijos ekonomiką, labai priklausomą nuo eksporto, 1989 m. ištiko krizė, per dešimt metų jos fondų biržos operacijų vertė sumažėjo dviem trečdaliais. Tai neišvengiamai turėjo įtakos kitoms šio regiono šalims ir sustabdė jų ekonomikos augimą.

Du Petronaso bokštai Kvala Lumpure, kadaise klestėjusios Malaizijos ekonomikos simbolis, yra aukščiausi įstaigų pastatai pasaulyje (452 m).

TAIKOS APSAUGA 1950-dabartis

1945 m. buvo įkurta Jungtinių Tautų Organizacija pilietinėms teisėms užtikrinti bei pasaulinei taikai ir bendradarbiavimui stiprinti.

Po Antrojo pasaulinio karo Jungtinių Tautų Organizacijos narių steigėjų buvo 51, o šimtmečio pabaigoje - per 180.

Jungtinių Tautų Organizacija buvo įkurta po Antrojo pasaulinio karo, nes pasaulis norėjo būti tikras, kad toks karas nepasikartos. Ši organizacija turėjo saugoti pasaulyje taiką, skatinti valstybių bendradarbiavimą, tarpininkauti sprendžiant ekonomines, socialines ir kultūrines problemas, rūpintis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. 1945 m. balandžio mėnesį Jungtinių Tautų Organizacijos konferencijoje San Franciske dalyvavo 50 valstybių delegatai. Birželio mėnesį buvo patvirtinta JTO chartija. Organizacijos centras yra Niujorke.

▲ 1975-1976 m. Libane tarp krikščionių ir musulmonų, sudariusių sąjungą su Palestinos išsivadavimo organizacija, kilo pilietinis karas. JTO pajėgos buvo nusiųstos atkurti taikos.

SAUGUMO TARYBA

JTO Saugumo Tarybos paskirtis – išsaugoti pasaulyje taiką. Nuolatinės narės – penkios valstybės: Kinija, Prancūzija, Didžioji Britanija, JAV ir Rusija. Dar dešimt narių renkamos dvejiems metams.

Paskutiniajame 20 a. dešimtmetyje JTO taikdariams, atliekantiems humanitarinę misiją, jūrų laivyno apsaugą suteikė Didžioji Britanija.

TAIKOS PALAIKYMAS

Pirmą kartą JTO taikos palaikymo pajėgos buvo panaudotos 1950 m. per Korėjos karą. Jos pasitraukė iš Korėjos tik 1953 m., kai buvo pasirašytos paliaubos. Vėliau JTO pajėgos ("žydrieji šalmai") buvo nusiųstos į Egiptą 1956 m., kilus Sueco krizei – jos stebėjo, kaip įsibrovėliai britai, prancūzai ir žydai išveda savo kariuomenę.

Pirmąją plataus masto operaciją JTO pajėgos įvykdė Afrikoje 1960 m. Belgija suteikė nepriklausomybę Kongui, dabar vadinamam Zairu, bet naujoje valstybėje prasidėjo neramumai. JTO pajėgos pasirūpino, kad nekiltų karas. Vėlesniais metais jos buvo nusiųstos į daugelį karo židinių, kaip antai: Kiprą, Libaną, Somalį ir Ruandą.

► Kai 20 a. paskutiniajame dešimtmetyje kilo karas buvusioje Jugoslavijoje, bejėgiai JTO taikdariai buvo ne kartą apšaudyti. Šioje nuotraukoje "žydrieji šalmai" Sarajeve budriai stebi, ar nepradės šaudyti snaiperis.

PIETŲ AFRIKOS RESPUBLIKA 1990-dabartis

Pietų Afrikos Respublika buvo paskutinė imperializmo tvirtovė. Ją valdė baltųjų mažuma. 1990 m. paleidus iš kalėjimo Nelsoną Mandelą, apartheido laikai baigėsi.

Frederikas de Klerkas (g. 1936) 1989 m., atsistatydinus P.V. Botai, tapo Pietų Afrikos Respublikos prezidentu. De Klerkas ryžosi panaikinti apartheidą.

▲ Nelsonas Mandela (g. 1918) 1993 m. kartu su F. de Klerku buvo apdovanotas Nobelio taikos premija už kovą su apartheidu. Po pirmųjų laisvų rinkimų 1994 m. jis tapo pirmu juodaodžiu Pietų Afrikos Respublikos prezidentu.

Apartheidą, spalvotųjų atskyrimo ir teisių atėmimo politiką, 20 a. pradžioje pradėjo būrai. Pietų Afrikos Respublikos gyventojai buvo suskirstyti į baltuosius, juoduosius ir spalvotuosius – mulatus. Vėliau buvo išskirta dar viena grupė – azijiečiai. 1912 m. kovai su apartheidu buvo įkurtas Afrikos Nacionalinis Kongresas (ANK).

Pietų Afrikos Respublikos baltųjų vyriausybė priėmė griežtų įstatymų pasipriešinimui užgniaužti. Šeštajame dešimtmetyje po apartheido priešininkų riaušių Šarpevilyje visos juodųjų politinės partijos buvo uždraustos. Aštuntojo dešimtmečio viduryje vyriausybė šiek tiek sušvelnino kontrolę, leido veikti kai kurioms profesinėms sąjungoms. Devintojo dešimtmečio viduryje buvo leista į parlamentą rinkti spalvotuosius (bet ne juoduosius).

ANK ir kitos juodųjų politinės partijos norėjo tikros demokratijos, kai balsuoti gali visi, nesvarbu, kokia žmogaus odos spalva ar rasė. 1978 m. Pietų Afrikos Respublikos prezidentu išrinktas P.V. Bota buvo pirmas baltaodis šalies vadovas, ėmęsis permainų.

Keiptauno arkivyskupas ir Anglikonų bažnyčios galva Desmondas Tutu (g. 1931) 1984 m. buvo apdovanotas Nobelio taikos premija už kovą su apartheidu.

REFORMATORIUS

Bota šiek tiek palengvino juodųjų gyvenimą, bet iš esmės jo nepakeitė. 1989 m. jis atsistatydino dėl pablogėjusios sveikatos. Prezidentu tapo F.V. de Klerkas. Jis 1990 m. įteisino juodųjų politines partijas, tarp jų ir ANK. Norėdamas parodyti, kad nuoširdžiai trokšta permainų, de Klerkas paleido iš kalėjimo daug juodųjų politinių kalinių. Vienas iš jų buvo Nelsonas Mandela, kalėjęs nuo 1964 m. De Klerkas nuolat susitikinėdavo su juo – ir kol Mandela dar sėdėjo kalėjime, ir kai išėjo į laisvę.

▶ Pagal apartheido politiką daug juodųjų Pietų Afrikos Respublikos gyventojų buvo priversti glaustis lūšnynuose už miesto.

▲ Moderniškas Johanesburgo miestas – finansinis Pietų Afrikos Respublikos centras. Jo apylinkėse esančios aukso kasyklos miestą labai praturtino.

APARTHEIDO PABAIGA

ANK lyderiu tapo Nelsonas Mandela. Jis kovojo už pilietines juodųjų teises, bet sykiu įrodinėjo, kad reikia susitarti gražiuoju. Mandela glaudžiai bendradarbiavo su de Klerku, ir 1992 m. de Klerkas surengė baltiesiems referendumą dėl apartheido. Du trečdaliai balsavusiųjų pritarė apartheido panaikinimui.

Po ilgų derybų 1994 m. balandžio mėnesį įvyko pirmieji visuotiniai rinkimai. Juose galėjo balsuoti ir juodieji. ANK laimėjo didele persvara, ir gegužės mėnesį de Klerkas perdavė Nelsonui Mandelai prezidento įgaliojimus. Vyriausybę sudarė ANK, de Klerkas tapo vienu iš dviejų viceprezidentų.

Nors nelygybei buvo suduotas smūgis, naujoji demokratinė valstybė vis dar turi milžiniškų sunkumų: du milijonai vaikų nelanko mokyklos; pusės gyventojų namuose nėra elektros; 12 milijonų žmonių trūksta geriamojo vandens; trečdalis suaugusių gyventojų bedarbiai. Dėl didžiulės prarajos tarp turtuolių ir vargšų labai opi pasidarė nusikalstamumo problema.

▲ Nelsono Mandelos šalininkai švenčia Afrikos Nacionalinio Kongreso pergalę po pirmųjų laisvų rinkimų Pietų Afrikos Respublikoje 1994 m. ANK, vadovaujamas Mandelos, laimėjo didele persvara, o Mandela tapo prezidentu.

◀ Panaikinus apartheidą, kai kurie baltieji Pietų Afrikos Respublikos ūkininkai būgštavo, kad vyriausybė atims iš jų ūkius ir išdalins žemę juodaodžiams.

KOVA SU TERORIZMU

21 a. pradžioje pasaulyje labai išplito terorizmas. Vakarų šalis ir piliečius ėmė pulti islamo fundamentalistai.

Gaisrininkai bando gelbėti žmones, likusius gyvus po to, kai 2001 m. rugsėjo 11 d. du pagrobti lėktuvai buvo sudaužyti į Pasaulio prekybos centro bokštus Niujorke.

2001 m. rugsėjo 11 d. musulmonų kovotojų grupuotė, vadinama „Al Kaida", pagrobė keturis lėktuvus. Du iš jų lakūnai mirtininkai sudaužė į Pasaulio prekybos centrą, trečią – į Pentagoną, o ketvirtas sudužo Pensilvanijos laukuose. Iš viso žuvo apie 3000 žmonių.

Pasaulis apstulbo ir pasipiktino teroristų veiksmais, o JAV vyriausybė pažadėjo išsiaiškinti, kas juos sumanė. Prezidentas Džordžas Bušas, remiamas kitų šalių, pradėjo kovą su terorizmu. Daugiau kaip penkiasdešimtyje šalių buvo suimta šimtai teroristine veikla įtariamų asmenų, o keletas valstybių pakeitė įstatymus, kad galėtų tai padaryti.

TERORISTŲ TINKLAS

„Al Kaidą" įkūrė kovotojas už islamą Osama bin Ladinas. Teroristams kėlė pasipiktinimą JAV politika Artimuosiuose Rytuose ir JAV parama Izraeliui. Osama bin Ladinas jau buvo siejamas su kitais teroristiniais veiksmais – bomba Pasaulio prekybos centre 1993 m., JAV ambasadų rytų Afrikoje ir JAV karo laivo 2000 m. užpuolimu.

Manyta, kad Osama bin Ladinas slapstosi Afganistane. Šią Azijos šalį valdė islamo fundamentalistai, vadinami talibais. Talibai neleido mergaitėms lankyti mokyklos, o moterims draudė dirbti. JAV vadovaujamos tarptautinės pajėgos 2001 m. įsiveržė į Afganistaną, ieškodamos Osamos bin Ladino ir ketindamos uždaryti „Al Kaidos" mokomąsias stovyklas. Talibų režimas (talibanas) buvo nuverstas, bet Osamos bin Ladino sugauti nepavyko. Iki šiol neaišku, kur jis dabar.

KARAS IRAKE

2002 m. prezidentas Bušas pavadino Iraną, Iraką ir Šiaurės Korėją „blogio ašimi". Jis įrodinėjo, kad šios šalys kelia grėsmę pasauliui, nes kuria branduolinį, biologinį ir cheminį ginklą.

Jungtinių Tautų Organizacijos ginklų inspektoriai nuo Persijos karo (1991) laikų tikrino, ar Irake nekuriami masinio naikinimo ginklai. 2003 m. JAV ir Didžioji Britanija pareikalavo, kad JTO pritartų karo veiksmams prieš Iraką. Prancūzija, Rusija ir Vokietija pasipriešino. JAV norėjo sunaikinti cheminį ginklą, kurį, matyt, turėjo Sadamas Huseinas. Jungtinių Tautų Organizacijos Saugumo Taryba nesutarė, kokių veiksmų imtis, ir galiausiai JAV, Didžioji Britanija ir kitos valstybės įsiveržė į Iraką be JTO sutikimo. 2003 m. balandžio mėnesį karinė diktatūra Irake buvo nuversta, bet JAV vadovaujamoms pajėgoms Huseino suimti nepavyko.

PASAULINĖ GRĖSMĖ

Nuo 2001 m. rugsėjo mėnesio „Al Kaida" buvo kaltinama kitais teroristiniais veiksmais. 2002 m. spalio mėnesį per 200 žmonių žuvo, sprogus bombai Balyje. 2003 m. gegužės mėnesį Saudo Arabijoje savižudžiai teroristai susprogdino 34 žmones, o Maroke nuo bombų žuvo 40 žmonių. Miestuose ir oro uostuose buvo sustiprintos apsaugos priemonės, ir pasaulio tautoms teko apsiprasti su mintimi, kad nuo terorizmo niekur nedingsi.

JAV vadovaujamoms pajėgoms 2003 m. balandžio mėnesį užėmus Iraką, Sadamo Huseino statulos buvo nuverstos.

RODYKLĖ

N

O

PADĖKA

Leidėjai norėtų padėkoti už leidimą spausdinti fotografijas.

Santrumpos:
(v = viršus, a = apačia, c = centras, k = kairė, d = dešinė)
p. 1 ak ET Archive, ck Bridgeman Art Library; 2 cvk Werner Forman Archive, c ET Archive; 6-7 Gavin Hellier/ Robert Harding Picture Library; 8 Robert Harding Picture Library; 16 ET Archive; 17 Ancient Art & Architecture Collection Ltd; 18 AKG; 19 v ET Archive, vk AKG; 20 ET Archive; 21 ET Archive; 22 vk ET Archive, ak ET Archive, ad ET Archive; 23 ET Archive; 27 Ancient Art & Architecture Collection Ltd; 28 ET Archive; 30 ET Archive; 32 AKG; 33 ET Archive; 34 ET Archive; 36 v ET Archive, a ET Archive; 38 Roy Rainford/ Robert Harding Picture Library; 47 v Ronald Sheridan/ Ancient Art & Architecture Collection Ltd, a Roland Sheridan/ Ancient Art & Architecture Collection Ltd; 57 Robert Harding Picture Library; 58 Richard Ashworth/ Robert Harding Picture Library; 59 Richard Ashworth/ Robert Harding Picture Library; 61 ET Archive; 63 v ET Archive, a ET Archive; 65 Ancient Art & Architecture Collection Ltd; 68 Robert Frerck/ Robert Harding Picture Library; 69 Bridgeman Art Library; 72 Bridgeman Art Library; 73 v ET Archive, a ET Archive; 77 ET Archive; 78 vk Ancient Art & Architecture Collection Ltd, vd Bridgeman Art Library a Bridgeman Art Library; 80 ET Archive; 81 Bridgeman Art Library; 87 AKG; 89 v Robert Harding Picture Library, a Robert Harding Picture Library; 92 Bridgeman Art Library; 95 v R. Sheridan/ Ancient Art & Architecture Collection, c Ancient Art & Architecture Collection; 96 v ET Archive, a ET Archive; 97 vk ET Archive, vd ET Archive; 98 ET Archive; 104 ET Archive; 106 ET Archive; 107 ET Archive; 112 ET Archive; 113 ET Archive; 115 Robert Harding Picture Library/ Geoff Renner; 120 ET Archive; 124 ET Archive; 125 c ET Archive, a ET Archive; 126 Robert Harding Picture Library; 127 A. Barrington/ Ancient Art & Architecture Collection; 128 ET Archive; 137 vk ET Archive, vd ET Archive, a ET Archive; 138 Bridgeman Art Library; 139 ET Archive; 144 vk Werner Forman Archive, vd Werner Forman Archive, ak Werner Forman Archive; 145 Bridgeman Art Library; 147 ET Archive; 150 Bridgeman Art Library; 155 v Ancient Art & Architecture Collection Ltd, a Bridgeman Art Library; 156 Bridgeman Art Library; 157 v AKG, a AKG; 160 Margaret Collier/ Robert Harding Picture Library; 163 cd ET Archive, ad ET Archive; 164 Werner Forman Archive; 165 Werner Forman Archive; 167 Bridgeman Art Library; 168 vk ET Archive, vk AKG; 169 v AKG, c AKG, a AKG; 171 v ET Archive, a Ancient Art & Architecture Collection Ltd; 173 Bridgeman Art Library; 175 ET Archive; 176 Bridgeman Art Library; 177 v Bridgeman Art Library, c Werner Forman Archive; 178 v ET Archive, a ET Archive; 179 v ET Archive, a ET Archive; 182 Bridgeman Art Library; 183 v AKG, c ET Archive; 184 v Bridgeman Art Library, a Bridgeman Art Library; 185 Bridgeman Art Library; 186 vk ET Archive, ck Bridgeman Art Library; 190 ET Archive; 194 ET Archive; 195 ET Archive; 196 k Bridgeman Art Library, a Bridgeman Art Library; 197 v ET Archive, c ET Archive; 198 ET Archive; 199 ET Archive; 201 ET Archive; 203 v Bridgeman Art Library, a Bridgeman Art Library; 205 v ET Archive, a ET Archive; 206 vk ET Archive, vd ET Archive; 207 ET Archive; 208 vk ET Archive, ck ET Archive; 209 ET Archive; 217 Peter Newark's American Pictures; 218 ET Archive; 219 ET Archive; 220 ET Archive; 223 ET Archive; 226 vk ET Archive, a ET Archive; 227 v ET Archive, a ET Archive; 228 ET Archive; 229 v ET Archive, a ET Archive; 230 ET Archive; 231 v ET Archive, a ET Archive; 233 Hulton Getty Picture Library; 234 Hulton Getty Picture Library; 235 AKG; 236 ET Archive; 237 ET Archive; 238 ET Archive; 239 ET Archive; 241 ET Archive; 242 vd Hulton Getty Picture Library, ck Hulton Getty Picture Library, a ET Archive; 243 ET Archive; 244 v Hulton Getty Picture Library, a ET Archive; 245 ET Archive; 246 ET Archive; 247 ET Archive; 248 ck Peter Newark's American Pictures, ak Peter Newark's American Pictures; 249 Mary Ewans Picture Library; 250 ET Archive; 251 ET Archive; 252 ET Archive; 254 ET Archive; 255 Imperial War Museum; 256 ILN; 257 v Hulton Deutsch Collection, a Hulton Getty Picture Library; 258 ET Archive; 259 a ET Archive; 260 Hulton Getty Picture Library; 261 Hulton Getty Picture Library; 262 vk ILN, ck ILN, vd ILN; 263 vk ET Archive, vd ILN, cd ILN; 264 vk Imperial War Museum, vd ET Archive, a ET Archive; 265 vd ET Archive, cd ILN; 266 vk ILN, a Hulton Deutsch Collection; 267 v Hulton Getty Picture Library, cd ET Archive, ad ILN, ak ET Archive; 268 vk Hulton Getty Picture Library, vd Hulton Getty Picture Library, ak Hulton Getty Picture Library; 263 cd Corbis, a Novosti; 270 vk AKG, ck ILN, a ET Archive; 271 v ILN, vd AKG, ad AKG; 272 vk ILN, ck ET Archive, vd Magnum Photos, a Magnum Photos; 273 vd ET Archive, a ET Archive; 274 vk AKG, ck AKG, vd ET Archive, a AKG; 275 vk ILN, vd ET Archive, a ET Archive; 276 vd ILN, a ET Archive; 277 vd Imperial War Museum, c ILN; 278 ET Archive; 279 vd Imperial War Museum, a ET Archive; 280 vk ET Archive, a ET Archive; 281 vk ET Archive, vd ET Archive, ck ILN, ad Hulton Getty Picture Library; 282 Hulton Deutsch Collection; 283 vd Hulton Getty Picture Library, ak Hulton Getty Picture Library; 284 vk Imperial War Museum, a Hulton Getty Picture Library; 285 ET Archive; 286 Science & Society Picture Library; 288 Bridgeman Art Library; 289 vk Rex Features, vd Rob Francis/ Robert Harding Picture Library, ad Stuart Franklin/ Magnum Photos, ak G. Mendel/ Magnum Photos; 290 vd Popperfoto, ak Rex Features; 291 v Hulton Getty Picture Library, c Magnum Photos, ad ET Archive, ak Hulton Getty Picture Library; 292 ck Novosti/ Science Photo Library, ak NASA/ Science Photo Library, vd; 293 v NASA/ Science Photo Library, a NASA/ Science Photo Library; 294 vd OECD, a Elliot Erwitt/ Magnum Photos; 295 v Abbas/ Magnum Photos, cd Popperfoto/ Reuters, a European Parliament/ Airdiasol; 296 vk Hulton Getty Picture Library, vd Roger-Viollet, ak Corbis; 297 v Magnum Photos, a Griffiths/ Magnum Photos; 298 vk James Natchwey/ Magnum Photos, vd Rex Features, a Rex Features; 299 vd F. Scianna/ Magnum Photos, ak Liba Taylor/ Robert Harding Picture Library, ad Robert Harding Picture Library; 300 vk Burt Glinn/ Magnum Photos, a Jones-Griffiths/ Magnum Photos; 301 v Jean Gaumy/ Magnum Photos, cd Stuart Franklin/ Magnum Photos, ad Steve McCurry/ Magnum Photos; 302 vk Hank Morgan/ University of Massachusetts at Amherst/ Science Photo Library, ck Alfred Pasieka/ Science Photo Library, a Brian Brake/ Science Photo Library, v Tim Davis/ Science Photo Library, vd Dr Jeremy Burgess/ Science Photo Library; 303 v NASA/ Science Photo Library, cd NASA/ Science Photo Library; 304 vd Steve McCurry/ Magnum Photos, a Bruno Barbey/ Magnum Photos; 305 vk G. Peress/ Magnum Photos, vd Thomas Hopker/ Magnum Photos, ak Russel D. Curtis/ Science Photo Library, ad Martin Bond/ Science Photo Library; 306 vk Robert Harding Picture Library, ak Rob Francis/ Robert Harding Picture Library, vd Rene Burri/ Magnum Photos; 307 ck Micha Bar-Am/ Magnum Photos, ad Paul Lowe/ Magnum Photos; 308 vk G. Mendel/ Magnum Photos, ck G. Mendel/ Magnum Photos, a Frank Spooner Pictures/ Gamma, vd Gideon Mendel/ Magnum Photos; 309 v Frank Spooner Pictures/ Gamma, c Frank Spooner Pictures/ Gamma, a Frank Spooner Pictures/ Gamma; 310 vk Eli Reed/ Magnum Photos, a Detlev Van Ravenwaay/ Science Photo Library

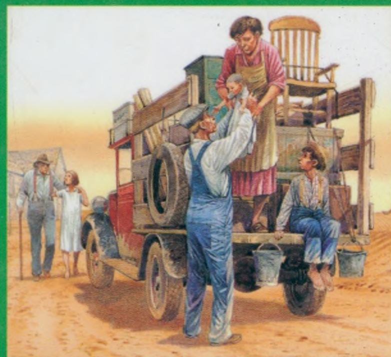
Nuotraukų konsultantai Wendy Allison, Steve Robinson

Apipavidalintojai Aimee Johnson, Sheila Clewley, Julie Ferris, Emma Wild, Dileri Johnston, Giles Sparrow, Joanne Brown

Iliustruotojai Jonathan Adams, Hemesh Alles, Marion Appleton, Sue Barclay, R. Barnett, Noel Bateman, Simon Bishop, Richard Bonson, Nick Cannan, Vanessa Card, Tony Chance, Harry Clow, Stephen Conlin, Peter Dennis, Dave Etchell, Jeff Farrow, James Field, Ian Fish, Michael Fisher, Eugene Fleury, Chris Forsey, Dewey Franklin, Terry Gabbey, Fred Gambino, John Gillatt, Matthew Gore, Jeremy Gower, Neil Gower, Ray Grinway, Allan Hardcastle, Nick Harris, Nicholas Hewetson, Bruce Hogarth, Christian Hook, Richard Hook, Simon Huson, John James, Peter Jarvis, John Kelly, Deborah Kindred, Adrian Lascombe, Chris Lenthall, Jason Lewis, Chris Lyon, Kevin Maddison, Shirley Mallinson, Shane Marsh, David MacAllister, Angus McBride, Stefan Morris, Jackie Moore, Teresa Morris, Frank Nichols, Chris D. Orr, Sharon Pallent, R. Payne, R. Philips, Jayne Pickering, Melvyn Pickering, Malcolm Porter, Mike Posen, Mike Roffe, Chris Rothero, David Salarya, Mike Saunders, Rodney Shackell, Rob Shone, Mark Stacey, Paul Stangroom, Branca Surla, Smiljka Surla, Stephen Sweet, Mike Taylor, George Thompson, Martin Wilson, David Wright, Paul Wright

ISTORIJOS ENCIKLOPEDIJA

"Istorijos enciklopedija" – įdomus ir vaizdus žinynas vaikams (nors šią knygelę smagu skaityti ir tėtei su mama). Apžvelgtas laikotarpis nuo seniausių laikų iki dabarties. Įvykiai išdėstyti eilės tvarka, glaustai ir atvirai. Vaikus sudomins nuoširdus stilius, aiškinamosios nuotraukos, meniškos iliustracijos ir tikslūs žemėlapiai. Enciklopedija suteikia daug žinių ir sykiu skatina domėtis istoriniais įvykiais. Ji nedidelė, todėl vaikai galės be vargo neštis ją į mokyklą ar naudotis namie.

Enciklopedijos ypatybės:

- Apžvelgti visų laikų įvykiai visame pasaulyje
- Suprantamai paaiškintos sudėtingos temos
- Pateikiamos svarbiausių įvykių datų lentelės
- Iliustruotos įžymių valstybės vyrų biografijos
- Temų įvairovė (menas, mokslas, technika)
- Išsami rodyklė

9 789955 529347